

Második fejezet.
Bismarck pályám.

L. Berlin, 1861. évi szeptember 12.
(1861 - 1864)

A budai Népművelő Társaság (a leendő budai újság, az alapítói mellette, a többi alulról az elcsúsztat, két helyen éppen ekkor is 1861. évi szept. 12.)
nár főnöke - allévalas Hungari Magyar nyelv iskolájához ~~tanácsadóként~~
szólakodó szemmel néztem sem akartam ~~tanácsadóként~~ maradni. - Mivel az akor
am legelő is jószág a művelésnek bármelyik ágában, mert az nekem ~~szá-
raz volt, ekkor még is volt bármelyikhez; hanem ilyen szaggat, ak-
ket valótannál hogy többre veszem volna egyben.~~

Megtagadom hát a gondolat, hogy a festői pályán (amelyen tra-
gédiáimig mállt nagyon bizonytalanul és igen lastán haladtam) -
Dahangom is a szaggatva lépek, minél ahol a művészkedés oly nagy
és nyit a lé. Kisebb kisimé hogy ez sem így van egészen. - Meg az a
gondolat is belejártott hogy minden más művészt a művészen tart-
sít, míg a színművészt a képzőművészt egészén, - igen a művészen tart-
sít.

Martai Gusztáv festői barátom (aki tegnap gúnyos-
sággal nézett rám) elcsúsztatott elém a képzőművészt, mivel jó
festői jóslat belétem; de is más elhatározásom hogy a drámaiban lépek.

Somnandom Budán. - Itt az epikoriak szemléltetése megállandó-
tan egy delikvészt, mindegy 20-22 éves is. Képzőművészt Károlyi József,
később magyar írókban, avilában, jelenleg is a képzőművészt Károlyi József,
Károlyi József egy képzőművészt volt képző művész és igen szépen üzemeltet a ma
készt szemléltet, zongorán hajlott ezen színben, nemcsak szemléltet, de alatta
Barna hajarata (mely vastag volt gondolat) ezen képzőművészt képző művészt.
Károlyi József (azaz volentégen valamivel később) számára is egy jándélt
Molnár György jól s alá a munkások között.

Az epikoriak egész képzőművészt, és a képző művészt, amelyekkel
haladt, egészén képzőművészt, hogy ennek megadásán nem lehet más
mint ama deli képző, az pedig nem lehet más mint maga Molnár György.
(Ez most képzőművészt jól sustamán már festem). - Jól szemléltet, avil.

Megvárdom amig jobban hozzá fogok.
Mivel a munkások között is tudvale az utasít. - En utasít.

Személy hangon szellemem: Molnár is az igen szellemű színészt.
Lenni, képző művészt jól szemléltet!

Végig pillantás rajtam a képzőművészt hangon szellemem: nem lehet képző-
művészt, az a képzőművészt szemléltet nagyon is volt tudom a színészt képző
művészt is képző művészt, alig hiszem az iskolák, ezzel soraképző.

Képző művészt amig van képzőművészt, igen képzőművészt szemléltet
te az elcsúsztat nem volt le, valamit képzőművészt képzőművészt. Nem

A kézirat egy lapja

KASSAI VIDOR EMLÉKEZÉSEI

*A MŰVÉS Z SZÜLETÉSÉNEK
SZÁZADIK ÉVFORDULÓJÁRA
SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
KOZOCSA SÁNDOR*

A MAGYAR KÖNYVBARÁTOK RÉSZÉRE KIADJA
A KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

ELSŐ FEJEZET.

SZÜLETÉSEM TŐL A SZÍNPADIG

1840—1861.

*Megtanulod te is — meglátod
Hogyan kell — sebeid eltakarva
Megmosolyogni a világot.*

Kovács Ignác.

Születtem az... hopp, az nem jó; nagyon közönséges, — mindenki így kezdi — unalmas; pedig minden inkább akarok lenni, csak unalmas nem.

Próbáljuk talán mi is előbb egy kis elmefitogatással. Az 1840. év egyik zordon éjjelén, az éjjeliőr bágyadt szemei éppen a Szinusz — vagyis a nagykutya alfájának a szivárvány mind a hét színeiben tündöklő sugarait tükrözték... Ez se jó, — nagyon dagályos, azért szintén unalmas, de meg nem is igaz, már pedig minden inkább akarok lenni, csak hazug nem. (Kár, hogy a hazudozó is éppen ezen kezdi a hazudozást.)

Születtem, — fájdalom — mert még ma sem tudom, mivégre. No, ez igaz is, nem is dagályos, csak hogy ismét azzal kezdődik, hogy születtem, — tehát közönséges.

Dehát miért is akarom én mindenképen elkerülni a saját születésemet? Mert közönséges?

Hát biz az közönséges, dehát — hopp, megvan! Hiszen nem születni még közönségesebb, mert akik nem születtek,

azok sokkal többen vannak, mint akik születtek; ezek csak sokan vannak, míg amazok száma végtelen.

Hogy is kezdjem hát! Lám-lám, milyen nehéz a születés! Igen, *Sárossy Gyula* is azt mondja:

*Szegény anyám, ha tudta volna,
dehogyan szült volna engemet.*

Végre is be kell látnom, hogy közönséges vagyok, mert bármiképp csűröm, csavarom, csak oda jutok ki, hogy a ki-sebbséghez tartozom, mert születtem, ha nem is tudom, hogy mi végre.

De nini, most meg már azt veszem észre, hogy filozófálok, pedig azt mondják némelyek, hogy a filozófálás haszontalan időlopás.

Azt is mondják, hogy az emlékek megírása: *önszépités*. Hát ebben van valami igazság, mert bizony anélkül nem igen eshetik az meg. Előfordul az is, hogy csak azért mondunk igazakat, hogy hazugságainkat is elhigyjék. De azt talán senki se kívánhatja, hogy az emlékiró önmagát agyonhallgassa, vagy éppenséggel csak ócsárolja — vagy mi?

Azt is mondják, hogy sorsát senki ki nem kerülheti. Hát ez ellen érvelni nehéz, mert ha kikerüli, akkor azt mondják: éppen az volt sorsa, hogy kikerülje.

Furcsa!... Sorsát senki ki nem kerülheti, és valakinek — már mint nekem — mégis az a szándéka, hogy kikerülje saját sorsát. No, de ebbe bele lehet kótyagosodni.

Én hát nem is kerülgetem!

Sorsom, hogy ezeket az emlékeket megírjam — hát megírom, (úgy körülbelül csak a magam számára, mert újra átélem azokat).

Sorsom, hogy a múlton kérődzem... hát kérődzöm.

Sorsom, hogy (mint mondják) magamnak sírkövet állítsak... hát állítok. Már amilyet, olyat; a bankároké már-vány, ez meg csak papír. Igaz, hogy ez is lehet tartós, ha a papír és a tinta jó, csakhogy manapság a hamisítás már

annyira vérbe ment, hogy talán akkor is hamisítanak, ha az többbe kerül a valódinál.

De mondhatják, hogy az emlékirás szerénytelenség is. Az bizony meglehet.

Hát biz én az egészet el is hallgathattam volna, vagy szépeket is hazudhatnék helyette.

No bizony! Hát szerényebb-e a hazudozás, mint az őszinteség? A hallgatás pedig a halak erénye.

Aztán mit is tehetnék?

Kire számítsak?

Sok előttem a példa! Hiszen annyi sok jelesünkről *is* megfélekedtek már (no, most szerény voltam, — úgy visszafelé).

Hiszen még Árpádnak sincs szobra... Árpádnak... a *honalapítónak!* mon Dieu! ez a nemzet fülig úszik az adóságokban!

Vagy éppen emlék nélkül maradjak én is? Hát ez aztán mire jó?

Mondják: az emlék se sokat ér; a földön minden mulandó, és legokosabb, aki semmit se tesz. — Van ebben sok igazság, csakhogy az is igaz, hogy minden mulandóságok között a legmulandóságosabb mulandóság éppen a *semmi*.

Az igazság pedig olyan, hogy akármivé akarják torzítani, akkor is igaz marad, és megvan az a szörnyűsége ereje, hogy ahova egyszer bebotlott, onnan bottal se lehet többet kiűzni. Száját befoghatod, de meg nem ölheted, mert örökéletű, s akkor befelé kiabál lelkiismeretedbe; sőt azt is kikiabálja, hogy meg akartad ölni. Ilyen ellenféllel nem lehet könnyedén elbánni.

Szofizmák!

Sohasem értettem teljesen, mit akarnak ezzel mondani. Hát egyik okoskodás nem olyan-e, mint a másik? Csakhogy az egyiket osztja a többség, a másikat meg nem, s ekkor szofizmának nevezi, még ha csupa igazság is; sőt talán éppen

azért, mert azt gyakran nehéz elviselni. Bizony, az igazság kíméletlen fráter.

Az embert agyon lehet ütni, de az igazságot nem. Ha valakit arcul ütnek, visszaüthetik kézzel vagy karddal (és ezzel a szégyen, az emberek előtt, úgy, ahogy el is volna simítva), de a pof mégis ottmarad, mert igaz, sőt egyből kettő lett; még szerencse, ha mindkettőt nem ugyanaz kapja — sokszor megtörtént már ez. Ráadásul még ki is illik békülni; — vájjon nem ez-e az a szofizma?

Hogy én itt emlékeimet megírom, be ne törjék érette a fejemet, mert ez az igazságomat még bizonyítaná is.

De föltettem magamban, hogy kellemes igazakat fogok mondani, amennyit csak tudok, sőt a kellemetlenebbeket is igyekszem kellemesen adni elő, amennyire csak tőlem telik.

Kissé aggódom mégis, mert tudom, hogy az élesebb elméknek megvan az az erejük, hogy a kákán is csomót találnak; fájdalommal tapasztalom, hogy az igazságnak nincs mindenkor éles elméje, de az éles elmének mindenkor igazsága van (t. i. az emberek előtt).

Nem ígérem, hogy mindent el fogok mondani, ami igaz volt.

Őszinte leszek, de egészen nyílt nem; ha csak azt nem vesszük őszinteség hiányának, hogy a szomorú dolgokat is vidám oldalukról igyekszem felfogni, vagyis könnyelmű igyekszem lenni.

Ha nyílt is akarnék lenni, akkor ezek az iratok oly keserűekké válhatnának, hogy vidám részeit elsöpörhetnék. Azután meg nem is vagyok erényekben oly gazdag, hogy olyan nagy fényűzést megengedhetnék magamnak, mint a teljes nyíltság.

De vannak más okaim is; nem szándékom ez iratokkal Isten ítélőszéke előtt jelenni meg, mint *Rousseau*; nem írok az Isten számára, aki (ha létezik¹) bizonyonnyal jobban tudja

¹ Még anyagi alapon voltam ekkor egészen. 1917-iki bejegyzés. (Kassai jegyzete.)

minden dolgaimat, mint én magam; továbbá: többség sohasem bocsátja meg a bevallott hibákat, sőt örömmel kap azokon; azt se lehet tudni mindenkor, miket tart hibáknak, miket nem. Törött cserepe is akad mindenkinek. Jótetteinket könnyen elfelejtik, — a rosszakat nem — mert ezekért nem jár hála; és a tömeg ereje szörnyű, mert: teste nagy, de feje nincs. A félreértés is sok veszélyt rejt magában.

Mind törvényeink, mind társadalmunk egyéb elemei könnyűszerrel ítélik el a bevallott hibákat, míg a bűnös hazug, vagy tagadó, gyakran megmenekül.

Én is érzem gyarló voltomat, — de amiket mondani fogok, azok mind igazak, vagy legalább jóhiszemű tévedések, mert hiszen csalhatatlan nem vagyok.

Az is fenyeget, hogy nevetségessé lehetek, de én már annyit nevettettem az embereket, hogy egészen hozzá vagyok szokva.

Lehetséges, hogy ama híres hajszál, amely a főségest a nevetségéstől elválasztja, a nevetségés felé billen; de jöhetnek más idők, amelyeknek szellője majd éppen az ellenkező oldalra billenti. Az én közvetlen hasznom csak annyi, hogy elmondom; hogy azután olvassák: erre már nem nekem van szükségem, hanem az olvasónak, — ha ugyan van.

Talán ez iratoknak hasznát veheti valaki.

Talán lesz, aki okulást vagy szórakozást talál bennük.

Akit untat, vagy bosszant, az leteheti.

Én mindenesetre megkönnyebbülök általuk, mert még-egyezer átélem. Szolgáljon mentségemül mindez, ha csak ugyan hiba volna, hogy születtem, éspedig: az univerzum tejútnak nevezett gyűrűjéhez tartozó, napnak nevezett állócsillag bolygórendszerében; a naptól számítva, ennek harmadik, és földnek nevezett bolygójának északi hemisphaeráján; Európa nevezetű continensen; a Kárpát-hegység alatt elterülő Magyarországnak Tisza nevezetű folyója mellett; Szeged és Magyarkanizsa között; Torontál megyében fekvő öyála község jegyzői lakának egyik szobájában, Krisztus

urunk születésétől számított tizenkilencedik századnak az 1840-ik év Februarius hó 16-ik és 17-ik napján ... Phü! ... Szódavizet!... Így ... elég egy szuszra.

Mondották családom tagjai, hogy születésemkor mosolyogtam! Óh, könnyelmű csecsemő! Emiatt kereszteltek Vidornak. Talán nem ezen a bolygón kellett volna születnem, ahol az újszülöttek nem úgy viselkednek, mint nálunk; mert itt mind sírnak.

Most pedig, miután a bábaságon túlestünk, hát szép csöndesen menjünk tovább.

Atyám (kit uramatyámnak kellett szólítanunk) *Kossitzki János*, jöllehet ekkor éppen gyálai jegyző volt, mindazáltal engem a szomszéd faluban, Szőregen keresztelt meg Kövecz András római katolikus pap.

Anyám, — az én kissé hirtelen haragú, de nagyszívű anyám, *Maier Karolina*, leánya volt Maier Jánosnak; ez a pozsonymegyei Modorból származott s előbb különböző helyeken földhaszonbérelő, majd később, halálig, gazdatiszt Kis Zomboron, aholott is bevégezte hűségese, becsületes életét.

Atyámra alig emlékszem, talán négy éves se voltam, amikor eltűnt szemeim elől, noha még életben maradt. Csak arra emlékszem, hogy kicsiny piros házisapka volt otthon a fején (anyám munkája), meg hogy egyszer anyám befutott a szobába (én is bent voltam), magára zárta az ajtót, apám pedig betaszította s a szoba padozatára zuhant s ezen én megbotránkoztam. Atyámról egyet-mást később, anyámtól, meg János testvéremtől hallottam, aki körülbelül 15—16 éves koráig ismerte. Tőlük tudtam meg, hogy atyám előbb *báró Badicsnál* volt nevelő Bácsalmáson, hogy tanult ember volt, jól beszélt magyarul, latinul, hogy alacsony termetű, igen hajlékony testű, mindig csinosan öltözködő volt, mintha skatulyából vették volna ki (no, ezt én nem nagy mértékben örököltem tőle, de János testvérem már inkább); továbbá, hogy atyám igen jó naturalista hegedűs, jó vadász, jó táncos, és egész társaságokat mulattató kis ember volt, nagyon

szépen füttyölt (ezt magam is), és verseket írt (ebből is kaptam, meg a táncból), hogy bár ivott, részeg sohase volt s a megye urai nem bírtak vele, annyira, hogy holmi panaszok folytán tanácsgyűlés elé idézték. Előbb végighallgatott mindent, azután addig beszélt és replikázott, amíg a tanács tagjai főispánostól, alispánostól mind otthagyták, s ekkor kacagva beleült az elnöki székbe. Az alispán vagy főispán panaszkodott reá egyik barátjának; az így szólt: „dejszen volnék csak én a helyeden, majd megtanítanám én”, „meg ám az téged” — válaszolt az előbbi. Atyám szeretett vadászni s akire megharagudott, hamar fegyverrel fenyegette. Kuruc emberke lehetett, sajnálom, hogy nem ismertem. De volt egy segédje, *Szekszárdi Pál*, ez nem ijedt meg tőle, kitérta neki mellét: „ide lőj jön az úr!” — mire apám elmosolyodott, mondván: „ni ebadta, azt akarja, hogy engem bezárjanak”. Úgy látszik, nem volt megelégedve sorsával, szűk volt tehetségeinek a tér, amelybe a körülmények szorították. Művésznek s talán éppen színésznek kellett volna lennie. Ez abból is kitűnik, hogy olykor, ha más nem volt, hát a jobbmódú szerb parasztokat is mulattatta (mert szerbül éppoly jól beszélt, mint tótul vagy magyarul, nem is hitték, hogy nem szerb). Elmondta nekik pl., hogy kukorékol a fiatal meg az öreg kakas: „ja bi lépini!” (szépet szeretnék) mond a fiatal kakas, „kakomi dadu!” (amilyet kapok) mond az öreg kakas. Hogy színésznek termett, azt abból is következtetem, hogy mikorában János testvérem színész akart lenni (erről később), hát előzetes tanulmányképen többször megtette, hogy öreganyánk elé térdepelt és szerelmeket vallott neki, míg az szegény, végre türelmét veszelve fölugrott, pofonütötte s rossz magyarságával (pozsonyi volt, született *Strauss*) így szólt: „erit, érit, a szapát is színás vót, te is színás vagy!” (Eredj, eredj, az apád is színész volt, te is színész vagy.) Eredeti ember volt az én apám. Mikor anyám áldott állapotban volt, akkor atyám szép gyermekképeket aggatott a falakra és figyelmeztette, hogy azokat szemlélgesse: „ezeket nézd, hogy

ilyen kölyked legyen.” Amikor én megszülettem, így szólt: ennek Vidor lesz a neve, mert ez vidor lesz. Szegény eredeti atyám (nekem mindenki szegény), igazad is volt, meg nem is.

A szabadságharcban, 1848-ban szintén résztvett. Ő volt, aki Debrecenből az utolsó levelet vitte Komáromba (monda János testvérem). Többen voltak az előszobában, rendeleteket várván. Egyszer kilépett *Kossuth Lajos* és körülbelül ilyenformán szólt: itt van egy irat, ez Komáromba viendő; előrebocsátom, hogy ez igen veszélyes, mert ellenségtől megszállott területeken lehet odajutni, azért ennek elvitelével nem is bízok meg egyenesen senkit, hanem fõlszólítom önöket, ki vállalkozik önként. Apám előlépett: én, — monda. Átvette az iratot. El is vitte Komáromba. Mikor Váchoz ért, ott éppen folyt az ütközet. Látott egy lovat, ennek mindkét szemén keresztül volt szúrva és beletörve egy pika vagy szuromydarab. Szegény pára úgy futkosott vele összevissza. Az iratot kézbesítvén, atyám kapott is róla írást, de az ötvenes években bekövetkezett halálakor Kecskeméten (egyikünk se lévén ott) barátai széthordták.

Gyálára, születésem falujára is alig emlékezem. Igen kicsiny koromban kerültem el onnan. Annyit tudok, hogy lakosai jobbára szerbek. *Jakovlyevics* odavaló szerb pap volt keresztapám, s neje, *Tomics Szultana* keresztanyám. Szomszédunkban laktak és nagy, harapós kutyajuk volt. Egyszer éppen látogatóban voltunk ott hárman testvérek, János, Lajos és én (Hermin nem volt ott). A nagy kutya felénk rohant, mi pedig futásnak eredtünk hazafelé. János és Lajos nagyobbak lévén, előttem futottak, én azonban ó jaj! mint utolsó, a kutya zsákmánya lettem. Hátulgomboló ruhában jártam, ez kabát, mellény és nadrág is volt egydarabban, hátul végiggombolva igen célszerű komikus öltözet. Hátsó részének (melyet a gyermek többször vesz igénybe) begombolása némi nehézséggel járt, — ez tehát rendesen nyitva maradt s ennél fogva az ingecske vége hátul rendesen ki-

lógott s futás közben jobbra-balra fityegett; erre azt szokták mondani, hogy kilóg a zsebkendő. Pompás célpont volt ez a nagy kutyának s amikor utolért, nem is mulasztotta el, hogy éppen azon a részen ragadjon meg. Megrázott a levegőben — sőt meg is harapott,

Atyám anyja is ott volt, meg is halt Gyálán, de ő reá nagyon homályosan emlékszem. Csöndes, öreg anyóka volt, Sztara Mátkának hívtuk. Családi zenebonák fejlődtek ott, amelyeket én sohasem kutattam. Elég az hozzá, egyszer csak azt vettem észre, hogy anyámmal és három testvéremmel (Hermin, János és Lajossal) Kis Zomboron vagyunk anyám ezüleinél. De már itt egyebekre is emlékezem. Atyám többször érettünk jött, de ilyenkor minket mindig elrejtettek: régi nóta, mely mindig új marad.

Kis Zombor a kiterjedt *Rónay* (előbb *Oexel*) család birtoka, úrlakaik ott vannak ma is. Itt a legemlékezetesebb reám nézve kis zombori *Rónay János* udvarháza, nagy családja és jóságos neje, *Ivándai Karácsony Emilia*. Egyik fiuk, *Jenő*, most (1895) Torontál megye főispánja, másik fiuk, *János*, országgyűlési képviselő. *Rónay János* fekete, sűrű, torzonborz szakállú és bajuszú férfiú volt. Kis Zomboron nagy birtoka, — maga nagy magyar, nyílt házat tartott, alig volt az vendégek nélkül. Ezek igen fesztelenül érezhették és érezték is ott magukat. Gyakran szólt ott a cigányzene, amely a közelfekvő Makóról szokott átrándulni *Puha Jancsi* primás vezetése alatt. Az úr neje, *Ivándai Karácsony Emilia* szikár, de szívós természetű, barnás arcszínű, igen egyszerű, természetes modorú és jólelkű hölgy volt. Már akkor volt vagy 6—7 gyermekük: két fiú, a többi leány (*Jenő*, a főispán később született). — Ezek éppen úgy, mint szüleik, igen leereszkedő, szíves és nyájas teremtések voltak s engem is nagyon szerettek. Gyakran jött érettem *János* úréktól a kisinas (nagy volt kettő is), hogy eresszék el a Vidorkát, mert a kisasszonyok már sírnak. No lám ... persze ... akkor

még... 48 előtt. Ekkor aztán (kivált, ha sár volt) a kisinas ölébe vagy hátára vett, úgy haladt el velem Nepomucenus Szent János szobra mellett, mely még ma is ott áll a főtéren (1895), amelyre János úrék hosszú földszintes kúriája is néz. Jó dolgom volt ott ilyenkor. A kisasszonykák kényeztettek és képekkal és cukorkákkal megrakva vittek haza. Egy képre most is emlékezem: sok-sok aranypénzt szórtak rajta. Áldott vendégszerető volt a Rónay-ház, — ma is az — számos gyermekei közé még a másé is kellett neki. Szerettek engem még a parasztasszonyok is; akkorákat cuppantgattak az arcomra, hogy nem győztem bosszúsan törölgetni a helyét.

Amikor nagyatyám meghalt Kis Zomboron, sok felnőtt gyermeke maradt, — ezek szerte-széjjel voltak. Halála után nagyanyám átköltözött Makóra, kis házikójába. Hermin nővéremet keresztapja, *Dani Ferenc* vagy *Korda* nevű előkelő szegedi úr vette magához és nevelte. János fivéremet atyám bátyja, *Kossitzki István* pesti ügyvéd vette magához s ott taníttatta. Ez a Pista bácsi nagy republikánus magyar: 48 után politikai fogoly is volt. Lajos testvéremet anyám öccse, *Maier Károly* vitte el; ez *gróf Károlyi György* revizora volt Párádon s bátyámat Egerben taníttatta. Én — legkisebb — az anyámmal maradtam, különben is engem szeretett legjobban. Szerte-széjjel voltunk hát s később is alig-alig jöttünk össze itt-ott.

Kettecskén maradtunk hát együtt anyámmal s ő kénytelen volt valami kereset után látni. Így kerültem vele Versee tájékára, Klopodiára, *Nyéki* nevű családos földesúrhoz, ahol anyám gazdasszony lett. Itt láttam oláh cserbuját. Ez csörgőkkel megrakott, vadbőrökbe öltözött ember volt, hosszú facsőrrel, amellyel dudaszó mellett ütemre csattogott. Bár féltem, hogy megharap, dallamát megtanultam mégis. Volt itt egy *Krispin* nevű nevelő, ez klarinetten játszott. Ilyenkor ajtaja küszöbére ültem, fületem az ajtóhoz tartot-

tam s úgy hallgattam. Sokszor rajtakapott s behívott magához, azt mondta anyámnak, ha nagyobb volnék, mindjárt tanítana. Itt ettem először articsókát, amelyet Párizsban annyira kedvelnek, nem tudom, miért. De még más is történt itt velem... nem tudom, hogy is mondjam el... — hiszen alig voltam öt-hat éves, de hát, de hát: „korán görbe a jó ecet”. Itt hozott nekem karácsonyra a kis Jézus egy mézeskalácsszívet és mellé egy tüskés akác vesszőt — ha rossz lennék. Nem bírtam neki örülni, az akác vessző keserősége elvette a mézeskalács édességét. Azért az összes gyermekek nevében most is arra kérem a kis Jézuskát, sohase hozza karácsonyra egyszerre mind a kettőt — még ha megérdemlik se!

Klopodián nem sokáig voltunk, visszamentünk Kis Zomborra.

Anyám Rónay Jánoséknál kulcsárnő lett s a ház úrnőjével — e jólelkű teremtséssel — sokszor hallottam tréfás, bizalmas, — hol magyar, hol német beszélgetésben. Űri házaknál akkor nagyban járta a német szó. Vendég úgyszólván sohase hiányzott Rónayéknál. (Egyszer az ötvenes évek vége felé *Füredi Mihály*, a Nemzeti Színház tagja is vendégük volt, ott hallgattuk az ablak alatt énekét.) Mikor vendégek voltak, gyakran megtörtént, hogy a ház úrnője behívatott 6 vendégei előtt éneketetett velem. Ilyenkor rendszeren ezüstgrislit kaptam tőle (körülbelül a mai tíz fillér). Szép dalt tudtam, mint:

Rút a te vé- nek a púp- ja Mert a há- ta csu- pa
 gir- be- gur- ba De az al- föld sík mint
 ten- ger Ott te- rem a ma- gyar em- ber.

Tudtam német dalokat is s többnyire ezeket kellett énekelnem, mert furcsábbak voltak.

*J pin á kolmer pú
un tasz isz a rára pú.
Wermesz nit klaubn wil
Ta sámer cú,
ven ich in stat gé ájn,
Srájn mir mâdl ájn,
Ter pú, ter pú, ter pú kert májn.*

Fer- lip czich ájn mety-chen der táj- fel iszt ló- ósz Da
hilft auch kájn kety-chen da hilft auch kájn sló- ósz Fer- spe- ret di
Váj- ber inez kel- ter und loch Szi lau- fen nach men- ner und
kisz szn szí doch Szi lau- fen nach men- ter und kisz- szn szí doch.

Majd meg máskor így szólított meg: „No, hogy vagy, te Kositzki?” Ez a név se volt soha ínyemre, — bántotta magyar füleimet, sokat is kellett miatta túrnóm, mert a gyerekek, ha megharagudtak reám, úgy csúfoltak: sicki. Volt nekem mit túrnóm már akkor is elég, fájt az. Majd ismét máskor így szólt: „No, hol van az a csúnya anyád?” No de erre nagyon dühös lettem ám, mert nekem az édesanyám volt a legeslegszebb asszony a világon. Így kötekedett velem gyakran az a humoros jó lélek. De sok szép gyermekruhát kaptam tőle, — áldottak legyenek porai is! Őz is volt az udvarban.

Nagy úr volt, aszaltszőlővel tartották. Én nagyon szerettem az őzet is, meg az aszaltszőlőt is, és gyakran ettem ezzel a nagy úrral egy tából cseresz ... — azaz hogy aszaltszőlőt. Ott volt *Dünóné*, a francia nevelőnő, vörhenyes, köpcös, szőke hölgy, magyarul nem tudott. Kaptam tőle német könyvet, az volt benne: „Fra Diavolo eine Raubergeschichte.” Első tanítóm a két Rónay-fiú tanítója, *Repiczki János* volt. Ezt a magyar cselédség tréfásan úgy hívta: Repeszki (repossz ki, vagy talán repezd ki rövidítése). Ezzel a gúnynévvel is sokat bosszantottak. Repiczki különben igen derék tudós ember, az Akadémiának is valamelyesféle tagja volt.¹ Én is kaptam tőle, általa magyarra fordított arab vagy perzsa verseket, kinyomva.² Engem a legelemibb tárgyakra tanított szíveségből. Ott volt még *Korber Vilmos*, az uraság számtartója, magas, pirosarcú, barna szakállas fiatal férfi. Ez annyiban emlékezetes rámnézve, hogy nagy kedve telt benne, ha velem mulatkozott, és ezt a saját modorában tette, t. i. könyvei voltak, ezeket én nagyon szerettem, kivált amelyekben képek is voltak, meg azután hát szótagolni is megtanított már Repiczki bácsi. Korber Vilmos nagyon jól tudta mindezt ezen az oldalamon közelített meg. Könyveit mutogatta és ha látta, hogy valamelyik megtetszett, azt mondta, hogy nekem adja, de hányat állok ki érte? Elkezdődött az alkudozás. Mindig nagyon érzékeny voltam a verés erányában, de a könyvek erányában nem kevésbé szerelmes. Nehezen ment hát, de végre megalkudtunk. Mikor azután fölfenekelt a lineával, hát akkor... nem adta ide a könyvet. Második nagy csalódásom (már tágabb körben). Később már nem hittem neki, pedig egyszer mégis adott egy könyvet, *Faludi Ferenc* verseiből volt nála egy hiányos kötet, ő abból olvasott

¹ 1817—1855. Egyet. m. tanár, a M. T. Akad. 1. tagja és könyvtárnoka volt, a keleti nyelvek tudósa.

² *Keleti órák*. Szeged. 1848.

föl nekem, ami nagyon megtetszett. Elkezdődött hát az alkudozás és ez alkalommal akkorát kaptam egy párt, hogy sírva fakadtam, de ő a könyvet kezembe nyomta, én pedig elfutottam vele; még ma is tudom belőle:

*Az újdönúj politiát,
Ha kívánod ü, ü, ü,
A világ praktikáját,
Ha nem bánod ü, ü, ü,
De vigyázva kell szólanom, tralla, trillom, trallala,
Sokat is félbe harapnom nem talántán ü, ü, ü.*

Akkor többet is tudtam belőle. Mikor azután édesanyámnak megmutattam, hogy mit kaptam Korber bácsitól, kisült, hogy anyámtól kapta ő is kölcsön. Bosszankodott édesanyám, mikor megtudta tőlem, milyen áron jutottam hozzá. Félttem Korber Vilmostól, haragudtam is reá, de csak ki-kibékített a pernahajder, mert sokat játszadozott velem, noha az efféle tapasztalatok után mindig marad vissza valami keserű; senkinek sem kívánok ilyen pajtást.

Anyám a falu iskolájába adott. Tanítónk, *Fodor János* igen kedves, szelíd ember volt. Ott sillabizáltuk, hogy „ál-mo-do-zom, di-cse-ke-dem, Féljed az Istent, cselekedj jót, senkitől se tarts, a restség minden gonoszságnak kezdete”, stb. Mielőtt a gyerek olvasni tanult, előbb sillabizálni tanították, ez pedig úgy ment: á el-áll, em ó-mó-álmo, dé ó do-álmodó, zé ó em-zom: álmodozom, csak azután tanulta a szótagokat összekötve olvasni. Ebben az időben a könyvszeretnek vagy talán a szédelgésnek tünetei is mutatkoztak rajtam, t. i. nagy csomó könyvvel jártam iskolába; volt azok között német, francia meg latin is. Makó és Kis Zombor között akkor még gyönyörű nagy tölgy- és szilfaerdő volt. Ez volt az én legkedvesebb tanyám: énekeltek a madarak, futkostak a gyíkok, nyíltak a vadrózsák. Különösen szerettem hallani az erdő, a lombok susogását, de még jobban csöndes, meleg napokon,

amikor az erdő hallgatott s egy-egy gyík futása meg-megzörrenté a lehullott száraz leveleket, vagy a fekete rigó egyik bokorból a másikba röppent, vagy a meleg csöndben távoli vadgalamb kurrogását hallottam. Szép volt ez nagyon. Ezek mellett a természeti szépségek mellett sok durva, bár eredeti paraszt tréfának lettem olykor áldozata. Kis Zomboron, például, amikor a temető mellett a kanászok pipázni tanítottak. Dohányuk nem igen volt, azért szárított vad konkolyt (ők így nevezték) pipáltak, — ez gyöngé volt s engem arra biztattak, hogy miután azon könnyebb megtanulni a pipázást, hát hozzak nekik dohányt és érette majd adnak nekem vadkonkolyt. Én hoztam nekik a zsebemben dohányt az udvarból (az urasági lakból), persze nem igaz úton juthattam hozzá. Ekkor fagubicsból meg nádból készített pipámat megtöltötték vadkonkollyal; nem volt erős, újra kértem, de nem adtak többet, hiába hivatkoztam reá, hogy én sokkal több dohányt hoztam nekik. Szokása volt itt a népnek az is, hogy egymás nevét megtoldották az apja vagy nagyapja nevével is, pl. Nagy-Pali-Pali Jankó, — Kis-Gyura-Antal Pösze, — Poroszka Kis János. Ezt az utolsót azért nevezték így, mert apja vagy nagyapja topogva járt — poroszkált. Parasztismeretségemnek nagy hasznát láttam később mégis, mert népies alakjaim a színpadon mind ezeken az emlékeken sarjztak föl. A természet e nyers fiai éppen úgy nem sejtették, miként magam, hogy ők voltakép konzervatóriumi tanárok első kézből, én pedig tanítványuk vagyok. Igen kedves és jellemző szokás volt Kis Zomboron, hogy esküvők után a nász-nép zenével sorra járta az úri lakokat s az udvaron táncoltak. Ilyenkor az úri nép közéjük vegyült s János úr leányai, Mari és Lenka kisasszonyok úgy járták a csárdást a parasztlegényekkel, hogy csak úgy ropogott. Táncolt ott akkor aki csak akart, urak, parasztok, gazdatisztek, cselédség mind együtt. Volt az udvarban egy kedves pajtáskám, Szabó Pista, az uraság egyik cselédjének a fia, ma ugyanott kulcsár (1900), ezzel szerettem játszadozni; szelídecske, szőke

fiúcska volt. Csak egyszer haragudtam meg reá, amikor játékhagedűmet, melyet anyám nekem a makói vásáron vett 12 váltó garason, elkölcsönözte tőlem, az urasági szappanfőzőházban föltette a boglyakemence vállára, ott kenyeret sütöttek és a gyanta ráolvadt a hegedűmre. Ezzel a Pistával eljártam fürödni a falu alatt megállott esővizekbe. Pecsényévé sütött bennünket a nyári nap, mi meg mulatságból vertük agyon a békákat, énekelve: készídd a bürödöt, készídd a bürödödödöt... — még ma is nyomja a lelkiismeretemet. így — és ehhez hasonló viszonyok között teltek el zsenge éveim. a tiszta magyarajkú Kis Zomborban, Torontál megyében.

Egy gyermek élményei 1848-ban.

Egyszerre azt vettem észre, hogy mozgalmasabb lett a világ! Rónayéknál a vendégek még sűrűbben és számosabbal! fordultak meg, mint azelőtt. Muzsikáltak a makói cigányok, akiknek ekkor még a bandában nem csupán vonós hangszereik (mint ma), de trombitáik és bombardonjuk is volt. Jöttek a követválasztások az országgyűlésre. Követ *Rónay János* lett. Két kiskövetet is vitt magával, ifjú, jogászféle embereket, az egyik anyám öccse, *Maier János* nagybátyám volt, a másik *Darta* nevezetű makói ifjú ember, — gúnynéven csusza — nem tudom, miért nevezték így. Hát elmúlt ez is, én pedig Pistával fürödtem, madarásztam tovább. Szerettük az újságlapot. Olvastuk a „Tiszavidéki Ujság”-ban a híreket *Kremmingier* szegedi prépostról, de mindezekből nem értetünk semmit. Egy idő múlva igen szokatlan látvány ragadta meg figyelmünket; Rónay Jánost, a követet láttuk, amint húsz-harminc, póznákkal ellátott parasztot léptetget a mezőn. Ezt azelőtt sohasem láttuk és nagyon bámultuk, hogy az emberek se nem kapálnak, se nem kaszálnak, hanem csak jobbra-balra lépkednek egy sorba, anélkül, hogy egyéb munka után törnék magukat, az uraság pedig így kiabál nekik: „Fél

jobb, fél bal, balra kanyarodj, állj, indulj”, — azok pedig minden szóra egyezzerre mozdulnak, azt mondták, hogy az uraság a népet egzecérozni tanítja. Hogy mindez mire való, azt el nem tudtuk képzelni, de nemsokára megtudtuk, hogy mire való. Nemzetiszínű kokárdák (szalagrózsák) nőttek az emberek kalapjain, meg a melleken. Sok embert láttunk kardosán. Nagybátyám, a kiskövet, prémutánzatú szövetből készült, elől-hátul lapított jurátus kucsmával a fején, kokárdában, kardosán járt. Szép volt ez nekünk nagyon. Azután hallottuk, hogy „gyűnnek a rácok, gyűnnek a szerviányok”. Kis Zombor még a Bánságban van, — bár éppen a határán — azért éppen idáig igyekeztek a rácok meg a szerviánok. Hogy tehát ezt könnyűszerrel meg ne tehessék, hát eljűk kellett menni. Nagy embertömeget láttunk átjűnni Makóról, sokféleképen voltak öltözkűdve. Láttuk még *Balogi Bálint* kékruhás földes gazda uramat is széles fringiával lűhátan. Legtűbb azonban pőrűltűzetben, ingben, gatyában, pűznavégre erűsített, fűl felé irűnyított kaszával. Azt mondták, hogy nemzetőrűk. — Elmentek Béba felé. Én is kaptam egy hegyes-tetejű, nemzetiszínű csűkűkbűl összevarrott sapkát. Kokárdája mindenkűnek volt. János úrűkhoz a Bánság belsejűbűl menekűlű nűk és úrfiak jűttek. Némelyik úrfinak igazi kardja is volt (csak kisebb), ezeket bűmultuk. Szerettűnk volna mi is olyat, de az nagyon is drűga lehetett. Az igazi kardos úrfiak (kűzűttűk János úr fiai, Pisti és János), csapatot alakítottak fiűkbűl, — orszűgszerte így volt akkor. Műr megvolt a csapat, a kisdob is, de hiába próbáltak akűrkit, vagy nem tudott, vagy nem akart dobolni egyik se. Én még kicsiny voltam kűzűjűk, reám se hederítették. Egyszer az egyik úrfi így szűlt: „Prűbűljűk meg a Vidort, — dobosnak ugyan is a kis embereket szokták tenni.” Nem emlékszem, de majdnem biztosra veszem, hogy én se tudtam dobolni, mert most se tudok; de műr arra emlékszem, hogy jobban ütűtem még is, oiint akűrmelyik ott, akit erre a nem kapűs sarzsira rűbűrhattak. Jobb szerettem volna ugyan én is fegyverben szol-

gálni, de oda be se akartak venni. Elfogadtam hát a doboságot, de erőszakoltak is. — Bántotta egy kissé becsvágyamat, pedig láttam, hogy igen fontos állást töltök be, meri nem volt más; ennél fogva én nagy szolgálatoakat tehettem volna a hadseregnél. Amikor azután elmondták, hogy egyszer egy dobos, a hátrálni kezdő csapat előtt, dobját hátára vetve, kivont karddal előre ment, rohamra vezette a katonákat, azok utána rohantak, így szalasztották meg az ellenséget: hát belenyugodtam, hogy majd én is úgy tehetek még. Nagybaj volt azzal, hogy se rác, se szerviány nem akart lenni senki; nem is lett volna az hálás dolog, mert azok biztosan megverettek volna; a java fiú mind magyar volt; de meg, hogy a magyar meg hagyja magát verni, nohát ezt el se lehetett képzelni; hiszen az a tudat, hogy valaki magyar, máimagában is hőssé tett, amíg az, hogy valaki rác és szerviány, már magában is demoralizáló volt. Ügy oldottuk meg ezt a nehéz kérdést, hogy nem volt senki, se rác, se szerviány, hanem csak ellenség; így mindenik fél azt tartotta, hogy ő a magyar. Ilyen alakban újultak föl a régi testvérharcok. E katonásdi játékok során érdekes oldalról volt alkalma megnyilatkozni egyéniségemnek. Összehívót kellett dobolnom. Vertem a dobot, de a katonaság nem csoportosult. Karjaim nagyon kifáradtak. — Újra parancsot kapok, — újra verem, — újra nem jönnek. Ekkor kijelentettem, hogy én hiába nem dobolok. Erre fenyegetés következett, hogy megbüntetnek, mint ellenszegülőt. — Én a dobot földhöz vágtam — nagy bűn; azután katonaszökevény lettem, — még nagyobb bűn. Beláttam magam is, hogy ezt szárazon el nem vihetem, bujdosni kezdtem a faluban. Az urasági cselédudvarban egy bizonyos kabin ajtajának olyan volt a kulcsa, mely csak egy négyszögű csőből állott s folyton az ajtóban vesztegelt. Ez a cső, a kulcs markolásánál, nem volt egészen összeforrasztva, úgy, hogy a cső hátsó végén a markolat előtt hátsó kis résen elsüthető legyen. Erre a megtöltött kulcsra kimondtam, hogy az pisztoly. Nadrágszíjjal csatoltam dere-

kamra s a pisztolyt beledugtam, a kokárdás nemzetiszínű sapkát fejemre nyomtam, kezemet a kulcs, azaz, hogy a pisztoly fogantyújára illesztettem és hetykén föl s alá kezdtem járni az utcákon, hogy nekem *pisztolyom* van. Ezt minden parasztfiú elismerte. — Tekintély lettem; én pedig elkezdtem őket toborzani. Vagy tíz fiút sikerült is így mellém csoportosítani. Ezekkel azután az úri lak előtt, az úrfiak szemeláttára eldefilíroztam, így adván tudtukra, hogy engem könnyűszerrel sem el nem foghatnak, se meg nem büntethetnek. *Dózsa György* lettem parasztheadakkal. Nem bántottak hát, — szükségük is volt reám, s valamiféle egyezsége léptem az úrfiakkal, de még sokáig csejt gyanítottam s folyton résen voltam. Folyt a hazában a háborúzás. Sokat hallottunk beszélni Kossuthról, Pecsovicsokról, Liberálisokról, Kamariláról, Szent Tamásról, Verbászról, Petrovoszelóról, Becséről, rácokról, Perceiről, Damianichról, csatákról és győzelmeikről, örültünk mindnyájan; csatáztunk mi is tovább és énekeltek:

Da - mi - a - nica a ve - zé - rünk a po - kol - tól
sem fé - lünk Ha a po - kol rác - ból lőn - ne
sász - ló - al - junk ne - ki mőn - ne ne - ki mőn - ne.

Egyszer azután más fordulatot vett minden. Jobbról-balról hallottam, hogy gyűnnek a rácok, gyűnnek a szerviányok. De már ez senkinek se tetszett. Menekültek érkeztek a faluba Debelyásról s hírlett, hogy nekünk is menekülni kell ki a Bánátból. Éreztem nagyon, hogy ennek megakadályozására nem elég a kulcspisztoly. Egy hosszúderekú ura-

sági igáskocsi saroglyájába, amelyen már sok más podgyász volt fölhalmozva, — föltette az én édesanyám a ládáját, egy jól megvasalt, féldomború tetejű készítményt (mely még ma is birtokomban van), engem a tetejére ültetett, ő maga mellem ült és átvittek bennünket a Maros kompján Makóra nagyanyámhoz. Ide már nem jöttek a rácok. Úgy mondták, hogy félnapig az tartotta vissza a rácok bejövetelét Kis Zomborba, hogy egy kiszolgált katonaember a falu dobját veregette föl s alá az utcákon; a rácok azt vélték, hogy honvédség van a faluban s nem mertek bejönni. — Végre, amikor a helység egészen üres lett, átmenekült ő is Makóra. — Bejöttek a rácok, az úrlakokat földúlták, a díszes szobákba lovaikat kötötték a tükrök elé, a kályhák vascsöveit pedig a Maros-folyó töltésére kiszögezték Makó felé ágyúnak. Cifra világ volt az. Makón másként volt, ott muzsikáltak, verbuváltak, énekeltük „ég a kunyhó, ropog a nád” dallamára:

*Ne féjjetök magyallányok,
Nem gyűnnek a szerviányok;
Nem vagi ez nyakatokat,
Ördög vigye vadrácokat.*

Majd később meg ezt:

El-gyűn mán a hi-deg ősz hi-deg ősz

Fe-renc Jós-ka diny-nye-csász diny-nye-csász

Win dis-grécz a buj-tár-ja buj-tár-ja

Je-la-sics a ku-tyá-ja, ku-tyá-ja.

De biz a fránya szerviányok mégis csak jöttek — ha Makóra nem is — és a német császár mégsem volt éppen dinnyecsősz.

Nini! — micsoda csoport közeleg amott, muzsikaszóval, az utcaközépen? — Velük ifjak, öregek, különösen pedig sok gyerek (mert hiszen ezek vannak most itthon többen), iskola eines. A sok asszony nép pedig ki az ablakhoz, ki a kapu elé, ki meg az alacsony kerítés fölött bámul kíváncsian. — Mi történik hát ott? Érdemes lesz megnézni; de érdemes ám. — Szökjünk oda, még ha otthon kikapnánk is. Különben nem kell messze fáradni, mert a sarkon nem fordulnak a mellék-utcába, hanem erre tartanak. Húzza a cigány, hol a Klapka-, hol a Percei-, hol a Rákóczi-indulót, vagy éppen a Marseillaise-t, amelyre akkor ezt a szöveget is énekeltek:

*Gyűrődieszka, rézfazék,
Rántás, mártás jó eledel,
Lemonádé, csokoládé, krampampuli,
Liber Puchner Rukavina.*

A csoportból messze kihallani, amint a rigmust kiáltják:

*Gyere pajtás katonának,
Jobb dolgod lesz, mint apádnak;
Se nem kaszálsz, se nem kapálsz,
Csak a német után sétálsz. Éljen a haza!*

Elöl egy délceg huszár díszben, alkalmasint a legjobb táncos a huszárok között, amiért aztán nagyon megbecsülik.

Járja a magyar szót (magántánc), mégpedig tüzesen, ügyesen, könnyed figurákkal. — Gyönyörűség azt látni, kivált mikor az egyik lábát fölemeli, kissé meghajol s negédesen mosolyogva fölfricskázza a sarkantyús csizma orrát, — ki bírna már ennek ellentállni?! Ez a verbungos huszár, aki-nek ezért, alkalmasint a lénungon (napi zsold) kívül egyéb jutalom is kijár. Mögötte a verbungos őrmester, a káplár s

még néhány víg huszár izeg-mozog. — Ezek körül több gatyás pór és iparos öltözetű legény; az egyiknek fején már csákó is van, a másiknak meg vállain van a katonadolmány; akinek pedig már egyikből se jutott, az csak úgy bokrétásan kurjongat, kezében borosüveggel. — Ezek már mind fölcsapott újoncok. Asztalt, meg széket is hoztak magukkal, mikor aztán olyan alkalmas téres helyre érnek, leteszik az asztalt, mellé a széket, erre ül a verbungos őrmester; a többi járja tovább, hívogatva a legényeket:

*Csapj föl pajtás katonának,
A szabadság huszárjának.
Négy esztendő nem a világ,
Éljen a magyar szabadság. Éljen a haza!*

Amelyik legény egyszer az őrmester markába csapott, az már honvéd lett, sőt talán bizonyos összeget is kapott. Miután pedig a jó példa követőkre talál, hát egyik pajtás példáját követte a másik. Ilyen volt a verbung! Mert a honvédek akkor nem sorozták, azok mind önkéntesek voltak. Amikor otthon hozzátartozóiknak tudomására jutott, azok azt se tudták, örüljenek-e vagy búsuljanak, de miután ezen már változtatni úgyse lehetett, s mert otthon maradni egy kicsit szégyen is volt, hát sírtak is, meg nevettek is. Elég vígan ment az. Hát sokat énekeltük ezt a dalt is:

Ha kel a szép nap-sugára kezemben az
e-ke szar-va. E-kém e-lőtt négy ti-nó jár
Csá-kó Szi-laj Gyön-gyös Bo-gár Hajsz ök-re-im hajsz.

Erre a dallamra a főntebbi verbungos rigmusokat is énekelték s csak azért írtam le, hogy elmondjam, hogy a „*Kossuth Lajos azt izente*” szöveget csak sokkal később hallottam reá énekelni. A „Lajos bácsi” kezdet még sokkal későbbi, mert 1848-ban Kossuth Lajos nem volt még *bácsi* senkinek. A vers negyedik sorához fölöslegesen odatoldott „-*gyár szabadság*” meg már éppenséggel a nyolcvanas évek-ből való. Csak nem azért toldották talán oda, hogy ezáltal a dallam 13 ütem lesz s így a tizenhárom vértanúra emlékeztet? Hát ez nem valószínű; de ez a 13-as szám mégis különös egy szám, vagy mi.

Szegény jó öreganyámnál voltam hát. Nem beszélt jól magyarul, a honvédeket úgy hívta *hamvévő*; ezt a szót tudta még fiatalabb korából, mert a faggyúgyertyát (melyet még ekkor égettünk) hamvvevővel koppantgattuk. Ezt az eszközt talán sokan már nem is ismerik; hát leírom. A faggyúból készült gyertyaszáznak vastag volt a bele, mikor ennek hamva — tulajdonkép koromja — már hosszúra égett, el kellett annak felét koppantam, különben nem világított. Erre való volt a hamvvévő, vagyis koppantó, — egy olló szerkezetű eszköz, amelynek egyik ágára kis vasházikó volt készítve, ennek belső oldala nyitott volt; az olló másik ágán pedig, ennek a nyílásnak megfelelő lapocska úgy, hogy amikor az ollót összecsuhták, az elvágta a gyertya hamvát, a lapocska pedig a kis házikóba tolta azt s odaszorítva el is aludt a tüzes korom. Hát ilyen volt a hamvvévő vagy koppantó. De bálni kellett vele tudni, gyakorolni kellett, különben könnyen elkoppantotta a gyertyalángot egészen, ez pedig az illetőre szégyen, a többire bosszantó volt, mert sötétben maradtak. Ilyenkor azt szokták mondani: szabad a csók. De aki elkoppantotta, azt ügyetlenségeért kinevették. Legmulatságosabb volt, ha valaki kivette a másíknak kezéből, hogy ő jobban tudja, s a gyertyát mégis agyonkoppantotta.

A jó grószmámi háza nagyon egyszerű házacska volt. Az utcára néző szoba volt a díszesebb, itt varrt folyton, az ablak mellett fehéreneműt, Lujz nagynéném. Boglyakemen-céje és egyszerű polgárias régi bútorzatához tartozott né-hány kép is; ezeknek egyikén turbános török nők voltak, más ketten fürtösfejű, széleskalapú női mellképek, az egyik volt La jolie tirolienne, a másik La jolie prussienne. De volt még egy, ez I. Napóleont ábrázolta karosszékben, térdein kis fiával s ezzel az aláírással: *Napoleon und sein Sohn*. Ezeket az aláírásokat én folyton olvastattam hangosan, persze magyarosan a h betűt is hangoztatva, így: Napoleon und szájn szohn; anyám nagyot nevetett rajta, mert úgy hang-zott: Napoleon und sein Sachn.

Öreg anyám, ha bosszankodott reám, azt szokta volt mondani: tu szatan tu, akkurat vi szájn fatter. Én ezt nem értettem, s anyámtól kérdeztem, hogy mi az németül: tu szappan tu, mert a grószmámi nekem mindig azt mondja, ha haragszik. Gyakran volt pedig oka mondani, mért nem szerettem neki tartani a pamutcérna nyalábot, mikor gombolyít-gatta, és pedig lassan gombolyítgatta; fárasztó és unalmas az nagyon. Hát még mikor télen este tollatt kellett fosztani! Öreganyám folyton harisnyát kötött. Egyszer nagyon el voltam szontyolodva, kérdezték, mi bajom: a grószmámi gombolyagja már megint olyan kicsi, feleltem keserűen. No de tudott jutalmazni is. Gombóclevest főzött, és pedig nagy gombócokkal és gyakran, mi pedig ezt sokkal jobban szeret-tük, mint a köménymagos levest. Jó nagy gombócokat csi-nált. Ebéd után a levét leöntötte róluk, a gombócokat pedig eltette. Volt egy kosztos fiúnk is, Pali. Ozsonna idején az-után a grószmámi elkiáltotta az udvarra: Páli, Fitua terite (Pali, Vidor jer ide). Mi persze rögtön előjöttünk s ekkor egy-egy gombócot kaptunk, és mivel csak úgy pusztá kézzel osztogatta, hát a gombócok nyirkos felületén mind az öt kormos ujjának hú lenyomata ott maradt. Nagyon jó gom-

bócok voltak azok nekünk akkor. Hej, később is de sokszor jó lett volna.

A jó grószmámi lábain különben tekintélyes bűtykők voltak. Ezek a bűtykők időváltozáskor panaszos hangokat csaltak ajkaira: jej, jej, jej! — szokta mondani ilyenkor.

— Mi baja van, krósz mami?

— Jej, jej, jej, — ászt a pütkő.

— Mutassa, hol van a bűtykő. Pedig nagyon jól tudtam, hol van. Ekkor lábát a zsámolyra tette, én pedig simogatni kezdtem a bűtykőt, szépen, gyöngéden, biztatgatva, hogy rem fáj az. Ez neki nagyon tetszett. Én meg időközönként ragyobbacskákat nyomintottam a bűtykőn, hogy halljam: jej, jej, jej! Ez sohase maradt el, ez meg persze nekem tetszett nagyon; Chaquun a son goût.

Ezidőben hallottam otthon ezt a dalt:

*Jól van tehát király, hagyd el e hazát
Ís helyette bírjad Szibériát.*

Az iskolában is tanultunk hazafias dalt; töredékére még emlékszem:

*Felhozta Isten hazánkra a hajnalfény csillagát,
Megadta Isten magyarnak azon lelkes férfiút,
Ki hazánk függetlenségét kivívta, neve Kossuth.
Éljen, éljen, éljen a hon, függetlenség, szabadság!*

Sokszor hallottam a *Hunyadi László* operából is: „Meghalt a cselszövő, kimúlt a rút viszály”. Nem értettem, mi az a cselszövő, meg a viszály; de segitettem magamon s így travesztáltam: meghalt a cserző varga, kimúlt a világbul: — ezt értettem.

*

Hólyagos himlőbe estem; azt hitték, elpatkolok. De még csak ragyás se lettem. Nem bizony, mert ragyás nagynéném Lujz (kít én Lojzi néninek hívtam) folyton biztatott, hogy

csak vakarjam, ha viszket, legalább akkor olyan szép rücskös leszek, mint ő. Ez használt; dehogy nyúltam volna hozzá, csak a levegőt vakartam arcom körül. Íme a hiúság haszna, — de akár hiúság, akár nem, most is amondó vagyok, hogy okosabb túrni, mint elragyásodni. A viszketegség elmúlik, a ragya megmarad.

*

Két honvéd volt nálunk beszállásolva a „Pesti légióból”, *Sziner György*, kis, köpcös, és *Nyavala János*, magas, szikár ember, mindkettő szabó. Gyönyörű, vastag selyem zászlója volt a „Pesti légió”-nak. Sziner mindig kötekedett Nyaválával, hogy változtassa meg csúnya nevét Kórságra, mert az szebb. Többször is voltak nálunk honvédek beszállásolva. A honvédség fegyverei csappantyúsok (percussió), meg úgynevezett cinderesek (zünder) voltak. Töltényeik szürke, puha itatóspapír hengercsőből állottak; ennek a csőnek egyik vége zárt volt, fenekén a gömbölyű golyó, ezenfölül a lőpor; a papírcső üresen maradt felső fele pedig vissza reáhajtvá a töltött részre. Fegyvertöltéskor ezt a visszahajtott részt (mint fölöslegest) foggal szakították le; (ezért, akinek elől foga hiányzott, az apró fegyverben nem szolgálhatott), ekkor a port a fegyvercsőbe töltötték, a megmaradt papírtokot pedig golyóstól utána nyomták, végre vasvesszővel két-három suhintással ráverték, azután lőttek; ezt azonban a honvédek nem igen kedvelték; egyszer-kétszer lőttek, azután vagy szuronyt szegezve rohantak, vagy megfordították fegyvereiket s annak boldogabb végével manipuláltak. Beszállásolt honvédeink töltényeiket olykor kirakták az asztalra. Kosztosfiunk elcsent egyet-egyét s a lőport elosztotta közöttünk; a honvédek sohase keresték, ilyesmire nem értek akkor reá. Nagynéném varrocérnája hosszúkás facsigákra volt gombolyítva (úgy árulták). Az üres csigákat én kaptam, — ez végig ki volt fúrva. Ennek egyik végét ablakonnal betömtem, oldalán kis lyukat fúrtam s kész volt az ágyú.

Folyton háborúztunk, ágyúztunk, csoda, hogy a házat föl nem gyújtottuk. Megostromoltuk a deszkakerítést, — vertük tégladarabokkal, botokkal. A szomszédok átjöttek, hogy mi történik portáikkal. Ilyenkor azután minden vitézségünk mellett is mi verettünk meg. — Szenvedtünk a hazáért — mondottuk. Jöttek azután a valódi honvédek!

Makón a gyalogjárda egymásmellé illesztett tenyérnyi vastagságú két szál fenyőfadeszkból volt, pallónak hívták. Még ma is előttem látom a honvédtisztet, (aki embereivel ott várakozott valami ok miatt), amint szétvetett lábakkal állva, unalmában kardjával a palló szélét faragta. Ezt a helyet azután mindennap megnézegettem. El tudtam merengeni fölötte, hogy az a kard és az a kar azóta vájjon hol aprítja az ellenséget. A honvédek lementek a Maroshoz; ágyúszót is hallottunk; másfelől meg a fehérszijasok mentek át Kis Zombor felé; elverték a rácokat. A fehérszijasok régi katonák voltak; a honvédeknek fekete szíjuk volt. Visszajövet némely honvéd szuronyán 8—10 fület is láttam föltűzve, hogy a macska rúgja meg! A honvédek is elmentek, ismét csönd lett. Két úr beszélgetett az utcán, az egyik azt mondta: szegény Szemere. Azután egyszer meg Csanád felől jöttek a rácok. Makón ekkor nem volt csak egyetlen maródi (lábadozó) honvéd. A város lakossága kiment a rácok elé, mindenféle fegyverrel, velük a lábadozó honvéd is. Ott állt a két tömeg szemben egymással. Sokáig néztek így farkaszemet. Egyszer a honvéd türelmét veszítve elkezdi káromkodni, szuronyt szegez és a rácok felé rohan. Azok meghátrálnak. Lövések történnek, a honvéd bakancsa tele lett vérrel, de azért — mint mondták — háromszor meghátráltatta a rácokat egymaga, mire azok elvonultak. A rácok különben se törekedtek a Bánságon túl, mert csak ezt tartották sajátjuknak.

Ismét csönd lett. Az iskolák többnyire szüneteltek, mi gyermekek háborúztunk tovább. Maier János nagybátyám valamerre hadnagy lett. Ez a Jani bácsi különben különös

ember volt, furcsa kedvtelései voltak. Egyszer engem a padláson fölakasztott. Én csak tréfára vettem a dolgot kezdetben, de nem tágított, addig-addig, amíg le kellett térdepelnem imádkozni. Azután nyakam körül egy kendővel húzogatta föl a fejemet. Azután otthagyt, lement, s mint ilyen csínyek alkalmával szokta, különös sziszegő, pöfékelő módon nevetett, hogy vegyék észre. Ilyenkor már tudták, hogy megint történt valami s kérdezték, hogy mi az, mit csináltál megint? Ő pedig egész komolyan felelt: fölakasztottam a Vidort a padláson. Sokat nyaggatott így, de bajom nem esett, nem úgy tette ő azt; aztán kibékített mindig. Ekkor is egy kiszaradt eperfa ágából karikákat fűrészelt, ezekből kerekékké lettek, faágyút csinált rájuk, meg társzekeret cukorpapírból s ezzel egyszerre kapitánnyá tett a gyermekek között, akik ezt a gazdagságot sóvárogva nézték és meghajoltak nagy hatalmam előtt.

*

Még folyton háborúzgattunk, de már nemcsak rációk és szerviánok, hanem németek, meg muszkák is szerepeltek. Még eddig ugyan nem láttunk belőlük egyet se, de már folyton lehetett hallani, hogy jönnek. A nép ilyenkor összepakolt, s amikor hírlett, hogy jönnek, kitakarodott batyúival a lelei rétre a nád közé. Ez így ment többször, amíg végre a nádat mind letaposták s úgy maradtak a pusztaságban elbújva. Belefáradtak ebbe is, már nem is hitték, hogy jönnek, nem futottak el, s ekkor jött a német éppen. Nálunk otthon is folyton elástak meg fölástak a kertben néhány kopott ezüstkanalat, meg egy honvéd atillát, de akkor én mindezt nem tudtam, nem kötötték az orromra. A német bejövételéről Makóra ennyit tudok: a honvédség átment a Maroson Kis Zomborra, csupán egy csapat huszár maradt a hosszú és széles Sóház-utcán várni, mikor mutatkozik a német. Én anyámmal éppen látogatóban voltam öccsénél, *Maier Sándor* nemzetőr és fűszerkereskedőnél, amikor újra

jött a hír, hogy jön a német. Már nem is hittük, annyiszor jött ez a hír. Éppen azért volt most is odahaza kiterítve a honvéd atilla szellőzni. De *Schlick* vasasnémetjei ezúttal csakugyan jöttek. Anyám kézenfogva éppen hazafelé igyekezett velem. Amikor az utcánkhoz értünk (éppen főút volt), nagy szél és iszonyú por között megpillantottam a fehérköpenyes, fényes sisakos vasasnémeteket, amint száguldottak (a honvédek liszteszákoknak hívták őket). Megálltunk a mellékutcában s végignéztük, mint rohantak a nagy szélben és porban (a huszárok tehát már elmentek volt). Azt hittem, rögtön összedarabolnak bennünket, de bíz azoknak több bajuk volt a nagy porral s reánk se hederítettek. Szurkoltam, de érdekes látvány volt. Elvonultak s mi hazamentünk. A házakon mindenfelé fehér kendők. A mi kiterített honvéd-atillánkat meglátta egy vitéz svalizsér, nagy lármával ki nyitatta a kaput, beugratott, a kardjára szúrta s magasra tartva elvágatott vele. A honvédségben ezúttal hát csak ennyi kár esett. Mondták, hogy egy huszár leesett volt lováról, de valamelyik házba menekült. Makó város csatát volta-kép egyet se látott.

*

Később szomorú hírek, majd még szomorúbb menekülő honvédek szállingóztak Világos és Arad felől. Iszonyúan el voltak fáradva és keseredve szegények. A nép tartóztatta őket, ne menjenek a Maros felé, mert ott van a német. Volt olyan, aki hallgatott a szóra, míg mások káromkodva folytatták útjokat s elkeseredve szóltak, hogy ők már nem törődnek semmivel; ezeket azután félóra múlva már mint foglyokat láttuk visszakísérni.

Le voltunk verve!

Nem tudtuk, mi lesz!

A mámornak vége ... vége lett!...

Még egy utolsó csatám volt a szomszédban; ekkor fejeimet is beütötték. Én félvén, hogy ráadásul még otthon is ki-

kapok, azt hazudtam, hogy egy német katona megszólított, én nem tudtam neki németül felelni s ő a puskatusával fejemre ütött. Elhitték! Szegény anyám, ha élne, ma is azt hinné. Egy valódi sebhellyel tehát én is dicsekedhetem az 1848-iki nagy időkből. A sebhely ma is megvan; gyermekség, de még ma is jólesik.

*

1848—49-ben az emberek általában nem olyanok voltak, mint azelőtt, meg azután. A nép sokkal vígabb, az emberek úgyszólván nem is házaikban laktak, hanem az utcákon. Folytonos volt a csoportosulás; csapszékekben folytonos volt a zene és tánc, nemcsak ünnepnap, de hétköznapiokon is. Olyan volt, mintha senkise dolgozott volna; pedig ha más nem, de a szabók és lábbelikészítők bizonytal soha serényebben nem munkálkodhattak, mint éppen akkor; nagy szükség volt honvédöltözetekre. De a nők is sok dolgot adtak nekik; egy része gyászolt, nagy része folyton mulatságokban, meg nemzeti ünnepélyeken volt és amíg emennek fehér, vagy nemzetiszínű, amannak meg gyászruha kellett. Sok fehérenműre is lehetett szükség akkor, mert az ócskákából tépést csináltak sebesültjeink számára, melyeket hölgyeink összegyűjtve küldözgettek szanaszét. Én is tépdeltem, meg a többi gyerek is, és noha nem volt mulatságos, de éreztük, hogy hazafias kötelességünk ez nekünk is. Így voltunk mi gyermekek általában; nem értettünk semmit, de éreztünk mindent, és pedig úgy lehet fokozottabb mértékben, mint akik többet értettek belőle, mert mi nem mérlegeltünk semmit, hanem úgy vetjük, amint éppen nekünk jött; —és pedig jött... bőségesen. (Oly nagy volt a gyermekben a lelkesedés, hogy még 1852-ben is Párádon Hermin nővérem és Lajos fivérem poharaikból mindig háromszorra itták ki a vizet, mondván: éljen a haza! éljen Kossuth! éljen a szabadság! Azon kérdésekre, hogy leugranának-e a toronyból, ha ezzel Kossuthot megmenthetnék, minden késedelem nélkül azt felelték: le bizony.) De tér-

jünk vissza. Az iskolák szüneteltek, az a sok gyerek folyton méregette egymást, hogy mekkora, hogy mehetnek-e már honvédnek, némelyikkel alig lehetett bírni; egyre háborúztak. Remény, várakozás és bizonytalanság uralta meg az embereket. Sok házasság kötött. Senki se volt biztos, hogy a holnapot megéri; az időt, az alkalmat nem akarta elszalasztani, — kivált ha szerelmes volt. Igen sok eset fordult elő, hogy az ifjú férj házassága után egy hónap múlva már a csatatéren lelte sírját; vagy egy-egy vitéz iparoslegény százdossá lett és szerencséje mámorában sietett szíve választottját oltárhoz vezetni, mitse törődve múlttal, jövővel — mely úgysis bizonytalan —, lesz ami lesz! A városok ünnepléses kivilágításai napirenden voltak. Lelkes szónoklatok és lelkes vidámító baklövésék váltakoztak egymással. A naponta váltakozó győzelmek vagy vereségek hírei csak úgy nyüzsögtek a levegőben és az egész nemzetet üstökénél fogva tartotta lehatalmító erejével a szédületes mámor. Tünelmes idők. Hogy búcsúzzam el tőletek!? Mint gyermekek igen-igen csekély részt vehettünk benne, nem is értettünk belőle semmit, de éreztük, belterjesen éreztük, mint a lelkiismeretet. Ma el se tudom képzelni, hogy a nemzet fiai még valaha képesek lennének oly mindent magával sodró föllángolásra, mint voltak 1848-ban. (Lehetséges, hogy csalódom!)

1848—49 után.

Megváltozott a világ. Kevés hírt hallottam. Szomorú arcok mindenfelé; az emberek suttogva beszéltek. Ha valakinek kalapjáról bármily színű vagy bármily hosszúságú szalagocska fityegett, azt a zsandár levágta, vagy kalapostól elvette, még ha gyermek volt is. Három embernek egy csoportba az utcán megállni nem volt szabad. Kossuth betyár, Kossuth hund lett a nevünk. János nagybátyám, a hadnagy

hazajött s a padláson lakott sokáig; de ezt akkor én nem tudtam. Egyszer a ruhaszekrényben egy papírdarabra ez volt írva: „Elmentem, ne keressetek. János.” Azután ismét nem láttam őt sokáig — bujdokolt. — Korber Vilmos könyveket dobált a tűzbe. Egyiknek szép fényes zöld táblája volt: ennek csak a leveleit égette el, a tábláját nekem adta, ez volt a hátán arany betűkkel: „Vorrede.” A magyar bankjegyeket be kellett szolgáltatni a hatóságnak; azokat elégették. A fegyverrejtegetést halálbüntetéssel fenygették.

*

A nemzet égő nagy sebére enyhítő balzsamként hatott az a körülmény, amelyet elmondandó leszek; amelyért a nemzet egynémelyik fiának némi elismeréssel tartozunk. Voltak 1848-ban olyan magyarok is, akik abban nem vettek részt — akár félelemből, akár más okoknál fogva —, semlegesek maradtak. Nehéz helyzetük volt akkor azoknak, nemcsak azért, mert esetleg vágyaik meggyőződéseikkel keltek tusára, de azért is, mert könnyen a hazafiatlanság sújtó vádja érte őket; barátjaiktól, ismerőseiktől elhagyatva bánatalmakat is szenvedtek, vagy elszigetelten magukra maradtak. Nagyon érthető volt ez akkor. Voltak, akik mindezt meg is érdemelték, de nem mind ... ezekről szólok.

Mikor a nemzet már az osztrák kezei között nyögött, szüksége volt kormányának olyan elemekre, akik helyi ismeretekkel bírtak, s általa megrovás alá nem estek. Ezeket, mint ilyeneket, különböző hivatalokba helyezték. A többi között arra is alkalmazták, hogy az álöltözetekben rejtőzködő, vagy bujdosó honvédek föl kutatásában nekik segídkezzenek. Kezeikbe névsort adtak, melléjük pedig szuronyos katonákat, hogy ezekkel itt vagy ott, nyilvános helyeken vagy magánlakásokban, éjjel vagy nappal föl kutatassák és elfogják őket. Kényes föladat volt ez nekik ... nem örültek neki egy csöppet se. De éppen ebben a minőségükben teheték meg azt, amit megtettek. Megálltak egy-egy korcsma

ajtájában, és pedig éppen ott, ahol sejtették vagy tudták, hogy honvédek rejtőzködnek. Ekkor az idegenajkú szuronyos katonák előtt nagy hangon elkezdtek szidni a Kossuth-betyárokat. Sokat föl is ismertek a keresettek közül, s éppen ezeknek neveit fölsorolva emlegették, hogy csak reájuk akad-hassanak, hát majd így, meg úgy. Így, névszerint, adták tudtukra a bujdosóknak, hogy kiket keresnek, hogy menekül-jenek. Megható volt ez nem egyezer! Ügyesség kellett hozzá, sőt bátorság is.

Ezek voltak azok a magyarok, akiknek, ha a nemzet győz, osztályrészük csak gúny, vagy még ennél is súlyosabb lett volna. Tetteikért pedig hálát nem vártak, de nem is várhattak, mert esetleg az csak bajt hozhatott reájuk; voltak, akikre hozott is.

*

Csönd lett ezután ... mélységes mély csönd!

Hacsak azt nem veszem eseménynek, hogy nemes, nem-zetes és vitélő *Sáróy* kádármester (kinek háza velünk szem-ben volt), minden szombaton (de máskor is) jól leszopta magát, azután egy faabroncsdarabbal kiállott az utcára s ahány zsidó fiú arra ment, azt elnadrágolta, mondván: „Azt a zsidó kirelájszomotokat, mit csatangoltok erre!” Kerülték is az utcáját. Vagy pedig azt, amikor ugyancsak főntemlí-tett *Sáróy* kádármester fia, Tamás, jó pajtásom, engem le-rúgott a padlásról, t. i. egy gerendára hintát kötöttünk s hárman fölváltva hintáztunk. Éppen Tamás volt a hin-tán, én meg soromra várva a padlásajtó küszöbére ültem és kifelé bámultam. A küszöbhez létra volt támasztva. Harma-dik társunk, aki Tamást a hintán lökdöste, hangosan figyel-meztetett, hogy ne üljek ott, mert Tamás le talál rúgni. En-nek se kellett több, megragadta az életrevaló eszmét, s en-gem jól hátbarúgott. Hogy hogyan hengerbuckáztam le, ma sem értem, mert még csak meg sem ütöttem semmi része-

met. Különben, mint minden gyermekkel, velem is többször történtek effélék.

Anyám ezidőtájt *Lonovicsnál*, a makói postamester és földesúrnál gazdasszonykodott. Lonovics neje, *Hollósy-leány*, szép asszony volt, azonkívül testvére *Hollósy Kornéliának*, a kiváló operaénekesnőnek, kit szintén egy Lonovics bírt nőül.

Valami bábszínház fordult meg Makón, ezt én valami képen megnéztem és annyira megtetszett, hogy otthon a postamester kis fiának, Bertinek, a magam gyönyörűségére lerajzolgatva, és papírból kivagdalgatva, a színpadot és babákat megcsináltam, sőt cérnaszálakon rángatva előadást is tartottam velük. A vendégek között volt egy német katonatiszt, ez megnézte előadásomat és kezdetleges rajzaidat, így szólt csöndesen: „wo die Talente begraben sind!“ Lehet, hogy gúnyból tette, pedig volt ebben valamennyi igazság is.

Szokás volt Makón karácsony estéjén Bethlenem-kápolnával házról-házra járni. Ez a kápolna áttetsző piros papírral volt beragasztva, belül szépen kivilágítva s ott volt látható a kis Jézus a jászolban, meg a Szűz Anya. öt-hat fiú meg suhanc, akik a kápolnát hordozták, fel voltak öltözve angyalnak, fehér ingben, meg pásztoroknak, kifordított subákban. Ezek tréfával elegendő párbeszédés pásztorjátékot adtak elő; a végén mindenik mondott egy-egy rigmust, mint pl.:

*Mikor Atillának katonája vótam,
A szélmalom mellett libapásztor vótam;
Láttam, az erdőbül kigyütt egy vadmacska,
Olyan vót a farka, mint egy fenyő hossza.
Hamar a vármögye kardra mög puskára.
Fölmászott egy uborkafára,
Lerázott három uborkát;
Három szekérrel lótt.*

*Amoda gyűn a tél borzas szakállával,
 Beül a kuckóba, nem győzik szalmával.¹
 Pulyka uram, pulyka, — pityörög, a pulyka;
 Erigy, te szógálló, üssed azt a pulykát,
 Hogy mög ne hasíjja a mendikás torkát.
 Mendikás koromba ültem a kuckóba,
 Egy nagy balhát fogtam a gatyám korcába,
 Megfogám a lábát, kivetem a hóra;
 Uccu petikulus, nem vagy mán a korbca.*

*

Hát egy ilyen karácsony-estén Hollósy Kornélia, a kintűnő, kedves, finom operaprimadonna, éppen otthon és Makón volt és kívánta látni a bethlehemi játékot. Végig is gyönyörködték szépen a pásztorjátékot, csak éppen a rigmusok fesztelensége feszélyezte kissé itt-ott a társaság kényesebb részét.

*

Anyám a római katolikus elemi iskola második, vagyis legfelső osztályába adott (magasabb itt nem is volt). Tanítótmat *Szécsényinek* hívták. Inni ivott az öreg csinosan, azt meg kellett neki adni, de magyarázni nem magyarázott soha és semmit. Bajos is lett volna neki a katekizmust magyarázni. Ezt tehát — de a többit is — sohase tudtam megérteni, nem is mentek fejembe sehogy. (*Szabó Károly*, a 70-es években a kolozsvári egyetemen a történelem tanára, mondotta, hogy a katekizmusból ő csak egy kérdésre emlékszik, amelyre a feleletet már elfelejtette; meg egy feleletre, amelynek meg a kérdését felejtette el. A kérdés ez: mind ezekből pedig mit tudunk meg? A felelet pedig ez: azt volta-képen nem lehessen tudni.)

Valami „*Mezei rendőrség*” című füzetkét is magoltattak velünk; ebből csak ennyi maradt a fejemben: „Ha valamely

¹ Makón a nép Malátával fűtötte a boglyakemencét. (Kassai jegyzete.)

turfát gabonát.” Nem győztem eléggé bámulni, hogy volt olyan, aki a többit is tudta. Mindez éppen elégséges volt arra, hogy egyike legyek a legrosszabb tanulóknak. Csodálatos, holott Szécsényi kútba áztatott nyírvesző-virgáccsal verette belénk a tudományokat — a meztelenre. Ezt képtelen voltam kiállani. Borzasztó volt látni már csak azt is, mikor a fiút kiküldte a virgácsért, mely a kútba madzagon lógott s azon vizesen behozta. Nem tudom, melyik bölcs pedagógusnak lehetett a találmánya! Egyszer én is kaptam belőle.

Anyám a reformátusok iskolájába adott. Itt is alkalmazták a testi fenyítéket, de sokkal szelídebben, vesszővel a ruhára, no meg itt-ott pacsit is kaptunk tenyerünkbe a vesszővel egyet-kettőt; én ugyan nem kaptam ilyen pacsit, vagy ha igen, hát nem emlékszem rá, s ez azt bizonyítja, hogy az nem volt olyan kegyetlen, mint a virgázás; de egy fölfenekeltésemre emlékszem mégis, pedig nem volt szigorú, de a verés iránt nagyon érzékeny voltam.

Itt első tanítóm, *Szondi Gedeon*, azon kezdte, hogy elmondta előttünk a *Bibliából* József és testvérei történetét Egyiptomban. Azután fölszólított bennünket: ki tudja elmondani. Egy fiú fölállt és elmesélte; ezt Szondi az első helyre ültette, a másodikat a második helyre. Én már megszoktam volt, hogy rossz tanuló vagyok, csak harmadiknak mertem jelentkezni. Szondi ezekkel a szavakkal ültetett a harmadik helyre: „így kellene elmondanotok.” Ettől fogva följebb igen, de lejjebb sohase jutottam többé. Íme, mit tesz a gyermek értelméhez szabott okszerűbb tanítási módszer. Ettől fogva már könnyen tanultam mindent, mert értettem is, amit tanítottak, és csak amit magolni kellett, az esett kissé nehezemre; ha ez a tehetség, jobban mondva készség is meglett volna bennem, én lettem volna a legjobb tanuló; de ehhez nem volt kellő türelmem, bár különben elég gyorsan tanultam.

Tanultuk a szép zsoltár-énekeket. A „*Flóri könyv*”-ből pedig verseket.

*Pittypalatty, én fűj vagyok!
Ha a vetések nagyok,
Akkor én ott jól élek,
De a vadásztól félek.
Én vagyok a veresbegy,
Éneklek, de nem jól megy,
Csak lassankint tanulom,
Rest vagyok, ha jóllakom.*

Majd elővette Szondi Gedeon hegedűjét és szintén a *Flóri könyvből* dalokra tanított:

*Rendben megyünk mi az iskolába,
Tip-tap, tip-tap, tip-tap, tap. (Kézzel tapsoltuk.)
Ha mi beérünk, jó Isten kérünk,
Áldj meg bennünket, kis gyermekeket.*

Majd ismét lakására hívott bennünket és folytatta az énektanítást. A többi között egy nagyon szép dalt tanított; ez a lengyel szabadságharcra vonatkozhatott. Ennek egy sorára még emlékszem, oly költői, hogy még ma is meghat:

És ezek alatt előbbi tanítóm, Szécsényi, bizonyosan ivott valahol; hol is vette azt a nevet, ha mindjárt *ch* nélkül is?!

Itt második tanítóm *Komáromi Mihály* volt. Ez a harmadik elemi osztályt és az első latin osztályt tanította. Köpös, jól táplált, derék, önérzetes ember volt és ennek olykor emelt hangon adott kifejezést, mondván: 25 esztendő koronázza az én fejemet, fiam! Külön órákon német nyelvet is tanított, noha ezzel a nyelvvvel — mint minden református — nem állott valami erős lábon, mert úgy ejtette: ik habe.

De túl tett még rajta is egyik vastagnyakú tanítványa, mert ez meg éppenséggel így hajtogatott: ik bin, du bin, er bin.

Tanultuk a szép zsoltár-énekeket, meg a dicséreteket. Eljártunk minden nap a templom karzatára az orgona mellé, és itt *Barsi Bálint* segédkantor éneke és orgonajátéka melleit énekeltük azokat. Egynémelyiknek szövegét kifogásoltam is pl. „Hajtsd énhozzám te füledet.” Ez ellen azt vettem, hogy mikép hajtaná az Isten az ő mennyei fülét a mi gyarló ajkaink szavára; de figyelmeztettek társaim, hogy egy fiú már tett ilyes kifogásokat s ezért kicsapták az iskolából; én hát fölhagytam észrevételeimmel. Ugyanezen időben vettem a fejembe azt is, hogy amit az ember el tud képzelni (bármilyen lehetetlennek lássék is), az mind lehetséges, sőt van is valahol. Voltak az énekek között igen költői lendületűek, ilyenek: „Az Úr énnékem őriző pásztorom, azért semmiben meg nem fogyatkozom.” Vagy a híres „Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik” stb. Ez is igen szép: „A Sionnak hegyén, Úr Isten, tied a dicséret.”

Vizsgálatainkat is a templomban tartottuk; bemehetett mindenki. Ott voltak a szülők, rokonok, ismerősök. Itt felegettünk a „*Hármas kis tükör*”-ből (mely egyebekben kívül Magyarországon földrajzát és rövid történetét is magában foglalta), minden megyéről 4—8 soros verseket, mint: „Fő Pozsony vármegye Pozsony városával, Mely jeles a király koronázásával” stb., vagy „Máramaros földe foglal éppen végei. hol a magas hegyek érik majd az eget”. „Itt vagyon Tácsó, Visk, Rónaszék és Sziget, Hol az áldott jó föld terem sót eleget.” „Vég Bereg vármegye szomszéd Ugocsával, Igen dicsekedik Munkácsnak várával” stb. „Ha fordulsz Pest-Pilis és Solt vármegyének” stb.

Ebben a templomban hallgattuk nagytiszteletű *Juhász Antal* úr egyházi elmélkedéseit, imáját. *Juhász Antal* kövér, pirosarcú, jólelkű férfi volt, Amikor beszélt, rózsaszínű

tokája csak úgy rezegett. Fogai talán hiányosak lehettek, vagy nyelve volt vastag, avagy a kövérség lehetett az oka, hogy a os, z, zs és r betűket különös csattogó locsogással ejtette, — nem, nem is ejtette, hanem eszközölte; ez igen mulatságos volt, de leírni tökéletesen nem lehet, mert azok éppen csak az ő szájöble szerint alakultak. Utánozni ma is jól tudom, hogyan ejtette saját maga által készített elmélkedésében: „Aaki edlsbe hajtogatod aadls egeket, mint a vidlseltedls őöltödlzseteket” (aki egybe hajtogatod az egeket, mint a viseltes öltözeteket). Finom erkölcsi mivelát tanúsítja, hogy amikor nyugtalanul viselkedtünk a templomban, egyszer kijövet a templom mellett elénk került s így feddett meg bennünket: „Uudls kellene magatokat vidlselnetek, gadlsembedlek, a templomban, mint edls slüüdlis leány” (úgy kellene magatokat viselnetek, gazemberek, a templomban, mint egy szüzeleány). Kedves, derék öregúr volt.

A helvét hitvallás szertartásai (amelyek különben alig vannak) igen egyszerűek és puritánok; követői pedig (aki-
ket vastagnyakú kálomistáknak hívnak) kissé szögletes, nyers, de erőteljes, barátságos, nyakas és mindenkéféltt tiszta jó magyarok. — Oroszok is voltak Makón; ezek saját szertartásaik szerint buzgólkodtak templomukban, de nyelvük az életben tiszta magyar volt; nem is beszéltek egyebet.

*

Az elemi természettanból akkor még úgy tanultuk, hogy négy elemek vágnak, ú. m. tűz, víz, föld, levegő; azt is tanultuk, hogy mindaz, ami bennünket környékez, az mind *test*, még a levegő is. Hát én ezt nagyon érdekesnek találtam, és úton-útfélen hangoztattam, hogy a világon minden test, még a levegő is; lestem a hatást minden oldalról, és ha jött, hát zsebre raktam.

Ilyen és ehhez hasonló eseteim gyakran fordultak elő.

Azonkívül folyton ugrándoztam, táncoltam, de mindig csak egyedül; mással, vagy zenére mulatságban később se szeret-

tem soha táncolni, ezt én méltóságomon alatt valónak tartottam, úgy fogtam föl, hogy ne akkor táncoljon az ember, amikor másnak tetszik, amikor alkalom és muzsika van, hanem akkor, amikor neki kedve kerekedik, akkor azután szólhat muzsika is. Pedig lábaim már természetből is ugrándozásra voltak alkotva, nagyon hajlékonyak voltak. Később színi pályámon nagy előnyömre volt ez az ugrándozás, noha ekkor még nem is sejtettem, hogy annak valamikor hasznát fogom venni.

Makacs fiú voltam! Erre mondták folyton, hogy: akkurat wie sein Vatter. A „Regélő” vagy talán „Honderű” című folyóiratban volt egy rejtvény a tormáról. Ebben ez a sor fordult elő: „Kertész átkával terhel, a szakács reszel öszve.” Ezt én gyakran és gyorsan elhadartam. Éppen ebédnél ültünk, s én ismét elhadartam ezt a sort; persze senki sem értette meg. Kérdezték, hogy mit hadarok, kívánták, hogy ismételjem; én ismét elhadartam, ismét nem értették. Harmadszor is kívánták, de már ekkor megkötöttem és semmiképpen sem akartam ismételni. Kikötöttek az udvaron az eperfához, ott éheztem délután négy óráig. Ekkor ennem adtak mégis, és csak azután kívánták a verssort, amelyet csakis ekkor (ez jellemző) mondtam el lassan és érthetően, de elkeseredve, megszegyenülve, hogy leföztek. Rokonságaim csak csóválták a fejüket: „akkurat wie sein Vater!”

Iskolai szünidők alatt fűjtam a templom udvarán vágott bürök sípot. Följártam pajtásaimmal a református templom tornyába, amely egész a csúcsáig kőből és téglából volt építve s fehérre meszelve. Itt, a harangok fölött, volt a tűz ór szobája; itt segítettünk Bárányi, meg Süket bácsi tűzőröknek fűjni a sípos-kürtön a negyedórakat, a szobát körülfutó folyosón, a város négy tája felé. Itt kiabálta szét az ór, óriás szókürtön át, ha a városban tűz volt vagy árvíz fenyegette; „ásóval, kapával, saroglyával gyün a víz”, vagy: „Bujákon van a tűz!” Itt bámultam meg a pórfiút, amikor a torony-

folyosó korlátfalán tótágast állt a magasságban. A Maros folyóban pedig, hátamra kötött gyékénycsomó (tutaj) segítségével, megtanultam úszni, csak úgy magamtól. Éppen egy ilyen fürdés alkalmával találtam föl a telefont is. A Marosparton fekvő hosszú fenyőszál végén ült egy fiú, én úgy véletlenül fületem a fa másik végére illesztettem, és a fiúnak minden mozdulatánál úgy hallottam ruhája suhogását, mintha csak mellettem lett volna. Ez felköltötte figyelmemet; azután vakartattam a fa másik végét, úgy hallgattam, majd meg én vakartam s a másik fiú hallgatta. De azért még vagy negyven év kellett hozzá (no meg Edison és Graham Bell), hogy ennek a találmánynak a világ is hasznát vegye. Különb-
ben (ilyen formán) ismerhette már más is.

Ad vocem tótágas. — Sok mindenféle morióskodást megtanultam én, de tótágast állni nem bírtam soha s ez nagyon bántott. Talán az volt az oka, hogy derekam hosszacska volt, — elég az hozzá, hogy nem tudtam. Már mindenképen meg akartam tanulni. Egyszer éppen a szalmásszínben próbálgattam magamban, de amint egyszer lábaimat elszántan föl-felé rúgtam, nyakam csavarodott egyet, ropogott, szemem tüzes karikákat hánytak és eldőlttem. Megijedtem, hogy kitört a nyakam. Hogy tehát ez ne történt legyen velem, vagy ha talán már megtörtént volna: hogy az Úristennek alkalmat adjak annak megmásítására, amíg nem késő, vagy annak visszavonására, mielőtt még nyilvánvalóvá lett volna (mert szerintem azután már nem másíthatta volna meg anélkül, hogy magát kompromittálja), tehát ravasz ostobasággal hirtelen térdre hulltam s elkezdtem hozzá imádkozni. Respirationot adtam az Úristennek, hogy ezalatt visszavonhassa a nyaktörést (ez meg már diplomáciai momentum). Ő kegyesen meghallgatott (nem tudom, nem mosolygott-e); nem esett semmi bajom, és én hálából, de méginkább föntelsorolt csoportos okok miatt, tudatlanságom szégyenérzetét némán hordozva keblemben, egész életemre lemondtam a tótágasról s a velejáró dicsőségről.

Egy nyári szünidő alatt elvittek Párádra (egy odaváló hosszú palóc szekéren). Károly nagybátyám látogatására mentünk anyám és öreganyámmal, aki ott is maradt. Ezen a remek helyen megtanultam a kénillatú csevice-vizet inni, meg a mátrai palóc tájszólást, no meg ezt a dalt is.

*Mehá gyiák (Mihály diák) jaj de szép,
Mint ékkis (egy kis) aranyos kép,
Nézi magát tyúkörbe,
Majd elszá örömibe.*

Nagyanyám tehát Párádon maradt fiánál, makói házát bérbe adta, de anyám és én mégis ott egy kis hátsó kamaráskában húztuk meg magunkat. Itt olvastam *Genovéva* históriáját, amely nagy hatással volt reám; anyám volt Genovéva, én meg a fia, Fájdalomfi. Gólónk nem volt, hál Istennek. Ekkor énekelgette (a többi közt) anyám „Udvarnok Linka búcsúzását”:

Ha- lott test- vér ne könny-nyjass mind-nyá- junk-nak ser- sa es
Ne sirj ha tud- tud- ra lesz hogy en- gem sir- hant fe- des.

Ebből a hosszú énekből többre már nem emlékszem. Tréfás német-magyar dalra is tanított anyám:

Kan- ze- list bin ich nur lá- tod hogy nem nagy úr
Dann hab ich kei- ne Ruh min- dig csak szo- mo- rú
Dann hab ich kei- ne Ruh min- dig csak szo- mo- rú.

*Wenn der Monat endet hat,
Fölveszem gázsimat;
Dann bin ich sehr lustig,
Míg van pénz, mindaddig.*

Anyám öccse, János, előkerült honvéd bujdosásából s Kis Zomboron gazdatiszt lett. Nőtlen ember volt s anyámat magához vette, hogy házát vezesse. Engem iskolázás végett egy távoli rokonunknál hagyott, Makón. Új helyemen nem sokat törődtek velem.

Ó te szegény papírsüveges veréb! Gyakran átgyalogoltam Makóról Kis Zomborra anyám látogatására, tanácsért, kalácsért. Egy ilyen alkalommal fogtam ott egy verebet; nem bántottam, de nem kevésbé rosszat tettem vele, noha nem volt a szándék rossz, t. i. fejére hegyes papírsüveget ragasztottam és szabadon bocsátottam. Nos, hát mi történt? Hát az történt, hogy a többi veréb üldözőbe vette és agyonvagdalta. És miért? Hát azért, mert nem olyan volt már, mint a többi. Egész életemre való tanúságot merítettem ebből. Gyakran eszembe jutott ez a veréb-história, mert úgy tapasztaltam, hogy az emberek is éppen így tesznek. Ha valaki nem olyan, mint a többi, annak üldöztetés a sorsa, s bizony erre legtöbbször elégséges egy exotikus sapka is. Általában az állatoktól csaknem ugyanannyi (ha nem több) emberismeretet tanultam később is, mint maguktól az emberektől, ugyanazon indulatok vezérik, és sokkal őszintébbek.

Ó te szegény papírsüveges veréb! Bocsáss meg nekem, ha csak lehet.

*

Volt a családukban egy nagyocska, műkedvelő készítette vízfestmény. Ez a kép folyton vándorolt a család egyik tagjától a másikhoz, aszerint, amint kiki megunta. Ez a kép annak a mondának vagy mesének azt a jelenetét ábra-

zolta, amikor a tótok eladták országukat a magyaroknak egy fehér lóért. Ez a kép akkor éppen ezé a János nagybátyámé volt. Egyszer azután egy tót ember meglátta. Hosszasan elgondolkozva nézte a képet, azután szelíd jelentőséggel szólt:

- Ugyan végyé lé ázt á képet.
- Miért? — kérdezi e nagybátyám.
- Nem válik az becsületére se á tótoknak, se á magyaroknak.
- Már miért ne válnék pl. a magyaroknak?
- Áh! azok számáruk, ezek meg gázemberek vóták.

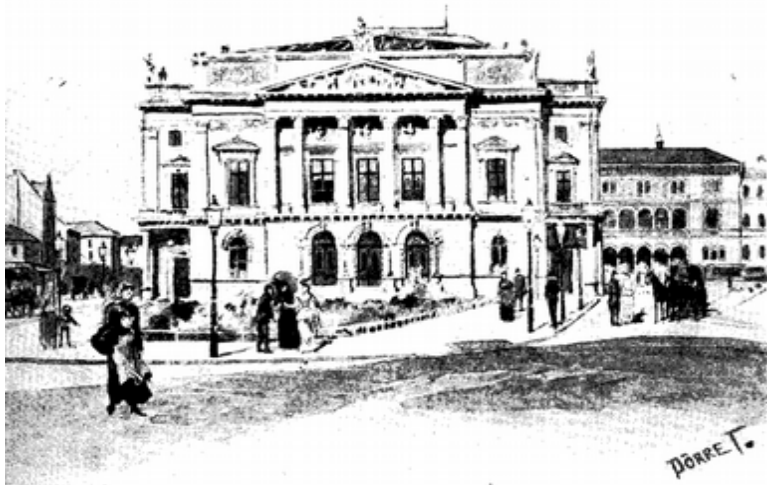
*

Szegény jó anyácskám; bár nehezőre esett, de csak tanítatott; nekem azonban egyszerre csak elment minden kedvem az iskolától. Ekkor iparost akart belőlem csinálni (ez különben is kedvenc eszméje volt), de ehhez se volt semmi kedvem. Akármilyen iparágat hozott javaslatba, egyik se tetszett. (Könyvkötő voltam is két hétig.) Ha kérdezte anyám, hogy hát voltaképen mi akarok lenni, csak ennyit tudtam válaszolni: *nem tudom*. Anyám, az én édesanyám kétségbe volt esve. Visszamentem folytatni a középlatin osztályokat.

Már Komáromi Mihály osztályaiban nem mindegyik fiú tanulta a latint. Ennek az osztálynak legnagyobb része itt bevégezvén iskoláit, végkép kimaradt. De volt néhány jobb módú földműves fiú, ezek velünk átmentek a következő osztályra is, és itt külön hátrább ültek, csak a magyar tantárgyakat tanulták s *magyar tanulók-nak* hívták. Ezeknek a magyar tanulóknak kevesebb dolguk lévén (hátrább is ültek), az órák alatt is folyton huncutságokon törték a fejüket, mint pl. Nagy György Gyurka, Grizli makói kocsmáros répából kifaragta s a padra kirakta, de rajtavesztett, a tanár meglátta. Itt a terem már sokkal kisebb volt, mint az előbbi (az elemi) osztályokban. *Vincze Sándor* fiatal pap tanította benne a 3—4—5—6. latin osztályokat: a gramma-

A budai Népszínház

A budapesti Népszínház

*Egyfel után én három
Míg én a falut bejárom,
Ha elalvok, az én három
Egyfel után én három*

Mint Gonosz Pista

A Munkácsy-jelmezesten

KASSAI VIDOR

tistákat, a syntaxistákat, retorokat és poétákat, több osztály az 50-es években nem is volt Makón. Lehattunk az osztályokban összesen vagy 20—25-en.

Nagy pajkosságokat követtünk el, különösen *Cseresnyés Bert* rétor. A padok mintegy három méter hosszúságúak voltak. Az első pad végén ült Cseresnyés Bert a fal mellett; ez a lábainál, a pad alatt, vaskos labdaverő husángot, meg egész téglát tartogatott mindig. Tanárunk a rövid padok előtt szokott előadás közben föl s alá járkálni. Amikor Cseresnyés Bertinél megfordult, ez hirtelen fölkapta hol a husángot, hol meg a téglát s hátulról, a tanár koponyáját majdnem megérintve, fenyegette velük. Olykor még a pad tetejére is fölugrott, s így fenyegetve, de minden zaj nélkül végigkísérte. Ha a tanár útközben véletlenül visszafordult volna, még az orrát is beleüthette volna; de Cseresnyés nem vesztett rajta soha, ismerte tanárunk szokását s mire az visszafordult, már akkor csendesen ült helyén. Mi ezeket mind láttuk (hiszen azért is tette), s vigyorogtunk is (már t. i. azok, akik előtt a tanár már elhaladt s mögéje jutotunk), addig, amíg csak a tanár meg nem fordult, ekkor persze egyszerre komoly ábrázatukat vágunk mindannyian.

Sok pajkosság nyilatkozott meg Makón a lakosságban is. Így mondták *Bisztericzki* tót csizmadia feleségéről, hogy egyszer lúdtojás helyett eladták neki a gólyatojást, ő pedig kiköltette s a szomszédasszonynak imígy panaszkodott: áz én ludám csuda kött, áz én ludám csuka kött, hosszú lába, véres orrá, ólán mint a golá, adom néki kukuricá — ném ész, adom néki árpa — ném ész, adom néki hús — hám-hám, cság áz ész. Makón esett meg az is, hogy egy paraszt ökrét eladván, százforintos banknótát kapott, ezt az ökör orra elé tartva így szolt: látod, ezért adtalak oda. Az ökör, azt hívén, hogy az valami kukoricahéj, nyelvét gyorsan kiöltvén, a banknóta felét leszakította és megette. De most emlékezünk meg Makó város egyik fő specialitásáról, a híres makói turóslepényről. Ez a turóslepény olyan turóslepény, amelyet

szombaton délután szoktak sütni. Amikor úgy uzsonnatájon kívül, akkor a mönyecske gyorsan négyszögletes darabokra vágva, hevenyén belerakja a nagy tálba, meleg keszkenőkkel betakarhatja, azután feje tetejére teszi, a saját utcájában sietve megindul vele s házról-házra járva, az ablakon beszél: vesznek-e túróslapényt? Ritka ház, ahol elutasítják, Ahol kell, ott azután az egész ház népe minden dolgát félbehagyva összefut, körülállja a lapényes tálát. A mönyecske megmondja, mi az ára darabjának — alkura idő nincs. Ezzel kikapolja. A jelenlevők közül mindenik gyorsan kezébe kap egy vagy két darabot s amint Isten tudni engedte, mondhatni, fanatikus mohósággal elkezd falni. Ezalatt a mönyecske bepakol, átveszi a lapény árát s tovasiet. Mindez nem azért történik ily gyorsan, mintha a lapény eladására rövid volna az idő, — elkel az nagyon hamar — hanem azért, bogy ki ne hüljön, mert a híros makói túróslapény csak addig kapós, csak addig kívánatos, amíg meleg; amint kihült, az értéke ötven percenttel esik és akkor csak azok veszik meg, akik nem bírják a száz percentet. Ha mármost belépünk egy ilyen lapényfaló társaságba, először is ne sokat kérdezősködünk, mert vagy semmit, vagy nagyon rövid feleleteket kapunk s csak azt látjuk, hogy ki-ki vagy tenyerén kiterítve tartja és ebben az esetben szimplán, vagy pedig bölcső alakra összegörbítve, és ebben az esetben hol szimplán, hol duplán harapdálja annak széleit. Miért? Hát azért, hogy le ne csorogjon róla a vajas tejfölös túró, amelynek fölületén csak egy könnyen szakadozó, finom, barnapirosra sült hártya van, ez alatt pedig csak úgy szotyog-lotyog az Istenáldás, hogy a szája körül kinek-kinek csaknem fülig tejfölös az ábrázata. Miután a lapény tésztája kissé szijas (mint a lángosé), hát erősebbesken kell harapni, ezen erőművi nyomás pedig nagyon kedvez a tejfölös túró szétszottyánásának. Eddig van. Ki-ki visszatér munkájához. Lapény pedig: volt-nincs.

A túróslapényen kívül bővelkedett még Makó fehér cipókban, valamint mindenféle kerti vetemény ékben, gazdag volt

vöröshagymában és sárgarépában; ezek között láttam emberlábszár hosszúságút és vastagságút is. De eredeti koldusok irányában se volt Makó szegény. Ilyen volt például egy öreg leány (gondolom, Jutkának hívták). Mint mindenütt, úgy Makón is imádsággal szoktak kéregetni a koldusok. Ez a Jutka más metódust követett. Megállt a konyha ajtaja előtt borzas fejével, szomorú ábrázatával s bütykös, mezítelen lábain elkezdett egyhelyben csoszogni. Közben-közben fordult is egyet, szomorú hangon mondogatva: „Járom én lelkem, az Isten áldja meg, járom én.” Ez volt az ő imádsága, mégis meghallgatták minden szombaton, minden háznál ezt a szegény öreg leányt (szinte rosszul esnék úgy mondani, hogy vén leányt). Különös! Mi indíthatta az ilyen szegény teremést arra, hogy nyomorúságában éppen a tánchoz, a csapongó jókedv legvidámabb formájához folyamodott? Alkalmasint az a tapasztalat, hogy voltak, akik mulattak az ő szomorú tánca fölött is, és így akarta megérdemelni az alamizsnát, — ez eltért a megszokott formától, — valami új, mondjuk szecessziós. Pedig akadt versenytársa is egy táncos úrban. Ezt úgy hívták: *Lehelés*, tébolyultabb volt az előbbinél. Kopott pepitanadrágban járt, melynek akkora fehér és fekete kockái voltak, mint a sakktáblának. Úton-útfélen elkezdett nagy bakugrásokkal keringeni (már t. i. Lébele és vele persze a nadrág), folyton mondogatván: „Szerviána polka, szerviána polka.” Nem volt annyira szomorú ábrázata, mint az előbbinek, de nem kevésbé megható.

Egészen másféle legény volt nevetős Ferkó. Ez jól táplált, pirosposzsgás arcú ember, rövidre nyírott sűrű fehér-szürke hajzattal, rövidre nyírott szakáll és bajusszal. Fogai teljesek és koldusnál a fényezés határáig épek, mindössze koronáik voltak lekopva, mint a tehénnek, ami ismét nem a koplalás ismertetőjele. — Ingben, gatyában járt (talán még télen is). Vállain színehagyott kopott szűr, elől-hátul vászon-tarisznya lógott le nyakából, kezében görcsös bot a kutyák ellen, lábain bocskor. Ez már imádkozott is (már t. i. nem a

bocskor, hanem nevetős Ferkó). Megállt a pitar (pitvar)-ajtó előtt, elhadart egy Miatyánkot, — de gyorsan ám — azután elkezdett kacagni: hihihihih: — ezt is gyorsan, szaporán — általában kurtán-furcsán végezte minden dolgát, gyorsan is járt. Nem volt szomorú egy csöppet se, sőt kedvderítő látvány. Rendesen meg is kérdezték tőle: No, hogy van kend, Ferenc? Erre azután így szaporázott: „Az én nevem Ferenc, az apám is Ferenc, az öregapám is Ferenc, a király is Ferenc, embörkorra fölnyöttem, búval, bánattal soha nem éltem, mégis megöregedtem, hihihihih!”

Ha szolgálóleányt látott a konyhában vagy a ház előtt, akkor az utolsó nevetés alatt jobbkezét arca elé emelte s mind a négy egymáshoz szorított ujját mozgatta, mintha a leányt hívogatná magához, mialatt szájával csókokat cuppogtatott a levegőbe: cup, cup, cup, cup, hihihihih — és eközben apróra összehúzta szemeit, amelyek szúróan csillogtak-, mint a gyémánt — cup, cup, cup, hihihih! — még a könnyei is potyogtak a jóízű nevetéstől. Ha pedig azt kérdezték tőle, mit akar inkább, krajcárt-e vagy egy kis lisztet, azt mondta: „Ha az egyik vóna, a másik jó vóna, hihihih!” Ilyen volt nevetős Ferkó, a bonvivant makói koldus. És ha igaz (pedig aligha úgy nincs), hogy a szomorú bölcsnél többet ér a vidám bolond, akkor nevetős Ferkó valóságos víg haupttreffer volt.

Ha én legalább is oly bölcs lettem volna, mint nevetős Ferkó, valószínű, hogy nem hagytam volna félbe ismét középiskolai tanulmányaimat. De nem voltam bölcs, nem — egy csöppet se, azért szégyenkezve kell bevallanom, hogy én azt tettem — noha ezúttal se örökre.

Sándor nagybátyám fűszerüzletébe mentem botosinasnak. Itt ugyan csakhamar kisült, hogy nem is annyira a tanulás volt terhemre, hanem az iskolai kényszert untam meg, mert új helyzetemben csakhamar a könyveket kezdtem bújni. Iskolatársaimmal a jó barátságot fönntartva, azok elláttak

olvasmányokkal. Olvasgattam a nagy *Petőfit*, *Zrínyi* „*Szigeti veszedelmét*”; ezt egy régi kiadásból s nagyon különösnek találtam, hogy a cs-betű mindenütt ch-val volt benne helyettesítve, pl.:

*Mint Hector Trójának,
Úgy én Szigethvárnak
Erős őrszője voltam;
Mutattam pogánnak,
Hogy nagy Jehovának
Igaz szolgálja voltam,
És előbb éltemet,
Hogysem hűségemet
Keblemből kibochássam.*

Megvolt nekem is a fűszeres tanoncoknak elmaradhatatlan ékessége, a nagy rézkapcsos, zöld posztókötény; jól tudtam papírstanitzlit csinálni; azt is tudtam, hogy egy fontban 32 lat s egy latban, már nem emlékszem, hány quintli van, és ezeket a kétserpenyős mérlegre (amilyet *Thermis Istenaszony* szokott kezében tartani) igen ügyesen dobáltam én. Tudtam, hogy ha a szolgálóleány félfont cukrot kér, így szokás szavait ismételni: félfont szurkot, lelkem, mindjárt, mire a szolgáló meglepetve igazította ki, hogy cukrot és nem szurkot. Ha egy krajcáron kemény (kömény)-magot kér, azt így szokás ismételni: keménynagyot, mindjárt, lelkem. Azt is tudtam, ha valaki girispántot kér, hát az *grünspann*, ha *fludrákot* kér, az *flussrauch*, ha pedig *ácslúgot* kér, hát az *einschlag*. Azt is ügyesen tudtam megcselekedni, amikor egy darab *csengőpénzt* adtam vissza, úgy dobtam azt markomból a *puclira* (asztal), hogy visszaugrott a markomba, én pedig úgy tettem, mintha rendben lenne a visszaadás; a szolgáló Pedig kereste előbb a *puclin*, majd a földön, végre követelte a pénzt; én állítottam, hogy nála van, ő tagadta, ekkor meg-rázogattam *keszkenője* vagy *kabátja* szélit s a pénzdarabot kiejtettem markomból. Némelyik a száját tátotta, hogy hogyan jutott oda.

Nos hát, ez mind jó volt, csak az én olvasási szenvedélyem nem volt az akkori inasságra kívánatos, mert olykor sok más dolgomat hanyagoltam el miatta és az eszem nem a stanitzli (papírhüvely) készítésén járt, hanem azokon, amiket olvastam; ezek pedig éppen semmi összefüggésben nem állottak a kétszerkettővel, mert csupa szépirodalmi és más ismeretterjesztő munkák voltak. Hát kétségtelen, hogy mindezeket üdvös dolog ismerni a kereskedőnek is, de az akkori principálisok legtöbbször más nézetten volt. Azok azt kívánták tanoncaiktól, hogy az üzlettel foglalkozzanak, azontúl pedig méginkább, hogy az ő gondolataikat is kitalálván, szolgálataikra folyton készen legyenek; pl., ha a principálisnak még csak az eszébe ötlött, hogy sétálni menjen, már akkor az inasnak le kellett arcáról olvasni s a felső kabátot, a botot előhozva, kezébe adni. Ezt a kutya-készséget a segédekkel szemben még talán szükségesebb volt gyakorolni, mert azok között némelyik nagyon goromba volt és kárpótolta magát inaséveiben elszenvedett bajaiért; de még az öreginas is úr volt a fiatalabbal szemben. Leginkább kellett mégis kedvébe járni az asszonynak, mert hej, hej, az asszony — asszony mindenütt. Ilyen volt akkor minden inaskarrier s így van ez talán most is.

Nekem itt nem voltak se segéduraim, se öreginas uram, csak az egy nagybátyám, így hát én sok szekatúrától ment valék, mégis-mégis nyugtalan voltam, mint a higany; nem tudtam nyugton lenni.

Ekkor láttam először színelőadást is ... Nohát, ez kellett még nekem csak. Ez annyira fölkorbácsolta nyugtalan véretem. .. nem, ez egy kissé durva — hanem a nyugtalan lelkemet... ez meg egy kissé finom, — aha, megvan — a nyugtalan szuflámat, hogy valódi mesterfogásokkal szökdös-tem színházba lefekvés után, a kapu tetején keresztül mászván, pedig jó magas volt. Nagybátyám másnap rendesen rideg arccal, de meleg raffinériával faggatott:

— Hol voltál az éjjel?

— Színházban. (Hazudni nem akartam, hiába is lett volna.)

— Hol mentél ki?

— A kapun. (Itt bár igazat mondtam, de furfanggal.)

— De ott, ahol más ember szokott rendszeren kijárni?

— Nem (szóltam lesütött szemekkel, de már furfang nélkül).

Ezután jött a lecke. — De a lecke hiába jött, mert én nem bírtam ellentálni, eljártam mégis, bár folyton kikaptam, olykor a színházban is, otthon meg mindig. Igen, a színházban is, mert nem rendes jeggyel mentem be (pénzem nem volt), hanem majd valamely szolgálatom fejében, majd meg hamisított jeggyel, de legtöbbször mesterfogásokkal. Az első, ha nem is mindig, de csak ment, a lélekszorogató hamisított jegy is bevált, de már a mesterfogásokkal nem mertem előállni a jegyszedőnek, pedig ezek igazán valódiak voltak. Egy beszökésekre élénken emlékezem.

A nyers fenyődeszkából összetákolt nyári színpódium, távol az utcabejárótól, egy nagy négyszögű udvar hátsó felében volt, a pénztár pedig az utca bejáratánál. Az udvarba jutni csak jeggyel és pedig csak itt lehetett. Amikor már elkezdték a játékot és mindenki arra figyelt, már sötétebb is lett, — az utcaajtótól mintegy huszonöt méternyi távolságban, egy nagy élőfa által maszkírozva megmászta a falkerítést, — ma se tudom, hogy eshetett meg, mert magas volt, 'de hát nagyon erős volt az akarat.

A nagy udvarban tehát már bent voltam, de hogyan juszak a színpódiumhoz, mely oda még messze esett, s melynek földetlen nézőtere is csak két-két szál deszkával volt elkerítve; ezek között és fölött mindenfelé szét lehetett látni, de át-bújni is, szóval, a közönség a szabadban volt és mindenfelé láthatott. A közönségtől nem sokat tartottam, mert az a dabra figyelt, de akadhat olyan is, aki elárul. Így hát, melőzve a híres mondást, hogy legjobb az egyenes út, ezúttal

lépteimet nem irányoztam még be egyenesen, hanem a tágas nagy udvar három oldalát, mindenütt a falkerítés tövében, körülmásztam négykézláb. E terhes, de nagyon egészséges munka után közelebb jutván az arénához, csak arra vártam, mikor tapsolnak, hogy a zajt és a figyelemnek ezt a lekötését fölhasználva, a ritka deszkák között besurranhassak. így is történt. — Volt, aki látta, de csak mosolygott (de jó ember lehetett). Már kezdtem boldog lenni, amikor egy vékony gyerekhang üté meg a füleimet: „Egy gyerek beszökött, egy gyerek beszökött.” (De rossz gyerek lehetett.) A szívembe nyilait és uccu, vissza a résen. A színpad mellett egy nádtetejű jégverem volt, mellette egy nagy akácfa. Előbb a verem mögé bújtam, de ez körül volt véve a verem tetejéről lehullott nád-törmelékkel; ez lépteim alatt recsegett-ropogott. Ez el fog árnálni — gondolám — s a vermet elhagytam, de már láttam, hogy jön valaki keresni. — Hirtelen a vastag fa mellé álltam. Aki keresett, elhaladt a fa mellett is, de én aszerint forgattam magamat, hogy a faderék folyton takarjon. — A derék faderék takart is hűségesen s így a manœuvre jól sikerült. — Aki keresett, az is megkerülte a jégvermet, éppen úgy, mint én előbb; a nád ropogott lábai alatt éppúgy, mint előbb az enyémekek alatt, s ebből mindig tudtam, hogy merre jár. Végre így szólt: „Megugrott a gazember” — s ugyanazon az úton, amelyen jött, vissza is ment. Amikor a faderék mellett haladt el, akkor én ennek megfelelően újra eljátszottam vele az előbbi forgójátékot. Később nagy óvatossággal bejutottam mégis.

Jó volt hát még eddig, s én mindent feledve, eljutottam egészen a színpad elejéig. Több gyerek állt már ott, kik az előadás kezdete előtt segítettek széket hordani, meg söpörni, s ennek révén ottmaradtak; ezt magam is gyakoroltam, amikor lehetett, de ma nem ez volt az eset. Én tehát szintén ezek közé a szabadosok közé álltam a sorba, a színpad előtt közvetlen. Valószínű, hogy vagy megsokalták ott a gyereket, mivelhogy a színpad eleje végesvéig volt bozontos gyermekfejekkel, vagy pedig a közönség panaszkodhatott, hogy zajon-

gunk s hogy nem láthat jól bozontos fejeinktől, elég az hozzá, egyszer csak azon veszem észre magamat, hogy valaki megfogja tarkómon a hajamat és húz kifelé, mint az asztalfiókot. Ez a hajhúzás olyan érzékeny, durva volt, hogy vidám boldogságomat egyszerre tönkresilányította. Láttam azután, miként csinált a többi fiúból is fiókokat s irgalmatlanul kizavart mindnyájunkat. Ezt a hajhúzó színészt *Herczegnek* hívták. Nevének derekasán megfelelt, mert nagy kényúr módjára bánt el velünk. Féltük és gyűlöltük azután Herczeg uramat, sőt én még máig se bocsátottam meg neki, mert biz ő a hajhúzás mellőzésével is kizavarhatott volna bennünket... Volt hát Herczeg úrban a rendcsinálás kötelességéretén kívül valamelyes ördögi vonás is. — Hogy otthon is kikaptam, az engem legkevésbé se kárpótolt elvesztett estémért, ez világos. De Lucifer már fölébredt bennem s nem bírtam többé elaltatni; beszökéseimet nemcsak hogy nem bírtam abbahagyni, hanem még arra is ösztökélt most már, hogy darabot írjak, és vasárnap délután *Kiss Sámuel* könyvkötő üres hombárjában (magtár) előadást rendezzek.

Igen, a ponyvairodalom termékeiből (*Rózsavölgyi* álnév alatt) darabokat írtam: „*Á hármás kívánsága*”, „*Zengő lépok Hór völgyében*”, „*Griseld és Walter markgróf története*”, sőt (ha nem csalódom) „*Pőna, vagy a disznófejű kisasszony*” is köztük volt. Beléptidíjak: egy és két váltó krajcár. Voltam hát színigazgató is; jaiég ma is röstellem ezt, amióta megismertem őket, komisz mesterség az s aki reá adja a fejét, többnyire maga is elkomiszodik, de máskülönben megbukik.

Nagybátyám üzlete a végét járta. Folyton egyedül voltam a boltban s igen sok vevőt azzal kellett már elutasítanom, hogy *nincs*. Ő maga is készen várta már tönkremenését, de mégis, hogy ez ne tűnjék éppen föl, hát — színből — nagy papírcsomagokkal rakta tele boltja állványait. Ezek szalmával voltak ugyan tele, de mindenikre nagy betűkkel más-más volt írva, mint: bors, szegfűszeg, gyömbér stb. Egyik vásárink, akit szintén nincs-csel kellett kielégíteni, nyomára jött

s azt mondta ezekre a csomagokra, hogy ne azt írjuk rájuk, bors, meg gyömbér, hanem azt, hogy árpaszalma, búzaszalma. Nemsokára be is csukta nagybátyám a boltját, én pedig más kereskedőhöz jutottam. Bár inkább ismét az iskolába mentem volna vissza mindjárt. Új princípálisom legényember volt. Segédet szintén nem tartott. Szobája falain magyar tárgyú képek lógtak. Ezek Csehországban vagy hol készülhettek, ki-tűnt aláírásaikból, mint: „*A kedvessek a pusztánni.*” Ezen egy kék trikóba öltöztetett pörgekalapos legény, a gyöpön ülve, átkarolva tartott egy kurtaszoknyás, vastag lábikrás leányt. Azután volt a szabadságharcból vett két jelenet ilyen aláírásokkal: „*Az el est éknek sir jó*” — no hát ez szomorú, de igaz, azután: „*A magyar huszár (így) és a szeretőé je.*” Különös, hogy még az ilyen 48-as iparcikkek is máshol készültek számunkra, éppen, mint később 1860-ban, amikor magyar öltözetekben jártunk, ez volt acélfokosainkra edzve: „*NE BÁNTSD A MAGYART.*”

Új helyemen is találtam megfigyelni valókat. Nagy ház, nagy udvar volt ott több lakóval. A háziúrnak volt egy vén részeges mindenese. Ez, amikor be volt nyalva, amint az udvaron meglátott valakit, részegségét azzal igyekezett palástolgatni, hogy köhécselni kezdett, mintha ő beteg volna. Ez a köhögés csak theoria maradt, mert a mámor és gyakori megszokás folytán olyan hanyag, rossz művészé lett az öreg Miska bácsi, hogy köhögése csak üres, rossz utánzat volt. Amikor így tett: „Böhö, böhö, de beteg vagyok, böhö” — ekkor már mindenki tudta, hányadán van. És pedig böhögött az öreg naponta, Vagy 40 évvel később színpadra vittem ezt a böhögést. Nagy asztalosműhely is volt az udvarban, gyakran töltöttem időmet ott is a legények között. Ezekről tanultam egy tréfás dalt; ez mosdatlan, de föltárja az akkori műhelyhumort, Ez a dal azt igyekszik gúnyolni, amikor a német asztaloslegény magyar műhelybe kerül s eltanulja a magyar dalt, melynek sorai végén a gyalu süttyögését hallani.

Bármilyen is az asztalosműhely-dal, itt tanultam meg azt, hogy az asztalosnak a jobb lábszára, a sok gyalulás miatt, térdben ferdült, ezt tehát »színpadon komikummal így kell ábrázolni.

Amikor kétféjű sas lett belőlem.

Új helyemen történt velem ez a furcsa kaland. Ezt látni kellett volna, mert ennek eredeti, finom árnyalatait leírni elég élettelenesen aligha bírom (íme, a színész művészete abból áll, amit leírni már nem lehet), azért képzelet, segíts! Principálisan két kis parasztlovacskát vett; sovány és nagyon jámbor állatok voltak. Ezeket pár napra oda kölcsönözte egyik jó barátjának, azután engem küldött értük, hogy hozzam haza. Én meghökkenem egy kicsit, mivelhogy én lóval bálni nem tudtam, de egy csöppet se. Rónayéknál próbáltak ugyan egy ízben lovagolni tanítani, de alig kocogott velem az úrfiak ponija 40—50 lépést, leugrottam róla hirtelen, mintha nem akarnék tovább lovagolni, pedig csak azért tettem, mert éreztem, hogy mindjárt lepottyanak s ezt a szégyent nem akartam megérni. Nem tudtam hát lóval bálni, de ezt bevallani szintén rösteltem. Elmentem hát s nem minden balsejtelem nélkül átvettem a két kis lovacskát. A veszedelem mindjárt fenyegetett, mert amint a kötőféket kezembe vettem, hogy annál fogva vezessem őket, reám mordultak, hogy üljek fel az egyikre, mert a magyar gyerek ezt így szokta. Hát hiszen tudtam én azt, hogy a magyar lóra termett, azért ellentmondani nem is mertem, kivált tanuk jelenlétében. Ezek föl is ültettek a lóra, csak úgy szőrire, kezembe adták a kötőfékezarat. De szerettem volna én másutt lenni akkor. Fönn ültem hát. Észrevehették az én nemleges lovaglótudományomat, de alkalmasint meghíztak a két jámbor parasztló s öre jóindulatában és intelligenciájában; mennyi alappal, az mindjárt ki fog derülni.

A makói Sóház-utca nagyon hosszú és nagy széles, erre kiértem szerencsésen, nem volt semmi baj. De amint a sóház felé közeledtem, olyasmit kezdtem észrevenni, mintha az én kis görheseimnek inkább tetszenék a gyalogjárda, mint a poros szekérút, folyton arrafelé sandítottak, sőt csakhamar nemcsak sandítottak, hanem arra felé is irányították lépteiket. Megrántottam titokban a kötőféket, hogy más járó-kelő észre ne vegye, csak éppen a lovak. Csakhogy éppen ezek nem akartak róla tudomást venni, sőt hamar nyilvánvalóvá lett, hogy kutyába se vették és minden lelkifurdalás nélkül fölvittek a gyalogjáróra, amely itt vörös téglával volt kirakva; talán kedvenc színük volt a piros. Titokban körültekintettem, vajjon nem látja-e valaki, hogy nem én kormányzom a lovakat, de ők visznek saját belátásuk és jóízlésük szerint. Fölöttébb nyugtalan lettem, de még a nyugtalanságot is hatalmasabb érzés váltotta ki, — rémülve kellett látnom, hogy a sóház kapuja előtt a gyalogjáró telve van kézitalicskákkal, sokan jöttek sóért, a sóház épület nagy kapuján belül pedig ugyancsak sok pór nő várakozik só után. Kétségbeesve rángattam a kötőféket — hiába. Az én jószágaim, lassan, de biztosan, egyenesen neki a talicskatelepnak ... keresztül-kasul gázoltak velem rajta ... ma sem tudom, mi gyönyörűségük volt ebben. Ha a ló nem lett volna alattam, talán elsüllyedtem volna a szégyen miatt, de ezekben nem volt irántam semmiféle virtus, se részvét és nem süllyedtek el velem. Hogy bensőmben mi dúlt, azt hármunk közül csak én éreztem. Külső formájában úgy tűnt föl, mintha magam akartam volna így intézni az egészet, csupa pajkosságból. Én ezt a látszatot hát nem kesztem kizsákmányolni, annak palástolására, hogy olyasmire vállalkoztam, amihez nem értek, és így, nagy kínjaim közepett, elkezdtem nevetni, azaz erőltettem a nevetést, mialatt lovaim rendíthetetlen nyugalommal gázoltak át velem a talicskákon. Nagy kínomban még mintha azt is észrevettem volna rajtuk, hogy összenéznek és gúnyosan mosolyognak fölöttem — vagyis alattam. Pedig aligha tették a jámborok; nem volt

azoknak olyan jó kedvük. Az asszonyok nagy robajjal kifutottak a sóházból: „affene övött vóna mög, nem elég szélös az utca, hogy ide hozod azokat a dögöket?! A fene ögyön ki!^a Csorgott rólam a verejték, szenvedtem nagyon, de csak erőltettem tovább a nevetést — nem tudtam másképp segíteni. (Színéssz pályámon később gyakran volt szükségem erre a képességemre, és pedig nemcsak a színpadon, de a színpalak mögött is; hiába, az élet maga a legjobb konzervatórium.) Túl esvén így az egész talicskaügyön, minden keserűségem mellett is örülnöm kellett, hogy az asszonyoktól ilyen szárazon menekültem. Eközben az én lovacskáim olyan nyugodtan és szelíden folytatták velem végzetes útjukat, mintha minden a legjobb rendben ment volna. Megirigyeltem. Szerettem volna a helyükben lenni. Vájjon érezték-e, mennyire fölöttem álltak ezekben a nehéz pillanatokban, dacára, hogy alattam mentek! Már leszállásra gondoltam, de azt hittem, hogy mindenki csak engem néz s ez úgy tűnnék föl majd előttük, mint járatlanságom, ügyetlenségem bevallása (pedig aki látott, már úgy is láthatta ezt). Adtam hát tovább kétes szerepemet, — színész voltam kényszerűségből. Úgy fogtam föl a dolgot, hogy a nehezen már úgyis túl vagyok, hát minek is szállnék most már le; — a lovacskák pedig lépegettek velem tovább. Nincs az a *Wagner-operát* vezénylő karmester, aki pontosabb ritmusban dirigál, mint amilyen szabályos tempóban lépkedtek velem alla brève.

A makói régi városháza ugyanazon a helyen állt, amelyen az új, a mai, csakhogy földszintes volt. Födött, kétfelől nyíló nagy kapuja közepén még egy kis ajtaja is volt a gyalogjárók számára. A nagykapu ezúttal be volt téve, de a kicsi a közepén tárva-nyitva. Bár ne így lett volna! Csak éppen ez kellett az én lovacskáimnak, — meglátták és egyenesen neki. Makó város egyszerre ringlispillé változott s elkezdett körülöttem keringeni. Sokan voltak ott — ezek is mind keríngettek Mosolyogva figyelmeztettek: rántsak a kötőféken, mert mindjárt bevisznek. Ezt magam is láttam; rángattam is

a kötőféket, de hiába, mert a két kis ló mintha csak összebeszéltek volna, ment, ment, egyenesen a kis ajtó nyílásának. Akik látták, nevettek, legalább én úgy gondolom, mert nekem nem volt időm megfigyeléseket tenni. De volt közöttük olyan is, aki komolyabban fogta föl helyzetemet... Ez a valaki pedig én magam voltam, mert most már biztosra vettem, hogy a kis ajtó felső peremén tüstént lehorzsol hátáról a ló. Nemcsak Makó városa forgott már velem, de magam is forogtam, még pedig veszélyben. Katasztrófa előtt álltam . . . vagy ültem . . . vagy lovagoltam . . . mit tudom én?! A szükség a legkegyetlenebb, de mégis a legjobb mester! Ebben a végső pillanatban egy eszme ragadott meg: „I hab án idéé”, — mint a cirkuszi bohócok rikácsolják. A kis ajtó fölött a nagykapura cirádák voltak kifaragva, én ezekbe kapaszkodtam, szelíden, mint a selyembogár pille és elvörösödvé, mint a röszkéi paprika. A két kis ló bement alattam, én pedig két karomat, két lábamat szétvetve, ott terpeszkedtem a kis ajtó fölött, akár a kétfejű sas. Éppen odaillettem akkor, mert bizony már jól bent voltunk a Bach-korszakban. Megtörve bár, de fogyva nem, lemásztam onnan és nem nézván se jobbra, se balra, fejemet szügyembe vágtam és betámolyogtam az udvarra. Az én két szelíd lovacsám ott állott az udvar közepén, szomorúan, lecsüggesztett fejjel; még úgy tettek, mintha ők lettek volna az áldozat, nem én. Vájjon ennyi komiszsághoz volt-e lovaimban valamelyes szándékos malícia vagy nem, azt nem tudom, de ha volt, hát mondhatom: oly nagy virtuozitással el tudták azt leplezni, hogy abból nem árultak el még egy makulányit se, — de nem is ültem többé reájuk, úgy vezettem őket haza. Azóta se ültem lovon, csak egyszer, mint Peleskei nótárius:

Biz nem is való színpadon a ló, — ha jó is.

Ló a színpadon: színész kánpadon, — a ló is.

A Bach-korszakról, meg a kétfejű sasról jut eszembe...

Gyakran nézegettünk Makón egy ovális táblát, kétfejű sas volt reá pingálva, körülötte pedig ez az egy szó írva:

ádoberlőirádó. Sokat törtük a fejünket, hogy mit jelenthet az, pedig az ilyesmit kötelesség volt akkor megérteni, annyival inkább, hogy az magyarul volt ám és se több, se kevesebb, mint: *adóberlőiroda*. Hát ilyen furcsa volt a Bach-korszak, — de még egyéb is.

Egyszer Kis Zomboron két jól beborozott német fináncot láttunk a nagykocsmá lépcsőjén letámolyogni a főutcán. Nagyon jó hangulatban voltak s úgy látszott, hogy már minden mulatságot kimerítettek, csak éppen még magyarul nem beszélgettek. Ezt hát a legvégére hagyták bokrétának és pedig úgy intézték, hogy az utcán járó-kelő magyar közönség is gyönyörködhessek benne, de ők maguk voltak a legjobban elragadtatva, hogy a magyar nyelvben tett előhá!adásukat bemutatathatták.

A fináncnak ennyi is elég volt ám akkor a magyar nyelvből.

Általában kurtán-furcsán bántak velünk az ötvenes években, kivált az elején. — Sok volt a bujdosó honvéd, meg a szegénylegény, de a zsandár is. Ezeknek a szegénylegényeknek a legnagyobb része ártalmatlan volt. Ha valamelyik pusztára beállítottak, csak enni-inni kértek s azután elmentek. De ezek mellett igen elszaporodtak a rablók is. Sok rab volt a makói megyeház börtöneiben; ezeket vasárnaponkint a templomba kísérték; harminc-negyven pár is csörgette láncait az utcákon végig. Éppen húsvét, vagy pünkösöd ünnepén nagy misére mentek, tele volt az utca néppel, amikor a rabok közül öten a kíséző örök kezéből kicsavarták a fegyvereket s a közeledőket ezekkel fenyegetve, kocsira kaptak és elmenekültek. A többiek beültek Dégi kapuja alá és szidták amazokat, hogy ezentúl majd templomba se eresztik őket.

A sok rablóra akkoriban egyre-másra rájuk gyűjtötták a tanyákat, akik így a padlásról lövöldöztek le, s ha kérdezték: „Meleged van-e, Jóska?”, így válaszolt: „Még maradhatok a kutya Istenit”, s addig lőtt, míg meg nem sült.

Ilyen megsült rablót én is láttam egyet; ott feküdt a városházának egyik kis kamrájában, összefeketedve, összezugsugorodva.

*

Kereskedőnek ügyes voltam, de az sem ízlett.

Tudtam már, hogy az ókori klasszikus népeknél a kereskedőknek és tolvajoknak ugyanazon istenük volt (ejnye, de bölcs népek voltak azok), t. i. Mercurius. Én nagyon is klasszikus kereskedő voltam, mert én mind a két irányban hódoltam Mercuriusnak. Könyveket kezdtem vásárolgatni, anélkül, hogy számbavettem volna, miszerint nálunk a kereszténység uralkodik s ennél fogva kisült, hogy az én manipulációm ma már nem tartozik a kereskedelemhez. De kisült, s ki is kellett sülni, hogy hát bizony kereskedő sem lesz belőlem, sőt már nem is lehet. Megszenvedtem érette keservesen. Észretérítettek; iszonyúan elverték; májas meg véreshurkákkal fordítottam hátat Mercuriusnak.

Megszállt az érzés, hogy rossz fiú vagyok, — noha nem bántott annyira, már amennyire a közvélemény szerint kellett volna. Ekkor átcsaptam a becsületesség szélsőségeibe.

Pályát kellett cserélnem, de nem tudtam választani; pedig hát a dolgok konstellációja után nem is volt valami nagy jogom válogatni — mégis válogattam.

Színészetre csak gondolni mertem, de szólni róla nem, hiszen gyermek is voltam. Egyszer katonaság vonult keresztül a városon zenével. Ekkor meg ezekkel akartam elmenni zenésznek, noha ekkor még csak tilinkózni tudtam. Hiába! Mind koromnál, mind termetemnél fogva (talán egyébként is) kicsiny voltam úgy a színészetre, mint a katonaságra, mert akkor a katonának legalább öt láb és egy hüvelyk magasnak kellett lenni (158 cm). Hiába méregettem magamat minden reggel, mennyit növekedtem az éjjel.

Visszamentem az iskolába, noha anyámnak nem volt módja, hogy taníttasson. Iparost akart belőlem csinálni, de erre nem voltam rávehető.

Cseresnyés Pista nagydiák rajzórákat adott. Már előbb is karmizsáltam én, most pedig beiratkoztam hozzá. Rajzoltuk a szép faleveleket, a szép rózsákat; nagy gyönyörűségem telt benne.

Egyszer osztályom tanára azt kérdezte Cseresnyéstől, melyik tanulója a legjobb rajzoló, ő titokban rám mutatott ée azt súgta: gyorsan és jól. Én úgy tettem, mintha nem hallottam volna, de igen jól hallottam és ez lett útmutatóm. Elhatároztam, hogy festő leszek, — erre nem vagyok kicsiny.

Mindezekből az tűnik ki, hogy a művészetekhez bírtam legtöbb hajlammal és kedvvel, és pedig a művészetnek bármelyik ágához. Ez pedig nagyobb baj, mint amilyennek látszik, mert erőszétforgácsoláshoz vezet. Ezért nem tudtam pályát választani sem.

Piktor leszek hát, ez lett a jelszó.

*

Sándor nagybátyám, miután üzlete tönkrement, a városnál kapott valami írónoki állásfélét. Nagycsaládú özvegy ember lévén, szegényes körülmények között tengett. Anyámnak adósa volt s ennek fejében én nála tartózkodtam. Velem keveset törődhetett, anyám távol, Pósváron tartózkodott, így egészen magamra voltam hagyva s 16 éves koromban magamra vettem jövőm gondjait; elindultam helyet szerezni magamnak.

*

Volt ekkor Makón egy öreg piktor: *Szikora György*, eredeti furcsa ember. Egerből származott, kilépett minorita — tehát tanult ember. Festeni még atyjától tanult, aki egri piktor volt.

Szikora György festett szobákat, templomokat, templomzászlókat, képeket és az aranyozáshoz is értett; olyan közepes templomfestő volt, akinek mindent kell tudni, hogy ilyen kis helyen megéljen. A művész név nem illette meg

éppen, de többször volt valamivel a mesterembernél, hiszen tanult ember is volt.

Ezt kerestem fel, hogy fogadna magához. Pár fiú volt már akkor is nála, de megszemlélvén rajzaimat, fölfogadott engem is. Csupa tanoncokkal dolgozott; ez gazdaságosabb volt.

Szikora György mindenek előtt és mindenek fölött megtanított festéket törni, de ezt aztán olyan alaposan, hogy második mesterem azt mondta rá: „No, festéket törni megtanítottak!” Bizony, ha festeni is úgy megtanultam volna ott, mint festéket törni, lepipáltam volna én akár Meisonniert is.

Hordatta azután velem Szikora, mezítláb, kantákban a festékekbe való tejet, melyet a püspöki rezidencia szép kisasszonya méregetett kantáimba, melyeket én szemlesütve tartottam eléje és ugyanígy vittem végig az utcán. Hja! Már 16 éves voltam.

Festettük hát a szobákat, csináltuk és bontottuk az állásokat. Durva munkák voltak ezek mind és egy csepp sem szellemesek. — Minek is van szegény ember a világon? Vagy ha már van, akkor lennének vágyai és tehetségei is a szegényeknek!

E küzdelmes napjaimban éppen *Török Jánosnének*, a bogárszemű, szépséges parasztmenyecskének szobáit festegettük. Egy zsidó kupec legyeskedett éppen körülötte, mire Törökné a kezére csapott, mondván: „Kebekheberő.” Ez németül volt mondván és annyit tesz: gehe weck hebräer. Hát ez is megkapta figyelmemet, hogy most is eszembe jutott.

A szoba- és templomfestés csak nyáron járja. Ilyenkor festették a falusi urak úrlakaikat. Itt többnyire jól folytak dolgaink. Kényeztettek bennünket, hogy csak szépre csináljuk.

*

Szikora György magas, széles, nagycsontú és jóltáplált ember volt. Bütykös nagy lábai, sűrű nyakszakála, tömött,

rövidre vágott haja, oldalról nézve háromszögű orrlyukai, szembe nézve ábrázata széles és négyszögletes. Csizmái éppoly szélesek és négyszögletesek, sőt néha mintha azok is éppoly szakállasak lettek volna. Volt Makón egy iparos, — vezetéknevére nem emlékszem —, keresztnéve Mátyás volt, ez, ha az utcán találkozott vele, már távolról énekelte felé „per omnia Szikora szikolorum”, erre Szikora úgy válaszolt szintén énekelve, „bolond Matyi — matyórum”. Ezeket a négyszögletes csizmákat nekünk kellett nyáron fénymázzal, télen pedig halzsírral kengetni. Tömerdek ilyenfajta dolgaink voltak, melyek nem tartoztak szorosan a festészethez, mint pl. kertet ásni, klosetgödört tisztítani; télen meg — ha a tizedes kivetette a házra — éjjeli őrséget teljesíteni, havat hányni s több efféle.

Az Öreg principális szeretett munkaközben énekelgetni; majd egyháziakat, majd pedig világiakat. Legkedvesebb dalai voltak:

*Iste confessor Domini colentes
Quem pie laudant populi per orbem;
Hoc die laetus mernit supremos
Laudis honores.*

*Nincsen olyan híres dáma,
Mint a Krisztus szabó lánya.
Element Pestre a vásárra,
A juristák látására.*

Sokat dúdolgatta ezt is:

*Rab V nid a gute Wetystán
Di Leit szagn soV i wek tán,
Und di altn sol' i behaltn
Und di altn soV i behaltn.*

Mikor nyáron a templom menyezetén dolgozott, folyton fölfelé kellett néznie, szemei telerakódtak léggel, ilyenkor

gyakran megesett, hogy szent zsolozsmái közé tősgyökeres magyar káromkodásokat vegyített.

Sok borsot törtem az orra alá magam is szegény öregnek. Egy ilyen alkalommal mondta, hogy szeretne engem 30 éves koromban látni, hogy mi lesz belőlem.

Templomfestések céljából elutaztunk Orosházára, Bánfalvára, majd Sámsonra, majd Békéscsabára, ahol meglehet, hogy Munkácsy Mihály éppen asztalosinaskodott. Ezek a templommunkák hónapokat vettek igénybe. Ilyenkor bizonyos független életet éltünk és ez felüdített bennünket.

Minden helyen az volt az első, hogy Szikora festékbe való tejet kötött ki egységében a plébánosoktól, meg tojásokat oszlopot fényesíteni. A sok tejet és tojást összeadogatták a jámbor hívek, sőt mivel hozzá voltak szokva, hogy a tanítónak, kántornak ilyen javakban is szokták fizetni járulékaikat s ezek között csirke is szerepelt, hát hoztak csirkéket is.

Hát tej csakugyan szükséges volt a festékbe, de tojás már nem, csirke még kevésbbé. De ha már ott volt, kár lett volna visszautasítani, s ez nem is esett meg. A tojásokat és csirkéket tehát általunk szépen becsomagolgatva, hazaküldte Szikora Makóra; elkelték azok a háznál.

Mi fiúk, közvetlenül csak a tejjel kárpótolhattuk magunkat, s ezt meg is cselekedtük olyanformán, hogy sorra kóstolgatva, a javát bádoggannába öntögettük, a templomnak valamely zugában elrejtettük. A tej megaludt. Koronkint el-el-tűnt közülünk hol az egyik, hol a másik és akkorát szívott a kanna csövén keresztül az aludttejből, hogy csak úgy zaborgott. Volt elég, hát telt; ha elfogyott, hoztak a hívek újra. Szegény fiúk voltunk, de ilyenkor folyton füttyültünk, daloltunk.

Csabán éppen színtársulat is jött oda. Persze elkövetünk mindent, hogy annak ifjabb tagjaival megismerkedhesünk. Ezeknek szívességéből (este úgyse lévén dolgunk) bejárogattunk álnokoskodni (statisztálni). Itt és így léptem először színpadra. Itt láttam és bámultam *Ujfalussy Sándort*,

ezt a zseniális színészt. Itt tapasztaltam először, hogy ezek a színészek egészen másfajta emberek, mint a többiek, idegesek, izgatottak, annyira, hogy emlékszem egyszer éppen Ujfalussy valami kellék miatt, mely nem volt kedve szerint való, kardját kirántva (magyar főúrnak volt öltözve) úgy vágta az ajtón kimenekülő kellékhordó után, hogy a kard hegye belevésődött az ajtóba s csaknem keresztülment azon, a szegény ember alig tudott kiugrani.

A principális olykor nem jött a templomba dolgozni. Ekkor volt csak cifra világunk. Félbe-félbeszakítottuk munkánkat és harangoztunk, meg orgonáltunk egy sort; kiszedegettük a sípokat, fúvogattuk, meg visszaraktuk.

Hát ilyenkor elég vidám élet volt ez, de arra, amire vágytam, t. i. hogy művész legyek, igen keveset lendített. Aztán szó, ami szó, de magam se voltam eléggé rajta.

Nyári munkánkat bevégezvén, hazautaztunk Makóra, aholott is megkezdődött a szolgai élet. Lábbelit csak vasárnap viseltem, kímélni kellett.

Míndezeket a keserveket csak az ifjúkor kárpótolta némileg, amely, amint tudjuk, reményparipán szokott nyargalni.

Egy szép vasárnap délután nagyon rámpiritott az én szegénységem.

Szikora György korának már nem a javát élte. Sokat mulattunk fölötte. Az ifjúság szeret kifogni az öregem.

Lányokkal cicáztunk az utcán.

Bármennyire óvatos voltam különben, megesett velem ezúttal, hogy nagy buzgóságomban erősebb rugalomra vetemedtem és hevesebb mozdulatot találtam elkövetni, mint amilyet nekem ezúttal tanácsos lett volna, s az egyik lány kacagva kiáltott fel: „nini, a Sándor ünneplő nadrágjának nincsen fenekel!”

Ez a néember igazat mondott. Húsz éves koromig (amikor is először volt rajtam új öltözet) folyton ilyen kalamitásokkal kellett küzdenem; mindig másoktól levetett és kopott ócska ruhákban jártam, folyton volt rajtam valamely öltözet-

béli defektus, amelyet rejtegetnem kellett. Ezzel megtanultam mozdulataimra folyton ügyelni. Mindig más-más modort kellett felvennem, aszerint, amint itt vagy amott volt a hiány, amelyet palástolgatnom kellett.

Ez a folytonos önmagam felett való örökös egészen természetemmé vált, s később a színi pályán valóságos mestermérem lett, mivel ez ott (mondhatni) elengedhetetlen tulajdonság. Ismét konzervatóriumba jártam hát ekkor is. Különben a színészetet minden ember tanulja, mert az maga az élet. Azért tartják némelyek könnyebbnek, mint más művészetet, mert mindenki tud valamennyit belőle.

Tanulnom azt, amire tulajdonképpen vágytam, csak ünnepnapokon lehetett, t. i. rajzolni és olajba festeni. Ekkor festettem egy Szűz Mária képet. Nem tudom, hogyan eshetett meg, de amikor kész lett, csak akkor vettem észre, hogy az egyik kezén hat ujj van. Hogy ez hiba, vagy legalábbis nagyon szecessziós, az kétségtelen, de azt is meg kell adni, hogy merész.

Majd *Than Mór* „*Mohácsi csata*”¹ képét másoltattam egy könyomatról; hát erről csak annyit jegyzek meg, hogy nem volt szép és hiába mondja *Karlovszky Bertalan*, hogy mind huncut, aki szebben fest, mint ahogy tud, mert biz én lehangolódtam ilyenkor és nagy macskanyöször (katzenjammer) fogott el.

De elmúlt ez is és folytattuk vidám csínyjeinket újabb macskanyöszörig.

Így pazaroltam el itt is egy és fél évet, ha nem is jártam éppen úgy, mint a német vándorlegény; mert bár ha művészetet nem, de valamit tanultam itt is, t. i. még egy műhelyadomát. Ez szintén alantjáró, de mégsem annyira mosdatlan, mint az asztaloslegényeké.

A német vándorlegény Magyarországra jön. Megszólítja a magyar ember:

- Hová mégy, német?
- (Büszkén) Tokájpá.

- Mi van a kulacsodban?
- Tokajer.
- Hát a kis kutyát hová viszed?
- Csirke compót szopokatni.

Pár hónap múlva visszamenőben ismét találkoznak. A német nagyon le van rongyosodva.

- Hunnan gyüsz, német?
- (Szomorúan) Tokájpul.
- Mi van a kulacsodban?
- Pütös potfás fiz.
- A kis kutya hol van?
- Mek ettem.
- Mi mászik a ruhádon?
- Polha.
- Hisz fehér.
- Mek őszült.
- De lapos.
- Mek nyomtam.
- De nem ugrik.
- Peetek.

*

Sok időt kellett nekem ráfizetnem a szegénységemre később is. Minden talpalatnyi tért küzdelmek és különösen nélkülözések árán lehetett és kellett elfoglalnom, s mindenben magam voltam mester és tanítvány egyszemélyben. Nem is vittem én sokra és ezt a keveset is későn értem el.

*

Anyám lejött Pósvárról és Szegedre vitt *Nagy Ferenc*-hez, ő maga pedig Földeákra (Makó mellett) ment gazdasszonykodni szegényke. Onnan küldözgetett hol postán, hol ismerősök által sajátmaga varrta fehérneműeket, meg néhány krajcárt, néha egy-egy forintocskát megtakarított fillérekéből. Ezekről nekem alkalomadtán be kellett számolni. Emlékszem, egyszer egy ilyen számadáskor néhány krajcárról szóló tételt

el akartam hallgatni, de ő számonkérte, mert még nem ütötte ki a küldött összeget. Be kellett vallanom, hogy két szivart vettem. Nagy haragra lobbant, hogy ahelyett, hogy zsemlyét vagy más hasznosat vennék, hát én az ő keserves krajcárjait szivarra költöm. Általában lobbanékony és ilyenkor nyers is volt, de a külső után nem kellett megítélni, mert szíve mélyén ilyenkor is szeretetnek és, gondosságnak messzeható fojtott melege égett, égett kiolthatatlanul.

Második mesterem egészen másféle ember volt, mint Szikora György. Nagy Ferenc középteremetű, köpcös, sűrű fekete bajszú, vastag szemöldökű, szakállas, mondhatni szép férfiú volt. Nem olyan koros, mint Szikora, de oly eredeti sem, de festeni azonban szebben, jobban tudott. Ez is templommunkákkal foglalkozott főképen (meg oltáraranyozással is), de csak olajképeket festett, falakat nem. *Vastagh György* szegedi származású s Budapesten ma is élő (1900) jeles arcképfestő szintén töltött nála egy pár évet s már akkor túlszárnyalta Nagy Ferencet; amikor én idekerültem, fájdalom, már nem találtam itt. Kolozsváron lakott. *Szoldatics Ferenc* szintén volt itt előbb; ez azután Rómába ment, ma is ott lakik (1900) ha még él, s ott oltárképeket fest.

Nagy Ferenc elbeszélése után az a két ifjú igen különböző két egyéniség volt; Vastagh György vidám, eleven, szorgalmas, törhetetlen akaratú és gyorskezü; Szoldatics ellenben melankolikus, lehangolódo természetű. Ha Vastagnak valamely munkája nem sikerült (ami különben nem volt gyakori), akkor is így szólt: „egye kutya, principális úr, majd máskor jobban lesz” — és mellékkeresetképen egy vasárnap (mert csak a vasárnap volt az övé) megfestett egy arcképet.

Valóban Vastagh György (akivel később Kolozsváron magam is jóbarátságba jutottam) azok közé tartozik, akik soha meg nem vénülnek; még ma is (1900) ugyancsak legény a talpán. Szoldatics pedig (akivel később Rómában találkoztam), mikor egyszer (szintén vasárnap) künn a színben egy tájképet másolgatott, Nagy Ferenc odament megtekinteni,

hát ott ült Szoldatics a kép előtt, sírva tépte a haját, mert nem tudta a levegőt lágyan összeolvasztani. Nagy Ferencnek kellett őt vigasztalni. Kettőjük közül mindenesetre Vastagh természete volt a jobb, jóllehet a művészetben nem ez, de mindenkor a tehetség mennyisége és milyensége dönt,

Nagy Ferencnél már többecs két tanulhattam magam is. Nappal neki dolgoztam, este pedig, de még inkább hajnali három órától reggeli 6—7 óráig (kivált télen) kis zöld olajlámpáskám mellett rajzolgattam. Vastaghtól több festmény volt a háznál; nagyon szerettem ezeket és másolgattam. Hát minden fogott is rajtam. Az aranyozásban nem sokra vittem, nem kellett az nekem.

Nyáron Magyarkanizsára mentünk templommunkára.

Velünk jött az öreg *Bellér* szegedi oltárépítő és faragó is. Ez eredeti kis pislogó, szürke és bicegő ember volt. Nagy Ferenc szeretett vele évszázadon át. Most is az úton Nagy Ferenc elő-elővette boroskulacsát s húzván egyet-egyét belőle, az arcán látható célzatossággal akasztotta vissza a helyére: a lócsra.

Számított rá Bellér, hogy megkínálja őt Nagy Ferenc, de minthogy ebben megcsalódott, csak pislogott a kulacs felé.

Nagy Ferenc meg éppen erre számított s újra elővette a kulacsot; Bellér új reménnyel még szaporábban pislogott; de hiába, mert az új reménypislogásokat még újabb csalódás-pislogások követték.

Nagy Ferenc már éppen harmadszor akarta visszahelyezni a helyére a kulacsot. De már ekkor az öreg nem állta tovább s elszánt hangon, melybe a kérés és megbotránkozás árnyalata vegyült, megszólalt: „aggyá ide mán no”, Nagy Ferenc szemrehányásokat tett neki, hogy miért indul el az útra mindig kulacs nélkül; az öreg Bellér úgy érvelt vontatott hangon: „hiszen nekem nem is. kell, csak éppen, hogy az íziért”. Erre azután nevetve odanyújtotta a kulacsot Nagy Ferenc; keh, keh, keh, így szokott nevetni Nagy Ferenc, aki e tekintetben amilyen gazdálkodó, éppoly udvarias tudott

lenni, mert hát: gyakran fordul elő az életben, hogy nevetünk, mosolygunk udvariasságból, mikor nincs is kedvünk hozzá. Nagy Ferenc ezt mindig nagy ökonómiával tette, mert szájának csak a felével mosolygott, amelyik felén az a személy volt, akinek a kedvéért mosolygott. Nem is mosolygás volt az voltaképen, hanem csak a szájszögletét húzta félre; gyakran mulattam ilyenén stilizált mosolygása fölött, okos ember volt, az ilyen udvarias apró hazudozások teszik az embereket tűrhetővé egymás előtt, sőt kedvessé is; gyarlóságunk már ez nekünk embereknek.

Ekkor tanultam Kanizsán ezt a szó- vagy nyelvbéli játékot: *„Boris te, nem amor ostoba nyila zörömből, csője megtompult a lángon; domború, tán bor a kedvelője”*. Ez másként osztva, a következő értelmet adja: *„Bor istene, mámoros tóba nyíl az öröm bölcsője; megtompul talán gondom; bor után bor a kedvelője”*. Hát ez is valamicske.

Ugyanitt volt egy vak koldus; ez fiatalabb éveiben rablóféle mesterséget folytatott; a parasztok megfogták és acéllal (t. i. kovacsiholó acéllal) kitolták a szemét és így ártalmatlanná tették. A híd mellett üldögélt s koldulással tengette életét. Amikor azután kapott, akkor így hálálkodott: *„Adjon az Isten ezer annyit itt a földön, a másvilágon pedig boldog feltámadást”*, s magában csendesen utána mondogatta: *„no hiszen, nem is kék (kellenék) egyéb”*.

Komolyan magábaszállt-e, vagy gúnyolódott, ki tudja? Mert a koldusoknak is megvan a maguk filozófiája. Szegeden például az alsóvárosban nagy búcsúk szoktak lenni, eljöttek oda messziföldről a koldusok is; ezek között a bénaság a legfantasztikusabb variációkkal volt képviselve.

A koldusok bizonyonnyal egész más gondolatkörben élnek, mint a többi emberek. Sok idejük van reflexiókra. Ezen felül sokkal függetlenebb életet élnek, mint más; ez pedig nagy szó, azért nem valószínű, hogy aki egyszer már ebbe bele szokott, ezt a függetlenségét bármely polgári állással felcserélné, így esett kétségbe az a béna koldus is, akit az orvos

megoperált, amikor ép lett, elkeseredve tört ki, hogy most már miből fog ő megélni. De akad közöttük olyan is, amilyen éppen Szegeden volt egy.

Ez csak krajcárt, vagy a legkisebb pénzdarabot fogadta el. Ha ezüst pénzzel, pl. húszassal kínálták, attól visszakarta a kezét, mondván: „jaj, nem kell, harap”. Erre aztán azt mondta mindenki, hogy no, ez már csakugyan bolond.

Volt Szegeden még 48-ban egy kövér csizmadiamester, nemes ember, névszerint *Harcsa*.

Szintúgy volt itt egy gazdag földesúr, névszerint *Kárász*.

Harcsa uram már jómódban és nyugalomban élt, s noha a nemességnek akkor már fuccs volt (s ez bánthatta is), mindazonáltal nagyon önérvényes ember lehetett, amint azonnal kivilágosodik.

Harcsa uram sétálgatott potrohával az utcán s ihol jön vele szemben Kárász földesúr és megszólítja:

— Hogy van Harcsa polgártársam és barátom?

— Köszönöm, kutyabajom, tele a hasam kárással, így nyilatkozott meg Harcsa uramban az egyenlőség, testvériség, szabadság.

Szegeden, amikor az éjjeliőr házunk előtt akarta elkiáltani a tíz órát, elkértük tőle lándzsáját és a házsarokra kiállva, elénekeltük helyette:

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

A Szűz Máriának szent neve!

Tízet ütött már az óra!

Dicsértessék egek Ura!

Szegeden olvastam *Jókai* első regényét, melyet állítólag 17 éves korában írt, címe: *Hétköznapiak*. Ez olyan bódító hatással volt rám, hogy egy hétig sem enni, sem aludni, sem dolgozni nem bírtam miatta. Negyven évvel később (amikor már csak alig-alig emlékeztem belőle valamire) ismét elolvas-

tam. Hát bíz ezalatt igen sokat változhattam, mert ekkor már bizony igen unalmasnak találtam.

Másik nyáron a kiszombori templom oltárait restauráltuk, — hm, hm, Kis Zombor, Kis Zombor! ...

Tanonctársam, *Horvát Miska* és én a harangozóhoz, Tóni bácsihoz voltunk beszállásolva teljes ellátással. Erről a Miskáról meg kellett emlékezniem, mert többször is, de különösen éppen Kis Zomboron nagy fájdalmat okozott nekem.

Parasztfiú volt és roppant gög fogta el, ha új ruhájába kiöltözködött. Különben rajzban gyöngé volt, de aranyozni jól tudott. Korlátolt és mint afféle fölkapott fiú, nagyon érezte velem, hogy ő már régebben van ott. Egy vásárnapon én is vele akartam menni sétálni, de ő szegényes öltözetemre célozva kijelentette, hogy ő velem nem megy, s azt magam is beláthatom, hogy nem hozzávaló vagyok.

Nem szóltam, de könnyeim megeredtek, nem azért, mintha az ő társaságát fájlaltam volna, nem, hanem valami belső érzés fojtogatta mellemet, hogy az ő társaságára vagyok kárhoztatva, mert nem volt más; hiszen ez a Miska engem meg sem értett; és csak azért mindez, mert szebb a ruhája, — üres fickó volt ez a Miska. Később eliszákosodott» A 70-es években találkoztam vele Kolozsváron, el volt züllve. Ekkor bevallotta magától, milyen oktanul viselkedett velem szemben egykor. Még szép tőle, s én nem is nehezteltem már reá, de most már ő nem volt hozzám való, mert nagyon szeretett inni. De térjünk vissza Kis Zomborra. Tóni bácsihoz voltunk beszállásolva. Ez egri ember volt, mesterségére nézve pedig szabó. Ha kissé felöntött a garatra (s ezt gyakran megtette), akkor egyházi férfiúhoz illő különös szendességgel pillogatta fekete szempilláit.

Ilyenkor gyakran vitatkozott velünk. Akármit mondtunk ilyenkor neki, mindjárt sértést gyanított benne s szendén, félig érzékenyen így szólt akadozva:

— Mit a-akarnak maguknak hé, énvelem?

— Miért, Tóni bácsi?

— Hogy e-e-ezt felelik énnekem.

Neki minden beszéd felelet volt. Aztán erősen vitatta, hogy a festészet korántsem nagyobb művészet a szabóságnál, sőt ellenkezőleg, mert azt mondta: „könnyű maguknak hé azt a szentet odapingálni, mert (egriesen) olyanra csinálylyák, amilyenre akarják, de próbállya meg egy púpos emberre ruhát szabni”. Nem tudom, mennyiben volt igaza, mennyiben nem, mert a szabóságot nem próbáltam sohasem.

Kis Zomboron ekkor régi szenvedélyemnek is kedvemre áldozhattam, t. i. kiharangoztam magamat kedvemre. Ennek csak örült Tóni bácsi, mert helyette én harangoztam; de *én* is örültem, mert ezt legalább annyira szerettem, mint a krumplicukrot; pedig azt nagyon szerettem, mint általában az édességeket ma is, képes voltam félfont mézet két zsemlyével egyszerre bekebelezni, sohasem ártott meg, sőt használt, nem hiába nevezték az ógörögök a hidromelt élethosszabbító-nak. Ma is (1900) szeretnék harangozni, de mézet enni is, ha a fogaim nem fájának tőle.

Fönséges érzés az, mikor meghúz za az ember a harangot s tudja, hogy ezt a hatalmas hangszert az egész község, sőt még azontúl is mindenki meghallja és tiszteli. Csöndes időben pedig távoli harangszót hallani magasabb szférába emelő érzés.

Amikor hazamentünk Szegedre, új kollégát találtam ott; *Hartai (Hartauer) Gottfriedet*. Ez már bajuszos legény volt, gyakorlott festő és igen kellemes cimbora. Tudott gitározni; megtanultam ezt tőle én is, azután sokat énekelgettünk gitár mellett.

Társaságokban gyakran énekeltek már ekkor. A szomszédos Horgoson Jóska nagybátyám igen szerette a magyar dalokat és énekelte velem *Nyizsnyay Gusztáv* új dalait: *Elátkozom ezt a cudar világot, Hóka lovam kicsaptam a tilosba*, azután *Ez a világ amilyen nagy, Te galambom oly kicsiny vagy*, meg *Kis furulyám szomorúfűz ága*, ezek mind az ötvenes év termékei.

Jött azután hozzánk egy *Zapletál János* nevű morva segéd is. Magyarul nem beszélt. Ezt, amióta Magyarországra bejött, folyton lelte a hideg. Az orvostól pirulákat kapott és akkor össze-vissza kezdett zabálni, összeszáradt fügét, nyers káposztát s több efféléket. Különben neki is olyan ábrázata volt, mint egy marék savanyú, nyers káposztának. Figyelmeztettük, hogy ha mindenfélét így össze-vissza fal, akkor ismét csak kirázza a hideg, de erre azt felelte: „jetzt kann ich alles essen, weil ich hab' Pilulen” s így nem lelheti ki a hideg, mert evés után bevesz belőlük, — a boldogtalan! Hát ilyen a morva filozófia.

Nagy Ferenc principálisom nagy családú, jóra való ember volt. Szerette a vörös bort, s délutánonkint, munkaközben hörpintgetett egyet-egyed; ez volt egyedlen mulatsága, de részeges nem volt. Ilyenkor átlátogatott hozzá Szeged város kapitányának az apja, az öreg *Szremacz*. Ez kedélyes, köpcös szerb ember volt, az ábrázata pedig olyan szederlyes és bibircsós volt, mintha velencei mozaikból lett volna.

Egyszer meg a torzonborz *Sárossy Gyula* költő és nagy hazafi jött le Szegedre halpaprikásra. Hozzánk is benézett.

Sárossy erős, szélesvállú és mellű, köpcös termetű, sűrű (szinte tüskés) hajú, bajuszú és szakállú ember volt, különben eléggé szelíd arckifejezéssel.

Amikor szobánkba bejött, én éppen templomlobogót festettem és peckesen ülve munkám mellett, fel se pillantottam. Megszólított:

- Hogy hívják, öcsém?
- Kossitzky Vidor.
- Miféle nemzetiségű, öcsém?

Erre a kérdésre, nevem idegen hangzása miatt, nem merem azt mondani, hogy magyar (de bohó voltam), s azt feleltem, hogy lengyel.

- Ismerem Pesten az öreg Kossitzky Istvánt.
- Az nagybátyám.

— Inkább tót az, mint lengyel, de az öreg Kossitzky azért derék, jóra való magyar ember.

A *tót-ra*, elpirultam (de bohó voltam), de nagybátyám illetően megdicsérése, főleg Sárossy Gyula által, végtelenül jól esett.

Később, kolozsvári színészkedésem idejében, egy lengyel származású katonatiszt mondotta, hogy Lengyelországban csakugyan vannak Kossitzkyak, és pedig előkelő család; lehetek hát én lengyel eredetű is; különben mit tesz az? Kérdezem most, de akkor, de akkor! Akkor még ifjak valánk, szubjektívek és lelkesedők, s pirulásom éppenséggel nem vált szégyenemre ...

Színházba is eljártam Szegeden a karzatra, amikor csak pénzem volt, vagyis nem elégszer; én a művészeteknek minden ága iránt erős érzékkel bírtam.

De jó társulat, de sok alakító művész volt ott, akik talán csak azért nem juthattak a fővárosba, mert kevés volt ott a színház és ennek megfelelően sok az intriguá. Csak később tudtam mérlegelni magam is, milyen jó színészek voltak azok.

Ott volt *Décsi (Kádár) Zsigmond*, jeles tragikus, aki a panaszos nyögdecseléstől egész az orkán bömböléséig fokozható hang fölött rendelkezett. Igen kiváló alakító színész volt *Berzsenyi Károly* is; remekül tudott kacagni s addig el sem hagyta, amíg a közönség is vele nem hahotázott, ami csakhamar be is következett. *Jánosi Emil* deli hősszerelmes volt. *Szathmáry Károly* igen jóízű, élénk játéku bonvivant. *Szabó Amália* (előbb Felekiné) rokonszenves drámai szende. *Foltényi Vilmos*, *Körösi Kálmán*, *Egri Alajos* (Lojzi) mind értékes színészek, *Kecskés*, *Kecskésné*, *Szöllösi Rózsa* szintén.

Opera is volt; tenor: *Reszler István*, primadonnák: *Téli Emília*, *Dalnoki Róza*; baritonok: *Filippovics István*, *Mezei Vilmos*; erős társulat volt.

Szerdahelyi Kálmán a pesti Nemzeti Színházról jött le vendégszerepelni. Magyar öltözetben járt, ez volt az első ma-

gyar öltözet, amit itt láttunk. (Különben úgy tudom, Pesten is ő volt az első magyarruhás.) Föllépett, s láttam *Degré Alajos-írók Rendkívüli előadás* c. darabjában, Regényesi bravúros szerepében; azután *A kórista* magánjelenetet adta; (ezt Levassor számára írták Parisban s később magam is nagy sikereket arattam vele). Szegeden láttam a többi között a következő darabokat is: *Egy királyné* (vagy *nő*), magyar történeti dráma; *Kinizsi*, magyar történeti vígjáték *Szigligeti Edé-től*; *A kétszarvú ember*, *Tamás bátya kunyhója*, *Két huszár*, *Egy baka*, *Egy óra* stb. darabokat; azután *Bűvös vadász*, *Ilka*, *Troubadur*, *Hunyadi László* stb. operákat.

Egy előadás keretében a férfiszemélyzet négyes hangra énekelte *Fütyül a szél, az idő már őszre jár* kezdetű magyar dalt, szövege *Tóth Kálmán-tói*, dallama *Simonffy Kálmán-tól*. Ez a dal olyan csodásan szép, hogy annál már csak az csodásabb, hogy feledésbe mehetett.

Ezek a színházi előadások nagy élvezetet nyújtottak nekem. Nem is csökkentette azokat egyéb, mint az, hogy valamennyit rövidnek találtam és mindig csodálkozás és bosszúság fogott el, amikor kijövet valakit panaszolni hallottam, hogy hosszú volt a darab; no, én reggelig ott ültem vagy álltam volna. Amikor pénzem nem volt, vagy más okból színházba nem mehettem, akkor valamiképp módját ejtettem, hogy legalább pár pillanatra arra mehessek; ilyenkor, ha csak egy színészt ott, vagy csak az öltöző ablakán keresztül megpillanthattam (de még ha nem is láthattam), már nyugodtan tértem haza. Talán minden ifjú így van ezzel.

Amikor a színtársulat elutazott, poggyászos szekereik egyik főutcán haladtak, én éppen a boltba mentem s búsan néztem a szekerek elvonulását. A boltból pirosképű tanonc nézett ki s így szólt (hozzá még raccsolt is): „Mennek a színészek, hála Istennek, tisztul a város.” Keblem elszorult, de mégis kedvem lett volna nyakonütni.

Elmúlt kor!... ifjúkor ... hová tűntetek?

Belerohantatok és elmerültetek az örökkévalóság feneketlen tengerébe, melynek délibábos azúrjában most mint csalóka káprázat incselkedtek velem... Meg akarlak ölelni, de eltűntök s karjaim között csalódások Gorgon-fejének kígyói sziszegve vigyorognak szemem közé... Bele lehet-e ebbe nyugodni?!...

*

Jó két évet töltöttem Nagy Ferencnél s tanultam is valamit. Papírjaim között most is (1900) vannak rajzaim abból az időből.

János testvérem mesélte, hogy mikor Pétervásáron írnozkodott, összejött *Keglevich Gyula gróf-fal*. Ez a gróf atlétatermetű, igen leereszkedő és népszerű magyar ember volt. Csodálatosképen maga megjövendölte, hogy mégis sorvadásban fog meghalni; senki se hitte ezt el neki, olyan erős és izmos volt és mégis beteljesedett; úgy pusztult el a derék férfiú és pedig gyorsan.

János szavalgatni is szokott. Egy multság alkalmával (amikor a gróf előtt is szavalt) leittatták, még pedig annyira, hogy a gróf segített neki levetkőzni.

Éppen csizmáját akarta lehúzni, de már ezt János nagyon sokalta és ebben az állapotban is tiltakozott.

— Pszt! — nono, grófom, pszt.

— Ej, barátocskám, nem tesz az semmit *most*.

— Hm! — *most* (hangsúlyozta János). Máskor se feledkezzék meg rólam méltóságod.

— Máskor is, mindenkor! — szólt a gróf és meg is tartotta szavát. János lábbelijét nem húzta ugyan le többször (hiszen arra nem is volt többször alkalom), de nemsokára kinevezte őt szilvási vasgyárába (Miskolc és Eger között) írnoknak.

Főnöke és a vasgyár igazgatója, *Gedeon László*, előbb császári katonatiszt, majd 1848-ban honvédelezredes, dandár-

parancsnok, igen derék, egyenes, katonás, Jószívű férfiú; bátyámat csaknem családjá tagjának tekintette.

Hát ez a János nemcsak szavalgatott, hanem még előbb Pesten (mert ott tanult) színész is akart lenni. Elmondom, mert élénk világot vet arra, milyen nézettel voltak erről a pályáról maguk a színészek is akkor.

Akkor még nem voltak nálunk színházi ügynökségek, hanem ott volt a pesti Nemzeti Színháznál *Gózon Anti* bácsi, operai kardalos és ügyvédféle ember. Vidéki színigazgatók és színészek között az ötvenes és a hatvanas években Gózon bácsi vitte a közvetítő szerepet.

Ehhez ment el János is, kijelentvén előtte szándékát, kérte, hogy szerezzen neki szerződést.

Gózon bácsi sandán végignézett rajta (mert sanda volt), e köhintett egyet.

Bizonytal nem János volt az első, sem az utolsó, akin ilyen sandán végignézett. Rég megszokta már ő azt, hogy bizonyos korban minden ifjút meg szokott rohanni a színésszé-lehetnékesség nyavalyája, mert azt hiszi, hogy az belül is olyan, mint kívül, a színpadon; jaj, pedig dehogy olyan, de-hogy olyan!

Azt is tudta Gózon bácsi, hogy legtöbb esetben ez a betegség csak amolyan kamaszláz, mely magától is meggyógyul.

Hogy tehát az ilyen kiábrándulásoktól, főképen pedig az ilyen oknélkül való időpazarlástól főntemlített pácienseit megóvja, lelkiismeretben kötelességének tartotta, hogy némimű betekintést nyújtson ama felületesen ismert forró deszkák labirintusába, hogy annak viharaival megismertesse őket.

Igen, de a jelentkezők száma igen sok idejét rabolta volna el, ennélfogva magára nézve az élőszónál könnyebb módját találta ki.

Szigeti József-nek, a zseniális színművésznek és írónak van egy jelesen megírt könyve, címe *Egy színész naplója*. Ebben a magyar vidéki színészet küzdelmei és nyomora igen élénk színekkel van ecsetelve. Ez a könyv volt Gózon bácsi

árkánuma. Ezt ajánlotta Jánosnak is elolvasásra, mielőtt színészetre adná fejét, mert akként vélekedett, hogy ettől mindenkinek elmegy a kedve a színészettől örökre, ha csak egy csöppnyi józan esze van is.

Sokszor kellett csalódnia Gózon bácsinak, mert a szenvedélynek, meg a művészi hajlamnak nem szokott józan esze lenni. Hogy Jánosba ezekből mennyit szorított a természet, az sohase tűnt ki egészen, mert ... no, de ne vágjunk eléje, majd kisül mindjárt.

János elsietett; rögtön megvette a könyvet s otthon együltőhelyébe el is olvasta. Gózon bácsi pedig ezalatt nyugodtan pipára gyújtott, gondolván: no, ezzel is végeztem — még pedig gyorsan és alaposan.

Gózon bácsi csalódott és pedig szintén gyorsan és alaposan, mert János alig várta, hogy megláthassa; ismételten odaállt eléje, kijelentvén, hogy színész óhajt lenni. Gózon bácsit kezdte a türelme elhagyni.

— Megmondtam már, öcsém, hogy előbb olvassa el Szigeti József *Egy színész naplója* című könyvét.

— Már elolvastam.

— Elolvasta? — és mégis színész akar lenni? — kérdezte Gózon bácsi sötéten, mint a viharterhes felhő.

— Igen! — Felelte János szelíden.

— *Nohát eredj és vessz meg!!!* — ordította Gózon bácsi és otthagya Jánost elhűlni.

Talán többet használt ez, mint Szigeti naplója és éppen ezért nem lehet tudni, hogy a művészi arravalóságából megnyit szorított Jánosba a természet, mert János színészkedése itt véget ért; tett ugyan később is ilyen kísérletet, de abba maradt az is.

*

Hogyha már Jánosról elmondtam, milyen színész volt, egy füst alatt másik testvéremről (Lajosról) meg abból mondok el egyetmást, hogy milyen pap volt, mert az se mindennapi.

Lajos Egerben tett érettségi vizsgát és ezidőtájt (1860) kispap volt Vácon. Eredeti, szelíd, de erős, nyakas jellem volt. Különben ezekből a tulajdonságok egyikéből-másikából mind a négyünkben meglehetősen adag volt, s amely mértékben vonzóvá tett bennünket szelídségünk, olykor úgyannyira viszsztatetszővé tett nyakasságunk.

Lajos nem akart pap lenni semmikép; melles gyereknek nevezte magát és mérnök akart lenni. Károly nagybátyámnak (aki taníttatta) igen sok rábeszélésbe került, amíg végre ezzel a kijelentéssel: „jól van hát, pap leszek, hanem azután *pap* leszek”, pap lett.

Vágra maga kívánczozott, mert (szerinte) ott szigorúbb a papnevelde, mint Egerben. Olyan jeles tanuló volt, hogy Egerben könyvei se igen voltak, mégis csupa *kitűnőt* kapott, s gyalog elindult Vágra.

Már elkésve érkezett oda, minden hely el volt foglalva, mikor jelentkezett, de felmutatva bizonyítványait, a püppök, *Pettier Antal* külön, saját költségére felvétette, s később a pesti központi papnöveldebe küldötte.

Lajos megtartotta szavát, mert pap lett, a papság legvégső határáig.

Először is nem nyugodott addig, míg anyánkat evangélikus vallásáról az egyedül üdvözítő katolikus vallásfelekezetre nem térítette. Később (mint főti káplánt) *gróf Károlyi István* patrónus a jó kókai plébániával kínálta meg; köszönettel utasította vissza, mert az neki igen nagy. „Hiszen az jó” — mondta a gróf. „Nem” — felelte Lajos —, „mert magam nem győzöm, segédpapot kellene tartanom, azt pedig nem teszem, mert híveimért Isten előtt én vagyok felelős, s ezért másra nem bízom.” Később egy másik plébániáját azért hagyta ott, mert hívei nagyon szegények, őt fizetni nem bírják, ő pedig nem zaklatja őket; visszament segédpaposkodni. Hogy a breviáriumolvasást egész életén keresztül sohase mulasztotta el, azt fölösleges is említem.

No, de nem foglalkozom sokat Lajos cselekedeteivel, tudom, hogy már ezekkel is kellemetlen szolgálatot tettem neki. De egyet még elmondok az ő papságának ezer bizonyítéka közül, ezt is csak azért, mert mulatságos következménye miatt érdekéé, s amelyről neki magának talán még ma sincs tudomása.

Még kispap korában nagybátyánkat látogatta meg egyszer a horgosi majorban; Jóska nagybátyánkat, aki azt szokta volt mondogatni, hogy ő nem bánja, ha a másvilágon morgó oláh duda lesz is belőle, csak itt legyen jó dolga. Különben igen csöndes, szelíd ember volt.

Hogy Lajos itt sokat imádkozott, hát az csak világos. Jóska bácsi nem haragudott ezért, de sajnálta és folyton kapacitálta, hogy ne imádkozzék olyan sokat, elég abból kevesebb is.

Ilyenkor Lajos csak szelíden mosolygott, de biztosra vehető, hogy ettől fogva megtoldotta imádságait Jóska bácsi érdekében is. Szelíd emberek lévén mindketten, hát kímélték egymást. Lajos ezt azzal is bebizonyította, hogy Jóska bácsi kedve és óhaja szerint, estvéli imáit rövidre szabva, szintén lefeküdt ée ettől Jóska bácsi csakhamar nyugodt álomba merült.

Az egyik éjjelen már aludt volt Jóska bácsi egy verset, azután véletlenül felébredvén, a pusztai nagy csendességben valami pittyegés ütötte meg füleit. Hallotta, hogy a pittyegés a szobában van, de nem tudta, hogy a macska nyaldos-e valamit, vagy mi lehet okozója a pittyegésnek.

Szemeit a sötétségbe meresztette, hát kétségbeesve pillantotta meg a saját ágya mellett térdeplő Lajos sötét sziluettjét, aki megvárta, amíg Jóska bácsi elalszik, azután felkelt, hogy imáit az éjszaka csendes leple alatt, senkitől nem látva, senkit nem háborgatva, befejezze.

Sohase kapacitálta többé Jóska bácsi Lajost egy szóval se, de annyira hatott reá, hogy később egyszer, mikor nagy betegségbe esett (ez is furcsa betegség volt, szíve a jobb olda-

lára vándorolt, meg vissza), lázas állapotában is ezzel foglalkozott, ilyenformán: „Hetvenháromezernégyszázkilencvenhét millió breviárium tesz ki egy áment és ilyen amen kell kilencvenötezerhétyszázharmincnégy billió! ... mikor lesz ennek vége?”

Most vissza kell térnem Jánoshoz.

Tehát ez a János a legcsaládiasabb volt közülünk — velem is sokat törődött. Egyszer csak ír, hogy én és nővérem, Hermin menjünk oda Szilváásra, Gedeonék úgy óhajtják; Hermin nővérem ottmarad náluk, engem pedig pártfogásukba vesznek, sőt Keglevich Gyuláét is kilátásba helyezik.

Így, támogatva Gedeonék által, János utasításai szerint vasútra ültünk Szegeden az 1860, év tavaszán és Szolnok, Püspökladány, Tokajt érintve vasúton mentünk Miskolcra. Itt János már szekérrel várt bennünket és Szilvássia vitt, ahol is Gedeon László és bájos neje valóban nagy szívességgel fogadtak.

*

A *Garibaldi-féle* olasz egységre irányuló mozgalmak hozzánk is elvetették hullámaikat; ez nálunk először is nemzeti viselésben nyert általános kifejezést. Az első magyar öltözetet Szerdahelyi Kálmánon láttam, amint már mondtam; pedig elég vékony nyurga legény volt. Gedeon Lászlót Szilváson már szintén magyar öltözetben találtam, valamint Jánost is. Nemsokára nekem is csináltatott Gedeon; ez volt az első öltözetem, melyet szabó reám szabott.

Jól feszült mind Jánoson, mind rajtam a magyar ruha, mivelhogy duzzadt lábikrákkal valánk ékesek, ezeket édesanyánktól örököltük, s ezek nélkül a magyar öltözet kissé paródia.

Így k”öltözve hetykén pengettem sarkantyúimat és tapasztaltam, hogy sarkantyúval sokkal szebben lépeget az ember, mint anélkül, mert pengése mindig figyelmeztet, hogy arra ügyeljünk; de még óvatosnak is kell lennünk, nehogy an-

nak tarajával csizmáink fejbőrét felhasogassuk, szóval delibb lett akkor mindenki, akinek nem pipaszár lába volt, mert ilyen is akadt ám, de végre megszoktuk ezt is.

Magyar öltözethez jutni nem volt akkor könnyű: sok kellett és az úri szabók rég elszoktak, vagy sohasem is tudtak magyar ruhát szabni. Most lázas sietséggel tanulták azt és éjjel-nappal dolgoztak, meg is volt a hasznuk.

Még nehezebb volt a zsinórzattal, mert a finomabb munkához értő gombkötők rég felhagytak mesterségükkel és csak a durvább pór ruhák számára dolgozók voltak meg. Ezekkel kellett dolgoztatni, mialatt a régiek is lázasan kaptak rég sutbadobott szerszámaik után s éjjel-nappal dolgoztak.

A szabók, gombkötők és lábbelikészítők, kalaposok, kucsmakészítő szücsök megszédtek akkor magukat; mert mindenki vagy új ruhát készítettett, vagy legalább is a régit átalakította. Tíz-tizenkét évig tartott ez, s ezalatt, de főképen azután mindig fogyott-fogyott a magyarruhás magyarok száma, a szegény gombkötők újra lemondhattak a reményről, hogy az ő életükben szükség legyen még rájuk.

Gedeon bevitt Egerbe, beajánlott *Kovács Ferenc* egri festőnek 1860 év április hó 10-én. Forrongó napok jártak; a grófi pártfogás elmaradt.

Hát hiszen jól volt ez így is, csak az volt a kár, hogy Kovács Ferenc ámbár igen jó lélek, derék magyar ember, de előbbi mesteremnél semmivel se volt nagyobb művész, ha csak nem kisebb, de mindenesetre gyakorlatlanabb; pedig én nagyobbat óhajtottam, sőt vártam, összetévesztettem *Kovács Mihály-lyal*, aki Rómában képezte magát s előbb szintén Egerben tartózkodott, de már ekkor eltávozott onnan, solv művét hagyva itt és a környéken.

Haladás volt ez mégis, legalább Egerben láthattam valamit. Az érseki székesegyházban *Dannhauser* nagy oltárképe, mely olajban főzött Szent Jánost ábrázolja; azután keresz-

telő Szent János-oltárkép *Fidanzá-tól*; a liceumban pedig szép freskók *Maulpertsch-től* stb. Nagy könyvtár, csillagda s egyéb gyűjtemény, ezek között *Vörösmarty Mihály* tinta-tartója is.

Kovács Ferenc műterme szintén a liceumban volt; közel estem így sok szép dologhoz. Itt volt *Mindszenti Gedeon* pap és hazafias költő, ez szavalni is tanított engem, *Tompa Mihály-nak Forr a világ* című hazafias versére. Itt volt (az utolsó) egri csillagász *Montedegói Albert Ferenc*. A gyönyörű csillagda ma (1900) elhagyatva pusztul.

A liceum portása, *Csupka* bácsi, hosszú, őszszakállú, tótos kiejtésű ember volt, folyton politizált és tubákolt; mindennap fölszaladt a csillagdába delet harangozni, ilyei.kor rendesen benézett hozzánk is és a monarchiákkal vesződött.

Nem volt rossz alak principálisom, Kovács Ferenc se. Korára nézve úgy az ötven körül lehetett, nőtlen, magyar-ruhás, sarkantyús legény. Szerette a borocskát, sokat éjtszakázott. Anyjának szőlőcskéje is volt, aki az ebéddel minden nap borocskát is küldött fiának, de amikor elfogyott, akkor már csak lőrét (kisajtott szőlőre öntött víz, olyan harmad-részbor) küldhetett. Ekkor (mint rendesen, ha valami nem volt kedvére) csak dohogott, jobban mondva huhogott Kovács Ferenc s így szólt az ételt vivő Juli néninek: „bh,bh, bh, hát bor nincs?” — de azért megitta a lőrét is. Igen jólelkű ember volt s a festészetben autodidakta. Juli néninek pedig minden beszélőtehetsége csak nevetésből állott; ha kérdezték, l.ogy van? — csak nevetett.

Pirosború Eger igen víg város volt mindig, de különösen ebben az időben éppenséggel pöngött a sarkantyú mindenfelé; szónokoltak, büntettek. Nagyon dalos város volt. Én is tagja lettem valamely egyletnek és dalárdának.

Der szik Rudolf tanító szenvedélyes zenekedvelő, a fiúkat igen sok szép négyes dalra tanította, csak úgy zengett a város. A két Zsaskovits-testvér, székesegyházi karnagyok,

százakra menő szebbnél-szebb dalt tettek férfi-négyesre, meg vegyeskarra.

*Wo man singt, dort lass' dich ruhig nieder,
Böse Leute haben keine Lieder.*

mondja Schiller — no, Egerben ugyancsak daloltak. A tarkányi víg majálison szavaltam *A frakk* című gunyoros vereet *Kakas Márton-tól* (*Jókai Mór*), ebben a frakköltöny van kigúnyolva; azután a Tompa-verset, *Forr a világ*. Színművet is adtunk elő a líceum nagytermében.

Lakott akkor Egerben egy *Moser* vagy *Moozer* nevű, szép hosszú, fehérszakállú salzburgi német orgonakészítő. Ekkor a székesegyház orgonáját építette és a líceumban volt műhelye. Magyarul nem tudott, de magyar ruhában járt ő is, szerette az egri bort és járta a magyar csárdást. Gyönyörű víg öregúr volt.

A sok dal közül, melyet Egerben tanultam, leírok egyet, mely igen meghatott s melyet a többi között Kovács Ferenc énekelgetett; máshol nem hallottam:

El-tűn-tek a ma-gyar hős ő-ri-á-sa-i Kor-
csok-ká let- te- nek hült sár- ja- dé- ka- i Egy
ön- ző nép-tö- meg az el- fa- jult vi- lág Kö-
ré- ben nem te- rem bá- rá- ti ró- zsa- dag Egy

*Eltűntek ok, hazám te állsz örömtelen,
Bánattal telt szíved remélni képtelen,
Állasz, mint sajka áll, amelyet puszta part,
Hegyekkel környezve, örökre fogva tart.*

Volt hát Eger-ben sok mindenféle, de reám nézve seremi sem volt olyan sajtáságon különös, mint ami itt velem meg-esett ... vagy nem is meg-esett ... hanem ... hogy is mond-jam csak ... *én meg voltam boszorkányozva.*

Egy szép nyári napon líceumi termünkben festőállvá-, nyom előtt dolgozgattam egyedül. A széles folyosóra nyíló ajtó ki volt tárva s az egész nagy épületben hallgatott a csöndesség.

Egyszerre a hcsszú folyosó vége felől valami szapora és finom csettegek ütögették meg fületem, olyanfélék, mintha kis gida lépegetne. Csitt-esett, csitt-esett.

Valami titkos sejtelem úgy vélekedett bennem, mintha az apró csettegek nem is a márvány padlót ütögetnék, ha-nem mást, az a más pedig senki és semmi más, mint én magam.

Tulajdonképen nem hallottam én már semmit, hanem inkább láttam. Nem volt ugyan előttem más, mint egy havas tájkép, melyre szemeim reámeredtek — de mégse tájat láttam én — se havat — hanem egészen mást, egészen mást...

Hogy mit láttam hát?

Hát egy ici-p'ci piros virágocskát, mégpedig ember-formában; de mintha mégsem ember lett volna.

Mikor festettem a vászonra, azt nem tudom, de ott volt, fénylett és világított, mint egy kis villanyos lámpácska.

Ilyent még eddig sohase tudtam festeni — hiszen a fes-tékek nem is világítanak —, mégis tagadhatatlan, hogy én festettem oda, dehát miről? — hunnan?

Odafestődött az magától az apró csettegek behatása alatt. Pillanatok műve volt csupán, de nem bírtam egyebet látni mégse, csak ezt, csak ezt.

Lázasan kaptam szemeimhez.

A csettegeket ismét hallottam, csakhogy most már valóságos dörömbölésnek tetszett az, és pedig közvetlen köze-lemben.

Kerekrs nyílt szemeimet önkénytelenül az ajtóra irányítottam.

Az előbb látott fényes virágocska — de vonásról-vonásra —, elsuhant az ajtó előtt, dörömbölve, mely fokról-fokra átváltozott ismét előbb koppantásokká, majd apró, finom csettegésekké, végre ismét csönd, csönd.

Tűnődve ültem állványom előtt, de munkámat tovább folytatni már nem volt se kedvem, se erőm.

Pár perc telhetett így el, a kis kecskeköröm-csettegések ismét kezdődtek.

Ecsetemhez kaptam, hogy dolgozni kezdjek, hasztalan, a vásznon nem láttam többé semmit, csak apró csettegéseket hallottam.

Igyekeztem erőt venni, mert már ismét dörömbölni kezdett; fejemet szügyrevágva babrálni kezdtem. Most hirtelen az a gondolat szállt meg, hogy a kis virág be fog dörömbölni a terembe s ezzel nekem be is fog harangozni; azaz — nem is gondolat volt már ez, hanem a bizonyosság biztos érzete. Hogy miért jönne be, azt hiába fejtegettem, mert arra eemmi okot sem találtam volna, de meg voltam róla győződve, hogy úgy lesz.

Még cikáztak agyamban ezek a gondolatok, a kis virág csakugyan ajtóm elé nyílt. Erre megszűntek a csettegések, koppanások, de a dörömbölés nem, ez még hangosabb lett és bent dörömbölt a mellemben, meg az agyamban.

A kis virágocska bejött... megállt mögöttem ... de én vásznamról feltekinteni nem mertem... nem bírtam. Néhány másodperc telhetett így el, azután egy ici-pici tilinkó szólalt meg: „Nincsen itthon Feri bácsi ?”

Nem tudom, vörös lettem-e, mint a cinóber, vagy fehér, mint a kremserweiss, de azt tudom, hogy felelni csak annyit bírtam: *nincs!*

Pár másodpercnyi szünet, egy rövid gerle-nevetés, azután finom ruhasuhogás, apró csettegések, végre pedig:

*A szobában, a folyosón csend, csend, csend,
A szívemben dörömbölés bent, bent, bent.*

Testi szemeimmel, amint az ajtó előtt elsuhant, csak pillanatokig láthattam, de ha soha-soha többé nem láttam volna, se bírom elfelejteni.

Hogy munkámat tovább folytassam, abban már nem lett volna köszönet. Ettől a naptól fogva gyakran történt velem ehhez hasonló. Ha az utcán mentem, megéreztem, hogy találkozni fogok vele — és találkoztam.

Az Angolkisasszonyok temploma előtt mentem el. Bent sokan énekeltek és én kihallottam közülök egyet. Pedig lehet, hogy nem is volt hangosabb a többinél. Bevonszolt valami a templomba ... ő énekelt ott. Máskor az utcán haladva, egyszerre csak futni kezdtem, hogy a szomszéd utcát elérjem, mert ő most ott megy ... és ő ott ment...

Majd meg munkám elől felugrottam, a líceum folyosójának más részére futottam, hogy valamelyik ablakon az utcára tekintsek ... ő ott ment.

*Kipi-kopi, csipi-csett,
Furcsa biz', de így esett.*

Talán azért éreztem meg így előre, mert folyton előttem láttam ezt a kis eszembontó arabs csikót, ha egyedül voltam is; jaj, de részegítő portéka volt! Szerelmes lett abba az egész gimnázium.

Barátaim észrevették ezt és be akartak neki mutatni náluk, de erre semmikép se voltam rábírható; éreztem felettem való szörnyű hatalmát; féltettem függetlenségemet és nagyon is éreztem, milyen feladat vár reám és hogy még semmi sem vagyok.

Egy emléklapot készítettem számára; ezt kezéhez juttattam más által, de magam soha feléje sem mentem és ama *nincs* szócskánál többet hozzá sohase szóltam.

Barátaim értesítettek, hogy az emléklapot kedvesen fogadta és kért, hogy ha az utcán találkozom vele, legalább köszönjek neki. Megigérttem, volt is bennem szándék, de ettől fogva még inkább kerültem a véle való találkozást.

Ehhez hasonló érzés, mint amilyen ez volt, föl-fölvillant még bennem párszor életemben, de csak pillanatra. Ilyenkor m'ndig eszembe jutott ez a történetke, s hogy ezek a villanyszikrák nem egyebek, mint amaz egri hirtelen felbukkant, s lefutott csillagnak egy-egy elmaradt sziporkája... Ez volt az első, de csak az első, amely soha többé vissza nem szokott térni. — *Nem hasonlít ehhez semmi.* (Ezt a történetemet pár év múlva elbeszéltem *Bellamy Ferenc* barátomnak, ő aztán „*Vadonban*” c. könyvében novelláknak feldolgozva kiadta.)

Harminc év múlva hallottam még róla annyit, hogy férjhez ment, hogy Budapesten tartózkodik.

Nem akartam felkeresni. — Csalódás várhatott volna ott reám. Hát jól van ez így?

Tragediante!

Az egri népnek igen szép viselete volt. Az asszonyfélék kurta szoknyát hordtak; ezek alig értek térden alul; csizmában jártak.

A férfiak vállain igen delimódon állt a cifra szűr; kalapjuk magas, gömbölyded tetejű s alul pörgekarimájú volt, mellette darutoll imbolygott. Ezekhez egyenes testtartás, behajlott derék, — szóval igen deli nép volt, de igen virtuskodó, verekedő is; ezt a jó egri vörösbor csak táplálta. Minden vasárnap nagy verekedések estek; egy ilyennek csaknem részese lettem magam is.

Egy éjjel egyik hóstyai (Hochstádt = külváros) csárdában mulattunk.

Valamelyik közülünk udvarolni kezdett a csaplárleánynak. Mi többiek ezt észre sem vettük (legalább én nem).

Egyszerre a kocsmárosné sürgetve kért bennünket, hogy rögtön távozzunk, mert jönnek a kapáslegények.

Hát csak hadd jöjjenek, feleltük és nem mozdultunk. Ekkor a csaplárné összetett kezekkel könyörgött, hogy rögtön távozzunk a hátsó kis ajtón, mert nagy veszély környezet bennünket.

Nem tudtuk, miről van szó, de a sürgető rimánkodásra csakugyan jónak láttuk oldani a kereket. — A többről szólnak a következő rímek, amelyekkel később egy Egerbe küldött levelemben emlékeztem meg erről:

*Eger, Eger énnekem is nevezetes város,
Ott dobbant meg ifjú szívem, — de nem lettem páros.
Sok szép leány volt akkor ott, mi csuda van ebben?
Ifjú valék, s fülemile szólt az érsek-kertben.
Víg cimbora, — piros bora volt akkor Egernek;
Futottam a palócoktól, különben megvernek —
Baltákat há. iytak utánam, — szikrázott a flaster,
Vígán töltött napok között nem feledtem azt el.
Magyar ruha — és pepita kalapomon sastoll,
Sarkantyús volt kordoványom, — úgy futottam akkor,
Nem dicsekvés, de igazság, amit mondok... mert hát
Szó ami szó, a palócság szereti a tréfát.
De régen is történt mindez, — olyan, mint az álom,
Azóta a közönségnek a bolondját járom.
A kislány is rég férjhez ment — azt se tudom, él-e,
De különös portéka is a szépleány-féle.*

Ebben az időben jött haza Angliából *Reményi Ede* egri származású hegedűművészünk. Mindenki politikai hírekért zaklatta, de ő semmit se tudott, vagy nem akart tudni. Éppen a nagyvendéglő lépcsőjén láttam meg először, am'nt magyar csizmája elvált talpát mutatta, mondván: „Látják, ilyen a szegény magyar művész.” Magyar ruhában volt ő is. Hangversenyén jelen voltam; legszebben a magyar dalt játszotta, mint „*Repülj fecském ablakára*”, meg „*Ezt a kerek erdőt járom én*”, azután „*Szomorú fűz ága hajlik a virágra*”. Ezek

voltak kedvenc darabjai. Ott volt *Kazinczy Gábor* is, akiről *Petőfi* mondta volt, hogy a rögtönző szónoklat benne érte el tetőpontját.

Egerben ekkor a politikai tüntetések napirenden voltak. Heves megye az ilyenben sohasem maradt hátra; Eger város pedig Heves megyének éppen a leghevesebbje volt palóc népeivel egyetemben.

Egyszer a piacon holmi mozgalmas tüntetések ellen osztrák vadász-katonaság volt felállítva. Az egri kapás palóc nép is tömegesen állt ott. Az egyik fejével a vadászok felé intve szólt: „*Nini heé!*” Erre a másik eképpen vélekedett: „*Az Istenéit, nem lú a csak egyet!*”

Nem félt ez a nép a fegyvertől sem, a verpeléti dohányt pedig széltire árulgatta a városban, pedig tudták, hogy szigorúan tiltva van. Csinos falusi menyecskék is járták be a várost. Kosaraikkal kínálgatva: „*Vegyenek szamócát s eoyehet*” (Ennél már csak a palotai málnaáruló asszony volt eredetibb Pesten. Pest még akkor annyira német volt, hogy tanácsosnak tartotta málnáját németül kínálgatni a házak folyosóin ilyenképen: „*Himbőrt vegyenek, himbőrt!*”)

Egerben csak tizenöt hónapot töltöttem. De úgy tűnt fel, mintha több lett volna, mert ez a tizenöt hónap változatos és mozgalmas volt.

A sok firmatábla és templomlobogó között festettem le magamat párszor tükörből. (Ma is megvan: 1900); azután *Stäbel* nevű zongorakészítőt, *Répásy* nevű VI. osztályos gimnazistát. Erre egy egri szép leány azt mondotta neki, hogy meg kellene aranyozni a kezét, aki csinálta. Nahát ez már siker, de nem aranyoztak meg mégse, hanem *Répásy* verset írt nekem érette. Lefestettem még itt *Vendéghegyi Géza* könyvkötő-segédet (ma is megvan neki Budapesten, 1900); erről meg azt mondta az anyja (mert hazaküldte Pestre), mintha csak maga a fia jött volna haza. Nohát, ez is csak valamelyes siker. — Ezeket én mind természet után festettem s noha rajzban nem éppen tökéletesek, de az egyéniség, a ki-

fejezés mindeniken rajta van, és arcképnél fődolog ez. No de nem dicsekszem tovább.

Ezenkívül Egerben gitároztam, énekeltem, festettem, szavaltam, pöngettem a sarkantyút, s tüntettem a tüntetőkkal. *Bartakovics Béla* érsek igen népszerű ember volt, valamint *Csiky Sándor* is, aki, amíg élt, ezen városnak folyton országgyűlési képviselője volt. Az Angolkisasszonyok fejedelménőjét pedig úgy hívták, hogy *Bideskúti Amália*.

Ezt az egri tizenöt hónapot vehetem némileg olyannak, amikor ifjú voltam, nem volt ugyan teljes az sem, de ilyen napjaim nem voltak sem azelőtt, sem azután többé. Egészen kezdettem megfelejtkezni jövőmről is. János testvérem figyelmeztetett erre és én felocsúdtam. Elhatároztam, hogy felszedem sátorfámat és megyek Egerből világot és szerencsét próbálni, mégpedig egyenesen a fővárosba.

Most pedig elbúcsúzom a vidám Egertől.

Az 1861-ik év július elején (Kovács Ferenctől 10 forintot, János testvéremtől pedig 15 forintot kapván) utamra indultam.

Egy szekeres üres hordókat vitt a fővárosba. Én, meg *Koncz István* női szabósegéd megalkudtunk vele. Pár forintért felhagyott a kocsis bennünket ülni az üres hordók tetejére és el is vitt Pestre. Még ma is tünődöm affelett, hogyan vihettek üres hordókat Egerből, ahol volt már olyan termés is, hogy a szőlősgazdák annak, aki hordókat hozott neki, annak felét megtöltötték borral, cserében a megmaradt üresekért. (Persze, ezek sem maradtak azután üresen.) Sőt a még így is megmaradt bort vödörbe öntötték (de ez nem ebben az évben volt).

Kétnapi dőcögés után minden baj nélkül bevonultunk Pestre, az üres hordók tetején, minden biztos hely és biztos cél nélkül. Július 7-én már Pesten voltam.

Azaz célom volt biz énnekem mégis; elsősorban is az, hogy a fővárosba jussak, azután, hogy mint festő továbbképezzem magamat, de hogy ezt hogyan fogom eszközölni,

AI VIDOR

KASSAI VIDOR

BLAHA LÚJZA

arról sejtelmem se volt. — Csakhamar be is kellett látnom, hogy ez nekem itt lehetetlen.

A fővárosban (melyet leírások után már jól ismertem) mindenekelőtt az hangolt le, hogy annak lakói nagyon önzők, szívtelen emberek. Nem volt itt az egri barátságna semmi nyoma se, — másra tehát itt nem is számíthattam, csak önmagamra, meg erszényemre, — az pedig sovány volt.

Cselekednem kellett, és pedig haladék nélkül.

Pár festményemet hónom alá csapva, felkerestem *Barabás Miklós* országoshírű festőt.

Bemutattam neki munkáimat, — megkérdeztem, ha vehetné-e hasznomat maga mellett, gondoltam, hogy így majd haladni is fogok.

Ő munkáimat megtekintette és odanyilatkozott, hogy magánál nem alkalmazhat, hanem menjek *Borsos József* festőiskolájába, aki igen képzett művész úgy rajzban, mint festésben.

Hát ebben igaza volt Barabásnak, meg is köszöntem tanácsát, de Borsoshoz már el se mentem, mert tudtam, hogy ehhez pénz kell, az pedig nekem éppenséggel nincs. Jól mondja *Gabányi Árpád*: „Minek is van pénz, — vagy ha már van, miért nincs.”

Egy makói piktör pajtásommal, *Adámi Andrással*, akivel még Szikoránál együtt szürcsöltük a tejet, jöttem össze. Érdeklődéssel volt sorsom iránt. Elmondtam neki, miként jártam s hogy most egészen a levegőben lógok, mint az akasztott.

Ajánlatot tett, hogy elvezet principálisához és minthogy ő onnan másnap úgyis távozik, talán kaphatnék ott munkát addig is, amíg valami jobb akad. El is mentünk és bemutatott *Hirschmann József* szobafestőnek, az Újvilág-utcában földszint balra, hátul az udvarban.

Hirschmann József sorvadásban szenvedő, sovány, sápadt, ágybanfekvő beteg ember volt. Amikor megértette jöveletem okát nagynehezen (mert magyarul nem beszélt), oda-

nyilatkozott, hogy mint szobafestőt rögtön alkalmazna, — de olajképekre is adni fog munkát, csak várjam meg, amíg fölkel.

Vártam, — de bizony Hirschmann József csak nem kelt fel.

Ekkor felszólított, hogy mutatóul fessek neki valami szentképet.

Én egy nap alatt egy kis Szent György-képet festettem, amint döfi a sárkányt (meg engem). Hirschman nagyon meg volt vele elégedve. Hat darab jókora vásznat hozatott, ezekre azután én hat darab jókora szentet pingáltam neki.

Fizetésem nem tudom mennyi volt; úgy emlékszem, nem is volt, de lakást és étkezést adott és akkor ez is valami volt. Hát a képek csak megvoltak, de Hirschmann panaszkodni kezdett, hogy bár ő jónak találja azokat, de eladni nem bírja, mert nem veszik. Elmondta, hogy igen sajnál, mert látja képességemet, de nem segíthet rajtam, ha csak szobafestésre nem adom fejemet. — Nagyon lehangolt ez, hogy így visszafelé kezdek menni, de el kellett fogadnom ezt is. Én szívesen koplaltam volna a művészetért, de a gyomrom nem akart.

Akkor (1861) a Redoute (Vigadó) sorja volt még a Dunaparton az utolsó ház sor. Itt a Nemeshegyi-ház (a Vigadó és görögtemplom között) lépcsőházában az oszlopfejekre holmi apró levélkéket festettem. A háziúr (ki maga is olajképeket festett) egyedül ezekkel a levelekkel, vagyis egyedül az én munkámmal volt megelégedve, a többieket kifogásolta. Csekélység, de akkor nagy elégtétel volt ez nekem.

Amikor volt miből, eljárógattam a Nemzeti Színházba. Éppen ekkor (1861 nyarán) vendégszerepelt ott *Jacques Offenbach* francia operett-társulata. — Szörnyű megbotránkozás és düh fogott el, hogy a magyar nemzeti színházban ilyen „*Orpheus az alvilágban*”-féle gyatra frivolságot adnak. (*Szerdahelyi Kálmán* volt nagyon beléjük bolondulva.) Pedig

ez az *Orpheus* minden operettek legremekebbje és a későbbiekhez képest még evangélium, dehát akkor még ifjak valánk, rajongók, tele idalizmussal, erkölccsel és egri hazafiassággal. Mondhatom, hogy nagyon elkésérített, szűz érzelmemet nagyon sértette, különösen, hogy éppen a Nemzeti Színházban adták. — Az előadás jeles volt, de én ezért mégis korbáccsal ezerettem volna őket a nemzet első színpadáról lekergetni, melynél ezúttal magasabb színben tűnt fel előttem akár melyik kisvárosi trupp előadása is. Mindezekből később sokat kellett engednem, s ez egész életemen keresztül nagyon bántott.

De csakhamar kiengesztelődtem a Nemzeti Színházzal, amikor *Szigeti Józsefet* (mint Óváry-t) láttam saját darabjában, a „*Falusiak*”-*ba*,*n*. Úgy fellelkesített, hogy élénk vágyam támadt előadás után megvárni őt, hogy térdeit összecsofoljam. — Hát még, amikor *Egressy Gábort* mint *Bánk bánt* láttam; amikor a békétlenkedőket lecsillapítja s így szól: „Petur, Petur, kedves bátyám!” — no hát erre mind a két szememből a könny egyszerre, nem kiesett, hanem *kiugrott*. Erről a nagy művésztől és a többiről később.

MÁSODIK FEJEZET.
SZINÉSZPÁLYÁM,
A budai Népszínháznál.
1861—1864.

A budai Népszínházat (a Lánchíd budai végénél, az alagút mellett; ha szembe állunk az alagúttal, hát balra) éppen akkor (1861) építette *Molnár György*, — állítólag Hunyadi Mátyás régi istállójából. Helyén ma (1900) a Kereskedelmi Minisztérium palotája áll.

Szobafestő semmiképen sem akartam maradni. — Művész akartam lenni, éspedig a művészetnek bármelyik ágában, mert ez nekem mindegy volt, tehetségem is volt bármelyikhez; ha nem ilyen vagyok, akkor valószínű, hogy többre vittem volna *egyben*.

Megkapott hát az a gondolat, hogy a festéssz pályát (amelyen szegénységem miatt nagyon bizonytalanul és igen lassan haladtam) odahagyom és a színpadra lépek, mint ahol a művészkedésre oly nagy és nyílt a tér. Később kitűnt, hogy ez sem úgy van egészen. — Még az a gondolat is belejárt, hogy minden más művészt a műveiben szeretik, míg a színművésznél a kedveltség egészen, éppen a személyére háramlik.

Hartai Gottfried festesz barátom (aki Szegeden gitározni tanított) ekkor szintén Pesten volt. Mindenképen le akart beszélni szándékomról, mivel jó festőt jósolt belőlem, de én már elhatároztam, hogy a deszkákra lépek.

Átmentem Budára. — Itt az építkezést szemlélgetve, megpillantottam egy deli, mintegy 30—32 éves jó-középtermetű, karcsú férfit, fekete magyar öltözetben, atillában, fején csinos, egyenes szélű kemény nemezkalap (ez már nem volt tisztán magyaros), amely egy kissé homlokára volt húzva e igen szépen árnyalta be szép kék szemeit; gyöngén hajlott orra szintén nemesen emelkedett alatta. Barna hajzata (mely vassal volt göndörítve) ékesen dudorodott kalapja alól. Kezeit csípőire (azaz voltaképen valamivel hátrább) támasztva, így járt-kelt *Molnár György* fel s alá a munkások között.

Az építkezés egész keletkezéséről és a lázas sietségből, amellyel az előrehaladt, egyszerre felismertem, Hogy ennek mozgatója nem lehet más, mint ama deli férfiú, ez pedig nem lehet más, mint maga *Molnár György* (oh, mert képzeletben jól tudtam én már festeni). Jól szimatoltam, ő volt.

Megvártam, amíg jobban hozzáférhetek.

Lejött a munkások közül és elindult az utcán. — Én utána.

Szerény hangon szóltam: „Molnár úr, én igen szeretnék színésszé lenni, kérem, fogadjon föl társulatához.”

Végigpillantott rajtam s közönyös hangon szólt: „Nem lehet, barátom (ez a *barátom* címezés nagyon el volt terjedve a színészek között), most is sokan vagyunk, alig bírunk egzisztálni”, — ezzel továbbment.

Néztem utána, amíg csak láthattam; igen plasztikus mozdulatai voltak.

Ez az elutasítás nem vert le, — valamit éreztem a levegőben. Nem találtam el a hangot (gondolám), de majd másfélét pöngetek, és neked engem el kell fogadnod, Molnár György, ha nem akarod is. — Általában, amit az életben igazán akartam, azt legtöbbször el is értem, mert furfangos és találékony voltam; csak ott vallottam kudarcot, ahol könnyeden akartam célhoz jutni. Ezt a könnyedséget azonban ambicionáltam, de — ez nem ment mindenkor. De engem ilyenkor

a sikertelenség nem bántott nagyon, mert rendszeren nagyobb-nak találtam az áldozatot siker esetén, mint az eredményt. Ez a jellemvonás egész életemen át kísért. — Filozófiai feladat ez, amelyről vitatkozni lehetne. Úgy fogtam fel, hogy mit érne nekem az olyan siker, amelynek elérésében szerveztem megromolhat, vagy tönkre is mehet. — Nem állítom, hogy ez a leghelyesebb elv volna, és bizony nekem se ment ez mindenkor, kivált, ha magammal egyenlő, vagy erősebb erővel álltam szemben, főképen, ha nem ugyanezt az elvet követték, és okvetetlenül versenyezni kellett velük. — De talán ezzel más is csak így van.

*

Molnár György társulatával az 1861-i év tavaszán jött Budára és ott a krisztinavárosi nyári színkörben kezdeti meg előadásait április hó 2-án; ugyanott utolsó előadás július 11-én. Ezalatt fogamzott és épült föl őszig a budai (és első) Népszínház.

Ekkor a pesti oldalon, az Erzsébet-téren nagy német színház, a Városliget előtt *Alsdorf* német hős-szerelmes színésznek és budai birtokos polgárnak „Thália-Theater” nevű nyári színháza volt (ebben is játszott Molnár néhány-szor társulatával). A budai krisztinavárosi színkört is a németek bírták, a várszínházat szintén. Mindezekkel szemben az egyetlen „Nemzeti Színház” állott a pesti részen drámával és operával.

A budai Népszínházat, melynek építéséhez (vegyesen a színészekkel) városi urak és úrnők is hordták az anyagot, 1861 szeptember 14-én nyitotta meg Molnár György.

A színház homlokzatára ez volt írva: „*Hazafiság a nemzetiségnek*”

A megnyitó előadás három nap ismételtetett egymás-után. Egyet én is megnéztem (még akkor nem voltam Thália papja).

Még a nyár folyamán az építkezéshez Buda város 2000 forinttal, azontúl is évenként segélyezéskép 1000 forinttal járulni oklevelet adott.

Aláírási és felhívó ívek bocsáttattak szét s a budai Népszínház alapítását segélyező bizottmány megalakult; tagjai: *Fésűs György* egyetemi polgár, *Lippert József*, *Aldásy Antal* budafővárosi főkapitány. Az építést ingyen vezették *Gerster* és *Frey* pesti építészek. Nagyobb összegekkel járult hozzá Budán az országgyűlés, Pest főváros, Pesti Nemzeti Kör, Pesti Takarékpénztár, Pesti Lovászegylet, a Magy. Kir. Helytartótanács; azonkívül városok, testületek, egyesek, a nép és József nádor örökösei.

Lővei, vagy (amint ő írta) *Leővey Józsi* pajtásom, akit még Egerből ismertem, ekkor (1861) itthon volt szüleinél Pesten. — Ez is színházbolond volt és a Nemzeti Színházba járogatott álnokoskodni (statisztálni). — Összebeszéltünk s elhatároztuk, hogy együtt megyünk Molnárhoz és felcsapunk színészeknek.

Javában divatozott még a magyarruha-viselet.

Díszbe vágtuk magunkat, amennyire csak bírtuk; én aprókockás pepita magyar nadrág és mellény, kurta szürke atilla, huszársarkantyús kordovány magyar csizma és pörgekalap sastollal. Hogy *Leővey* is magyar öltözetben volt, az bizonyos, de már csak arra emlékszem, hogy fején szürke prémes, széles tuhutum, vagy tőhötöm (sőt talán már tehetem) csalma pompázott, elől a homlokon hátracsapott karimával és a homlok fölé ferdén tűzött sastollal; — szóval fenegyerekek voltunk, na!

Így pönögtük végig a pesti és budai kövezetet egészen Molnár lakásáig. — Itt mégegyszer megbeszéltük, hogyan fogunk hozzálépni, azután dagadozó kebelvel kopogtattunk ajtaján.

Néhány másodperc és mindketten ott állottunk a bálvány előtt.

Ott álltunk hát — és pedig peckesen.

Előbbeni kísérletemet meg sem említve (gondolván, hogy arra Molnár már úgyszem emlékszik), határozott hangon így szóltam: „Molnár úr! Én és ezen barátom itt, színészek akarunk lenni” — s eközben Lövei vállára csaptam. — Ez hatott!

Löveit végignézte és úgy látszott, vele jobban meg volt elégedve (legalább külsőleg), mert alakra természetesebb és de-libb volt, mint én. Azután felém fordult és kérdezte:

— Minő szakmára akarná ön magát szánni?

— Termetemnél fogva csak komikai szakmára vélem magamat alkalmasnak.

Molnár meg volt velünk elégedve.

— Jöjjenek el holnapután — szolt s a bemutatkozásnak vége lett.

Már alig vártuk a holnaputánt. Ekkor meg Molnár ezeket mondta: „Egy hónapig nem lesz fizetésük, azontúl kapnak havonként 16 forint fizetést újévig, — attól fogva 20 forintot.

Színész lettem tehát 1861 október 7-én, szerencsés zsidó-szám.

Nevemet, amely magyar színpadról rosszhangzású volt, Kassai névvel cseréltem fel, igyekeztvén annak becsületét szerezni.

*

Az eddig előadottakból eléggé kitűnik, hogy életemet, neveltetésemet meglehetősen az elején kezdettem. — Szegény fiú voltam és nagyon az elejéről kellett földi vándorutamra indulnom.

Ez a sok hányattatás és küzdelem késleltették fejlődésemet, de meg volt az a hasznuk, hogy általuk sok oly ismerethez jutottam, melyek éppen az élet legalsó fokain tanulmányozhatók. — Ezt én utánzó tehetségem ösztönével meg is cselekedtem, anélkül, hogy csak sejtelmem is lett volna arról, hogy valamikor még hasznukat is fogom venni; csak színi pályámon tűnt ki, miknek vagyok én birtokában, mert színpadi (különösen népies) alakjaim mind készen voltak.

Amint a színpadi lázon túlestem (ami egy évig tartott), azontúl ilyfajta szerepeimnek csak szavait kellett megtanulnom, a többi csaknem magától ment, mert az alakok tarisznyára voltak gyűjtve. — Később, ha ilyenfajta szerepet kaptam, csak belenyúltam a tarisznyába, — kimarkoltam egy csomót, és rendesen találtam közöttük olyat, mely a szerephez illett, vagy ha nem, hát: itt elnyírtam, ott hozzátoldottam valamit a meglevőből; olykor kettőből, háromból csináltam egyet (no de ezek későbbi dolgaim).

Lassacskán bírtam előrehaladni, — kardalos voltam — akkoriban így kezdtük. Előbb színpadi otthonosságot kellett ezerezni. Molnárnak az volt a rendszere, hogy a színész hirtelen ne süljön, mert megkozmosodhatik.

Nagy akadály volt pénztelenségem is, — ruhák kellettek — ezek híján nem bír a színész, szükséghez képest, kedve szerint öltözködni. Ezeken felül élelmezés, szállásbér stb. hátralékai miatt sok kedélybeli zavaroknak voltam kitéve; talán érzékenyebb is voltam ezekre, mint mások.

Hasonló mederbe jutottam, mint előbbi pályámon. Lassan mentem előre, kivált kezdetben. De azután később még némi ugrást is tettem; ezt abból tudtam meg, hogy amikor a Népszínház első (három évre terjedő) időszakára után vidékre mentén, három év múlva ismét visszakerültem (a Népszínház második időszakán), valaki azt a kedvező nyilatkozatot tette előttem, hogy úgy tűnök fel neki, mint a közlegény, akiből egyszerre tábornok lett. Ezt nem én mondom; én ezt csak elmondom, mert ezt *Gáspárdi* újságíró mondta akkor, meg aztán nem is olyan egyszerre volt az, mert három év telt el azóta, mióta *Gáspárdi* nem látott. No, de hagyjuk az effélét, úgyse vagyunk még ott,

*

Anyámnak ... az én *édes* anyámnak, aki ekkor (1861) Battonyán gazdasszonykodott, meg sem írtam, hogy színész lettem. Tudtam, hogy nincs ínyére; meg akartam szegényt kímélni a fájdalomtól, elég kijutott már neki abból tőlem is,

meg másoktól is. Visszalépni nem bírtam, hát elhallgattam előtte.

Nem maradt sokáig titok, mert ha tőlem nem, de megtudta másoktól s ő keresett fel leveleivel.

Milyen levelek voltak azok!

Ma is bírok belőlük néhányat s ha olvasom, erős lelki-háborgás vesz rajtam hatalmat.

Általában anyámról még alig mondtam valamit.

Róla, akinek forró szíve, húszéves sírja homályán keresztül, ma is megpirítja arcomat.

Róla, kiről itt megemlékezni annyira félek, hogy meg kell várnom, míg kellő erőm lesz hozzá.

Vájjon lesz-e, s ha lesz, *méltó* lesz-e?!

*

Mi magyarok általában hamar és könnyen felejtünk.

Hogyne lenne feledve hát a budai Népszínház, melynek egész élete egy évtizedre terjedt, ebből is csak öt-hat évig volt nyitva, azután kótyavetyére került.

Birtokomban van a „*Budai Népszínház első évi emlénye 1861-ik évről*”, kiadta *Égeni Elek sűgó*. Nem valószínű, hogy még valakinek meglegyen, azért ebből közlöm a következőket.

A budai Népszínház összes személyzete és működésének jegyzéke 1861-ik év április 2-től bezárólag december 16-ig.

A budai Népszínház alapítását segélyező bizottmány. Elnöke: *Alclásky Antal* budafővárosi főkapitány. Bizottmányi tagok: *Kunhegyi Emil* budafővárosi tanácsos, *Fésűs György* egyetemi polgár, *Lippert József* ügyvéd, titkár. Orvosok: *Szénást Sándor*, *Horváth József*, *Prachfeld Adolf*.

A budai Népszínház személyzetének névjegyzéke: Igazgató: *Molnár György*. Színi személyzet: *Alajos János*, *Aradi József*, *Beödi Balogh Gábor*, *Bényei István*, *Bihari István*, *s erényi György*, *Dózsa József*, *Egyild István*, *Égeni Elek* (sűgó), *Füredi Keöd József*, *Gonda Sándor*, *Gömöri Kálmán*, *Horváth Vince*, *Kassai Vidor*, *Leövey József*, *Pártényi János*,

Pákozdy János, Pap Béla, Szép József, Simonyi Károly. Szöllősi Szabó Lajos (táncitanító), Vasvári Kovács József, Vasvári Kovács Dezső, Virág Gyula, Vince János, Zádor Zoltán. — Alajosné Eliza, Beödiné Antónia, Benkőne Zsófia, Csörsz Róza (Teréz volt az), Egeniné Antónia, Eperjesi Emma, Grimm Lila, Harmathné Jozefa, Harmath Emma, Király Júlia, Király Terézia, Komárominé Eszter (a nagy Komáromi Samu neje és Komáromi Mariska nevelőanyja), Kovács Lujza, Katona Etelka, Liberóm Mária, Libera Gizella, Lencsó Emma (Erna volt az), Lebanovics Agnes, Liptákné Gabriella, Mohiamé Laura, Montigler Emma, Noskó Lujza, Papné Rózsa, Pártényiné Lina, Szerdahelyi Nelli (Szerdahelyi József leánya, Kálmán nővére), Szöllősi Piroska, Szöllősi Róza, Virágné Mária. — Zenekar: Sziklavölgyi Miksa karnagy; zeneszerek: Langfort Henrik, Körmöndi József, Holczel Emánuel, Budai N. János (Rudas volt az), Lusztig Károly, Szvaton Ferenc, Boris Ferenc, Lukavész Béla, Lasztorfer Sándor, Preissen Lajos, Tamdor Mihály, Reitingler Mihály, Szevcsek József, Molnár József, Sztomavszki Ferenc, Vildner Ferenc, Ganglberger Mihály, Hahner Károly. — Titkár: Miklovics Nep. János. — Pénztárnok: Harmath Sándor. — Főruhátárnok: Kovács István. — Fodrász: Kovács Mihály. — Díszmester: Pummer Károly, stb. stb.

E társulat tagjai megkezdvén előadásukat a budai nyári Színkörben mint vendégek 1861 április 2-án és folytatták a következő rendben: április 2-án: *Pünkösti királynő*, népszínmű 3 felv.; 3-án: *Becsület szó*, vígjáték 1 felv. és *Eljegyzés lámpafénynél*, operett 1 felv.; 4-én: *Házassági három parancs*, vígj. 3 felv. és magyar tánc; 5-én: szünet; 6-án: *Pünkösti királynő*, n. sz. 3 felv., a Thália Színházban; 7-én: *Marcsa*, v. 3-3 felv. és tánc; 8-án: szünet; 9-én: *Vén bakancsos*, n. sz. 3 felv.; 10-én: *Cigány*, n. sz. 3 felv.; 11-én: *Dalos Pista*, n. sz. 3 felv.; 12-én: szünet; 13-án: *Pelcskei notárius*, bohózat 4 telv.; 14-én: ugyanaz; 15-én: *Kemény Simon*, szomorú játék felv. és *Szózat*, Allegória a Pestvárosi Színházban (az Er-

zsébet-téri német színház Pesten); 16-án: ugyanaz a budai színházban (a színkör lesz ez; a Népszínház még nem volt meg); 17-én: *Falusiak*, vígj. 3 felv. és tánc a Thália Színházban; 18-án: *Ezred leánya*, vígj. 3 felv., táncokkal; 19-án: *Pütkösti királynő*, n. sz. 3 felv.; 20-án: *Szapáry*, hősjáték 4 felv.; 21-én: *Peleskei nótárius*, 4 felv., a Thália Színházban; 22-én: szünet; 23-án: *Szapáry*; 24-én: *Ezred leánya*, a Thália Színházban; 25-én: *Angolosan*, vígj. 1 felv. és *Kipfelhauser*, 1 felv.; 26-án: ugyanaz; 27-én: *Vid*, dráma 4 felv.; 28—29-én: szünet; 30-án: *Szerelem és örökség*, vígj. 1 felv. *Fehér Othello*, bohózat 1 felv. és tánc.

Ezentúl csak egyszer említek meg minden darabot és a napját, amelyen adták. A többi napokon ügyis vagy ugyanazokat ismételték, vagy szüneteltek.

Május hó 1-én: *Bányarém*, n. sz. 3 felv. és allegória; 2-án: *Csizmadia, mint kísértet*, n. sz. 3 felv.; 3-án: *Tücsök*, színmű 5 felv.; 5-én: *Zsigmond király álma*, énekes színmű 3 felv., táncokkal; 11-én: *Ördög része*, vígj. 3 felv., a Thália Színházban; 12-én: *Mátyás diák*, énekes vígj. 3 felv. és allegória; 15-én: *Szulimán*, vígj. 3 felv. és *Lámpafény*, operett 1 felv.; 17-én: *II. Rákóczi Ferenc fogsága*, tört. dráma 5 felv.; 20-án: *Huszárcsíny*, vígj. 3 felv., a Thália Színházban; 25-én: *Fehér Othello* és *Éppen most volt itt*, vígj. 1 felv. és *Kritikus*, vígj. 1 felv.; 29-én: *Vén székelty*, n. sz. 4 felv.; 31-én: *Aggteleki barlang*, ered. sz. 4 felv. — Június 2-án: *Csikós*, n. sz. 3 felv., a Thália Színházban; 3-án: *Molière*, dráma 5 felv. (*Molnár* javára); 5-én: *Honvéd huszárok*, n. sz. 3 felv.; 7-én: *Viola*, n. sz., a Thália Színházban; 8-án: *Gritti*, dráma 5 felv.; 9-én: *Politikus csizmadia*, énekes bohózat 3 felv.; 15-én: *Rokkant huszár*, n. sz. 3 felv.; 18-án: *Fenn az ernyő, nincsen kas*, vígj. 3 felv.; 23-án: *Tízezer forint*, n. sz. 3 felv. — Július 12-én megszűntek működni mindaddig, amíg a Népszínház két hónap alatt elkészült. Ezt ünnepélyesen megnyitották 1861. év szept. 14-én. — Szept. 14-én a nemzet adakozásából két hó alatt épült Népszínház első, ünnepélyes előadása.

Első szakasz:

Az előfüggöny leleplezése, mely alatt a *Szózat* énekel-
tetett az egész személyzet által. Ezt követték 1. A magyar
színesztet második megjelenése Budán és a Népszínház tör-
téneti vázlat, felolvasva *Molnár* által. 2. Szab. kir. Buda
városa által kiadott színházi oklevél felolvasása *Bihari* által.

Második szakasz:

1. *Hunyadi László* dalmű nyitánya *Erkel-től*, előadva a
Népszínház állandó zenekara által. 2. Megnyitási induló, ez
alkalommal először előadva *Dubecz* és *Kéler Béla* zenekara
által. 3. Nyitány *II. Rákóczi Férem* c. drámához, ez alka-
lommal először előadva *Dubecz* és *Kéler Béla* zenekara által.
4. Vasmegeyi csárdás *Szöllősi-nővéektől* lejtve.

Harmadik szakasz:

Népjelenetek, népdalok, karénekek és néptáncok. Zára-
dékul: *A nemzet ébredése*, allegória változással, *Molnár-tói*.
(A megnyitási verses prologot *Jókai Mór* írta.)

15—16-án: ugyanaz; 17-én: *Bánk bán*, ered. trag. 5 felv.;
19-én: *Hermann gróf*, dráma 5 felv.; 24-én: *Had játok olvasnom*,
vígj. 1 felv., *Férj az ajtó előtt*, operett 1 felv.; 25-én: *Ki a*
vivát, n. sz. 3 felv. (először); 26-án: *Kemény Simon*, dráma
2 felv. Népjelenet, néptánc, népdalok a *Bányarém-ből* és *Má-*
tyás, az igazságos, allegória, első díjmentes népelőadás;
28-án: *Szegedi kupec*, sz. 3 felv.; 30-án: *Don Caesar*, dráma 5
felv. — Október 2-án: *Brutus és Lukrecia*, trag. 5 felv.; 4-én:
Lepecsételt polgármester, bohózat 2 felv., *Fehér Othello*, 2
felv.; 6-án: *Htiszárok*, n. sz. 3 felv.; 9-én: *Kaland*, vígj. 2 felv.
és *Tiszaháti libácska*, vígj. 2 felv.; 11-én: *Mátyás király ha-*
lála, Mátyás fia c. drámának I—II. felvonása. Népjelenetek a
Pünkösti királynő és a *Peleskei nótárius-hói*, záradékul *Pan-*
nónia (allegória), második díjmentes előadás; 13-án: *Ludas*
Matyi, énekes bohózat 4 felv.; 14-én: *Zsidó*, n. sz. 4 felv.;

15-én: *Krönsteini harcjáték*, 5 felv.; 16-án: *Notre Damei harangozó*, dráma 5 felv.; 17-én: *Szökött katona*, n. sz. 3 felv.; 22-én: *Alföldi halász*, n. sz. 3 felv.; 23-án: *Fogház*, vígj. 3 felv.; 25-én: *Szigetvári vértanúk I. felv. és Két huszár*, n. ez. 3 felv., harmadik népelőadás; 26-án: *Ész, pénz, születés*, vígj. 3 felv.; 27-én: *Két pisztoly*, n. sz. 3 felv.; 29-én: *XII. Károly Rügen szigetén*, vígj. — November 1-én: *Mátyás diák*, n. sz. 3 felv. Záradékkul a *Sírkert* (allegória); 2-án: *A vőlegény, vagy a magyar izraelita család*, színmű 3 felv.; 3-án: *Garabonciás diák*, bohózat 3 felv.; 5-én: *Csalódások*, vígj. 4 felv.; 6-án: *Mama*, vígj. 3 felv. Műkedvelők előadása; 8-án: *Vid*, dráma és allegória, negyedik díjmentes előadás; 9-én: *Lidi*, n. sz. 3 felv.; 12-én: *Fiatal keresztanya*, vígj. 3 felv. és *Szerelem és örökség*, vígj. 1 felv.; 13-án: *Három szín*, vígj. 3 felv.; 14-én: *Nem tudja, mit akar*, vígj. 1 felv., *Szép molnárnő*, vígj. 1 felv.; 16-án: *Parlagi Jancsi*, n. sz. 3 felv. {Egyiid javára}; 20-án: *Tamás bátya kunyhója*, színjáték 5 felv.; 21-én: *özvegy és proletár*, vígj. 1 felv., *ő nem féltékeny*, vígj. 1 felv.; 23-án: *Gyászvitézek*, dráma 3 felv.. {Bihari javára}; 24-én: *Angyal Bandi*, n. sz. 4 felv.; 26-án: *Két huszár*, n. sz. és *Kecskeméti Károly* népzene társulata fellépte a színház javára; 27-én: *Szökőév*, vígj. 3 felv.; 29-én: *Richelieu*, vígj. 3 felv.; 30-án: *Aspazia, az ördögleány*, vígj. 4 felv. (Szépné javára). — December 3-án: *Fenn az ernyő, nincsen kas*, műkedvelők második előadása a színház javára; 4-én: *Jól megnézd, kit szeretsz*, vígj. 1 felv. és *Robin orvos*, vígj. 1 felv.; 5-én: *Falu bolondja*, n. sz. 3 felv.; 6-án: *Dózsa György I—II. felvonása*, nép jelenetek és allegória: *Mátyás, az igazságos*, hatodik díjmentes előadás; 7-én: *Rózsa királynő* {Szöllősi Róza javára}; 8-án: *Két Sobri*, n. sz. 3 felv.; 10-én: *Marcsa*, katonai énekes vígj. 1 felv. (Hőkéné asszony fellépte); 11-én: *Horace esküje és Feleségem alszik*, vígj. 1 felv.; 12-én: *Puszták fia*, n. sz. 3 felv.; 13-án: *I. István* előkészületei miatt a színház zárva; 14-én: *István első magyar király*, trag. 5 felv.; 15-én: ugyanaz.

Szent Imre dala Crescimirához, Dobsa Lajos I. István király című drámájában.

Tudtommal *Reményi Edé-nek* zeneszerzeményei nincsenek. Ez a dal tőle származik; legalább 1861-ben nálunk (a budai Népszínháznál) *I. István király* előadásain mint az ő szerzeménye erre az alkalomra, szerepelt. Az első pár előadáson maga Reményi játszott is hegedűjén, a színpalak mögött. Érdekességénél fogva (úgy emlékezetből) ide iktatom:

Andante

Óh mely i- gen ré- gen vágy- lak lát- ni té- ged
 Ve- led be- szél- ni és még- is ki- té- rek
 ki- té- rek Sze- mem- be' könny ar- com- ba hó
 sze- mem- be' könny ar- com- ba hó (azelőgére további neve emlékezem)

Volt tehát 1861. év két utolsó hónapjára 16—16 forint fizetésem. Vettem egy kék harasszal kivarrott fekete szűrt télire (úgy emlékszem 12 forintért). Ennek kifizetéséért igazgatóm állott jót; minden 14 napban fizetett reá 4 forintot, tehát egy hónapban 8 forintot. Maradt még kapandó egy óra 8 forint, hát ebből nem lehetett megélni.

Fizetéseinket minden 1-én és 16-án kaptuk volna, ha kaptuk volna, de nem kaptuk. Itt az nem volt gyakorlatban, csak a papiroson. Hanem mindenki, színésznyszerven úgynevezett Meidlingit kapott, azaz naponként 20—30—40—50 krajcárt rang szerint, volt aki forintot. Én persze a 20 krajcárosok között voltam.

Ez a Meidlingi elnevezés onnan ered, hogy Bécsnek Meidling nevű külvárosában szokott lenni a színészvásár és az elszerződött tagok ott tartózkodásuk idejére — amíg működésüket meg nem kezdték — ilyen 40—50 krajcárokat kaptak igazgatóiktól megélhetésre és majdan működésük idején való letörlesztésre.

Ezek a 20 krajcárok kitétek havonként 6 forintot. Maradt még szállás és mosásra kapandó 2 forint. Hát ez bizony elég kevés. Segíteni kellett valamiképp magunkon. Darabokat kértünk lemásolásra, kiszerepezésre, ezzel pótolgattuk, ahogy lehetett. Sokszor azután ezt se fizették ki mindjárt, de elkerülhetetlen és jó is volt ez mégis, mert voltak esetek, mikor a 20 krajcár Meidlingi se járt ki.

Emlékszem egy húsvét vagy pünkösd napra, amikor egész napon koplalnom kellett volna, ha szerencsére valakitől 10 krajcárt nem kapok kölcsön; pedig mindenféle kölcsönnek ellensége voltam mindenkor. Erre az esetre nagyon emlékszem, mert nagy ünnep volt, s akkor még az ünnepeket számon vettem.

*

Színházunknak az utca felőli oldalánál végig bérkocsi-állomás volt. A német bérkocsisok ismerték pénzvizonyainkat és gyakran láttak bennünket üres gyomorral, lehorgasztott fővel. Füleink hallatára így gúnyolódtak felettünk egymás között: „Au Szepi! Wann krieg i'mein fuftz' Kreutz, Kázs?” Még jó volt, akinek fűnfzig volt.

Rendesen többen laktunk együtt. Így kevesebbe került egynek-egynek és ha fizetni nem bírtuk, hát többen kapacitálhattuk a budai házmesternőket vagy mosónőket, meg Isten tudja kiket, hogy várjanak tovább (kivétel nélkül poloskás) szobáik bérére.

Reggel, amint a 20 krajcárt megkaptuk, vagy ha szerepirás díjból (egy ív 10 krajcár) valamelyikünknek pénze volt, kölcsönzött a másiknak, amíg a 20 krajcárból visszafizet-

Hollósy Kornélia

Tamássy József

A kolozsvári Nemzeti Színház

Egressy Sándor

Nefelejts

Egressy Gábor

Tóth József

Egressy mint Mátyás király

hette, — szóval meg volt a 10 krajcárja: akkor azon egy hosszú alakú meleg pékkenyeret (Wekli) vett.

Ezt aztán mohón falta ki-ki mindaddig, míg csak el nem telt vele. Így tettem én is, és szerencsésen sikerült is minden nap annyira elrontani vele a gyomromat, hogy másnap reggelig, vagy legalább aznap előadás utánig helyre nem jött; *szerencsésen*, mondom, mert ennek megvoltak az ő nagy előnyei is; egyik az volt, hogy napjában csak egyszer kellett étkeznem, a másik meg az, hogy fogaim 36 éves koromig meg se moccantak, kevés alkalmuk volt megromlani. De megvolt nagy hátránya ie, mert testem fejlődését akadályozta. Valóban naponta úgy éreztem (majd azt mondtam, hogy úgy tetszett, — pedig dehogy tetszett), tehát úgy éreztem, hogy a gyomromnak majd ebben, majd meg amabban a csücskében volt a meleg Wekli összegombócosodva és nyomta kegyetlenül egész nap.

Étkezési rendszerembe olykor-olykor némi változatoságot is vittem be, ez pedig abból állott, hogy nyáron, amikor a szotyos körte olcsó volt, akkor ezzel laktam jól. Nagyon hálás étel volt a szotyos körte, mert úgy megfeküdte a gyomromat, hogy másnap is bizonyosan helyre nem jött; ez pedig valóságos áldás volt akkor, hogy a cica rúgja meg — de nagyon!

Egy trevieoi olasz nőnek kurta korcsmája volt nem meseze a színháztól. Itt étkezni is lehetett. Ide is eljárógatunk s akkor egész más beosztást követtem, úgymint: reggel egy ötkrajcáros Wekli, délben az olasz nőnél *egy* porció pörkölt polentával (10 krajcár), este ismét egy 5 krajcáros Wekli.

A köpcös olasz nő nagyon szerette az ékszereket, verreenyt zörögtek ujjain a gyűrűk éhes gyomrainak korgásával; hát azokat bizonyosan nem színházi vendégei pénzén szerezte. Most is előttem látom, amint tört németséggel (magyarul egy szót sem tudott), zörgette gyűrűit, kérdezte: was wil Sie, eupás oder perket? T. i. ennyiből állt a menü, de ne-

künk túl gazdag volt ez is, mert úgyis csak az egyiket tudtuk megrendelni, t. i. vagy főzeléket, vagy a pörköltet per 10 krajcár.

Voltak társaim közt olyanok, akik mecénásokat fogtak, ezek azután előadás után vacsorát fizettek nekik; ezt én sohase gyakoroltam, erre egy kicsit büszke, meg makacs voltam és inkább koplaltam. Nyomorogtunk, de még's vígan tűrtük, igen sokszor táncoltunk üres gyomorral a színpadon, de kebleink telve voltak a jövő reményeivel; kebleink tárva-nyitva voltak még akkor minden későbbi csalódásaink számára. Még fizetésemért is húzódozva mentem, úgy gondoltam, hogy is fizessenek engem azért, mikor tulajdonképen én csak a kedvemet töltöm; de mégis csak odavonszolt a szükség, mert nem hozták utánam.

Az első hónapra, amíg fizetésem nem volt, *Hirschmann* adott ebédet és szállást; ezekért délutánonként neki dolgoztam, délelőtt próbára, este pedig előadásra kellett mennem, azután vissza Pestre. Következő hónapban egészen Budára költözökdtem.

Az első tapsot és hírlapi dicséretet húsznapos színészkoromban kaptam kanász című táncomért *Szigligeti „Két pisztoly”* c. darabjában 1861. év október 27-én.

*

Kezdetben *Lővei-vel* laktam. Emlékszem, egyszer ketőnknek nem volt több két krajcárunknál, azzal a hozzáadással, hogy voltaképen mind a két krajcár az övé volt, de Józsi jó pajtás volt és megosztotta velem testvéri szeretettel; két darab egykrajcáros zsemlyét vett, az egyiket nekem adta s együtt ebédeltük meg a Dunaparton; senki se járt ott délben. A Dunának akkor még szemetes föld partja volt.

A színésztársulat egy része (az előkelőbbek) a Nap-hoz címzett vendéglőbe jártak kosztra, az igazgató jótállása révén hitelük volt ott; érdekes, hogy éppen a naphoz jártak ebédelni. Mi *Lővei-vel* szintén el-eljárógattunk a naphoz,

csakhoggy egy kis variációval, t. i. az alagút fölött a Várhegy oldalán sétatuk voltak, itt délben senki se járt más, annál inkább jártunk mi ketten Lőveivel s gyakran itt költöttük el ebédünket valamelyik padon ülve és pedig a szó szoros értelmében a napnál; a menüt úgy hívták, hogy rien.

Ha társaink megkérdezték, hol ebédeltünk, elmondhattuk mi is, — sőt el is mondtuk — hogy a napnál. Azok nem értették mindjárt s csodálkoztak, hogy bennünket nem láttak ott, mi azonban a csodálkozást éhségünkkel helyettesítettük.

Lóvei József nagyon értett az élet apró bajainak elintézéséhez és emellett folyton jókedvű volt. Olyan piciny szobában laktunk, hogy a két ágy (vagy mi is) végében éppen csak annyi hely maradt, hogy ládácskáink elfértek; ezek szolgálták szék, asztal, szekrény és mosdóasztal helyett is, a két ágy között pedig annyi, hogy éppen közéjük lehetett menni, de egyszerre csak egyikünknek.

Bármily kicsiny és olcsó volt ez a lakás, bérét mégsem bírtuk pontosan fizetni. Pénzünk? — Hát az nem volt, — de volt ennek megfelelő ellenértékünk, — ott volt Lővei József; nem fogyott ez el, annyira, hogy még ma is (1900) legény a talpán.

Ennek a Józsinak a magyarok bejövele előtt valamelyik őse Tibetben imádkozó gép lehetett. A házigazda zsidó feleségestől hiába érveltek neki akár szépen, akár haragosan, mert az mind lepergett Józsiról, mint jegesmedvéről a sós víz. Addig beszélt nekik minden összefüggés nélkül (de szépen ám) Árpád bejöveteléről, meg az értékes prémek nyári gondozásáról (ehhez is értett), szóval össze-vissza mindenről, csak éppen a fizetésről nem; beszélt, beszélt addig, míg azok bele nem fáradtak hallgatni — és eltávoztak. Ekkor néhány napig felénk se jöttek és mi nyugodtan szök-döshettünk el reggelenkint hazulról korán, meg vissza este későn, hogy velük ne találkozzunk.

Hiszen amikor módunkban volt, fizetgettünk mi, s ez lendített is előttük hitelünkön, mert látták, hogy a jószán-

dék meg van bennünk, de a mód, a mód, — hát az nem igen volt. Józsinak minduntalan elő-elő kellett szedni beszélőkéjét és ő elő is szedte. Mindé szorongatott helyzetünk mellett sokszor jót mulattunk magunk is ilyenkor, mert Józsi ki-meríthetetlen tárháza volt a minden értelem nélkül való beszédeknek.

Józsi apja nagycsaládú, szegény szücsmester volt Pesten; ezt a mesterséget Józsi is jól értette. Olykor hazulról asztragan meg dzsimdzsula prémdarabkákat hozott; ezekből magyar kucsákat varrt, eladta s ezzel is lendítgetett rajtunk valamit, és örömmel lendített, amikor csak lendíthetett.

Józsi igen jó pajtás volt hát, azonban legerősebb oldala a könnyelmű vidámság volt. Vele lakni élvezet, vele összeveszni lehetetlenség volt; minden harag lesíklott róla. Hogy a természetnek milyen kegyeltje, bizonyítja az is, hogy 40 évi hanyattatás után még most (1900) is működik vidéken s emellett éppoly eleven, pirospozsgás, törhetetlen jókedvű ember, s a nőknek úgy udvarolgat, mint ifjú korában. Hát ezt se adják mindenkinek.

Amint mondtam, az első tapsot táncomért kaptam. A tánchoz is hajlammal és rátermettséggel bírtam (azt meg apámtól örököltem). A multságokon sohase szerettem nagyon táncolni (csak a színpadon), mert ezt én méltóságomon alólinak tartottam (dehát ugyan volt-e egyáltalán méltóságom). Bálokon is csak akkor táncoltam, ha olyan következett, amikor a nőknek van joguk a férfiak közül táncospárt választani; hát ilyenkor meg kellett tennem, de ilyenkor úgy összerángattam szegény táncosnőmet, hogy az ugyan többször fel nem szólított. *Perrei János* balettmesterünk gyakran mondta, hogy én nem is tudom, mit bírok a lábaimban és ha korábban megismert volna, olyan groteszk táncost csinált volna belőlem, hogy az egész világot összejárhattam volna. Igen, ha ez a sok *ha*, meg sok *volna* nem volna, de én min-

dentől elkéstem egy kissé, tehát ettől is, mert ekkor már 22 éves voltam.

De szorgalmasan tanultam én Perrei Jánostól így is; résztvettem balettekben; gyakran táncoltam színpadokon kettős, sőt magántáncot is. Sok hasznát láttam ennek, mert ezáltal mozdulataim kerekdedebbek lettek. Minden színésznek csak a legmelegebben ajánlom, hogy ezekben gyakorolni magát el ne mulassza. A színész egész szervezetének viasszá és ruggyantává (gumi elasticum) kell válnia, ha igazi alakítóművész akar lenni, máskülönben egyoldalú, mindenkor önönmagát játszó színész lesz. Ezeket mondom most, akkor pedig cselekedtem ösztönömmél és becsvágyamnál fogva.

*

Másik, későbbi lakótársam szegény jó *Pákozdy János*, egy félszárnyú, félszeg angyal volt.

Pákozdy János jogászféle, igen eszes, költői lelkületű ifjú ember volt. Ügyvéd nem akart lenni, mert az neki nagyon kegyetlen foglalkozás. Így lett belőle színész, ha ugyan színészkedésnek lehet nevezni azt, amit ő itt művelt.

Pákozdy János eredeti, egyszerű, jólelkű, felvilágosodott, szabadelvű, a német, francia és olasz nyelvekben is jártos, tanult ember volt. Sokat köszönhetek neki, tőle tanultam meg rendszeresebben gondolkozni. Sokszor megvirradtunk vitatkozva.

Társulatunknál többen úgy is segítettek szegénységükön, hogy megvettek egy-egy kék bakanadrágot (katonáktól, vagy ószeresektől). Ezek a kék bakanadrágok olcsó és tartós szövethől voltak készítve, csak az volt a baj, hogy fekete-sárga zsinór volt rajtuk. Ezt hát le kellett fejteni és feketét varratni helyettük. Ilyen feketezsínóros kék bakanadrágja volt a jó Pákozdy Jánosnak is.

Volt neki ezenfelül ugyan ilyen kékszínű, bárányprémmel bélelt kurta magyar bekecse, kívül fehér bárányprémmel. Télen-nyáron ebbe járt.

Szigorú kis bekecs volt ez a hosszú Jánosra, melegebb is volt ez nyárra, mint télre, dehát válogatni, váltogatni nem lehetett.

Legérdekesebb volt magyar csizmája. Ez mindenkor fényes, mint a tükör és hosszú, hegyes orrú volt, mint a ver-eenyecsonak. Nem hordott ilyent senki más, csak ő, és pedig nem kényszerűségből (mint pl. nyáron a téli bekecset), hanem mert ez az ő extra gusztusa volt. Több extra gusztusa is volt, de ez volt a legextrább, mert sehogy sem illett egyéniségéhez.

János magas, sovány, halvány ábrázatú, hosszú, egyenes, fakószőke hajzatú, igen szelíd, gyöngéd természetű ember volt, és semmiféle hajlandóságot se mutatott a violentiára. Sokszor eltűnődtem e csizmák fölött, de hiába, mert egyéb magyarázatát nem találtam, mint hogy de gusztibus non est disputandum.

Különös, hogy ennek a szelíd embernek járásában valami peckesség volt mégis. Hát ez már némi magyarázatául szolgálhatna a hegyes csizmáknak, ha ez a peckesség olyan lett volna, mint amilyen a peckesség lenni szokott. De nem olyan volt, hanem alsó lábszárait olyanformán lökdöste előre, mintha nem is az övéi lettek volna, s túl akarna rajtuk adni. Eközben feje minden lépésnél jobbra-balra billent, mintha az egész világnak ezt akarta volna mondani: „nem igaz, hazudtok”. Ebből már olyasvalami világlik ki, hogy Pákozdy János feje nem okos, de *eszes* ember feje volt, mert az *okos* fő inkább igenre szokott billegni — kivált ma az országgyűlésen — mert ez hasznosabb neki.

Ezekon kívül Pákozdy János az életben, de még inkább a színpadon esetlen, félszeg, hangja ércetlen, rikácsoló s beszédén a székesfehérvári kiejtés nagyon megérett.

Hát biz ezek nem éppen színésznek való tulajdonságok. Kegyetlenség a természettől, mikor tartalom és forma között így bálfázkodik.

Szegény Jánost még most is előttem látom, amikor a *Csizmadia mint herceg* darabban az alorvos kicsiny ezerepét adta. Jó ideig hallgatnia kellett a színpadon, mire a sor reá került. Ez alatt az idő alatt úgy elszórakozott, hogy mikor beszéde elkövetkezett, meg kellett lökni, hogy szóljon már. Ekkor hosszú termetét hirtelen meggörbítve, a csizmadia fölé hajolt és némi zavarában fehérvári kiejtéssel szól: „Csendesüljön hercegséged, mert tüstént opérállom.”

Szerette a művészeteket mind, tehát a zenét is. Én fuvo-láztam, ő meg hegedült, de a hegedű is úgy csikorgott kezei között, mintha cirokból lett volna. Megegett, hogy hajnalban a szomszéd emeletről figyelmeztettek bennünket, hogy szeret-nének már aludni.

Volt neki a többi között egy kedves dala, ezzel sokat gyötört, mikor a hegedűn reszelgette, vagy amikor vékony orrhangon dúdolgatta, vagy tán helyesebben dūdülgette. Érdekes a dallama, mert háromnegyedes magyar dal, de érdekes a János szövege is; íme az első strófa:

Naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj

naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj naj

Ugyanez volt a második, tizedik, századik strófa is, mert kedves dalát órák hosszaiig el nem unta.

Miután különben finom ízlése és gazdag fantáziája volt, fel kell tennem, hogy nem a saját énekében gyönyörködött, hanem valami általa elképzelt hangokban.

Így éldegéltem együtt Pákozdyval; muzsikáltunk, eszméket cseréltünk, vitatkoztunk. Olykor-olykor festegettem is, de ha írnivalónk volt, mind a ketten ahhoz láttunk, mert a garas nagyon kellett. Pákozdynak lassú, de nagyon jó és szép írása volt.

Kedves, derék Jánosom, aki valódi professzorom voltál, fogadd e helyen is forró köszönetemet önzetlen, nemes viselkedésedért, melyet velem szemben gyakoroltál.

Néhány év múlva Budán mint táviróhivatalnok halt meg. Nemcsak én, de a világ is szegényebb lett vele. Mikor ravatalán feküdt, meglátogattam. Négykrajcáros pénzdarab volt a szemhéjára téve, hogy azt lefogja.

Szegény jó Jánosom! Ki lélekben gazdag, minden más tekintetben szegény voltál, ekkor sem volt több négy krajcárodnál! ...

*

Molnár testülete jobbára törekvő ifjakkól állott; telve lelkesedéssel, ezek egymást biztatták s azon voltak, hogy kinek-kinek minél nagyobb sikere legyen.

Alig léptem a színpadra, a társulat tagjai máris nagyon megkedveltek. Alig hangzott el az első taps, melyet kanász-táncomért kaptam, máris újabb diadalra volt kilátásom, ezt *Szép József* népszínműénekesünk révén voltam aratandó a *Viola* c. népszínműben, de ebbe belebuktam. Beszélnivalóm alig, vagy tán nem is volt. Egy zsidó csapiárost adtam, a betyárokat kellett kiszolgálnom. A betyárok feje, Szép Józsi, igen jóindulatú ember volt s engem mókáimmal egyetemben máris szeretett. így szólt: „Megtanítom egy zsidó dalra, ezt itt a csárdában estére elénekelheti, majd én mint betyár kényszeríteni fogom rá; jó lesz ez?” Én persze ráálltam. A dal ez volt:

Ka- ne gan- ze- le grie hab ach nist nur á

bd- lek und dráj djoeh- in thüm tü- rü thüm thü- rü

thüm thü- rü thüm thü- rü thüm thü- rü thüm thü- rü thüm thüm thüm

A három utolsó thüm, thüm, thümöt már jó erősen és köpködve kellett énekelni. Be is tanultam én jól, de már ekkor tapasztalnom kellett azt (amiről később több alkal- mam volt meggyőződni), hogy minden frissen bemagolt szere- pet legkevésbé tudja az ember azon az estén, amely napon megtanulta; hátha még újonc is, tele színpadí lázzal, meg vak akarattal. Tanulás után mindig aludni kell legalább egyet; ha éjjelünk nem jut reá, akkor nappal (ha lehet két- szer is), ez sokat segít.

Úgy beszéltük meg, hogy én előbb húzódozom az ének- léstől, ő pedig kényszeríteni fog. így is volt; de egyszerre azt vettem észre, hogy nem vagyok biztos az éneklésben s való- ban igazán kezdtem húzódozni.

Eddig hát nagyon természetesen (tehát jól) ment min- den (főkép a húzódozás), de Szép Józsi azt hitte, hogy ez csak* játék és csak erőszakolta a dalt. Nem volt mit tennem, neki- nekifogtam, de nem ment. Ő csak erőszakolt (mint betyár). A szöveg már eszembe jutott, de a dallam nem.

Ekkor úgy szóltam határozatlan ige formájában: nem thodok énekelni, betyhár ór!

Szép Józsi gyönyörködve fojtotta el mosolyát, de nem akart megérteni; hallani akarta maga is a dalt és erőszakolt: »muszáj, zsidó! azt a jebuzes mivoltodat; fűjjad!»

Borzasztó pácba jutottam. Nekifogtam: Kane ganzele Sne tovább nem ment, sőt ezt is valami rögtönzött, soha

senki által nem hallott dallamra (vagy mire) énekeltem. Ekkor kétségbeesett komolysággal kiáltottam és pedig határozott ige alakban: „Isthen, Kriszthos-uccse nem thodom!”

Szép József megértett, meg is szánt végre (nemcsak mint betyár, de mint ember is), nevetve így szólt: „no jó, hát csak hozz bort, minél többet!” Ezzel leesett rólam ez a szégyenletes nehéz kő is.

A közönség nem vett ebből észre semmit, azt hitte, hogy így kívánja a játék (mert játék volt ez mégis, csak nem így akartuk), de a hatás, melyre számítottunk, füstbement. Némely ember nem is képzei, milyen szorongatásokon kell a kezdő színésznek átmenni. A műkedvelők addig tanulják darabjaikat, amíg jól nem megy; de nálunk mindennap más-más darab, más szerep, más jellem s hozzá a lámpaláz, amelyet nem szabad a közönséggel észrevéetni. Később, ha szerepemet nem tudtam, se volt lámpalázam, mert tudtam, hogy az a helyzetemet csak még rosszabbá teszi.

Együd Pista beszélte, hogy mi a tréma, hogy neki kezdetben olyan lámpaláza volt, hogy egyszer egyik kis szerepében végszavát várta, amelyre színpadra kellett lépnie. A végszót el is mondták, ő be is ment, szerepét is elmondta, meg ki is jött, azután kérte az ügyelőt, hogy küldje majd őt a színpadra, mert ő tart tőle, hogy nem fog pontosan ki-lépni, mire az ügyelő felvilágosította, hogy már kint volt a színpadon, szerepét el is mondtá, meg visszajött. No, de nem beszélek a színház tagjairól többet addig, míg be nem mutattam a kiválóbbakat.

Legelőször is kezdjük el a testület fején, a Népszínház megteremtőjén.

Molnár György. Amint már mondtam, szép, ekkor (1861) mintegy 30—32 éves, kifejező arcú, deli termetű férfiú volt. Fő jellemvonásai: nagy becsvágy, fáradhatatlan tetterő, a szép és magas iránt való buzgás, kalandos természet, gaval-léosan pazar költekezés. Kezdeni nagy hévvel, sok eréllyel

tudott, de fönntartani nem; folyton harcolni szeretett, s leginkább guerilla modorban. Különös keveréke volt meg benne az önzéstelen, szinte bamba őszinteségnek és az okos számításra való törekvésnek; de ebben kissé gátolta nem elégséges szellemi műveltsége, mely mintha összes ismereteit a színművekből nyerte volna (melyet egyáltalán nem akarok le kicsinyíteni). Kedvenc színe volt a kék.

Mint színész törekedett a klasszicizmusra. Játéka meszterkélz, keresett, de csillogó volt. *Molière élete és halála* című darabot nagyon szerette játszani; ebben mintegy önmagát vélte látni. Kiváló szerepei voltak *Sullivan*, *Kean*, *Garrick Bristolban*, továbbá *Degré Alajos-mik Rendkívüli előadás c.* darabjában, mint Regényesi színész. Ezeket bizonyos káprázattal adta. Csekélység, de jellemző, hogy mikor színpadon az asztalra könyökölt s fejét kezére támasztotta, akkor feje és keze között hézagot hagyott, nehogy fölbodorított haját összerontsa; hiú volt. Kereste a külső hatásokat, úgy a színpadon, mint azon kívül. A klasszikus irányt hangoztatta, szerette is, de jövedelmek hiányán kész volt a legslendriánabb darabot is előadatni és jóllehet ezekben részt ő maga sohasem vett, de jól mulatott fölöttük. Igen sok jó és hálás, leginkább hős és szerelmes szerepeket adott nagy, különösen — külső hatásokkal.

Ha valakiben tehetséget látott, nem mulasztotta el, hogy annak alkalmat adjon a fejlődésre. Színháznál a színész volt előtte a legnagyobb úr, s annak pártjára állt elsősorban bárkivel és a színház másnemű személyzetével szemben; ennél fogva színészeivel jól tudott bánni és nem *elbánni*, mint ahogyan más igazgatók tenni szokták. Mae oldalról könnyen költekező, rossz gazda, s ezzel úgy magát, mint társulatát nélkülözések kátyúiba sodorta. Ezért nála haladni könnyen, de megélni csak nélkülözésekkel lehetett, de rendszeréhez is tartozott, hogy a színésznek szenvednie kell. Mindezekhez nagy mértékben hozzájárult az is, hogy színháza nem ment Mindenkoron jól és így a pénzbeli hiányokat csak nagy gaz-

dálkodási virtuozitással ellensúlyozhatta volna, de erre Molnárnak egy csepp hajlama sem volt.

Szerette a jó asztalt; igen mohón és csúnyán evett (ugyanazt mondják *I. Napoleon-ról*, meg *Kemény Zsigmond-ról*, de bizonyosan többen is vannak, különben még a legszebb evés is csúnya), és csibukozott mellette. Gyakran jól élt akkor is, mikor mi koplaltunk, dehát annyi ember között *egy* csak élhet jól és ki lett volna az, ha nem ő, aki az összesnek mozgató ereje volt? Egy vacsora alkalmával a Sörkocsi-vendéglőben (ez ott volt éppen a színház tövében), már a második fogás húsételt ízlelte meg és küldte vissza; éppen a harmadikat rendelte meg, mondván, hogy az előbbieket közül nem ízlett neki egyik sem és nem bírja megenni; nem tudom miért nem bírta (beteg volt-e vagy mi), de miután megízlelte mindkettőt, hát azokat is ki kellett fizetnie. Erre az én korgó gyomrom fellázadt; kissé célzatosan így szóltam: meg bírom én enni, Molnár úr! Látszott, hogy kissé zavarba jött, de megkínált velem, én pedig, bár keserűen, de egyezzer mégis jól megvacsoráztam. Ő a harmadik (sőt talán negyedik) tál ételt is meghozatta, egyet evett ő, egyet én és hármat bizonyosan fizetett. Hát biz ez *akkor* úri pazarlás volt.

Emberi gyöngeség az, hogyha valakinek jó tulajdonát cs hibáit felsoroljuk, az olvasó akként szokott ítélni, amelyet *utóbb* mondanak el; hát tessék ezeket itt megfordítani, mert nem azért mondtam el így, mintha Molnár értékét el akar-nám temetni. Avagy megfordítom magam, mert kétségtelen, hogy voltak nemes tulajdonai, például: a magyarságért buzgó hazafi volt. Jellemző a következő is: nagy számadást csináltunk, ekkorra ígérte volt, hogy hátralékainkat is kifizeti; azonban (legalább nekem) csak néhány forintot adott. „Hát a többit miért nem fizeti ki, Molnár úr, amint ígérte?” ~— kérdeztem. „Nem lehet” — felelte. Erre én kissé emelt hangon mondtam, hogy most volna itt az ideje annak is. Ekkor gyűrűjét húzta le ujjáról s felém nyújtotta. Nem vettem el

lehet, hogy számított erre, de mindegy, mert én a gyűrűt elvehettem volna, ha akarom.

Ha kezei közé pénz jutott, akkor rögtön előtérbe lépett benne a grandseigneur és szórta azt, különösen személye közvetlen közelében; azért azok, akik odaférköztek, részesültek is benne, de akik távolabb estek személyétől, folyton elégedetlenkedtek és szívtelennek tartották. Legjobb dolga volt közöttünk ott is *Vizvári Gyulá-nak*; ez mindig személye körül forgolódott, ezért sokan görögnek hívták.

Molnár György nem annyira szívtelen (bár lágyszívű sem), m'nt inkább fényre, dicsőségre vágyakozó volt és pedig nagy mértékben. Voltak benne a lángelmének bizonyos elemei, de azok, az alapot képező előtanulmányok híján, még kiforratlanul a cselekvés terére vitetvén, salakjaikat folyton felszínre hányták.

Molnár György személyes megjelenésében meglepően szép alak volt. Mozdulatai szintén; ezeket úgy sajátította és fejlesztette, hogy éjjel szobája padozatára égő gyertyát tett és falra vetett árnyékát tanulmányozta, ezért kissé keresettek, de festőiek voltak. Amíg nem beszélt (t. i. az életben), azt hitte az ember, hogy e hódító külsőben csak kiváló lángelme lakozhatik; volt is benne ebből, de ha beszélt, akkor fogytékos szellemi képzettsége (melyet palástolgatni szeretett) hamar észlelhető lett rajta és gyakran komikus színben tűntette fel. Dehát mikor is olvasott vagy tanult volna, ha mindig cselekedett?

Kezdeni, merész vállalkozó; de fönntartani vagy nem bírt, vagy nem tudott; ez önmaga előtt se volt titok, mert gyakran emlegette, hogy *Dobsa Lajos* drámaíró legjobban eltalálta, amikor azt mondta neki, hogy ő (*Molnár*) olyan, mint a rómaiak faltörő kosai voltak, melyekkel a falat megtörték, azután félretették.

Szerette a szépnemet; azok is kaptak rajta, de nem volt játékos, nem ivott, sőt a részeg embert meg se tűrte színhában, e tekintetben kérlelhetetlen volt, *a személye ellen el-*

követett sértéseket azonban el tudta felejteni. A szellemi erőket, tudományt nagybecsülte, lelkesedett, lelkesített.

Csodálatos eszméi közé tartozott (eszméi mindig voltak), hogy a színésznek sohase szabad szerepét *érezni*, csak külső formák által *éreztetni*. Ezt igyekezett egész életén keresztül bebizonyítani. Hát kétségtelen, hogy ez a legmagasabb álláspont, de ehhez nem elégséges az emberi erő, legalább az övé nem volt az.

A komikumot nagyon szerette. Ő maga ízetlen, azaz semmi komikai érzéssel nem bírt, de a másén rettenetesen mulatott; az meg ismét csodálatos, hogy egyszer a legjobbbat is könnyen vette, máskor meg a leghitványabb (sőt nem is nevetető) fölött féktelenül tudott kacagni. Ilyenkor olyan benyomást tett rám, mint egy remek szerkezetű gépezet, melyből valamely alkatrész hiányzik.

Kalandos természetű is volt, ámbár úgy vettem észre, hogy inkább a nők bomlottak ő utána, mintsem ő azok után. Legérdekesebb kalandjai *A praxin Júlia* orosz hercegnővel voltak. Ez a nagyműveltségű úrhölgy sokat költött, megtanulta a magyar nyelvet, *Molnár* fel is léptette a *Szigetvári vértanúk* c. drámában, Annát játszotta; más darabokban is fellépett és elég tűrhetően ejtette a magyar szót. (*Budai Júlia* név alatt föllépett 1863 febr. 3-án a *Szigetvári vértanúk* első felvonásában, *A gyertyatartó* meg *Fél az örömtől* egy-egy felvonásos vígjátékokban; ugyanazon év április 7-én *Bánk bán* Melinda szerepében; ápril'e 22-én *II. Rákóczi Ferenc fog-sága* darabban, mint Zrínyi Ilona; ápr. 23-án *önvád térít*, eredeti dráma 4 felvonásban, írta *B. Apraxin Júlia*. Regényt is írt Eiluj Nixarpa álnév alatt.

Hát ilyenforma ember volt a nagy *Molnár György*, aki-nek ha megvoltak árnyoldalai, megvoltak fényes tulajdonai is és bár sokat elégedetlenkedtünk (a színész erre igen hajlandó), el-eltudott bennünket csitítani, mert személyével is nem csupán a nőkre, de a férfiakra is tudott hatni, s mert igenis éreztük, mit bírunk az ő rugalmas vállalkozó erejében.

Nagy kár, hogy ez érdekes, tetterős és akaratteljes egyéniség munkáinak gyümölcsei zölden hullottak alá (viszonyaink se voltak neki kedvező talaj), s így erőteljes táplálékul nem szolgálhattak, nem termékenyítettek.

Ez az alak feltűnt — és letűnt; fénylett, de nem melegített. Lángja fényesen lobbanó, de parazsa nem volt. Színészetünknek mindenesetre feltűnő és tragikus alakja.

Nagyon fájjalom, hogy nem adózhatom oly feltétlen bámulat és hódolattal neki, mint óhajtanám, dehát mindnyájunk szemei rajta függték és nagyon mérlegre vettük minden lépését; ez is csak azt bizonyítja, hogy nem volt közönséges. Volt valami benne az egyedülállók nemes fajából, kik saját tüzükből égnék el. Mint művész tragikus volt, *mint ember tragikusabb*.

Szépné Mátray Laura. Drámai szende és vígjátéki színésznő. Mint színésznő és mint nő egyaránt érdekes. Nemcsak *Szépné*, de *szép nő* is volt. Magas, karcsú termet, hólyagos, szép, nagy, kék öz-szemek, sőt még ma is (1900) azok.

Számtalan drámai szerepe mellett előszeretettel játszott vígjátékokban az úgynevezett nadrágos női szerepeket is, mint *Richelieu első párbajai*, *Vicomte Letorière* stb. Budai és vidéki, meg kolozsvári sok diadala után otthagya a színpadot s most mint *Gyöngyösy Jánosné* méltóságos asszony, jómódban elvonulva, csendes házi körében Budapesten álmodhatok az elhangzott tapsokról, elmélkedhetik (velem együtt) afölött, hogy e világon minden dicsőség mulandó és legmulandóbb azoké, akiknek művei a pillanattal enyésznek el. Szépné irántam mindvégig nemes jóakarattal viseltetett; fogadja érette hálás köszönetemet ezúttal is.

Molnár Györgyné Hetényi Laura. Eleven, tűzrőlpattant népszínműénekesnő. Később Debrecenben működött; valószínű, hogy porai is ott nyugosznak. (Molnártól elvált.)

Mátray Mari. Laurának nővére. Angyalfejű, szép szóke lány; drámai és vígjátéki szende. A Népszínház megnyitása-

kor még nem volt ott. Később ez is elhagyta a színpadot, mert férjhez ment valamelyik földbirtokoshoz.

Harmath Emma. Harmath Sándor főpénztárosunk leánya. Ekkor (1861) éppen felserdült fiatal népszínmű- és operett-énekesnő. Kisded termet, hosszas ábrázattal. Különösen kedves volt a *Dajka* című operettben, meg az *ördög pilulái* látványos darabban, mint a Bohóság istennője. Férjhez ment *Benyel István* szerelmes színészünkhöz. Azután végig játszotta a vidéki színpadokat. Ma mint az Országos Színészegyesület nyugalmazott tagja babérain pihen és csak magának énekelget.

Libera Gizella. Kisded termetű, csinos leányka, drámai és vígjátéki színésznő. Sok szívbeli harca után odahagyta a színpadot, férjhez ment *Leveleki Molnár Ágoston* özvegy földbirtokoshoz, aki igen derék magyar úr és a magyar színeszetnek nagy pártfogója volt. Ennek halála óta Liberáról mit sem tudok.

Szerdahelyi Nelli. *Szerdahelyi József* leánya, *Szerdahelyi Kálmán-mk*, a Nemzeti Színház művészenek nővére. Magas, szép, érdekes alak. Gyakorlott és képzett énekes és színésznő. Operai énekesnő akart lenni, de hangja, bár képzett és hajlékony, de gyöngye volt. Néhány év múlva elhunyt.

Szöllősi Piroska és Rózsa. *Szöllősi Szabó Lajos* táncmester leányai. A két fiatal leány különösen feltűnt itt vasmegeyi csárdás táncával; de nem ez volt nagyobb értékük, hanem játékuk, különösen Rózáé. Piroska kisded termetű, a csacska szobacicusokat adta, míg Róza szép, karcsú termetű drámai szende volt. Piroskát a budai Népszínház második idénye alatt (1867—68) már mint *Várhidi Sándor* színészünk nejét láttam viszont. Rózsát pedig *Niczky* földbirtokos vette nőül. Niczkyné mint a Nemzeti Színház tagja hunyt el — korán. *Apjuk*, az öreg Szöllősi eredeti ember volt; kisujján gyűrűt viselt és bajuszát úgy igazgatta, hogy jobb kezének három belső ujját becsukta, kis- és hüvelykujjai kinyújtva maradtak, mint a vasvilla s bajuszát kisujjával úgy (és azért)

igazgatta, hogy a gyűrűket lássák. Nagy moralista volt az öreg.

Víg (Lusztig) Róza. Később jött. Szép magas, karcsú leány, szép énekhanggal. A magyar nyelvet még nagyon törte, 'de csakhamar férjhez ment *Szilágyi Béla* énekes színészünkhöz; ez *Vörösmarty* hexameterait olvastatta vele és egészen jól megtanulta a magyar kiejtést. Operettprimadonna lett; korán halt el. Több gyermeke van, ezek ma (1900) nagyobbára színi pályán.

Dékán Teréz. Később jött. Magas, érdekes alak, megnyerő arcú, barna pillantású, igen kedves modorú, kedvelt operetténekesnő. Férjhez ment és ma is (1900) *Káldy Gyula* (jeles karnagy és jó magyar), a magyar királyi Opera volt igazgatójának és nyugalmazott tagjának a neje. Dékán Teréznek ekkor (úgy 1862—63) kiváló szerepe volt *Tíz leány, egy férj se* operettben Szidi szerepe.

Vinczéné. Igen gyakorlott, finom komika. Később jött. Él-e még, nem tudom.

Együd Pista. Igen értelmes, tanult, fiatal drámai, operett-, de főképen vígjátéki színész. Különösen helyén volt az (akkor) úgynevezett szeles gavallér-szerepekben. Arca kerek, termete magas. Inkább rövid derekú és hosszú lábai voltak; mikor az utcán, szokása szerint, gyorsan ment, fölvetett élénk tekintetével a nemes szarvasra emlékeztetett.

Hogy drámában jeleskedjék (noha nem rontott), abban nagy heve gátolta, túltüzelte szerepeit. Operettekben helyt állt jól, amíg szép bariton hangját el nem vesztette, amelyet később (legalább részben) belégzési kezelés folytán visszanyert. Atyja pócsmegyeri földműves póremler volt, s Pistáról elmondhatom mégis, hogy hozzáfogható finomlelkű színészembert nagyon keveset ismertem. Nem volt benne semmi az úgynevezett színházi irigységből, más sikerein csak örülni tudott, szép jellem volt.

Kitűnő szerepei voltak akkor a többi között *Pünkösdi királynő-ben* Kelendi Jancsi, szintűgy *Parlagi Jancsi*, mely-

nek mind az első (parlagi), mind a második (úrias) részét jól megbírta. Népies alakokat is szépen ábrázolt; de legjobb volt mégis eleven vígjátéki ezerepében; ezekben szédületesen gyorsan pergő nyelvének minden szavát meg lehetett érteni.

Egy nagy ünnepen elvitt magával Pócsmegyerre szüleihez. Ott figyelmeztetett, hogy vegyem fel az Úrvacsoráját (buzgó református volt), mert a nép rossz szemmel nézné, ha elmulasztanám. Jól van, Pista, feleltem és fel is vettem sans gêne. Amikor megtudta, hogy római katolikus vagyok, nagyon nyugtalan lett — én nem. Később a lelkiismeretes Pista tudtomra adta, hogy megbeszélte papjával, aki felvilágosította, hogy az nem baj. Ezt ő az én megnyugtatósomért is közölte velem; nekem ugyan fölösleges volt, mert én már akkor is egyenlőnek tartottam minden keresztény vallást.

Budáról az első idény után (1864 után) nemsokára a Debreceni Színházhoz került; ennek kilenc évig igen kedvelt tagja volt, s itt jobbra komikus operettszerepeket adott. Innen hozta *Molnár György* a *Budapesti Népszínházhoz*, melynek megnyitásakor (1875) Molnár volt a művezetője és régi tagjairól nem feledkezett meg. (Engem is fölszólított, de én Kolozsvárott maradtam.) Itt Együd különösen a *Cornvillei harangok* c. operettben, mint Gaspard apó, nagy sikereket aratott. Néhány év múlva mellbeteg lett s keseregve, vért hányva is játszott a derék Pista. Hát ilyen is van ám nálunk.

Evva Lajos igazgató társa, *Piuftsits Vácra* vitte üdülni, helyesebben szólva meghalni; ez ott 1882-ben be is következett. Sírja is ott van a nemes keblű Pistának. Itt, Vácon azt állítják, hogy hamvai nem sírhalma alatt vannak, hanem szemben állva a sírkövel, kissé balra, most út megy fölötte.

Dózsa József. Köpcös termetű, jóra való drámai s még jobbra való kedélyes apaszínész; érzékenyszívű, becsületes ember. Fejének csak hátsó részén volt köröskörül haja; ennek minden szála végig apró göndör volt, mint a szerecsennek. Ezt hosszúra növelte és némely szerepében igen jól alkal-

mázta, amidőn kifésülve lengén vállaira hagyta terülni. Rendesen azonban fejének kopasz részét fedte el vele, s nagyon érzékenyen vette, mikor egy alkalommal *Szerdahelyi Kálmán* kíméletlen tréfából (ő így szokta) letörülte fejetetejéről. Dózsa bátyának különösen kedve telt benne, amikor szerepét bevégezvén, maszkját a tükör előtt részenként szedte le arcáról (hol előbb a bajuszt, majd máskor előbb a szakállt), s ilyenkor társai felé fordulva kérdezgette, hogy ő most kihez hasonlít. Ilyenkor nekünk mindig valamelyik híres embert kellett megneveznünk, hogy neki kedve teljék. Ha nem találtuk el gondolatát, akkor kijavított bennünket. Azután ismét levett valamit arcáról és ismét kérdezte: „hát most?” Végre, mikor már semmi sem maradt rajta, akkor mindig eltaláltuk, mert az mindenkor *I. Napoleon* volt. Mi szívesen megtettük ezt neki, mind az ő, mind pedig a saját gyönyörűségünkre s a bátya meg volt velünk elégedve. Bemutatásomat ennek is már halálával kell végezniem (1900).

Szép József. Népszínműénekes színész. Szelíd, józan természetű, érzékeny lelkű ember és igen jó pályatárs. Mint ezínesz nem éppen kiváló, de élvezhető volt. Budáról vidékre, majd Kolozsvárra ment, végre ismét vidékre. Első férje volt *Máray Laurá-nak*. Ezután csak egyszer találkoztam még vele Budapesten a nyolcvanas években. Valahol vidéken nyugszik in pace.

Simonyi Károly. Magas, sovány ember, eredeti alak és *kék állú* színész. (Kék állú színésznek nevezte *Vasvári Kovács József* az erősebb szakállú beretvált, tehát már a régibb, gyakorlottabb színészeket; maga is dicsekedett kék állával 6 a kezdőkkel szóba se állt.)

Simonyi játszott drámai szerepeket is, de leginkább komikumot, mert hiszen úgy beszélt, mintha mindig náthás lett volna, t. i. az m-betűt b-nek, az n-betűt d-nek, az ny-betűt pedig gy-nek ejtette; az orra be volt rekedve. Az orra különben ferdén is állt, erre mondta *Együd Pista*, hogy

Simonyi nem mehet az orra után, mert akkor egyhelyben kell keringenie. Ha Simonyinak valaki panaszkodott, hogy de dáthás vagyok, akkor ő így szólt: bióta?

Ujjain nagy gyűrűk, kezében nagy tajtékpipa, ezekkel emelte tekintélyét. Parasztszűrben járt, s agglegény volt; lábahegyei kissé befelé, sarkai kissé kifelé irányultak; láb-szárjai pedig lépésközben térdben előre rogyadoztak.

Legeredetibb volt nyári magyar nadrágja; ez vitorlavászonból volt és a mosások folytán összement.

Molnár nagyon mulatott Simonyi játéka, vagy inkább személye fölött. Mikor a *Repülő csizmadiát* próbáltuk, azt kívánta tőle, hogy repülőgéppel csakugyan repüljön át Simonyi a színpadon. (A repülőgép a zsinórpadról leeresztett sodrony volt, ezt főt emberek csigán tartották s irányították, mialatt a színész a sodronyba fogózva és övére erősítve átsuhan a színpadon a levegőben.)

Simonyi szikár, csontos és korosabb ember is volt már, repülni nem akart, mert úgymond: leejtedek azok a barbok.

Hát hiszen Molnárnak se kellett volna egyéb, mint éppen ez; talán meg is hagyta a díszítőknak, hogy úgy csendesesen pottyantsák le a színpadra. Elég az hozzá ... addig kapacitálta Simonyit, míg az végre is megfogta a drótot ... hosszú vékony lábszárát összezsugorította és nekilódult...

A színpad közepe táján csakugyan utána eresztették a drótot; Simonyi lecsücsült. Molnár a hasát fogta, fogait szorította.

Látni kellett volna ekkor Simonyit. Előbb Molnárra vetett neheztelő, szemrehányó pillantást, mintha mondaná: Ugye, hogy begbodtab. Azután (még mindig a színpad közepén ülve) mintha az égre tekintene, fölnézett a zsinórpad felé és elfojtott keserű orrhangon szólt: Az istedit, hát deb begbodtab?! — Hogy megütötte-e valamelyik részét, azt nem tudtuk meg, — erről hallgatott. Ugyanebben a szerepében énekelte ezt a dalt:

*Dicsed olyan híres csárda, bidt a fehér ló,
Télbed, gyurbad térdig sárbad, biddég van ivó,
Bajd egy koldus, bajd egy dús egy ital bort kér,
Uri pálca koldusbottal egy zugbad begfér.*

Legjobb szerepe a *Peleskei nótárius* volt ennek az eredeti embernek. — ő sem él már régen.

Pártényi János. Kis középtermetű, kissé kancsal nézésű, eredeti jóízű magyar paraszt-színész és komikus. Kitűnő szerepei voltak: *Szigligeti* „*Csikós*” népszínművében Márton vén csikós, *Szigeti József* „*Vén bakancsosa*”, „*Szép juhász*”-ban Bálint bácsi és egész sereg magyar paraszt szerepben jeleskedett. Másnemű darabokban, mint burleszk komikus, eredeti ötletei, még eredetibb kiviteli erői voltak, merész túlzásokkal, pl. „*Szapáry Péter*” c. drámában Hamzsa bég bizalmasát, Alit adta. Erre kis pléh gyermekkardot kötött oldalára, s mikor a darab végefelé Hamzsa bég a gyűrűjébe rejtett méreggel magát megölte, ekkor előbb elbúcsúzott ura holttestétől, azután kaftánját melléje terítette a földre, letérdelt reája, magát Allah kegyeibe ajánlotta, a gyűrűben netalán még megmaradt mérget kiszopta, s végre a kis plóhkard hegyét szívének irányítva, a legkomolyabban beledőlt. — *Szerdahelyi Kálmán* egyszer végignézte ezt és ezzel rohant a színpalak mögé: Hol van az az országos gazember? — Molnár pedig a hasát fogta. Különben Szerdahelyi sem volt az efféléktől idegen, kivált még vidéki színész korában. Pártényi a legképtelenebb bolondságokat követte el színpadon, anélkül, hogy komolyságát elvesztette volna, — azonban úgy minden három évben megmegtörtént mégis, hogy ő is elnevette magát, de ekkor aztán oly féktelenül kacagott, hogy a darab megállt; volt reá eset, hogy a függönyt le is kellett eresztetni.

Szerette a kutyát; mindig volt neki és különféle módokon szerette magával a színpadon szerepeltetni. Nagyon okos kutyája volt Budán is. Úgy szoktatta, hogy amikor ő ásított, a kutya is ásított, Egész verseket ásítottak így ketten a szín-

padon, a közönség és társai mulattatására. (Persze Pártényi ásitása csak olyan műsítás volt!)

Ilyen nagy lurkó volt Pártényi János. A budapesti Népszínház megnyitásakor őt is odahozta *Molnár György*. Néhány év múlva meghalt ott szegény János.

Beődi Gábor. Gyakorlott modoros színész, melegszívű ember. Gyorsan tudott tanulni. Még él (1900). Ettől származik az a bon mot, amikor *Együd* Pistával Balatonfüreden a sétaterén hallgatták a zenét, a cigányok valamelyik híres ember nevééről szerzett marsot játszották. így szólt Együd: Mikor lesz az Gábor, majd mikor nemcsak Rákóczi-, Radetzky- etb. mars, hanem Együd-mars, Beődi-mars is lesz? — Hát az aligha, hanem mars Együd, mars Beődi — az előbb — felelte Beődi.

Virág Gyula. Kedves, jóízű komikus, igen jószívű ember. Legjobb volt zsidó szerepekben, de egyebekben is, mint „*Sttrn Izsák, a házaló zsidó*”, azután „*Csak angolosan*”-ban, mint Ippelberger Salamon, „*ördög pilulai*”-ban mint Seringuinos s egyéb szerepeiben is igen kedvelték zuborgó kedélye és ötletességeért. (Kissé hadart.)

A budai Népszínház első bezárása után nem akart többé vidékre menni; vendéglői magyar dalénekes lett Pesten. (Úgy tudom, ez volt az első ilyenemű magyar vállalat.) A budai Népszínház második időszakában (1867—8—9) ismét itt működött; ennek ismételt (végleges) bezáratása után lelépett a színpadról és mint Budaváros jegyzője halt el a jó Gyula.

Egyik nevezetessége, hogy gyermekkorában a nagy *Petőfi* megverte. Békésen (vagy tán Mezőberényben) egy háznak a folyosóján *Orlai Petrics Soma* éppen *Petőfit* arcképezte. Ő (*Virág*) egyik kis pajtásával ott játszadozott. — Zajongtak és *Orlai* többször rájuk szólt, hogy csendesen legyenek. *Petőfi* felkelt, kihozott költeményeiből egy kötetet és a gyermekek kezébe adta s intette őket, hogy szépen, csendesen olvassanak. Ők azonban nemcsak hogy nem olvasták, de dobálódzni

kezdték vele. Ekkor Petőfi felugrott és kézzel reájok vert néhányat. — Hát ezzel se dicsekedhetik mindenki.

Horváth Vince. Kis középtermetű, hajlékony szervezetű, mozgékony arcú, törekvő és tehetséges fiatal drámai és komikai színész. Később sokáig volt Debrecenben. Ma (1900) a budapesti Népszínház tagja. Jó táncos is volt.

Vince Jancsi. Zömök, középtermetű, szélesmellű, erős, öblös tenorhangú népszínmű- és operett-énekes, — hiányos műveltségű, de bőkedélyű, eredeti egyén. Igen különös szokásai voltak: főzött, mosott, vasalt, tyúkokat ültetett s vizsgáta, melyik tojós, és egyéb, ezekhez hasonló asszonyi dolgokat végzett. Színpadon is szeretett nőket játszani és igen mulattató volt; úgy is hívták: Vince Jancsi kisasszony. Ez se ment többé vidékre, hanem szintén vendéglői énekes lett. Majd erős hangjáért az Opera karába jutott s mint a magy. kir. Opera tagja halt el a kilencvenes években.

Ilyen magyar daltársulat (már t. i. nem amilyenbe halála után jutott) működött a hatvanas években a Komlóhoz címzett vendéglőben s később egy másik a Beleznay-kertben.

A Komló a Gránátos-utcában volt, szemben a Megyeházával. (Le ne merjétek bontani — mint annyi más emlékünket — ezt a házat is, amelyben Széchenyi, Kossuth és a többiek tartották nagy vitáikat.) Ebbe a Komlóba járt a vidéki és fővárosi magyarság. Bérlője *Blána Szilárd* 48-as magyar menekült, aki emlékeit ki is nyomatta „*Három világrész*” cím alatt, melynél élvezetesebbet alig olvastam.

Az énekesek emelvénye fölött a Komlóban volt egy nagy olajfestmény, amely Álmos vezért ábrázolta, amint környezetének az ország határát mutatja. E kép alatt énekelték:

*Aj herr Almos, váj! herr Almos,
Nem úgy vagyunk, mint azelőtt már most, már most.*

A Beleznay-kert az akkori öt-pacsirta, ma (1900) Eszterházy-utca és Kerepesi-út sarkán volt. Ez az Ötpacsirta-utca a Nemzeti Múzeum hátsó homlokzatához visz (hátsó

homlokzat, hahaha!); ez még akkor (60-as évek) deszkakerítéssel volt ellátva csupán. A Beleznay-kert eleje a Griff, ma (1900) Pannónia-vendéglő mellett volt s a Kerepesi-útra nézett. A 19. század elején a híres Beleznay-család úrlaka és kertje volt. Ebben a kertben volt az a filagoria, vagy remetelak, melynek tetejéről fuvolázott *Déry Széppatakyl Rózának*. (Lásd *Déryné naplója*, de lásd ám, mert szebbet nem olvashatsz, mint ez a könnyből, harmatból, rózsalevélből és napsugárból összeszövődött emlékirat.) Ennek a kedves bohémnek se látom sehol se mellszobrát, se arcképét. — No, de térjünk vissza.

Vasvári Kovács József. A kékállú színész. Korlátolt fejű, híressé vált ember. Roppant szeretett feltűnni és erre minden alkalmat megragadott. Itt is ő volt Molnár árnyéka, mindig körülötte forgolódott, így azután annak fényéből egy sugarcsepe reá is esett (így vélte ő). „*Molière élete és halála*”⁶ c. drámában ő adta La Grange szerepét (ez meg Molière árnyéka). Rajta is maradt a Lagranzs név. (Kóbinak is hívták, nem tudom, miért.)

Fölfogása, következtető, vagy ítélőképessége semmi, csak a roppant szereplési és feltűnési vágy volt meg benne, s ez nem is hagyta nyugodni mindaddig, míg híres ember nem lett belőle. Erre is elmondhatom, hogy ilyen is van ám nálunk (bőven). — Kántorszínészeknek is hívták, mert szerette és sikerrel is adta a falusi kántorokat. Kántortánca igen komikus volt. „*A szerelmes kántor*” első magyar operett címszerepét neki írta *Állaga Géza*. Később Kovács is vendéglői énekes lett — és cigányokat adott, — majd a Nemzeti Színháznál operai kardalos, végre a budapesti Népszínház könyvtárosa.

Hogy föltűnjék: oltott tüzet, mentett embert, tüntetések alkalmával volt lármás hazafi (mindenkor magyar öltözetben), vitte a zászlót, tartott beszédeket, — akár hallgatták, akár nem. Ilyenkor nagyon alkalmatlan tudott lenni, de nem tehetett róla; lőtte a bakokat, de nem fáradt bele. Ott lábatlanzkodott mindenütt, ahol csak lehetett.

Legtöbbre jutott funerátoreágával. Nevezetesebb temetések alkalmával mindent elkövetett, hogy a sírkeresztet ő vigye. Utóbb ezt annyira megszokták, hogy bizonyos nimbusz vette körül és szívesen adták kezébe annak a keresztet, aki már annyi jelesét vitte. Utoljára *Kossuth Lajosét* vitte, — azután többé senkiét; belátta, hogy ezt már fokozni úgysem lehet.

Egész gyűjteménye volt berámázva mindazon jelesek koszorúinak levélkéiből, akiknek keresztjét vitte. Ennek a gyűjteménynek nagy értéket tulajdonított s a nemzet múzeumát akarta vele boldogítani.

Kossuth Lajos sírkeresztje után néhány év múlva meg is halt, mint nyugdíjas színész, a nagysurányi színészmenedékházban. Ez az intézet nem sokáig állt (ma már nincs, 1900) s így a színészek közül talán egyedül fekszik a nagy funerátor. Saját koporsóját és sírkeresztjét már jóelőre megcsináltatta, saját maga megfestegette, ellátta feliratokkal; ezeket szobájában tartotta; koporsóját ágya fölé helyezve évekig aludt alatta. Csakugyan ebben is temették el a különben becsületes szegény Kóbit. — Lengjen béke szertelen szereplési vágytól zaklatott lelkének porhüvelyé felett.

Bényei István. Fiatal drámai szerelmes színészünk. Ez is szertelen becsvágygal volt elbocsátva, mellyel képességei nem voltak arányban (talán másnál is így van ez). Ez is nagyon szeretett szerepelni, föltűnni. Volt később lapszerkesztő, színingazgató, végre az Országos Színészegyesület (iroda) igazgatója. Itt éppoly tettvágyó, erőszakosan is alkotni akaró egyéniségének több tere nyílt. Kár, hogy itt is több volt akarat, mint szellemi ereje. Sokat tett üdvöset és károsat. Folyton vajúdott és szült épét és torzát egyaránt. Folyton eszméssel állt elő, melynek kivihetőségét nem tudta elbírálni, Pl. a „*Színészek Lapja*”-*ha.n* (ő szerkesztette) közzétette miileniumra szánt eszméit; ezek között ilyenek voltak: Mindenekelőtt a muszkával kell végeznünk, s az elvesztett orosz ágyúból önteni meg Árpád óriás szobrát, — azután az ezre-

dik évre minden vármegye egy-egy városrészt építsen a fővárosban, stb. A nagysurányi színészház az ő gyermeke volt; nagy része van az Országos Színészegyesület létrejöttében is; mintegy 30 ezer forint árú anyagot kéregetett össze reája (ehhez értett legjobban, kéregetni). Nekem igazgatóm is volt; lesz még róla szó. Ma (1900) ő is nyugdíjban van. — Csökönös magyar.

Takács Ádám. Volt 1848-i honvédfőhadnagy. Kissé pedant, igen értelmes, képzett és klasszikus irányú jellemszínész. Szigorú moralista, erős nemzeti érzületű magyar. Szeretett eszmék fölött vitatkozni. Drámában és vígjátékban helyét egyaránt megállta, — művész volt. De vígjátékokban talán mégis inkább, mert bár (arca, termete) szép férfias, de egyik lábszára lccshajlású volt. Értelem és nemes művészi tűz, nagy mértékben sajátjai voltak. — Kedvenc szerepei XI. Lajos és Harpagon voltak. Egyízben vidéken, amint éppen XI. Lajost adta, igen komikus helyzetbe hozta egyik pályatárs hebehurgyasága. Az előző felvonásban néhány lovag is szerepelt; egyik lovag *Gerecs János* volt. A lovagok szerepe ket már elvégezvén, levetköztek, de még nem távoztak el, mikor az utolsó felvonás elkezdett. Az utolsó felvonásban XI. Lajos (Takács) karosszékben ülve, már szinte haldokolt. Nagy csendesség lévén ekkor a színpadon; azt hitte Gerecs, hogy a felvonást még nem kezdték meg. Nem bírta megállni, hogy abbéli örömének kifejezést ne adjon, hogy ő már elvégezte szerepét, a színfalak közül kiugrott a színpadra egy tszál ingben és trikóban és elkezdte „*Mátyás diák*” bohózatból a tót diák énekét és táncát: „Szlobod diák olyan vidám, mint a madár az ágon.” Ekkor nézett csak körül és rémülve látta, hogy az előfüggöny föl van húzva. A közönség nem tudta mire vélni ezt a vidám mókát ilyen komoly jelenetben. Gerecs ijedten csapott szájára: hííí! — és kifutott.

Takács (XI. Lajos) háttal ült Gerecs felé a karosszékben; nem tudta, de nem is látta, mi történik háta mögött, csak azt hallotta, hogy valaki beszél, akinek most éppenséggel

semmi keresete sincs ott. Hogy tehát ezt a hibát a bámuló és kacagó közönség előtt némileg elsimítsa, így szólt elhaló hangon: „Valamelyik lovag a csarnokban eltévedt.” A jószándék megvolt, de Gereos annyira nem odaillő volt akkor a tót táncával, hogy ezt helyrehozni Takács bácsi igyekezete ezúttal nem bizonyult elégségesnek. Tönkrement az egész jelenet.

Takács bátya sok vidéki hányattatás után nyugdíjba ment és napjait a nagysurányi színészmenedékházban kertészkedéssel töltötte, azután néhány év múlva fiánál meghalt Pécelen. Mind tehetségeinél, mind jelleménél fogva sokkal jobb sorsra volt érdemes. Így ő is (mint sokan) egyik elveszett értékünk.

Pákozdy János. Róla már bővebben szoltam. Színésznek nemcsak fonák, de szórakozott is, azért inkább sűgő, meg fordító volt.

Egyszer egy vőlegényt adott (Pákozdy János mint vőlegény, — már ez is elég furcsa.) Csak a második felvonásban volt egyetlen jelenete, azonkívül az egész darabot sűgta. János kiöltözködött, — azaz a hegyesorrú csizmáit kifényesítette, a prémes bekecsét kikefélte és beült a sűgőlyukba, hogy a második felvonásban, mikor neki jelenete lesz, hát felváltják a sűgásban. Csakhogy János elfelejtett feljönni és helyettest leküldeni és elkezdte a második felvonást is. Amikor a vőlegénynek elkezdődött a jelenete, — a vőlegény nem jött. Csak integet János és sűgja, hogy jöjjön a vőlegény, a vőlegény mégse jött, — a darab megállt. Végre észrevették és leszaladtak Jánosért, hogy jöjjön föl, mert hiszen ő a vőlegény.

Zádor Zoltán. Magastermetű, vállas férfi. Ez is különös ember volt, amennyiben ilyen atléta létére folyton holmi inci-iinci komikus szerepek után kapkodott, mint pl. „*Fipsz, a híres nőszabó*”. Ez volt legkedvesebb szerepe. Nagyon igyekezett benne, — hiába, mert nem neki való volt semmikép. ipsz inkább kicsiny, vékony alak (aki egyik jelenetében, mi-or eltávozik hazulról, csakhamar visszatért s a vasaló vasát

magához veszi azzal az indokolással, hogy künn nagy szél fúj) s ott erőlködött benne a testes Zádor. Rég meghalt Nagyenyeden.

Bihari István. Törekvő fiatal drámai színész. Korán ott hagyta a színpadot s Békés megyében rektor lett.

Vízvári Gyula. Kistermetű, nagyfejű, kékszemű, kissé csámpásjárású kezdő komikus, németes bohózati manièreskel. Ez is később jött (vidékről). Lesz még róla szó.

Nádat Ferenc. Magas, szép legény, szintén itt lépett fel először mint műkedvelő a „*Bon Juan*” c. operában, mint Leporelló. Itt lett színész is. Nemsokára a Nemzeti Színházhoz jutott; ma is ott van.

Szilágyi Béla. *Szilágyi Pálnak*, a Nemzeti Színház akkor már nyugdíjas színészenek fia, *Bulyovszkyné Szilágyi Lillának* fivére. Midőn 1861-ben Pestre jöttem, Szilágyi Bála a Nemzeti Színház tagja volt. Első neje *Harmath Ida*, ugyanott énekesnő. Szilágyi Béla otthagya a Nemzeti Színházat és hozzánk jött Budára. Magas, szikár, csontos (s mint Erdélyben mondják) erőskötésű ember. Az orrán keresztül beszélt, modoros, de igen eleven fejű színész volt. Legnagyobb sikerét a „*Tíz leány, egy férj se*” operettben aratta, mint Kakasfi. Nyugtalan vére folyton tervelt s terveit jól-rosszul keresztül igyekezett vinni. Nagyon éber temperamentummal bírt s hamar a sarkára állt, de terveinek keresztülvitelében nem számolt, sem azok keresztülvitelében az eszközöket nem válogatta meg jól. Gyorsan tanult.

Nem zárkozhatom el azon megfigyelésem elől, hogy a gyorsan magoló színészeket többnyire modoros, vagy egy-modorú s a művészet fokain alantabb maradottaknak tapasztaltam s ennek magyarázatát abban vélem, hogy gyors fejük félrevezeti őket, s ennél fogva nem foglalkoznak kellőképen a szerep kidolgozásával; mert nem elég, hogy a szerep a színésznek a fejében legyen, hanem vérré és hússá kell annak ott válni. A bemagolás a szerep megmunkálásának csak kis része;

az ábrázolás a fő (az alakítás), mégpedig a változatos ábrázolás.

Szilágyi később majd a kolozsvári színháznál színészkedett, majd vidéken igazgatószkodott és bukdosott bele. Végre kifáradva (folyton nagycsaládú is volt), visszalépett s az Országos Színészegyesülettől nyugdíjazva, Budapesten a megyeházán kapott valami irodai állást, ahol a kilencvenes évek végén meghalt. Fiai a színészetnél működnek ma is. Még szólni fogok *Szilágyi Béláról*.

Vincze József. Magas, sovány, sasorrú ember, igen mélyhangú énekes színész. Ifjabb korában nagy aventurier; sok adoma keringett róla. Hangja meglepően mély volt. (Hozzánk később jött.) Egyszer az Operában a basszista mély hangon végezte énekét, a közönség éppen tapsolni készült, mikor Vincze a közönség közül az énekesnél egy terccel mélyebb hangon kiáltotta „bravó”. Egyszerre feléje fordultak és őt tapsolták meg.

Kávéházban olyan mély hangon kért a pincértől „egy feketét”, hogy mindenki meglepetve hagyta félbe az újságolvasást s felé bámult. Mindig akadt, aki kávéját kifizette, csak kérje az „egy feketét”. Rég nem dörög már ő se.

Az *Alajos-pár*. Voltaképen csak Alajosnéról kellene emlékezni, mint törhetetlen kedélyű vén komikáról; ő szokta adni a *Peleskei nótáriushan* Tóti Dorkát. Elpusztíthatatlan kedélyével tisztes kora mellett is el tudta érni, hogy a nála sokkal fiatalabb Alajost férjül hódította. Alajos kised, köpcös, pedant emberke, nem volt ugyan már éppen gyerek, de gömbölyű, telt, beretvált ábrázata majdnem annak mutatta; ezt azért hozom föl, hogy egy esetet elmondhassak, melynek éppen az ő gyerekes kinézése adta meg a komikumát. Vidéki vándorlásaik alkalmával (mikor még szekéren utaztak a színészek), a társulat egy pusztai csárdában esteledett el, s az éjtszakát ott kellett tölteni. Kevés volt a hely, ki a padlásra, ki a színbe szorult, úgy és ott húzta meg magát, ahol és hogy lehetett. Az egyetlen szobába még így is többen jutot-

tak, nagyon érthető hát, hogy a tisztas házaspárok bizony-bizony egy ágyba kerültek. Ezek között volt az Alajos-pár is. A kocsisoknak meg volt hagyva, hogy reggel korán keltsék fel a társaságot, mert indulni fognak. Benyitott reggel a fuvaros a szobába, felszólította őket, hogy készüljenek, de egyszerre igen furcsa tekintetet váltott, amint Alajosékat egymás mellett megpillantotta; így szólt pajtásához: „ejnye, az istenit, mienök ezök a színészők! Nézd mán no, az a nagy gyereök még most is az annyával hál!”

Mezei Vilmos. A jó Lipi. Ez később jött és alig volt nálunk pár hétig. Talán nem is itt kellene róla megemlékez-nem, de az a pár heti budai színészkedése eszembe hozta. Sok tréfás adoma kering róla, sokat feljegyeztek mások is; csak azokra szorítokozom, melyek talán még nincsenek feljegyezve s melyeket ő maga mondott el nekem.

En Vilmost először még az ötvenes években láttam és hallottam, mint szép, bár kissé torokhangú baritont, amikor a *Hunyadi László* operában Garait énekelte, amint e helyett „és te hályogos szemű bolond Hunyad”, rendszeren így énekelte: „és te hályogos bolond szemű Hunyad”.

A Lipi nevet *Szerdahelyi Kálmán* adta neki. Mint vendég rendezett s bemutatták neki *Mezeit* is. Szerdahelyi azonban (bizonyosan szándékosan) folytonosan Lipi úrnak szólította. Párszor elhallgatta ezt Mezei, de megsokalta s figyelmeztette Szerdahelyit, hogy ő nem Lipi, hanem Vilmos. Erre Szerdahelyi úgy tett, mintha gondolkoznék, azután így szólt: „Vilmos? — no — hiszen az Lipi!” Így maradt rajta a Lipi név. Mezei Vilmos igen jólelkű, szelíd és kedélyes ember volt. Sok balga tréfát üttek vele, de ő eltűrt mindent, haragudni nem is tudott. Visszaéltek jótulajdonaival e ő mindenkor kész áldozat volt. Ugyancsak Szerdahelyi tette meg vele a következőt. Vilmosnak valami énekes szerepet hirtelen kellett volna betanulnia. Vonakodott, de Szerdahelyi csak bíz-tatta, hogy csak vállalja el, s este álljon közel a kulisszák-hoz, majd ő ott lesz kívül s minden ének bekezdésekor egy

pálcikával megéri a lábszárát, hogy biztos legyen. Este azután Vilmos odaállt a színpal mellé, Szerdahelyi szintén; csak hogy a pernahajder a pálcán tüt vert keresztül s azzal veregette a jó Vilmos trikós lábikráját. Szegény Lipi minden bekezdéskor előbb rúgott egyet a tűszúrástól, — de annál tüzesebben énekelt. A következőnek is Szerdahelyi volt a mestere. Van egy világoszöldes por, gyöngyvirág tubáknak hívják. Ennek az a sajátsága, hogy mikor felszippantják, csöpp ereje sem érzik; de úgy vagy négy-öt perc múlva annyira prüszköltek, hogy annak se vége, se hossza. Ilyen tubákkal látta el magát Szerdahelyi, mint Figaró a *Szevillai borbély* operában. Mezei volt dr. Bartoló. Mikor Szerdahelyi a színpadon borotválta, teletömte Mezei orrát a tubákkal. Először csak nevette Mezei, de nemsokára úgy el kezdett prüszkólni, hogy a függönyt le kellett eresztetni. Szerdahelyi folyton ilyen csínyekben találta kedvét, s Mezei kitűnő médium volt.

Maga beszélt, hogy *Petőfi Sándorral* együtt lakott harmadmagával Debrecenben és őt (Mezeit) küldözgette pálinkáért. Oldal szalonna is lógott a kamarában, ebből lelekanyarítottak. A házigazda észrevette és így szólt: „öcsém uraim látom ám, hogy mi van a szalonna körül, — én nem bánom, de ha az anyjuk megtudja, bizony baj lehet belőle”. Erre így szólt Petőfi: „hagyja csak gazduram, majd ellátjuk mi a bajunkat az asszonnyal is.”

Ugyanott egyik énekes szerepében heve úgy elragadta Vilmost, hogy amint gyorsan a színpad eleje felé törtetett, egyik lábával belelépett a sűgőlyukba. Petőfi is éppen a színpadon volt s (nagy csati bottal) valahol fönt ült; lekiáltott Vilmos felé: „ó, te marha, ó, te ló”. Petőfitől még lemarháztatni is irigylendő dolog annak, aki cserében színről-színre látta őt.

Vilmos hozzánk Budára Debrecenből jött; föl is lépett, de kevésszészter, mert szép aranyórája és aranylánca volt; e miatt lett korán távozása. Nagyon rosszul mentek az anyagiak, de azért ebédután eljárógattunk Molnárral együtt a színházzal

szemben a budai Takarékpénztár tulajdonát képező épület „Lánchíd” című kávéházába. Mezei Vilmos elővette itt aranyóráját és megtekintette, hány óra? Molnár odapillantott e szánakozó hangon szól: „szegény óra” (t. i., hogy nem-sokára ebek harmincadjára, a zálogházba vagy eladásra kerül). Vilmos megértette. Odanézett Molnárra és e szavakkal dugta vissza óráját: „ne tessék hinni”. Nem is lépett föl többet, elment még órától.

Egyik operában csónakon kellett a színpad hátterében áteveznie. A csónak könnyebb kezelhetés okából csak egy vászonlapra volt festve s vékony lécekre felszegezve s a csónaknak csak a sziluettjét mutatta. Ezt (mint a tarisznyát) zsinóron vállra kellett akasztani, s így csendesen az evezést jelezve át kellett vele sétálni a színpadon. A jó Vilmos át is ment éspedig a közönség szörnyű kacaja között, mert a csónaklapot nem arra az oldalára akasztotta, amelyik a közönség felé volt, hanem a másikra s így Mezei Vilmost lépkedő lábaival egészen, a csónaklapnak pedig a visszáját látták a nézők.

Mikor a függöny lement, nem bírták vele elhithetni, hogy fordítva cselekedett. Nem is adta meg magát mindaddig, amíg (leeresztett függöny mögött) újra meg nem próbálta. Ezt kellett volna még csak látni a nagy Petőfinek.

Egyszer meg *Prielle Kornéliát*, a kitűnő színésznőt, látogatta meg. Leült, de nem szólt. Prielle Kornélia várta, de hiába várt. Végre felszólította: „mondjon már Mezei úr valami jó újságot”. Vilmos némi gondolkozás után mégis csak megszólalt: „vagy lesz eső, vagy nem lesz eső”.

Egyet még el kell mondanom róla, mert nagyon egészséges.

Kolozsváron *Odry Lehel* operaénekes kollégája egyszer álarcosbálra hívta. Igen jó eszméje volt, t. i. ő (Odry) felöltözik medvetáncoltató cigánynak, Vilmos pedig vegye föl *Béla futása* operából a medveruhát, ő majd láncon fogja vezetni s így a medveruhában senki sem fogja felismerni.

Az eszme megtetszett Vilmosnak. Ki is öltöztek.

Mikor a medveruha már Vilmoson volt, Odry titokban egy kis táblát akasztott a medve hátára ezzel a fölirattal: Eznem Mezei. A bálban azután mindenki olvasgatta, ez nem Mezei, ez nem Mezei. Mezei odasúgta Odrynak: „megismertek bennünket!”

– Hogy, hogy?

– Nem hallod, mindenki a nevemet mondja.

– Dehogy! Ellenkezőleg, hallod, mindenki azt mondja: „ez nem Mezei”.

– Igazad van! — szólott Mezei és teljesen meg volt elégedve.

*

A hetvenes években Kolozsváron egy színpadon működtem Vilmossal; majd mint a színész menház lakójával találkoztam Nagysurányban, amikor ott nyaraltam 1895-ben. Később Budapestre jött s csekélyke nyugdíja mellett édegett, (amelyet az Országos Színészegyesülettől kapott) régi énekes kollégái figyelve folytán. Ma (1900) a magy. kir. Operában statisztáskodik napi 30—40 krajcáróért. Itt (valamilyen jubileumára) telerakták kalapját a színpadon bankjegyekkel a jó öreg Vilmosnak. Ártatlan, jó lélek volt mindig; feje pedig egész operai könyvtár. Ilyen volt a jó Lipi, aki érdeklődik, olvashat róla *Odry Lehelnek „Az életből és a színpadról”* című irataiban: „Rengeteg! Jónás kalandjai” cím alatt, valamint *Szathmáry Károly* (színész) „*Régi szép idők*” című könyvében.

*

Ezzel tehát nagyjából készen is volnék a budai Népszínház első időszaka személyzetének bemutatásával. Nem voltak ezek se valami nagy, se valami bevégzett színészek, nagyobbára igen lelkes, törekvő ifjak. Ezért hát nagy mértékben nem alkalmazhattam rájuk; noha akkor mint kezdő, valami felsőbb lényeknek láttam s nagyon megfigyeltem őket.

Gömöri Kálmán kardalos társamat emlitem még meg, mert ez testvéröccse *Izsó Miklós* tehetséges eredeti magyar szobrászunknak, aki ekkortájt (a 60-as évek elején) jött haza Münchenből. Kálmán ismertetett meg vele, elvezetett műtermébe, mely az Újvilág-utcának egyik sötét boltjában volt. Megbámultam eredeti vázlatait, megszerettem meleg szívét, a haza e (meglehetősen mostoha) fiának. „*Búsuló juhász*”-é±, ezt a nekünk kincseket érő művét valami 1500 vagy 2000 forintért perelte el tőle *Gschwindt* likörgyáros; azután morgolódás lett belőle s *Gschwindt* a múzeumnak ajándékozta; — mi tehát csak megkaptuk a magunkét, de *Izsó* nem. (Münchenben 6000 márkát ígértek neki érte, de ő hazahozta.)

Itt és ekkor készítette *Izsó Arany János*, *Egpešsy Gábor* és *Tóth József* mellszobrait is, (márványba is maga faragta őket), éspedig a saját költségére; aztán jóval később vette meg ezeket az állam. *Izsó* eredeti magyar kedélyéről tanúskodik, midőn később egyik tanítványa tanulmányképen *Dante Allighieri* fejét agyagba mintázta, odament *Izsó*, megnézte és így szólt: „mi ez, amit csinált?” *Dante Allighieri*, felelte a tanítvány. Erre *Izsó* belemarkolászott a nedves *Allighieri* arcába, folyton hajtogatva: „*Allighieri*, *Allighieri*, — alig éri, alig éri”.

A budai Népszínház első időszaka tartott 1861. ősztól 1864. őszig, tehát három évig. Ezen idő alatt fizetéseim voltak:

- 1861. október—december, havonkint 16 frt.
- 1862. újévtől őszig, havonkint 20 frt.
- 1862. októbertől 1863. virágvasárnapig 25 frt.
- 1863. virágvasárnaptól 1864. virágvasárnapig 28 frt.
- 1864. virágvasárnaptól 35 frt.

Népszínház
 „Hazafiság a nemzetiségnek”

Szerződés.

Mely a budai Népszínház nevében *Molnár György* igazgató és *Kassai Vidor* ... között a következő feltételek mellett kötöttetett.

1-ső pont. Kötelezi magát *Kassai Vidor* népszínmű, operett, pantomia, mint drámai kar és tenor II. énekes — a budai Népszínház tagjául.

2-ik pont. Elfogadja a pesti Nemzeti Színházban is életben lévő színi törvényeket.

3-ik pont. *Kassai Vidor* tartozik magát ellátni minden a ruha- és kelléktárban nem található színpadi kellékkel.

4-ik pont. A budai Népszínház nevében kötelezi magát *Molnár György* művezető igazgató *Kassai* úrnak havonként 25, azaz huszonöt forintot o. e. minden hó első napjáig kifizetni.

Kezdődik ezen szerződés ereje 1862. évi nov. 1-től és tart 1863. évi virágvasárnapjáig bezárólag.

Ezen szerződésünket nevünk aláírásával hitelesítjük és erősítjük. Ha e szerződést a színházi törvények jogán kívül bármelyik fél megszegné, a károsodott fél a legrövidebb szóbeli per útján kárpótlás eszközzésére jogosíttatik.

Kelt Buda, 1862. Nov. 1-ső.

Molnár

(Kézirattal:)

Ezen szerződés 1864. évi virágvasárnapjáig bezárólag havonként 28, azaz huszonnyolc o. é. ft. fizetéssel megújíttatik.

Buda, April 4. 1863.

Molnár

Három évig voltam Molnár kardalos színésze; színésze mondom, mert az akkori kardalосkodás nem a mai értelemben veendő. Akkor mindenki ezen kezdte; közbe-közbe szerepet kapott, azaz mindenkinek tanuló (inas) éveket kellett kitölteni. Sokkal jobb rendszer volt ez, mintsem az ember ma gondolná. Konzervatórium nem volt, a színésznek tehát gyakorlatilag kellett előbbre menni, kinek-kinek tehetsége szerint. Ezáltal néhány év alatt nagy otthonosságra tett szert s egészen érvényesült, hogy: a gyakorlat teszi a mestert.

Molnár úgy fejlesztette tehetségemet, hogy a kardalосkodás mellett valamennyi inaszerepet velem játszatta, s ez nem volt rossz módszer. Az avatatlan nem is képzeli, hogy ezek a lenézett inaszerepek mennyire nem könnyűek; no, hát nem éppen *nehézek*, de igen alkalmasak arra, hogy a kezdő színészt szabatos mozgásra, a belépésnek, szintúgy a hang megütésének biztosság ara, s a tiszta mérsékelt beszédre megtanítsák. Vannak az inaszerepek között valódi műszerepek is, ezekhez már egyéb képességek is megkívántatnak. Ezeket nekem ezen három év alatt sok alkalmam volt fejleszteni.

Amikor szerepem nem volt (csak karban), akkor is mindig úgy tettem, mintha lett volna, mindig más-más maszkot csináltam, s úgy játszottam karban is, mintha szerepem lett volna, csak éppen hogy nem beszéltem. Majd öreget, majd fiátalt, majd okosat, majd butát (úgy gondolom, az ment legkönnyebben), hiút, gögöst, szépet, furcsát, rútat, urat, parasztot, nyárspolgárt, mesterembert, akin foglalkozása nyomokat hagyott, stb. Ezek folytán a különféle alakoknak egész gyűjteményét szereztem így be, s mivel beszélni-
valóm nem volt, annál jobban meg bírtam őket külsőleg alakítani; ezáltal oly készletre tettem szert, amelyhez később a szerepeknek csupán szövegét kellett bemagolnom, az alakok készen voltak, csak alkalmazni kellett. Ezen alakok egy-része még gyermekkori emlékeim, benyomásaim és megfigye-

léseim gyümölcsei voltak, ezeket újakkal is gyarapítva, ilyen módon gyakoroltam be.

Utánzó tehetség és ösztönrel (a színi tehetség alapjával) bírtam ée ez úton-útfélen működött bennem. Egész jeleketeket (melyben 6—8 szereplő vett részt) el tudtam utánozni, társaim nagy mulattatására. Csak az volt a baj, amikor az utánzó egyén rossznak találta, mert ez biztos jele volt annak, hogy rossznéven veszi, még pedig annál inkább, minél inkább mulattak felette; azaz minél hívebb volt az utánzat, de olykor itt-ott túloztam is, a fogyatkozások utánzatát karikíroztam; Molnár sohasem haragudott meg (vagy legalább nem mutatta), sőt tapintatosan maga is igyekezett nevetni fölötte, ha utánóztam.

*

Ez alatt a három év alatt a műsor elképzelhetetlenül változatos volt. Ment ott: *A kronsteini harcjáték*, *Drótos tót*, *Molière élete és halála*, *Repülő csizmadia*, *Fösvény*, *Szapáry gróf*, *Csörgő sipka* (ebben énekeltük: ó Abdallah Mutifalla, hasa vasa babadalla). Ment ott: *Vid és a pogány magyarok*, *Botcsinálta doktor*, *III. Richárd*, *Lepecsételt polgármester*, *Gritti*, *Nagyidat cigányok*, *Notre Damei toronyőr*, *Kánkán a törvényszék előtt*, *A siklósi leányok*, vagy *Zsigmond király álma*; *Színházi képtelenségek* (melyben még a sűgő is kibűjt s a színpadon megölte magát), *Jó barátok*, *Jó falusiak*, *Idegesek*; ez utóbbi 3 francia darabbal (de egyebekkel is, ha csak tehette) megelőzte Molnár a Nemzeti Színházat, nagy kedve telt benne, ha borsot törhetett az orruk alá, nem bírta elfelejteni, hogy régibb, sikeres fölléptei után (ott) nem szerződtették oda, ez eajgatta; azt szokta volt mondogatni, hogy azok ott mindnyájan babéraikon alusznak. Itt írta *Állaga beza* gordonkásunk *A szerelmes kántor* című legelső magyar operettet (ebben van a híres dal: Szeretlek én egyetlen-egy virágom), szövege *Bényei Istvántól* Itt lépett föl *Petro-polisz* (a legelső kaucsukember) Braziliából. Léptek itt föl

egy szál dróton járó japán akrobaták: *Casanova* állatszeli-dítőnő vadállataival; *Persoir* francia dobos, ez 20—25 kisebb-nagyobb dobot pergetett; *Lanner* balett-társulata, itt ment át a színész (*Tóth Jenő*) az *Al Blondin* című darabban a Niagara fölött úgy, hogy a kifeszített vastag kötél mögött deszka volt (ezen lépegetett), mely léptei súlya alatt hajladozott s lába, feje a kötél alatt lett láthatóvá. *A vasgyúró* című francia lovagparódiát is itt adtuk, ebben a hős lovag (*Zádor*) nagy pallosát elnyelte s nem tudta, hova lett, kereste, eltávozott, majd meglegedetten jött vissza, kezében a nagy pallossal, mondván: megtaláltam a kardomat; ugyanebben a darabban volt egy közharcos is (*Vasvári Kovács József*), aki nyelvét elvesztette a segesvári csatában, s csak ugatni tudott, hátán volt egy ládika, s minden kérdését vagy feleletét ebben tartotta (kis táblácskákra írva), ha szólni vagy felelni akart, meghúzott egy kis zsineget s a kellő táblácska a felelettel kijött a láda tetején; adtuk *A zöld ördög*, majd a *Molnár* című baletteket; *Mozart Don Jüanját* és ennek paródiáját, ebben *Pártényi* eleven verebeket bocsátott el a színpadon, majd meg a hasonfekvő holt remetét úgy vitte ki a színpadról, hogy behozott egy talicskakereket, tengelyének két végét a remete markába adta, azután a remete két bokáját két kezébe fogva, kitolta a színpadról, mint egy talicskát. *Balázs Frigyesnek A puszták fia* című népszínművében fölvonás közben a primadonna (*Szépné*) szomjas volt, egy pohár vizet hozatott a színház kis púpos német házmesternéje által, az egyik fölvonás a Hortobágyot ábrázolta, a fölvonás már el is kezdetett, de a színpad még üree volt, a kis púpos házmesterné nem tudta ezt, de nem is törődött vele s egy tálcán a pohár vízzel átdöcögött a Hortobágyon, hiába integettek neki a színpadok közül, ő egész nyugalommal átvitte a pohár vizet a pusztán, a közönség nagy gyönyörűségére. Ilyen tarka műsor és még tarkább apró események élénkítették a budai Népszínház első három évi korszakát, mind elsorolni nem tudom, de talán fölösleges is lenne. Egyik napon a leg-

magasabb tragédia, a másikon a legalantabb járó bohózat váltogatták egymást.

Nem mulaszthatom el, hogy meg ne emlékezzen egy pár darabról külön is, főként zenéik miatt. Az egyik *Szigligetinek* (színirodalmunk e termőfájának) *Vid, vagy a pogány magyarok* című drámájából a pogány magyarok imakara a Hadúrhoz. Zenéje: *Szerdahelyi Józseftől*, tele jellemzetes erővel. Csak úgy emlékezetből írom le.

ó Is-ten te bé-ke és had u-ra Az
 ég- nek te tárd ki sá- to-rát Bo-csásd be a füst- nek
 osz- lo- pin Hü né- ped hü né- ped ál- do- za- tát
 A föld e for- rás gyön- gye-
 it Mély nagy se- bek- ből sir- ja fel De
 vi- gan cserg hol tük- ri- ben A nap a- rang eu gárt lö-
 vel ó nap ter- mő a- rád a föld U-
 tán- nad sirt ó har- ma- tot U- tán- nod sirt ó har- ma-
 tot Csó- kold föl hadd azül- jön ne- ked Új é- le-
 tük sok mag- za- tot Új mag- za- tot.

Másik darab *A két Sobri*, mind szövege, mind zenéje *Egressy Bénitől*, telve magyar operai zenerészekkel. Különösen szép a balatoni halászok kara.

Mint egy ó-ri-á-si tú-kör fény-lik a tó méltó-ság-gal

Bér-ci Vesz-prém és So-mogy-nak át-ö-ve-zik zöld rá-má-val

El-fu-tott a szél-vész ró-la bög-ve ször-nyű ré-mül-té-ben

Mert zaj-gó keb-lét a tó-nak vad ha-rag-ra in-ge-rel-te

Raj-ta most a-rany su-gá-rok tánc-ra kel-nek ját-sza-doz-va

Mig ka-cér-ko-dó gyö-nyör-rel mo-so-lyog-ja a nap ar-ca

Szép de a sze-gény ha-lász-nak sem-mi hasz-na ninca be-lő-le

A há-ló ű-res i-lyen-kor a hal el-bu-vik e-lő-lo.

Hát kár biz az, hogy az ilyen szép művek (mestereikkel együtt) feledésbe mennek.

Adogattuk a *Béla futása* operát is *Ruzicskától*. Ez lenne (állítólag) az első magyar opera.

Változatos volt hát a műsor nagyon. *Dunanan apó és fia utazása* francia operett nagy jövedelmeket csinált ugyan, de pénz mégse volt. Sok volt már Molnár adóssága, nekünk hát kevés jutott. Egyszer mégis nagyobb összeg került Molnár kezeibe, fizetett. Ez föltűnt. Nem tudtuk, hol tehe-

tett reá szert, ő úgy nyilatkozott, hogy egy tisztos ősz megjelent nála, hogy rajta és hazafias ügyén segítsen. Ki volt a tisztos ősz, az titok maradt, de sokat viccelődtek fölötte. A. Nemzeti Színház művészei még el is paródiázták Molnárt a tisztos ősszel, amint hozza neki a pénzt. A tisztos ősz alatt persze a hercegnőt sejtették.

A hercegnő mindennapos vendégünk volt a színpad mellett lévő rácsos páholyban, különösen mikor Molnár föllépett hol elájult, hol nem (t. i. a hercegnő).

Molnár Parisba utazott; mivel a francia nyelvet nem bírta, tehát a hercegnő is vele ment tolmácsnak. Vissza sem egyedül jött Molnár, mert hozott magával egy színpadi gépész asztalost, nagy tükröket, meg a mindezeknél nagyobb *ördög pilulái* című látványos darabot és annak mintára. A legnagyobb részt mégis a fejében hozta, mert a színpadon előadva is látta mindezeket Parisban. A tolmácsot azonban otffelejte.

Nagy reményeket kötött Molnár mindezen szerzeményihez, s amint látni fogjuk, nem is csalódott, különösen az *ördög pilulái-ban*.

Miután már minden magyar drámát és bohózatot végigjátszottunk, *Ludas Matyi* sok estén háromszor verte meg Döbrögi földesurat; a *Csörgő sapká-ban* Mandolin halásznak és társainak orra sok estén megnőtt a következő dal kíséretében:

Oh Abdallah — mutifalla!
Hasa vasa bibadalla!
Oh ti szörnyű tudatlanok,
És vétkes hálátlanok,
Késő már sopánkodástok,
Hasztalan siránkozástok.
Nagy orrotok viselete:
A nagy Allah itélete.

De mindhiába, mert rajtunk már sem Allah, sem Abdallah, sőt Mutifalla sem segített; a jövedelem kevés volt. Molnár a külföld felé fordult hát, a többi között nagy sikerrel adatta *Dunanan apó és fia utazása* című, tisztán szórakoztatásra írott háromfölvonásos francia operettet is. *Simonyi Károly* volt Dunanan apó, Dunanan úrfi volt *Vince Jancsi*. Jövedelmezett ez *sokat*, de nem *eleget*. Jöttek azután párisi trükkökkel, villanyfény mellett a „Szellem alakok”. Ez nyáron volt s minthogy kevés személyzet kellett hozzá, tehát a társulat nagyobb részét, *Szilágyi* vezetése alatt, Balatonföldvára küldte Molnár, ezekkel mentem én is.

Mialatt így két helyen folytak az előadások, azalatt Molnár erősen festette a díszleteket és ezerféleképen fúratta, faragatta a Népszínház kicsiny anyagát az *ördög pilulái* részére.

A szellemalakok nem váltak be jövedelmezőül, valamint Balatonfüred sem, így hát az egyedül üdvözítő *Ördög pilulái* felé fordult mindnyájunk forró tekintete. Ennek plakátjait póznákra feszítve hordatta Molnár a főváros utcáin föl és alá; ezt is Parisban tanulta s ez akkor nálunk egészen új volt.

Ebben a darabban már én is elsőrendű szerepet kaptam (Magloire), melyet *Pertényivel* fölváltva játszottam, ez idényben én negyvenszer, ő hatvanötször. Minden szerep duplán volt kiosztva, hogy fennakadás ne legyen.

Minthogy e darabot látta Molnár Parisban, ő tanított be minden szerepet; magyarázgatta, mutogatta az alakokat. s ezek valóban olyan furcsaságokká váltak, hogy élvezet vol! nézni. Mindegyik színész egy-egy kis mesteralakítással ábrázolta kisebb-nagyobb szerepét, pl. *Virág Gyula* a végkimerülésig zaklatott Seringuinos gyógyszerészt (melyet *Simonyi*-val felváltva játszott). *Együd Pista* is igen nagy buzgalommal adta a büszke hidalgó Don Sottinezt; belépő dala ez volt:

*Nékem, a spanyol nemesnek adjatok helyt nyomban itt,
Nagy Károly csemetéjének tiszteljétek nyomdokit,
Caesaroktól származásom senki el nem vitatja,
Tőlük vagyon szemem, orrom, lábikráim etcaetera.*

A darab Spanyolországban játszik; zenéje mindenhol volt összeszedve (volt talán száz száma is). Meséje sem volt rossz: Seringuinos előkelő férjet óhajt lányának (Don Sottinezt), de a lány egy szegény francia festőbe (Albert) szerelmes, akivel megszökött. Seringuinos keresi és rendőrökkel üldözi őket, de a bohóság tündére oltalmába veszi a szerelmeseket és komikusnál komikusabb helyzetekbe juttatja az üldözőket. Végre is a szerelmesek egymáséi lesznek. (Persze a franciának győzni kell.) Don Sottinez pedig Sárát, az 1111 éves vén boszorkányt vezeti oltár elé. Esküvő előtt énekli Don Sottinez:

*Én nem adtam volna kezem közönséges vén leányzónak,
De adom az emberi nem legeslegvénebb nagymamájának.
Mondhatom a hidalgóknak, hogy a nő, kit elveszek én,
Unokája a káoszknak, születni látta a vízözön.*

Esküvő után Sára sürgeti a nászéjt, de Sottinez maga helyett Magloiret, a festő együgyű fiatal szolgáját (ezt a szolgát adtam én) csempészi oda maga helyett, ennek csókjától Sára megifjodik és az övé lesz.

Mindezek pedig a látványosságoknak oly pazar bőségében úsztak, hogy aki csak egyszer vagy kétszer látta, az annyit tudott a darabról csupán, hogy látta, de rendszeres egészé összefoglalni nem bírta, pedig teljesen összefüggő volt az. Látható volt a darabban mint változott Don Sottinez pulykává a festő által elnyelt egyik pilula után. Azután kara boszorkány tanyáján a szék (melyen ülve Magloire a boszorkánykönyvet olvasgatja) egész a mennyezetig megnő. voltak itt ördögfiúk, mindenféle világítószemű szörnyek stb.

Az első felvonás végén, amikor már éppen elfognák Seringuinosék a szökevényeket, a szín egyezzerre átváltozik a bohóság istennője káprázatos udvarává, ahol Seringuinosról, Sottinezről, meg az üldözö rendőrökről egyszerre lefoszlik minden ruha s testszín trikóban maradnak meztelen. Ez még csak az első felvonás s ebben máris annyi sok minden látnivaló volt, hogy egy egész darabra is sok lett volna. Így ment ez végesvéig, sőt fokozódott. Magloirenek fejét levágta a beretva, elfutott fej nélkül; a borbély utána szaladt a levágott fejjel, visszatette a nyakára, de fordítva, akkor meg elkezdett a fej fogogni. Majd Seringuinosékkal légberepült a vasúti vonat s a szegény patikus darabokban hullott alá, sőt az egyik karjával egy kutya el is szaladt; gyakornoka kosárba szedte megmaradt tagjait s valami kenőccsel megkenve, a közönség szemeláttára összerakta, mire ismét megelevenedett, — másik karja is megkerült később. Amikor kimerülve ebédelni akartak Seringuinosék, a vendéglő falán függő arckép elkapkodta előlük a sültcsirkét és befalta; szóval: ezerféle. Legkáprázatosabbak voltak a felvonások végei; ezek a bohóság istennőjének udvarát ábrázolták végtelen sokféle táncokkal. Táncoltak ott nagyfejű törpék, kisfejű óriások, gnómok, viliik, tündérek, palackok („valódi műbor” feiratalt), répák, retkek, káposztafejek, és az ördög pilulái tudnák mifélek. Ráadásul a legvégén nagy bachanália két zenekarral, az egyik az orchesterben, a másik a színpadon; szörnyű bombardonok és helikonok harsonáival, — bele lehetett ebbe bódulni. Így és ilyen panem et circenses darabokkal szórakoztatta *III. Napóleon* császár a párisi népet. Végre álljon itt a bohóság istennőjének (*Harmath Emma*) énekéből egy töredék, amennyire még emlékezem:

*Én a sátánnak hírmondója leszek,
Nálam nem lesz ügyesb újdondász;
Hála az égnek, oly planétán élek,
Melyen nagy számmal van éhenkórász.*

*Majd fogsz nevetni, sátán, ha elmondom,
 Hogy milyen fölfordult ez a világ,
 Hol az agg hő szerelmi tűzben lángol,
 Mig az ifjú redves, korhadt faág.
 Bolond világ, farsangi szép világa,
 Hol az arszlánok csak szelíd juhok,
 Esztelen népek tarka sokasága,
 Köztük kevés okos van, sok tulok.
 Én a sátánnak hírmondója leszek,
 Nálamnál nem lesz ügyesb újdondász,
 Hála az égnek, oly planétán élek,
 Melyben nagy számmal van éhenkórász.*

Az ötvenedik előadáson a sűgöt félretettük, — nem volt reá szükség. Nagyon sokat jövedelmezett ez a darab, de hiába, mert reánk már nagyon illett a mondás: „a pénz lehet kevés is, meg sok is, de elég soha”. Alig kaptunk valamit; sokba került a darab, nagy volt Molnár adóssága is, meg könnyű költekezése is.

Szép idők voltak ezek mégis, mert ifjak valánk még, telve reménnyel.

*

A budai Népszínház második (1878) időszakában is előadtuk az „Ördög piluláit”; azután később Miklósi igazgatóval a Városligetben szintén, majd a nyolcvanas években a budapesti Népszínházban *Evva Lajossal*, — mindenikben résztvettem, de egyik se volt olyan sikerült, mint elsőízben, a budai kis Népszínházban.

Bevettük az *ördög piluláit* ezúttal 105-ször mi is, a közönség is; csodálatosképen átjártak a Lánchídon a pestiek télvíz idején ezt megnézni. De a hitelezők is ördögpilulákkal éltek és a pilulákkal elnyelték a jövedelmet is. Ezt már fokozni nem lehetett, csak visszaesés jöhetett utána, bár Molnár elkövetett mindent, hogy jövedelmet csináljon.

Nem emlékezem, a pilulák előtt, vagy után volt-e, mikor *Lennemé* balett-társulata vendégszerepelt nálunk, de nevezetes azért, mert ezektől láttam először ebben a műfajban olyasmiket, amelyek megragadták figyelmemet. — Elmélkedni kezdtem a tánc, helyesebben a mozgás művészetéről, melyet sokan talán még ma sem tartanak művészetnek. Én már régen tisztában vagyok, hogy biz ez éppen olyan művészet, mint akármelyik, csak hogy kevés alkalmunk van e nemben kitűnőt látni, ennél fogva nincs is még teljesen kifejlődve és ez talán éppen magas voltát bizonyítja is. Majd japán akrobatákat és zsonglőröket léptetett föl Molnár, majd Casanova asszonyt kalitkába zárt vadállataival. Ezekkel esténként kisebb darabokat adtunk.

Azután japánok igen kitűnő számokkal szerepeltek, az egyik nem is kifeszített egyetlen szál sodronyon sétálgatott, magát legyezgetvén, a másik meg derekára erősített övében magas létrát tartott, erre társa felkúszott és a létra hegyibe másik létrát erősített, úgy, hogy a két létra megfordított nagy I betűt ábrázolt, ennek a felső létrának végére ment s ott a legmerészebb mozdulatokat végezte. Csupa ilyen mutatványai voltak. Különben pedig nem egyszer sebekkel terheltlen jöttek előadásra, meg szokták egymást késelni is ezek az apró emberek; nők nem léptek föl velük. Volt közöttük egy igen csinos kis porcellánbaba, a neve *Omoto Szama*; vájjon él-e még? De ha él is, azóta már nem porcellánbaba, de porcogó banya lehet.

Casanova asszony mutatványai alkalmával érdekes jelenetnek voltam tanúja. A nagy kalit közepére asztal volt helyezve, emögött állt Casanova asszony. Az asztal két végén egyik felől egy fiatal oroszlán, a másik végén egy leopárd, mindkettő első lábával az asztal szélén állt, várták, amint Casanova vágta a húst számukra.

Az oroszlán türelmesebb volt, mint a leopárd. Ez utóbbi, mint a macska, egyik mancsát finom mozdulattal az asztal közepén lévő hústömeg felé nyújtogatta, — no hát látni kel-

lett volna ekkor az oroszlánt, mert leírni ezt nem tudom —, reá nézett a leopárdra és mancsával az asztalt folyton gyorsuló tempóban tapogatta; komoly megbontránkozásában csakhogy meg nem szólalt, de ha szólalni nem tudott is, egészen világosan ki volt rajta fejezve: „*micsoda szemtelenség ez?*” Erre a leopárd hirtelen visszakarta a mancsát, nem is nyúlt többé a hús felé.

Az oroszlán természeti jelleméről különösen szépen emlékezik meg irataiban *Gérard Gyula* francia oroszlánvadász. Bármily különösnek tűnjék is föl, de kimondom, reám úgy hatott, hogy alkalmasabb tanulmányt a valódi hősi jellemhez nem is képzelek a színész számára, mint ahogy az oroszlán ebben le van írva; természetesen csak ami a jellem alapját illeti, nem tévesztendő szem elől, hogy értelmét tekintve az mégis csak állat, de szinte sajnálja az ember, hogy állat.

Hát ilyenféle vendégszereplésekkel is igyekezett már *Molnár* a boldogulás, helyesebben a megélhetés útjait keresni. A sok tarkabarkaság között mégse volt egyik se annyira torzrikító, mint a féllábú táncos felléptetése.

Szegény öreg Korradini!

Élete történetét nem ismerem, de ismerek belőle egy részecskét, amely magában is Sekszpíri és ha életének részei is ilyenek voltak, akkor az öreg Korradini maga az ember tragikomédiájának szimbóluma.

A pesti oldalon, az Erzsébet-téri német színházban ezidőtájon vendégszerepelt *Donato*, a féllábú táncos. Akik látták, úgy mondták, hogy köpenyével nagyon kecsesen forgott a féllábán és úgy lépkedett, mintha csak két lába lett volna. Donato télt házat csinált, sok pénzt keresett s a féllábán el is vitte szépen.

Miben gyönyörködött ekkor a közönség? Világos, hogy Donatonak nem abban a lábában, amelyik megvolt, mert hiszen féllába a többi táncosnak is volt, kettő is, tehát egyfel több, mint Donatonak, hanem abban a lábában, amelyik

nem volt meg, vagyis gyönyörködött a táncoló nincsbén, a táncoló semmiben.

Molnár gondolt egyet és cselekedett. Látta, hogy a közönség kívánja a félkegyelmű, specialitásokat, hát szerzett egyet a féllábú Korradini személyében.

Ez az anti Donato tulajdonképen sohasem volt táncos, hanem korcsmai zenész Bécsben; gyermekeinek száma hat, éveinek száma tízszerannyi, azaz elütötte a hatvanat. De az mit sem tett, mert ha éveinek száma több volt kelletténél, bőven ellensúlyozta azt egyik lába, még pedig az, amelyik hiányzott, (ez volt a fő), úgy számítván a dolgot, hogy hatvan évnek meg két lábnak kivonván felét, marad 30 év meg egy fél láb és előttünk áll az igazi Donato. (A hat gyermek ezúttal nem jön számításba, mert azok Bécsben maradtak.)

Eddig csak rendben lett volna Korradini kvalifikációja, hogy természetére nézve kicsiny és sovány volt, táncosnak ez csak előny. Nagyobb baj volt az, hogy borotvált, asszott arcán csak úgy nyüzsögtek a ráncok, fején pedig a hajzata oly ritka volt, hogy a „Ritka árpa, ritka búza, ritka rozs” népdalban se ritkább. Amikor megláttuk az öreget, összenézünk, de ha széjjelnéztünk volna, se néztük volna ki belőle a táncművészt. Hát szegény nem is volt az. Molnár kihirdette, hogy itt van Donato No. 2. és föl fog lépni a Népszínházban. Eljött az est, nekünk kellett az öreget kifesteni is, mert ehhez sem értett; ki is füstöttük a hét sovány esztendő orcáját karminpirosra; úgy vibrált rajta a festék a sok ránc hátán, mint a kunágotai pusztá délibábja. Gyér hajzatát a fodrász felsütötte göndörre, mely kifésültetvén, úgy bizonytalankodott tarocska koponyáján, mintha bús őszi köd ülte volna meg. Orra alá masztixszal hetyke-pötyke kis bajuszkát ragasztottunk krepp-papírból. Amikor kész volt, olyan szép lett, hogy magunk is megijedtünk tőle.

Kiment hát az öreg a színpadra, mi meg vártuk, hogy mi lesz.

Molnár György

Paulay Ede

Szigligeti Ede

Jókainé Laborfalvy Róza

Prielle Kornélia

Buljorszky Lilla

Elkezdett esetlenkedni. Láthatott valamit Donatotól, legalább némely mozdulatai, helyesebben törekvései ezt látszottak bizonyítani. De bíz ezek csak szánalmat keltettek volna, ha olyan nagyon furcsák nem lettek volna.

Mikor a frissire került a sor, nagyon el volt már a táti fáradva. Aszott, keskeny száját csaknem a füléig húzta a görcsös kintól; két öklével dagasztotta a levegőt, csetlett-botlott, nyögött, zötyögött, vergődött, mint a szárnyalótt szarkamadár és zihált hatvan éve terheinek szörnyű súlya alatt.

A közönség bosszankodni akart, — de nem bír; e lecsapott fejű pulykavergődés annyira csiklandozta, hogy akarva-nemakarva, olyan kacagásba tört ki, hogy rengett belé a ház.

Belátta a közönség, hogy pénze nem ment egészen kárba, mert ilyet nem lehet mindennap látni és ha nem kapta is meg azt, amit várt, de mindenesetre valami ritkaságot látott.

A ház tömve volt, de Korradini mégse lépett föl többször. Elég volt ebből ennyi neki is, meg a közönségnek is.

Szegény Korradini! Pedig talán egyéb bűne sem volt, csak az a hat gyerek.

Elmúltak hát ezek is; Molnár még mindig adósunk maradt; zúgolódtunk és túrtünk tovább; másutt, vidéken ie csak ilyenformán ment.

„*Genovéva*” című látványos nagy operettet adogattuk azután. Ebben az időben jött hozzánk egy alig fölserdült leányka, lehetett vagy 15 éves; még fejletlen, de nagyon kedves kis portéka volt; szép fekete, epedő szemei, kissé még nyers, de csengő hangja; amikor énekelt, olyan volt a szája, mint a gyűszű; ezenkívül gyöngye kis kecskeforma lábszáracs-kákon imbolygott. Oly különös keveréke volt az ellenállhatatlan bájnak és furcsaságnak, amilyent a természet is csak Pajzán szerelmi mámorában szokott időnként létrehozni, hogy gyönyörködtesse vele az emberiséget.

Ez a leányka énekelt *Genovévá-ban*: „Brabanti nő vagyok én, brabanti lány”. Valami nagy hatást nem keltett

énekével, mert igen kezdő volt még, de egyéniségének bája mindnyájunk szívébe lopózott.

Pákozdy János (ki már előbb a hercegnőnek adott leckéket a magyar nyelvből), hogy, hogy nem, de a kis énekesnőnek is tanítója lett; szüksége is volt még tanítóra s a szelid Pákozdy Jánosban föl is lelhatték szülői. Kezdtém Jánost irigyelni.

Egy dolog csakhamar nagyon feltűnt. A kék bakanadrág, a prémes kék bekecs, szintúgy a hegyesorrú fényes csizmák Jánosnak nemcsak mindennapi öltözéke volt, hanem az egyetlen, tehát az ünneplő is ez. Természetesen nemcsak azért, mert igen tartós anyagból valók voltak, de főképen azért, mivelhogy nem volt más. Még azon sem találtam semmi megütközni valót, hogy a hercegnő kedvéért vajszín kesztyűt húzott, jöllehet erre éppen nem volt szükség. De már az, hogy az új vajszín kesztyű mellé hosszú, egyenes szálú szőke haját felényire nyíratta, sőt (horribile) a fodrász által sütővassal fel is göndöríttette, — nohát ez ellenkezett Jánosnak nemcsak egyéniségével, de finánciális körülményeinkkel is, ez csakugyan több volt, mint amennyit közömbösen el bírtam nézni. Hallgattam és figyeltem.

Ő is hallgatott, de nem figyelt, mert bár nem volt szándékában, mégse bírta sokáig és lassan-lassan ő maga világosított föl a nagy metamorfózis okáról. Elkezdett tanítványa szeretetreméltó furcsaságairól beszélni. Ezekből csakhamar megértettem én nemcsak a vajszín kesztyűt, hanem a bodros fűrtöket is. Pákozdy János szerelmes lett tanítványa, a mi kis énekes leányunkba. Csöppet sem csodálkoztam ezen, mert amilyen esetlen volt János a gyakorlatban, éppen olyan talpraesett volt az elméletben, tehát a jóízlésben is.

Most már nemcsak én kezdtem irigyelni Jánost, többen is irigyeltük. Az irigység csúnya indulat; nem is uralkodott rajtam sokáig; fölhagytam vele, de nem az én nagylelkűségemnek miatta, hanem ama tünetek után, amelyeket Jánoson

észleltem, t. i. először is a bakanadrág és a kék bekecs összhangját zavaró vajszín kesztyű eltűnt, majd ráadásul a fel-fodorított szőke haj is kiegyenesedett.

Kezdtém Jánost nem irigyelni.

Csakhamar kivettem belőle, hogy a leckéknek immáron vége, „mert — úgymond — az a kis bolond azt mondja, *én magától félek*; hát éntőlem ne féljen senki, legkevésbé ő, azért nem is megyek oda többé”. Ez végleg meggyőzött róla, hogy János csakugyan szerelmes, de arról is, hogy reménytelenül.

Végképen nem irigyeltem Jánost, — már most.

Szegény jó Jánosom, nem is e világból való voltál te; ezt elég korán meg is értetted, — itthagytad.

Hogy a kis bolond ki volt, azt nemsokára kisütöm, de majd csak Szabadkán; ott több okom lesz reá; mert hát furcsán van ez a világ *bölcsen berendezve*.

Eljött az 1864-ik év, a budai Népszínház első időszakának utolsó éve.

Már ekkor alig-alig bírtuk az állapotot, azaz hogy az állapot akkor is csak olyan volt, mint előbb, csakhogy előbb nem bírtuk nem bírni.

Most azonban *Szilágyi Béla* biztatására és ígéretére, hogy majd ő fogja fizetni a meidlingit ha sztrájkolunk, ha Molnár ellen csődöt kérünk, hogy az bukjék. Úgy látszott, hogy Szilágyi saját kezére akarta kaparintani a színházat; pedig bizony ő sem járt volna jobban, mert a budai közönség (különösen ezen a helyen) nem volt képes a színházat fenntartani; a Várhegy alatt elhúzódó hosszú, keskeny városrész kevés volt erre; a város többi részei messze estek a színháztól, — a lakosok pedig nagyrészt németajkiúk voltak, — eddig is a pesti közönség tartotta úgy ahogy a színházunkat, csakhogy ez nem örömet járt át a Dunán, kivált rossz időben, azaz télen, az igazi színház-idényben.

Szilágyi sem ígért, sem adott többet, mint amennyit addig kaptunk; ajánlata mégis nagy mozgalmat keltett a

társulat kebelében, mert Molnárbán már nem bízott, sőt haragudott reá, okosan-e, vagy okatlanul, azt nem kutatom.

A társulat (néhányak kivételével) elfogadta Szilágyi ajánlatát, a működést megtagadtuk, a meidlingit pedig tőle kaptuk.

Felszólítást intézett Molnár a társulat tagjaihoz. Mindenkinek bocsánatot ígért, ha visszatér az engedelmeseégre, de mi erősen kitartottunk. Különben Molnár nem is haragudott, csak Szilágyira, mint felbujtóra, (ez erre el is volt készülve), na meg *Vízvári Gyulá-val* de későn, mert Vízvári nagyon praktikus volt már akkor is, nagyon jól tudta szentesíteni az eszközöket (a kis kobold) — és a hajó süllyedőben volt! Ponamus! ponamus! (Ez a ponamus egyik pályatárs szavajárása volt; mindent jelentett ez nála, csak éppen azt nem, hogy ponamus. Korlátolt volt az istenadta.)

Molnár felszólítása eredménytelen maradt. Ő tehát folytatta előadásait néhány emberével, apró darabokat adott; e kintartása valóban erős lélekre vallott. Ekkor történt *Degré Alajos „Rendkívüli előadás”* c. darabjában, hogy a színpadon *Bokor József-nek* le kellett volna lőni Molnárt, de a pisztolyt elfogta a színpadi pisztolyok krónikus betegsége: csütörtököt mondott; Molnárnak azonban okvetlenül le kellett esnie; el is esett, a csütörtök dacára is. Ekkor Bokor így szól: „hah! a gyáva, meghalt, mielőtt lelöttem volna!”

Fine finale, — Molnárra a csőd kimondatott. Pénzt ugyan nem kaptunk, a színház se lett Szilágyié; meidlingit sem adott tovább; meg volt a nagy krach!

A Népszínház hároméves fennállása után bezárattott; a társulatban nagy zűrzavar támadt.

Nem sokkal előbb halt el nagybátyám, *Maier Károly*; ez Abony mellett a paládicsi pusztán földhaszonbérelő volt. Az én édesanyám is nála tartózkodott. Nagybátyám 1000 forintnyi örökséget hagyott reám; anyám is örökölt tőle, s az én felajánlott részemet nem fogadta el; beköltözött Abonyba, itt kis házacskát vett. Nem is mozdult ki onnan

többé szegényke. Engem tehát a Népszínház katasztrófája (legalább anyagi tekintetben) nem rendített meg.

A többieknek azonban nagyrésze kenyér- és szállás nélkül maradt. Ezek a színház elején, az emeleten lévő festőteremben húzták meg magukat; díszletdarabokból szobákat kerítettek el s így a nyomorban is rózsabokrokon aludtak és felhőkkel takaróztak.

Most búcsút veszek tőled, reményeim bölcsője!

Most búcsút veszek tőled, hol üres gyomorral annyi estét áttáncoltam, hogy nem is tudom, hol vettem hozzá annyi erőt.

Búcsút veszek tőled, hol minden nyomor mellett is elég vidáman teltek napjaim, mert hiszen a virágos ifjúkor olyan tőke, amely *elfogy* ugyan, de amíg tart, lehetetlennek tartjuk azt.

Búcsút veszek tőled, de csak a viszontlátásig!

HARMADIK FEJEZET.

VÁNDORÉLET.

1864—1866.

Semmitől se tartok annyira, mint attól, hogy ezek az iratok unalmasak.

Az igazmondás csak akaratunktól függ, ez kinek-kinek módjában van; de már az érdekesség vagy a mulattatás *adomány*, amellyel nem mindenki bír. Sok lehet itt olyan, amelyet én mulatságosnak találok, *mert újraélem azokat* és látom a legapróbb részletekig, holott itt ezek a részletek talán hiányoznak belőle, s ennél fogva már untatnak; viszont lehetnek olyan helyek, amelyek nekem nem mulatságosak, amíg másoknak azok; — mit tudom én?!

Valaki azt mondta nekem egyszer, hogy ő még nem olvasott unalmas emlékiratot; (ezt az enyémet persze nem olvashatta), hát én sem, egyet kivéve, nem azért, mintha nem lett volna érdekes az is, (sőt), de hosszadalmasnak, terjengősnek találtam; dehát ő gyónásfélét írt, én meg csak egyes eseteket életemből. Lehet, hogy bennem volt a hiba. No de menjünk tovább: allons plus loin, mondogatta *Leplatnier* francia nyelvmester az ő tanítványainak.

*

1864. őszén Sipos Károlyhoz szerződtem egy évre; mint színész, magán- és karénekes (mert ilyen is van ám), havonként 36 frt fizetés, 25 frt előleg (5 forintjával törlesztendő).

A téli idényt Szabadkán töltöttük s a karénekléstől felmentett Sipos; de ettől fogva nem is énekeltem többé karban.

A budai Népszínháztól Sipos társulatánál voltak még *Szépék* (Szép József és Mátray Laura), meg az epedőszemű, gyűszűszájacsakájú énekes lányka; éppen nem volna csoda, ha a többire (éppen emiatt) nem is emlékezném, mert az epedőszemű kis kobold nem volt senki más, mint... Éppen ezért van nagy okom hálásan emlékezni Szépékre is. (Különösen Szépnére.) Hogy miért, — no mindjárt, mindjárt, ámbár hogy már gyanítható is, de én nem bírom bevallani, (hiszen még csak 36 éve).

Ott volt *Siposné*, kedvelt társalgási, és drámai színésznő. Ott volt *Molnár József* (hosszú Molnár), magas, szikár, szép, kifejező arcú, igen tehetséges jellemszínész; ez lett itt mesterem; sajnos, hogy folyton nélkülözésekkel küzdöve, később elhagyta a pályát és valahol jegyző lett. De sok tehetség megy így semmivé. Vájjon mindenütt így van ez, vagy csak nálunk?

Ezen a télen sok mindenféle szerepet össze-vissza játszottam. Sokat tanultam, — nem mondom, hogy eleget. Jutalomjátékomul *Molière* „*A fősvény*“-t vettem, melyben Harpagont adtam. Lakásom földes (vagyis padolatlan) szoba volt, és gyakran feltörtem talaját, kivált amikor Harpagon kincskereső nagy jelenetét tanultam; házigazdám (*Lepold*, nyugalombavonult kötélverő mester) gyakran hallotta a szomszéd szobából és titokban mondogatta: „az a Kassai vagy nagy művész lesz, vagy megbolondul”. Figyelemreméltó megjegyzés egy kötélverőtől; — vájjon teljesedett-e? És ha igen, vájjon melyik?

Szabadka nagyon mulató város hírében áll még ma is (1900), akkor még inkább az volt; csak nagy fortéllyal tudtam kikerülni a dínom-dánomokat, amelyeken az volt a szokás, hogy akinek eszébe jutott (ilyen mindig akadt bőven), egy tálcára helyezett 8—10—12 poharat, tele töltötte borral, a jelenlévő vendégek közül eléje állt valamelyiknek, reá-

köszöntötte s kiitta mind, ekkor a másíknak folytatni kellett ugyanígy. Én a bort sohasem kedveltem (ma sem iszom) és most 60 éves koromban gyermekmódra szeretem a tejet meg az édességet. No meg a szép nőt is szeretem, — de hiszen ez is csak édesség ... (amikor nem keserű).

Szabadkán lakott *Jámbor Pál* (Hiador), gyöngédlelkülettű, minden szépért lelkesedő és lelkesítő költő is; érdeklődve buzdított bennünket; darabját is adtuk.

A komikai szerepek gyakran furcsa helyzetbe sodorják annak képviselőit, és az elől nincs menekvés. A komikust kedveli a közönség, de össze szokta cserélni szerepeivel, s ezek miatt nincs semmi tekintélye. *Szigeti József-nek Vén bakancsos* című népszínművében Fritzi szerepét adtam; tetszett nagyon, — kivált a gyermekeknek. Másnap az utcán haladva, egy hátulgomboló nadrágos kis fiúcska folyton a sarkamban volt, végigkövetett az utcán, hangosan szölogatva: „Fritzi, kis Fritzi! hogy vagy? hová mégy? megállj, ne siess, — mit ebédeltél?” Szeretetből jött, el kellett tőr-nöm, — de mit is tehettem volna, — hogy a macska rúgja meg! Nem tudtam másként véget vetni, bemenekültem előle a vendéglőbe. Nem bírtam én tekintélyre vergődni soha, szerencsére nem is igen vágytam reá.

Csinos ifjú, majdnem gyermekember jött társulatunkhoz Pestről, (akkor még nem volt *Budapest*). Megszökött hazulról s fölcsapott közénk. Egy alkalommal szállásomon beszélgettünk a jövőről s látom, hogy felveszi az asztalról beretvámát és egy lúdtollat kezd vele faricskálni, (akkor még lúdtollal is írtunk). A beretva persze csakhamar kicsorbult. Reá néztem és így szóltam: ha ezen a pályán marad, önből bonviván színész lesz. Ez be is teljesedett. Sose bírta elfelejteni később se, hogy én ezt abból hogyan tudtam megítélni. Hát egyszerűen úgy, mert abból láttam, hogy az élvezetek vonzzák, csak azokat keresi, anélkül, hogy annak következményeivel számot vetne; mulattatta a tollfaragás. Ez az ifjú *Földényi Béla*, *Emilia* íróő fia volt, tehetséges, de hamar

elbetegesedett, ezért ne-m fejlődhetett ki. (Nagyon is bonviván lett.) Később a pesti Nemzeti Színházhoz került.

Ugyancsak ezen a télen jött hozzánk szintén Pestről egy másik ifjú, Főidényi barátja; ez a szép, nyúlánk termetű, csengő, zengő hangú szőke gyerek. Csakhamar szerepet is kapott s nem győztem bámulni, hogy egészen kezdő létére, hol vette a nagy színpadi nyugalmát (színésznyelven: szemtelenséget), hogy egy ilyen, be se tanúit szerepet, (mert nem tudta), oly nyugodtan el tudott mondani, sугás után. Hát ez meg *Nagy Imre* volt, később a Nemzeti Színház hősezerelmes művésze, Rómeója.

Érdekessége volt a szabadkai színháznak, hogy minden egyes páholya más-más színű szövettel volt kárpitozva, ezt a színház építésekor a páholyok tulajdonosai saját ízlésük szerint maguk díszítették így. Igaz, bíz' a majd elfelejtettem. Itt volt *Gyöngyössy Pali* bátyánk is, öreg színész a régibb korból. Egyszer valamelyik magyar történelmi darabban megeseett vele, hogy fényesen kiöltözve, kicsiny nyírott bajuszkája fölél, szerepéhez méltóan, nagy bajuszt ragasztott. Már a színpadon állt, amikor a színpalak mögöl valamelyik kópé kolléga tréfából besúgja neki a színpadra: „Pali bácsi, leeseett az egyik bajusza!” Pali bácsi óvatosan egyik kezét arcához viszi, tapogatja, hogy bajuszának melyik fele maradt a helyén, persze rögtön meg is találta, mert mind a két bajusz a helyén volt, azt hitte hát, hogy a másik fele esett le. Hogy félbajuszos ne legyen, ügyesen lekapta kezébe akadt felét, azt hívéen, hogy most már egyik fele sincs meg, s így a megmaradt felével nyugodtan átment a színpad túlsó oldalára. A közönség látva a félbajuszos magyart, elkezdett nagyon kacagni. Egyik kolléga a színpalak mellett meglátta Pali bácsi félbajuszos mivoltát, odasúgja neki: „Pali bácsi, leesett az egyik bajusza !”

— Tudom öcsém — szólt Pali bácsi —, már levettem a másik felét is, de vájjon mit kacagnak olyan nagyon? — Nem igen való már öreg korban színészkedni!

Most pedig sietek Szabadkára, halasztott ígéretemet beváltani. Különöségeim közé tartozott, hogy sohase szoktam kezet csókolni, — még nőnek sem, — ezt Szépné igen jól tudta; rögtön észrevette hát, amikor egy alkalommal a kis epedőszemű, piszeorrú, gyönyörűszájú kis énekesnőnk előtt lehajolva, annak pici puha kacsóját ajkaimhoz emelvén, ezen szokásomtól eltértem. Régi dolog, hogy az ilyesmit más mindig hamar észreveszi.

Néhány nap múlva így szólt Szépné: (Mátray Laura, később Gyöngyössy Jánosné méltóságom asszony, ez a finomlelkű hölgy nagy pártfogóm volt. Ő fedezte fel *Kegyes József* paraszt-naturalista piktorát is, akinek saját festette arcképe a Történelmi Múzeumban van.) Bravó, jól van Kassai, csak rajta, maga jó fiú, ez pedig kedves szép leány, csak folytassa! Elpirultam. De ő bízott, hogy az neki nagyon tetszik és ebben segítségemre lesz. Nem szerettem, hogy így rajta-kapott a Pákozdy Jánosiságon, de ezen már nem lehetett segíteni.

Szépné ígéretét beváltotta, de nekem erről többé egy szót sem szólott, vagy tizenöt évig hallgatott — gyengédségből.

Volt akkor Szabadkán egy (már nem éppen fiatal) ulánus (dsidás) katona karmester, magyarul éppen annyit tudott, mint amennyi haj volt a koponyáján, — az pedig nem volt neki semmi. A karmester különben kedves, derék ember volt. A kislány mamájával nagyon meg tudta értetni, hogy milyen énekesnőt fog majd képezni a kislányból. Meg is kérte, meg is kapta, el is vette, énekesnőt csinált belőle, sőt mivel a jósnak egyik lényeges alkatrésze, hogy a jó ember csak addig él, amíg másoknak terhére nem válik: néhány év múlva bebizonyította, hogy kiérdemelte a jó epithetont: meghalt.

Mondom, sok idő telt el ezután, amikor Kolozsváron elő mertem hozakodni Szépné előtt az én ügyemmel, ő — úgymond — megtett mindent érdekemben annakidején Sza-

badkán, beszélgetett a kislánnyal, hogy az a Kassai milyen derék fiú, abból jó színész lesz, de a kis bohó csak szemet meresztett, mint aki nem érti az egészszet, majd szájacskáját lebiggyesztve, vontatottan csak annyit mondott: *kicsi*.

Fájdalom! A kis epedőszemű mindenképen igazat mondott és bizony ezúttal *Pákozdy János-on* lett volna a sor, hogy ne irigyeljen, Szépnétől (ettől a finom úrnőtől) pedig gyöngédség volt, hogy azt akkor elhallgatta.

Végre pedig: a kis epedőszemű, gyűszűnyi szájú leányka; *Kölesi Lujza*, — a karmester: *Blaha János*, — a harmadik, a *kicsi* persze *én* voltam. Ebből a leánykából lett aztán az aranyos *Blaháné* (majd *Zsoldosné*), végre *báró Splényi Ödönné*, vagy *Blaha Lujza*.

Síposhoz ugyan egy évre voltam szerződve, de már 1865 tavaszán megbukott. Szabadkán a közönség csak az első 3 hónapon látogatott bennünket szorgalmasabban; amint a farsang beköszöntött, nem járta a színházat. Sipos bukása nagy zavarba hozta a társulat tagjait, csak engem nem, mert kis örökségem kiségitett; ezt az örökséget, ettől fogva, a vidéki várdorlás deficitjei lassanként el is nyelték.

Adós nem maradtam soha és sehol; de bezzeg maradtak nekem, előbb Molnár, most Sipos. Különbön örökség nélkül se maradtam volna én adós, mert nagyon óvatos voltam mindenkor: egész életemben irtóztam az adósságtól; (az adósságnál kezdődik a rabszolgaság), ha nem volt miből, akkor inkább nélkülöztem. A megélhetésre nem sok kell az embernek, csak érteni kell hozzá.

Bock Ernő „*Egészség négy könyve*” c. népszerű művét tanulmányoztam: ebből tanultam megismerni a tápszerek értékét, amely nem mindenkor van arányban azok árával. Azt is szem előtt tartottam mindig: mennyi munkát kell végezni, és eszerint táplálkoztam, és pedig nemcsak általában, de még esetről-esetre is. Nemcsak komikus, de kémikus is lettem s egész életemen keresztül így éltem.

Bukás után a társulat főbb tagjai, *Szigeti Imre* színházi kellékeivel, (mivel Szigeti nyáron nem tartott társulatot és kellékeit átengedte társulata megmaradt részének), úgymint *Bokor József* tőlünk, *Szabó Károly* Szigetitől és *Jánosfi* vették kezükbe a társulat némely részének vezetését. Elindítottak bennünket Székesfehérvárra, úgyhogy poggyászainkra pénzt vettek föl; ennek egy részét kiosztották közöttünk (én is kaptam vagy 35 forintot), a többin bennünket szállítottak. Poggyászaikat a hitelező által szállították utánvétellel. Hát bizony Fehérváron is rosszul ment. Ott volt a poggyász, de nem bírták kiváltani; úgy szedegették ki belőlük naponkint az előadáshoz nélkülözhetetlen darabokat (kölcson), ezeket másnap újakkal cserélték ki. Nyomorúság!

A kis Lujza férjhezmenetele csak később történt, itt még velünk volt ő is. Több fehérvári ficsúrnak megakadt rajta a szeme. Egyezer éppen náluk voltam, amikor egy ilyen ficsúr kártyákat hozott neki és játszani kezdett vele, tanította.

Javában kártyázgatott a kis Lujza a ficsúrral — egyszerre az apja, *Kölesi* (vagy mostohaapja, nem tudom), felkapta előlük a kártyákat és zsebrevágva azokat így szólt: „itt így nem kártyázunk”. Mi nem értettük az egészet, amíg (félrevonulva) meg nem fejtette: azok olyan áttetsző kártyák voltak, amelyek világosság felé tartva, fajtalan ábrázolókat mutattak. A kis aranyos *Kölesi Lujza* persze erről semmit se tudott (bizonyosan még ma sem tud). Talán szerencséje, hogy volt, aki elég jókor észrevette. Még ma is előttem látom, milyen kedves, naiv ábrázattal forgatta kis kacsóiban a *Mefisztó-kártyákat*.

Székesfehérvárról Komáromba mentünk, hogy miképen, arra bizony már nem emlékszem, de bizonyos, hogy sok bajjal és kevés bagázsival.

I. Napoleon nem vette be híres Komáromot, — minket meg Komárom nem vett be! Rosszul ment. A kis Lujza még mindig velünk volt, itt hagyott el bennünket és férjhez ment a csúnyanevű *Blahához*.

Különben pedig Komárom (azonkívül, hogy dolgaink rosszul mentek volna) még arról is emlékezetes nekünk, hogy dunai szigetén, (ahová horgászni járogattunk), rettenetes sok volt a szűnyog. Halat? — halat ugyan nem bírtunk fogni, de kárpótlak a szűnyogok, mert sovány orcáinkat kövérré puffasztották mégis.

Már nem tudtuk, hogy mihez fogjunk; elővettük hát a színészet utolsó eszközét, reményét, tudniillik mi férfiak, számszerint tizenegyen, elmentünk gyalog Ószőnybe, az urak ablakai alá kántálni. Én ugyan nem voltam erre éppen rászorulva, de a vándorélet minden esélyeiben részt akartam venni, tudni akartam hát azt is, hogy milyen az a kántálás.

Komáromtól ószőny mintegy 7—8 km. távolságra esik. Elindultunk kora délután, s még jó világossal értünk oda. Itt először is a tanítót kerestük fel, megtudakolni, melyek lennének ama bizonyos úri lakok, ahol (persze némi adomány reményével) szerenáddal tisztelkedhetnénk. A jó tanító eze- ket kijelölte. Az elsőnek kapui zárva voltak, itt tehát kénytelenek voltunk az utcán maradni. Az ablak alatt félkörbe álltunk és *Bokor József* jeladására rázendítettünk *Nabukodonozor* operából a babilóniai fogságban kesergő zsidók énekét: „Szárnyat ölts fel szívem.” Az éneket bevégeztük, de szívünk szárnyas gondolatja hiába röpült egész a magas *á-ig*, mert az ablakok szárnyai nem billentek, fülük pedig nincs az ablakoknak, csak szemük, azonban ezek is csukva maradtak. Mi tehát odébb mentünk egy házzal, meg egy csalódással.

A második stáció hosszú, derékszögben épült földszintes úri lak volt, tágas udvarral, itt nyitva volt a kapuajtó. Bementünk és az épület belső szögletében kört formálva, rázendítettünk ismét, hogy: „Szárnyat ölts fel szívem gondolatja.” Egymásután jöttek ki a folyosóra. A kövér szakácsné, a karcsú szobalány, a hetyke inasok és a többi, nem tudom még kicsodák. Vég^hhallgatták Nabukkót. Azután egy úr jött ki (talán a gazdatiszt), ez így szólt: „a gróf úr

hallotta önöket, itt küldi e csekélységet (10 forint), azonkívül itt van a folyosón, az asztalon sajt, kenyér, meg bor, akinek tetszik, tessék hozzálatni”. — Hát biz mindezek nagyon is kívánatosak voltak nekünk. A 10 forintot szépen megköszöntük, dehát azenfelül mi még, sőt mi már éhesek is voltunk, mégpedig ugyancsak; (az ember akkor szokott legéhesebb lenni, mikor nincs), de szégyellettünk az asztalhoz menni, mert a cselédség oda közelebb állt, s nagyon nézett bennünket.

Valamelyik francia író — gondolom *Vauquerie* —, mondja: „de szeretem, hogy nem szeretem a sajtot, mert különben enném.” Lett volna csak velünk magyar színész Komáromban, majd megette volna, ha nem is szereti.

Az éhes gyomor hatalma erősebb, mint a nevelés mesterséges szemérme; ennélfogva lassan-lassan beszállingóztunk a folyosóra és a bor-sajt-kenyéres asztaltól, helyesebben a kíváncsi tekintetektől kissé tova, egymásmögé álltunk libasorba, aki legelői állt, persze, az szégyenlette magát a legjobban, noha már esteledett.

Víggal elegendes szomorú helyzetünk csöndjét a bámészkodó cselédség csoportjából jövő férfihang törte meg, üdítően hatott reánk, mert elárulták, hogy látták előadásainkat Komáromban, tehát érdeklődnek; azt kérdezte; „melyik a Dunanan papa?” A jég meg volt törve, és mi előretoltuk (a magyar színészetnél ritkaságszámba menő) gömbölyű *Bokor Józsefet*.

Bokor József, miután már ennyire le volt leplezve, ennek fejében nem késlekedett félszeméremmel, de egész étvággyal az asztalhoz sietni; lekanyarított egy darab sajtot, kenyeret, azzal leghátulsónak állt a libasorban, ezzel egyszersmind 11 embernyi távolsággal messzebb esett az asztaltól és a közelében ólálkodó szégyentől.

Most vékony női hang szólalt meg: „hát a Dunanan úrfi?”

Arcomat elfutotta a pír, lélekzetem elszorult, éreztem, láttam, hogy sorsomat immáron én se kerülhetem el (hála Istennek!). Előre löktek. Én követtem elődöm bölcs példáját: kanyarítottam és beálltam a sorba hátulsó libának.

Többet aztán már nem is kérdeztek tőlünk. De most már, aki legelől állt, vérszemet kapott, kanyarított és hátulsónak állt. Így ment ez rendre mindaddig, amíg mind a tizenegyen meg nem sajtosodtunk; addig-addig álltunk egymás háta mögé, hogy végre az asztaltól egészen messzire jutott a libasor.

Elfogyasztottunk sajtot, kenyeret, bort, aztán köszöntünk. Mivel pedig a színész-nép nem sokat törődik a holnap-pal (kivált, ha még egy kis bort is ivott), hát igen vidám hangulatban hagytuk el a vendégszerető kúriát, kivált *Kovács Móric*, a raccsoló.

A harmadik stáció a paplak volt.

Amint a kaput kinyitottuk, hátul az udvarban nagy kutya ugatott. Vártuk, de nem jött elő, alkalmasint meg volt kötve. Beléptünk az udvarra.

A ház főbejáró ajtaja be volt téve, de az ajtó fölött ablak volt, amelyen világosság jött ki, tehát otthon voltak.

Az ajtó előtt mi szép kört formáltunk, is rázendítettünk: „Szárnyat ölts fel szívem gondolat ja!” (éppen ide illett, mert szép papos ének). Már a végefelé jártunk az éneknek, zengvén: „és töröld el bűnünk undok mocskát” — klics-klacs, a néma ajtót hirtelen bezárták, a lámpát kioltották ... tisz-tába voltunk egyszerre.

Éppen az ének vége következett: „irgalom, szent atyánk, irgalom!” Raccsoló *Kovács Móric* térdreesett (a bor is segített), kezeit összekulcsolta, ettől mindnyájan kedvet kapunk, ugyanazt cselekedtük és torkunk szakadtából ordítottunk: „irgalom, szent atyánk, irgalom!” Az irgalom benn-rekedt ugyan a parókián, — de legalább mulattunk.

Visszamentünk Komáromba. A 10 forintot 11 felé osztottuk, egyre-egyre 90 krajcár (10 krajcár valamelyik inté-

zönk révén elsikkadt). Hát ilyen a kántálás, megpróbáltam ezt is, jólesik visszaemlékezni... *ha már túl vagyunk rajta.*

A kántálás mint ultima ratio szerepelt a kis társulatoknál, az volt nekünk is... bomlásnak indultunk. Én Pestre mentem, ahol is hosszas alkudozások (és Szabadkára való levelezések) után konzorcium által ott zálogba vetett ládámat Pesten kiváltottam (illetőleg megvettem) *Koch* nevű zsidó szállítótól 70 forintért. Neki bizonyára nem ért annyit.

A társulat egy része még mindig együtt maradt: Esztergomba ment. (Vájjon miként?) Elrándultam Pestről hozzájuk s néhányszor felléptem velük a színpadon. Micsoda színpad volt az! Valami mulató-kertben, az élő fák közé, maguk a színészek tákolták össze, deszkából meg lécekből; gyatra alkotmány volt nagyon, szecessziósnak is nevezhetném, ha az efféle nem lett volna már régidők óta folytonosan napirenden, vidéki kis truppoknál.

A színpadtól jobbra-balra papírra mázolt ócska díszletdarabok tették a tákolmányt szélesebbé, ezek mögött Öltöztek a színpad egyik felén a nők, másik felén a férfiak. Az előfüggönnyt fönt egy szál lécc tartotta, ez csak több rántásra szakonként ment föl: ez a függönyléc minden rántásra felül úgy meghajolt, hogy Zajongi, magastermetű tenoristánk feje minden rántásra előbukkant a függöny fölött. Amikor a függönnyt húzták, az első rántásra látható lett: felül Zajongi feje, alul meg a lába térdig; második rántásra: felül a feje, alul meg derékig, és így tovább, amíg a függöny egészen felment, — lehet gondolni, hogy nem magasra. Gyönyörködött ebben a közönség, — a megpukkadásig.

Teteje a színpadnak nem volt. A színpad dobogója is nagyon alacsony, a szegény sűgónak összekuporodva kellett ülni.

Délután nagy zápor esett, a papírdíszletek rongyokká áztak, jobbról-balról cafatokban fityegtek le a lécekről. Már se idő, se jobb díszlet nem volt, így maradtak hát ezek elő-

Mint Walter Ferdinánd

Barabás Miklós rajza

Mint Bánk bán

A két Lendvay

LENDVAY MÁRTON

Ristori

Rachel

Benza Idu

Patti

adásra is. A sűgő pedig bokán felül űlt a szűnpad alatt megállott esőben.

Előadás alatt az esztergomi jeunesse d'orée a lefoszlott díszlet nyílásain át kedélyesen győnyörkődött benne, miként öltözködtek és festették magukat színésznőink azokon belül; csípős megjegyzésekben sem volt hiány. Nagyon regényes volt.

Erre is jól esik visszaemlékezni ... *ha már túl vagyunk rajta.*

Néhány fellépésem után otthagytam ismét a társulatot, melynek művezetője *sok*, — igazgatója egy se volt.

1865. július 28-án *Szigeti Józsefiéi*, a pesti Nemzeti Színház művészevel szerződést kötöttem, öccséhez, *Szigeti Imre* igazgatóhoz október 1-től 1866. év virágvasárnapjáig 40 forint havi fizetéssel, Pécsre.

Pécsett vagyok hát. Amikor ott szállást vettem ki, egy csizmadiamesternél, a szoba árához hozzátette, hogy ezen ár fejében leányai udvarolni is fognak nekem. Meglepett kissé ez a kinyilatkoztatás. Később megtudtam, hogy Pécsett ez annyit jelent, hogy a leányai a szobát rendben fogják tartani, takarítani.

Azt a telet tehát Pécsett töltöttem volna, — ha kitöltöttem volna *Szigeti Imrénél* Csakhogy ez a Szigeti Imre fránya egy monsieur volt. Valami különös keveréke a furfangos, rokonszenves, mégis kiállhatatlan, csinos, eszesnek mutatkozó, mégis oktalanságokat elkövető, hiú, hol piperkőc, hol meg külsejére mit sem adó, az egyszerű, barátságos, majd vérig bosszantó, zöld, éretlen modorú, műveltségre felületes, a nők előtt kapós (szinte szép) ember ... vagy mi volt. Velem mindenestre kegyetlenül bánt.

Különös apró-cseprő szokásai közé tartozott a többi között az is, hogyha valami apró tárgyat, például inggombot, írönt vagy effélét kölcsönkért valakitől (szokása volt

ez), azt többé vissza nem adta. íróasztalán egész nagy halmoz ilyen összegyűjtött iróndarabot láttam, az enyém is közöttük volt. Apró dolog ez, de az ilyenek gyakran jellemzők; nem vette ő azoknak semmi hasznát, csak a szegény kölcsönző károsodott.

Többen voltunk nála a komikus szakmára, úgymint *Újházi Ede*, *Vízvári Gyula* és én (talán többen is).

Szigeti Imre szerette színészeit (úgy a színpadon, mint azon kívül) egymásra heccelni. Tette ő ezt mindenikkel, de ki lett volna erre alkalmasabb neki, mint a két kis komikus: *Vízvári* meg *Kassai*?

Még Budán betanultam vagy tíz szerepet, ezek között volt *Dózsa György* drámából a *költő* is. Ezt a szép, komoly szerepet el engedte itt játszani (nagy a gyanúm, hogy azc is heccből), de ez element elég simán.

Megindította hát a heccelést *Vízvári* és közöttem, úgy a maga, mint a többiek mulattatására, és melyik színész merne nem mulatni akkor, mikor az igazgató mulattatni akar?!

A jó tréfának nagy jogosultsága van (szerintem) mindaddig, amíg azzal senkinek sem okozunk kárt vagy fájdalmat. *Szigeti Imre* más nézeten volt (vagy nem tudta annak határát megérezni). Ő nem nyugodott addig, amíg fájdalmat nem okozott, vagy akár két, vagy akár többek által nem okoztatott. De már erre nem jól esik visszaemlékezni, még akkor se, ha már rég túl vagyunk rajta.

Egy este *Hubenai* kollégámmal éhesen üldögéltünk a kávéház előtt lévő elhagyott padon, néztük a holdvilágot. *Szigeti Imre* többedmagával éppen arra jött; beszédbe eredt velünk; kérdezte, hogy mit csinálunk ott.

Mi, nem minden hangsúly nélkül, adtuk tudtára, hogy vacsorálunk a holdvilágnál. Ez kissé bántani látszott őt, és meghívott bennünket is magához vacsorára. El is mentünk.

Sajtot adott teával, de amíg a tea főtt, úgy megszékált, mire elkészült, annyira elöntött a keserűség, hogy minden

étvágyam elment úgy tőle, mint a sajtjától. Ekkor elkezdett kínálni, amire én azt feleltem: „köszönöm, már jóllaktam” (t. i. keserűséggel).

Csakhogy most már az a bászli Hubenai se akart enni. Hát ebbe fogódzott; azt kérdezte tőle, hol vacsoráztunk. Az a csacsi azt felelte, hogy itt a szomszédban, a hentesnél. Hát ebből ugyan egy szó sem volt igaz, de így akarta elütni tréfával, — vagy mivel. — *Főidényi* beszélte később, hogy valahol Szigeti úgy nyilatkozott, hogy én nála éhségről panaszkodtam, s mikor sajttal kínált, úgy jól voltam lakva, hogy nem bírtam enni. Nem ám, a méregtől, meg az olyan kínálástól, mint az övé volt!

No, de ezt még nem is veszem tőle olyan rossznéven, mert végre is igaz, hogy azt mondtam (habár képletesen), hogy már jóllaktam, de ő ennek valódi okát vagy nem tudta, vagy — méginkább — nem akarta megérteni, a nagy rabu-lista. Nem folytatom tovább, máris sokat foglalkoztam személyével.

Térjünk valamivel vidámabb tárgyra, noha ez még mindig összefügg Szigeti Imre kedvteléseivel.

Már nagyon egymásra uszított volt bennünket, amikor egyszer ugyanazon darabban mindkettőnkre szerepet osztott, hogy versenyeztessen bennünket. Hát ez elég szelíd mulat-sága volt, legalább valamelyes formája volt, csakhogy az öltözőben már előadás előtt és alatt folyton heccelt. Én sohase voltam barátja az efféle vetélkedéseknek, mert ez sem egyéb heccnél. Akinek a természet, vagy az Isten többet adott: vigye el a pálmát minden hecc nélkül, ós ne játsszék senkise jobban, mint ahogy tud. De térjünk reá.

Említett darabban *Vizvári* zsidó szerepet adott (ezekben volt legerősebb), én pedig tótot.

Ezekre *Vizvári* is súlyt fektetett, engem pedig nagyon izgatott, hogy ezzel az olcsó, de hatásos eszközzel le fog gyúrni. Sohase szerettem az olcsó dicsőséget, napi esemé-

nyékről se szerettem kuplézni soha; persze, hogy mégis tenem kellett nekem is, — megkívánták.

Az efféle művészkedést úgy tekintetem, mint vásári sátor előtt a nagy dobot, amely maga még nem mutatvány ugyan, de arra rászolgál, hogy a közönséget becsődítse, tehát az érdeklődést felkeltse, fenntartsa; mint ilyen nem is éppen értéktelen, mert így, ha már bejött a közönség, lassan-lassan a valódi művészetet is be lehet lopni a lelkébe. Csakhogy (fájdalom) e tekintetben ezelőtt hatvan-hetven évvel előbbre voltunk, mint ma (1900). A művészet fogy, a dobok szaporodnak, a művészek kisebbek lettek, a dobok nagyobbakat puffannak.

Mint már mondtam, itt volt velünk Pécssett az ötletes fiatal színész és kedves kolléga, *Újházi Ede*, kinek művészkörmei már ekkor is mutatkoztak — honny soít qui mal y pense!

Újházit közönségesen kadettnak hívtuk, igen karcsú fiú, gyönyörű hullámos hajzata, s nagyon vékony lábszárai voltak. Mint mindnyájan, ő is magyar öltözetben járt, mégpedig lakkcsizmásan.

Pécssett az volt a szokás, hogy jutalomjátékok alkalmával a koszorúkat vagy ajándékokat nem a zenekarból nyújtották fel a színpadra (mint más városokban), hanem a zsinórpادلásról bocsátották le szalagon a jutalmazandónak a színpadra.

Kadett jutalomjátékára mi is gyűjtöttünk a társulat kebelében egy aranyórára meg láncra vagy 20—30 krajcárt; megjegyzem, hogy nem az én mesterségem volt, de éppen kivonni magamat nem akartam az adakozásból. Ezen a 20—30 krajcáron vettünk egy szép sárga gyermekórát, ezt annak rendje s módja szerint koszorúra függesztvén, előadás közben szalagon leeresztettük neki a színpadon.

Az óra sárga is volt, csillogott is, de még jobban csillogtak Edus szemei, amikor lassan ereszkedni látta.

Az óra sárga volt, fényes volt, a közönség is aranynak gondolta, szörnyen tapsolt, mi pedig a színpalak mellől néztük a komisz tréfát.

Szegény kadét meghatva vette kezéhez a hamis jószágot, de amint közelebről meglátta, egyezzerre le volt forrázva, tisztába lett az egész turpisággal. De még ráadásul a szörnyű tapsra, mit tehetett, kénytelen volt hálás mosollyal hajlongani a pléhórával.

Mulatságos rossz tréfa volt. Nem helyeslem, nem kedvelem az ilyen: diabólikus.

Ugyanitt Pécsen *Zoltán József* pályatársam egynehány karikatúrát rajzolt néhányunkról (szerepekben). Ezek a rajzok kezdetlegesek, de mégis igen jellemzők; holmi hírlapi kritikák, szerződések és egyéb, pályánkra vonatkozó, emlékeimmel összegyűjtve őrzöm azokat ma is (1900).

Bármily kellemes volt is különben a társulat, mégis eltávoztam tőle. Nem bírtam ki sokáig *Szigeti Imre* heccet (lehet, hogy ő is így akarta), télvíz idején otthagytam Pécsen, azaz csak az igazgatót, mert a város szeretett. Kaposvárra mentem, ahol *Bényei István* és *Laczló Gergely* társigazgatók testülete működött, ahol is 1866. év január 25-én együtt lejtettük *Rótt Erzsivel* a tót táncot.

A pécsi keserű hangulat, mely Kaposvárra kergetett, meg az a körülmény, hogy itt, Kaposváron, már nem sokáig maradtunk, okai, hogy nem sok az, amit Kaposvárról feljegyezhetek. Az első is szomorú, itt hallottam, (jó, hogy nem láttam) ki az utcára a rabok jajgatásait, amint a megyeháza udvarán botozták őket. Bizony, fáj ez még nekem is.

Előadásainkat Kaposváron a nagyvendéglő termeiben tartottuk. A kis társulatnál (amilyen ez is volt) a kollegiális szellem sokkal jobb, mint a nagyoknál, a színésznek bő tere nyílik a játékra. Össze-vissza adtam itt mindenféle

(persze leginkább komikai) szerepet. *Bényeiné* (Harmath Emma), ez élénk operettprimadonna és népszínműnekesnő és egyszersmind az igazgató neje kedvéért (de még a közönségéért is), sok ilyenemű víg darabot adtunk elő. Sőt másik igen jó és élénk operettprimadonnánk is volt, amilyen kis társulatnál ritka bőség (*Szigetköziné Hetényi Antónia* személyében). Itt volt az eleven játéku, jóízű *Tímár Jancsi* is. (Róla szólok még később.) Itt voltak *Czakóék* is. *Czakóné* operettnekesnő volt, férje, *Czakó Endre* pedig sűgő.

Czakó Endre jó sűgő volt, ez már magában is megbecsülendő. De mintha valami egyébre is született volna, ez a hegyesbajuszú, nevetős, kékszemű ember.

Megvolt ugyanis az a feltűnő szokása, hogy előadás alatt nemcsak sűgött, hanem a sűgást mindenféle mimikával, sőt ötletekkel is kísérte, melyekkel olykor a színészt ki is segítette.

Czakó ötletei olykor üdvösek, olykor alkalmatlanok lehettek ugyan, de mimikái sose voltak sem alkalmatlanok, sem üdvösek, de mindenkor mulatságosak. Sűgás közben majd az orrán keresztül sípolgatott, majd meg krákogott, miközben kezeivel hadonászott, arcával pedig mindezeket a legélénkebb s a legkomikusabb grimaszokkal fűszerezte. Mulatságos volt a kis Cakli.

A sűgók hatásköre korlátolt s a színpad deszkám csak hátrafelé gilt. E mimikákat tehát ő nem hiúságból, vagy dicsvágyból, de tisztán szenvedelemből művelte, legfőllebb mi lehetünk volna annak bámulói a színpadon, ha játék közben egyéb lett volna a dolgunk.

Egyszer azonban Czakónak ez a hosszú időn át kiiskolázott talentuma szélesebb körben is érvényesült, noha ő maga erre a legkevésbé sem számított. Tudniillik a közönség kitapsolta.

Érthetetlennek tűnik ez föl, mert a sűgót voltaképen a közönségnek sohase volna szabad se hallani, se látni, jól

lehet hallani mégis többször hallhatja, mintsem láthatja, ezért pedig a sűgót nem szokták megtapsolni.

Hogy a látás mennyivel hathatósabb érzékünk, mint a hallás, bebizonyult Czakó által és pedig akkor, mikor nem hallották, csak látták, olyformán, hogy a színpad mélyén nagy tükör állt, melyben a közönség az egész felvonás alatt gyönyörködve szemlélte végig Czakó hihetetlen grimaszait.

Lett rengeteg taps. Hívták Czakót.

Legkedveltebb szerepem volt e társulatnál *Szigligeti „Csikós”* népszínművében Márton öreg csikós, melyet szintén még Budán tanultam be előre.

Kaposvárról már kora tavasszal Kanizsára mentünk és pedig szekéren, mert akkor még arra vasút nem volt. Az úton havaseső vert bennünket; úgy üldögéltem a fedetlen szekéren elgémberedve, elgömbülve, elmélkedtem csekély multam s bizonytalan jövőm felett. Egy-egy varjúcsapat szállt el fölöttünk, belé-belékárogyva gondolataimba, meg a színtelen világba; mit gondolhattak, vájjon kik lehetünk?

Eszembe jutott, hogy lassan haladó szekereinket, mozdulatlan, fagyott alakjaival, távolról nem nézték-e hullaszállító kocsinak; azután csalódva tovaszálltak, élénken kiabálva: kár, kár!

Kocsisunk, hogy magát melegítse, le-leszállt és gyalogolt. Csak pislogott felém; szemei már régen beszéltek, de szája hallgatott, láttam, hogy mondani akarna valamit. Végre egy harmadrészben szánakozó, egy harmadrészben gúnyolódó, egy harmadrészben pedig vigasztaló tekintettel és hangsúllyal megszólalt: „a tisztelendő úrnak jó helye van!” Máskor bizonyosan méltányoltam volna e sokáig lapangott megjegyzését, de bíz ekkor nekem se válaszolni, se mosolyogni nem volt kedvem.

Egy epedőszemű pécsi leányka is volt velünk (öreges anyjával), erről is fogok még szólni.

Nagykanizsán előadásainkat a „Grand albergo al albergo verde”, azaz „A zöld fához” címzett fogadó termében tartottunk. Itt se voltak fényes napjaink. *Bényei*, bár vállalkozó ember volt, de a viszonyokkal számot vetni nem tudott, társa: *Laczkó* igen jó ember, azonkívül jó karmester volt, egyéb nem.

Kanizsa reám nézve csak annyiban emlékezetes még, hogy amíg hitelünk volt a vendéglőben, folyton borjúhússal tartottak bennünket. Ügy megundorodtam tőle, hogy még ma is csak akkor nyúlok hozzá, ha egyéb nincs, nem is igazi, csak olyan félhús az.

János testvérem mondta, hogy már Budán azt mondtam neki: ne házasodjunk mi meg soha, hadd vesszen ki a fajunk. Ebben van valami az úgynevezett pesszimizmusból. Most pécsi tapasztalataim után magam is észrevettem, hogy erősebb nyomai mutatkoznak rajtam. Különben álljunk csak meg kissé.

E szót, pesszimizmus, nem értem egészen. Ügy mondják, pesszimista az, aki mindent a sötét oldaláról lát (no lám, tehát van sötét oldala mindennek), vagy mindent sötét szemüvegen néz. Dehát — kérdem — van olyan ember is, aki erőszakkal is a sötétet nézze, ha világot is nézhet? Ha ped'g valaki sötéten lát, akkor csakugyan nem láthat egyebet a sötétnél, azaz (legalább reá nézve) a valót. Mármost, hogy a pesszimista és az optimista közül ki látja az igazat, az kérdés marad, mert mindenik a saját szemére esküszik.

Van az életben fény is, sötét is. öröm is, fájdalom is, de azt nehéz eldönteni, hogy melyikből van több. De ha egviktől csakugyan több van, mint a másiktól, akkor (úgy látszik) az árny (a fájdalom) az. Előttünk jó napjaink emlékei több fájdalmat okoznak szomorú napjainkban, n'nt amennyi örömet elmúlt szomorú napjaink emlékei okoznak jó napjainkban. Egy előnye azonban a szenvedésnek is van,

t. i. a szenvedő ember sokáig él, a szenvedés nyújtja az életet, mert abból a rövid is hosszú. E paradoxon felett mulathat is, aki bír.

„Ha a dolgok vége jó, akkor minden jó” — mondja a példabeszéd; ez nem egészen igaz, de tegyünk engedményt az optimizmus előnyére és fogadjuk el, dehát mégis ugyan ki végezte még jobban, mint rosszabban? Senki! Az életnek éppen a vége a legrosszabb, hacsak ... (legalább) utána nem következik még valami jó, de erről ki tud valamit? Senki! Amiről pedig senki sem tud semmit, arról alaposan nem is beszélhet senki semmit, össze van bíz itt keverve árny a fényvel, mindenütt és a legtöbb ember, fölváltva, hol a fénybe nevet, hol az árnyba sír. Dehát, lehet-e ezt rendszernek nevezni? Talán a rendszertelenség rendszere ez, mit tudom én.

Még a cinizmusról (melyet szintén szememre lobbantgattak) idézek egy mondást: „A cinizmus: mocsos könny” — mondta valaki. Hát bíz csoda, ha a sok mocsok között könnyeink se maradnak tiszták, mondom én. De ki tud ezekkel tisztába jönni egészen? Én senkit se akarok szomorítani.

1866 március 21-én megkötöttem szerződésemet *Bényei*-vel, húsvéttól, az 1867. év virágvasárnapjáig; nyáron 40 forint, télen 45 forint havi fizetéssel. Ezenkívül két fél-jutalomjáték, azaz két — nevemre hirdetett — előadás tiszta jövedelmének a fele.

1866 tavaszán Bényei Sopronba vitt bennünket. Igazi vándorszínész lettem; sehol se tartózkodtunk sokáig.

A nagyobbára németajkú Sopronban télen német társulat szokott működni, annak szép, rendes színházában. A németek ekkor már elmentek, tehát a közönség már jól kiszínházazta magát. Nekünk itt is csak rosszul mehetett, — hát így is ment; de mi is mentünk ám csakhamar, és pedig szintén rosszul.

A debreceni színház titkára, *Szabó József*, egyik bécsi színház igazgatójával éppen akkor szerződést kötött, hogy magyar színtársulatot visz oda vendégszerepelni. Az idő sürgette, de valami oknál fogva nem bírt társulatot szervezni.

Elkeseredésében mi telhetett tőle, nagyot ütött eszével Bényei fejére. Azzal a neszszel, hogy úgylis közel vagyunk Bécshez, rábeszélte Bényeit, hogy társulatával menjen föl.

Ennek se kellett egyéb, mindenkor szerette a merész, mankós ideákat, ez pedig éppen olyan volt. Kapott is rajta, elhatározta, hogy Bécsbe visz bennünket.

A színésznép könnyelmű nép, másként ki sem bírná. Nem is ellenkezett a társulat, sőt örült, hogy megláthatja Bécset. De meg úgy okoskodott, hogy rosszabb már ott se lehet, mint ahogy eddig volt és ebben volt is valami ráció. Én részemről szintén csak örültem rajta, hogy a híres Bécset megláthatom; de meg örökségemnek megvolt még egy kis töredéke, amely elégséges volt még arra, hogy végromlás esetén haza segítsen. Töredéke mondom, mert a többit már elvitték a deficitek, meg a színpad számára vásárolt öltözetek; mert ezeknek csak öble van, feneke nincs, mint a danaidák hordójának, kivált ha a színész egy kissé passzionátus, amilyen én is voltam.

Dictum factum, megérkeztünk Bécsbe; ennek Alsergrund nevű városrészében volt a Harmonie Gasse, ebben pedig a Harmonie Theater, amelyben játszandók valánk. Ebben a színházban nemcsak színészek szoktak működni, de egyéb látványos és hallványos mulattatások is szoktak tartatni, szóval olyan tarka-barka bigarré-színház volt. Különben az épület maga is (kivált belül) nagyon csinos, aranyos, azaz szintén bigarré volt. Tetszett ez nekünk nagyon. Kebleink daga-
doztak.

Igazgatója (úgy emlékszem *Winter*) el volt már adósodva nyakig, és minthogy emiatt adósok börtönére volt ítélve, ez okból egész napon át el volt bújva; csak este, 6 órán túl lehetett látni, mert ekkor már nem fogták el az adóst.

Előadásainkat megkezdettük 1866. év május 25-én. Elég jól fogadtak bennünket, de hogy milyen fogalma volt ott — legalább egyeseknek — a magyarról, s milyen különbségeket tapasztaltam a német és a magyar színházi viszonyok, s annak emberei között, arra világot vet a következő apróság:

Szigligeti Csikós-ából tartottuk a főpróbát. Én az öreg Márton csikóst adtam; furkósbotra volt szükségem hozzá. Nem hoztunk ilyet magunkkal, úgy vélvén, hogy azt csak mindenütt lehet kapni. Én hát, annak rendje és módja szerint, *Leövey Józsi* ügyelőnk által írtattam ki a furkósbotot kellékben. A kellékes, akinek ezt meg kellett hozni, a színházhoz tartozó német ember volt.

Este már fel voltam öltözködve, és torzonborz módra ki voltam mászkálva vén csikósnak, aztán kellékeim után néztem. Kértem a furkósbotot.

Ó tempore, ó mores! Ó tempóra, ó Móric! A német kellékes kezembe adott egy inci-finci úri sétabotot.

Hogy ilyen pálcával csikós nem szokta járni a hortobágyi pusztát, azt minden magyar ember tudja; dehát mit tudta azt a német? Nem is vettem tőle rossznéven s mosolyogva adtam vissza. Azután megmagyaráztam neki (mégpedig németül), hogy furkósbotot, vagy husángot adjon.

Mindent vártam, csak azt nem, amit erre felelt. Azt mondta, hogy nekik ilyen nincs.

Az én jókedvemnek egyszerre vége lett; nem akartam hinni, hogy a bécsiek kizárólag sétapálcával szoktak verekedni, hogy ott másféle botot nem ismernek, mert olyan ábrázattal beszélt a kellékes, mintha a furkósbot, a füttykös valami ismeretlen tárgy lenne előtte. Gutától környékezve magyaráztam neki (persze ismét németül), hogy Bécs körül van véve erdős hegyekkel, hogyne teremne azokon füttykösnek való ágdarab ... Nincs és nincs ... semmiképen nincs!

Szemeim vérbe borultak, az én kedves csikós szerepem furkósbot nélkül! Holott Bandit (a gyönyörű csárdajelenetben) azzal fenyegettem, azt dobom el magamtól, amikor a

keserúségtől rekedten kiáltom: „kocsmáros! két itcét abbul a négykrajcárosbul!”

Kétségbe voltam esve. Ilyen lelkiállapotban lehetett *Újfalussy Sándor*, amikor (Békéscsabán) kardját a menekülő kellékes után vágta. Éktelen szitkozódásban törtem ki: nagy okom volt reá, mert én akkor a magyar művészet becsületéért is játszottam.

A német kellékes megrökönyödött, félrevonta *Leövey-t* és így szólt: „Was will der Herr? Ich fürchte mich von ihm!” A szelíd német kellékes azt hihette, hogy osakugyan a pusztákról jöttem s mindjárt megbicskázom.

Végre is mit tehettem?! Keserű dühöm hízelgő nyilatkozatba fűlt. Egyszer hát valaki tőlem is félt.

Az ilyen és ehhez hasonló, életet felemésztő, idegbontó keserű kitérések napirenden vannak a színészetnél, különösen vidéken.

Az 1866. év május 21-i „Konstitutionelle Vorstadt Zeitung” így írt: „Herr Kassai ist ein talentierter, routinierter Schauspieler, mit schönen Mitteln, und guter Stimme. Nicht minder beachtenswert sind Herr Balla und Frau Béneyei.” Megemlíti továbbá, hogy mégis bejöttek a magyarok Bécsbe, amit se *Schmerlingnek*, se *Majláthnak* nem sikerült kivívni (t. i. hogy a Reichrathba jöjjenek).

Hát m'nd jó lett volna ez idáig, csakhogy pénzünk most már még annyi se volt, m.'nt azelőtt; torkunk hiába fújta a tenort, mert gyomrunk nem szekundált, hanem kontrázott: keblünk dagadt, gyomrunk apadt. Azt mondják, a cigány akkor húzza a nótát legszebben, amikor éhes; ha ez a színészekre is áll (és miért ne állna, ezek is bohémek), akkor mi egytől-egyik csupa *Garrickek*, *Keanek*, *Rachelek*, *Ristorik*, *Egressyk*, *Megyerik*, *Komáromi Samuk*, *Kántornék*, *Dérynék* voltunk.

Én csak voltam úgy ahogy, mert a tej nem volt drága és kedveltem is, de a többiek nem voltak velem egy gusztuson. Bizony, pedig mi ekkor itt csak tejjel meg Belvederrel éltünk.

Használtuk is az alkalmat, megnézegettük a híres képtárat (mely különösen *Rubensekhen* gazdag), meg az Ambrázi-régségtárt; ezek akkor még a *Savoy ai Eugen-féle* palotában (a Belvederben) voltak elhelyezve, a Wieden városrészben. Megnézegettünk mindent, már t. i. ami ingyen látható volt és sajnálattal láttuk, mennyi becses magyar ereklye volt és van ott, ú. m. *Zrínyi* kardja, *Hunyadi Mátyás* és neje, *Beatrix* egykorú márvány reliefjei, királyaink arcképei stb., stb.

*

Az osztrák-poros háború éppen keletkezében volt. Mi még mindig magyar öltözetekben jártunk. Társaim (hogy sanyarú helyzetükön könnyítsenek) téli öltönyeiket akarták zálogba vetni, de Bécsben a magyar bundákra és bekecsekre nem adtak semmit, mert itt nem bírták volna értékesíteni. Lefejtették hát róluk az asztrakán-prémeket s azt adogatták el.

Az utcán összetalálkoztam egy magyar baka ismerősömmel. Rögtön odajött egy fekete ruhába öltözött úr, kérdezte, hogy ki vagyok és mi járatban. Bizonyosan titkosrendőr volt, résen álltak akkor Bécsben. A rendőrök általában különös emberek, ezt később Budapesten is tapasztaltam. A nyilvános rendőröknek még a tisztjeik is nyersebbek, mint más ember; egy titkosrendőr ismerősömet figyeltem meg egyezer (ezek már simábbak), és úgy találtam, hogy neki minden ember gyanús volt, mintha csak azt várta volna folyton, hogy az mikor veszít rajta valamely rossz cselekedetén. Kevés bennük a bizalom mindenki iránt. Különben manapság (1900) ez nem is csoda.

*

Bécsi sanyarú napjaink alatt nem várt meglepetésben részesültünk mégis; igaz, hogy csak egyszer, de nekünk akkor ez is sok volt, mivel semmiképen sem voltunk reá elkészülve; Meghívást kaptunk a Harmonie Theater vendéglőjébe vacsorára.

Hogy a meghívás ki részéről jött, azt nem tudtuk, de nem is kutattuk: éhes gyomor korog, de nem firtat. Hogy teljes számban és pontosan jelentünk meg, azt fölösleges mondanom.

Hosszú asztal volt számunkra fölterítve. Hosszú éhű emberek számára lehet-e már ennél megfelelőbb intézkedés?

De hozzá is láttunk ... azaz nem jól mondom, mert mi akkor: se néztünk, se láttunk, csak habzsoltunk, mint a ... mint a... mint az éhes színész, no. Szivarok is voltak, de ezek egyszerre úgy eltűntek, akárcsak ha nem is lettek volna.

Hihetetlen! ... de jóllaktunk.

Vacsora után magam is rágyújtottam és elkezdtem (de csak ekkor) elmélkedni, hogy voltaképen miért és honnan jön mindez; körüljártattam szemeimet ... csupasz, ismerőt; arcok, csupa ismerős alakok, csak éppen hogy ezúttal jóllakva.

Egyszerre, ott az asztalfőn (melytől távol estem), szokatlan látvány kápráztatta meg szemeimet. Gazdagon öltözött hölgy ült ott. Hogy nem közülünk való, azt a rajta csillogó ékszerekről rögtön föl lehetett ismerni, nálunk ilyes mije már senkinek se volt.

Meglöktem egyik szomszédomat: kicsoda az a díszei hölgy? Ez azonban csak vállat vont s annyit felelt: nem tudom. Meglöktem a másikat, az se tudta; a harmadik se tudta, de annyit tudott mégis, hogy vacsoránkat az fizeti 6 annak vagyunk a vendégei.

No, legalább ennyit megtudtam. Már éppen új elmélkedésre szántam el magamat, a díszes hölgy fölemelkedett helyéről: sorra járt és mindenkire intézett pár szót.

Amikor felém közeledett, már távolabbról megszólított. „Nos, hogy van Kassai barátom?” — Elbámultam.

Megnéztem jobban ... hát uramfia ... *Lulu* volt.

Igen, *Lulu*, a párisi híres *Lulu*, ez pedig senki más, mint valami gazdag párisi (talán éppen *Rotschild*) úrnak a gyönyörűsége, aki saját fogatát szokta hajtani a Champs

Elyséeken, s aki nálunk, azelőtt öt évvel, a budai Népszínháznál rövid ideig csak *K. Luiza*, a szép kardalosnő volt.

Nagy moralista voltam; ki kívántam magamból a vacsorát, de hiába. A morálnak van gyomra, de a gyomornak nincs morálja. Lám, lám, a szép, hamvasarcú Luiza! ... íme az élet útjai!

Nincs az a terített asztal, amely le ne fogyjon, nincs az a Lulu, aki el ne tűnjön. Hamar megtörtént mind a kettő.

Hogy milyen komisz napjaink voltak, levelemből idézek, melyet 1866 jún. 7-én írtam János testvéremnek: „Egy hitelevesztett színházba hozott bennünket Szabó József; semmi közönség, semmi jövedelem. Most már el sem tudunk menni. Béneyei volt ugyan a császárnál audiencián, ígért is segílyt, de az éhezőnek minden perc életkérdés, — mert éhezünk ám. Dicsőséget nyertem, Bécsset láttam, sőt most is látnám és — nánk, ha koplalás szemeinkre hályogot nem vont volna stb.”

Bécsben takarékpénztári könyvecskémet a bankházak nem akarták beváltani, azért ugyancsak e levélben kértem János testvéremet, hogy örökségem maradékából küldjön annyit, amennyivel haza mehessek.

A rossznak is van egy jó oldala, t. i. örökké az se tart: vagy jobb lesz, vagy rosszabb. Végre addig járt *Béneyei* ide-oda kunyorálni (az egész életében szenvedélye volt), amíg végre csakugyan hazafelé indított bennünket Pozsonyba. Csak egyszer otthon lehessünk, mondtuk, majd jobb dolgunk lesz!

Köszönöm szépen! „Selten kommt etwas besseres nach” — mondja a német, ami magyarul körülbelül annyit jelent: cseberből vederbe.

Hát bizony beleestünk, mégpedig a magyarba. Június 15-én (1866) a többi közt ezeket írtam János testvéremnek: »Most Nagyszombatban vagyunk; órám s gyűrűm úsznak Bécsben, most tehát ne oda, hanem ide küldd pénzemet. Bécsi

expedíció gyalázatosan ütött ki. A császártól kaptunk 300 forintot, a magyar kancelláriától 100 forintot, a policiától állítólag 135 forintot, úgy jöttünk Pozsonyig; ott öt napot időztünk, négyszer játszottunk; volt jövedelem is, de a pénz nem tudjuk hová lett; olyan hír keringett, hogy Bényei kártyázott, mit már régebben és több ízben hallottam felőle.

*

Vettem én Bécsben az ószeren (zálogba vetett óram és gyűrűm árából) egy ócska pásztorsípot (oboa). No lám, még vásároltam is, dehát nagyon szerettem ezt a hangszert, szerettem sajátságos, panaszos, mélabús, mégis átható, verőfényes hangjáért. Olyan az, mintha illatos, nagy rózsaeerdő mélyéből eltévedt gyermeksírást hallanánk, de aki mégis érzi, hogy édesanyja keresni fogja.

Elrejtettem hangszeremet, hogy senki meg ne tudja, nemcsak azért, hogy rajta ne kapjanak a pazarlásom, de főképpen azért, hogy ki ne nevéssenek velem, mert most volt először kezemben ilyen hangszer.

Pozsony és Nagyszombat között akkor még lóvonatú vasút közlekedett. Úgy tudom, ez volt a legelső vasút hazánkban. A sínek laposak és ezek hosszára fektetett gerendákra voltak erősítve. Két kocsit egymás után kapcsolva és két ló vágatott velük; ezeket állomásról-állomásra fölváltották. Ezen a vasúton mentünk Nagyszombatba.

Jaj! Nagyszombat! ... Ha nevedet hallom, önkéntelenül is a gyomromhoz kapok.

Jaj, Nagyszombat! Ritka a te színházadban a közönség! Ritka, mind meződön a fű, amelyet szálankint meg lehet olvasni, amelyre még csak leheveredni sem lehet.

Ó, te minden szombatok legbőjtösebb, legnagyobb szombatja, nem magyarnak való hely vagy te!

A város látképe még csak megjárja, sőt szép, árnyas fákkal van köröskörül ültetve; ez a sétány itt a legszebb.

Persze, ha hernyók lettünk volna ... de hát akadtak közöttünk királyok ... tündérek is.

Színháza is van Nagyszombatnak; ebben télen német társulat szokott működni. Hogy miből élnek ebben a régi magyar Rómában, azt nem tudom. Pedig síkon terül el, de én ilyen terméketlen síkot az Alföldön csak ott láttam, ahol a föld szikes, ahol falu sincs, nemhogy ilyen város volna. — Ó, te nagy magyar *Pázmány Péter!* Hogy jött kedved ide építkezni?!

Ügy hallottuk, hogy 1848-ban itt a lakosság a honvédekre is rálövöldözött volna. Nem tudom, igaz-e, de amikor ezt Bényei meghallotta, éktelen dühös lett, — miért nem mondták ezt neki előbb (kiáltotta), akkor be sem jött volna. Mit is keressen ilyen helyen a magyar színtársulat?!

Néhány előadás után be is szüntették a játékot; a bevétel nem fődözte a kiadásokat sem.

Bényei társulatával nyárra Balatonfüredre készült: onnan várta a pénzt, hogy mozdulhassunk. De még korán volt odamenni, pénz sem volt elég, hát várnunk kellett. Igen, de élni is kellett, de miből?

Krajcáros sovány meidlingi járta; ezt Andris, a színházszolga osztotta ki. Ezt se tudom, honnan vehette Bényei, t. i. a meidlingit.

Pedig még csak azután jött a bunkója, mert bizony Andris se osztotta sokáig; elfogyott a meidlingi is.

Ekkor Bényei kenyeret meg szalonnát vett s együtt szalonnáztunk valamennyien. Spártai élet volt. Végre még ez sem futotta: elfogyott.

Ekkor kimentünk Béla király vén hársfája alá ebédelni, és pedig a szó szoros értelmében a *naphoz*, mert ennek a vén hársfának lombozata is oly gyér volt, hogy az már éppen semmi árnyékot se vetett.

De azért csak leheveredtünk alája, arra az áldatlan, fületlen földre; koplalni ott is lehetett. Így szenderegtek át az

egész napot, álmorozva: *Bécsi tejről, Belvederről. séletfáról, szalonnáról.*

Igen, álmoroztunk. És mintha az álomnak olykor csakugyan volna valamelyes jelentősége. Pesti takarékpénztári betétkönyvecském mintegy 60—70 forintnyi összegről szólott még; a bécsi példa után ítélve, tartottam tőle, hogy itt sem bírom beváltani, de csalódtam. Egy fűszerkereskedő (ismerve helyzetünket) megvette s kifizette, még a kamatait is.

Nem tudott erről a társulatnál senki; no hiszen, csak az kellett volna! Hogy szétrepítették volna az egészet, pedig föl tettem magamban, hogy végső esetben az epedő-szemű kisleányt (ez nem Kölesi Luiza) és mamáját is elsegítem innen.

Bényei folyton sürgette az előleget Füredről, — végre kapott is.

Megkezdődött a málházás, meg holmi szállás, mosás stb. differenciák kiegyenlítése, kinek-kinek ahogy tellett, ahogy lehetett. Nem ment ez valami könnyen, mert szűken adta: sok az ember, kevés a főka! — mondja *Madách* az eszkimókra.

*

Nagyszombatból Balatonfüredre az utazás szekereken nagyon költséges lett volna. Bényei mást eszelt ki.

Visszavitt bennünket vasúton Pozsonyba. Ott bevásárolta a már megszokott szalonnát és kenyeret, csakhogy most valamivel bőségesebben. — Néminemű újítást is hozott be ez alkalommal, amennyiben a kenyér és szalonna mellé valami tót sajtot is vett s mindennek tetejébe egy dereglyét (ez nem tollhiba: derelye helyett); valóságos dereglyét. Ez a két utóbbi szerzemény egészen új piéce volt.

A dereglyét bérbe nem adták, azt hát meg kellett venni örökáron. Bényei meg is vette azzal a kedvezménnyel, hogy volt tulajdonosa kormányosunk is lesz Győrig és azon szándékkal, hogy Győrben majd eladja s innen szekereken viszi Füredre. Ez meg is történt egy kis differenciával.

Elhelyezkedtünk összes podgyászainkkal a dereglyén; az pedig délután megindult velünk, szép csöndesen, vízmentében lefelé.

Tarka társaság volt: király, koldus, pap, katona, tündér, boszorkány egy hajóban eveztek.

Elfelejtettük mi egyszerre minden nyomorunkat s csakhamar vígan zendítettünk reá *Ernáni-ból*:

*Életünk vidám és független,
Kéjt gyönyörrel élvezünk.*

Szép, derült napunk volt; az ég pompásan ki volt beretválkozva. A szép szőke Duna mintha csak maga is gyönyörködött volna vidám csevegéseink és énekünkben, mintha maga is örült volna e nem mindennapi terhének, oly szelíden, mosolyogva ringatta dereglyénket, mint az édesanya gögicsélő csecsemőjét. Azután még borosüvegek is kerültek elő s rázendítettünk *Don Caesar de Bazan-ból*:

*Igyunk, igyunk barátim:
Rövid az élet, örök a sír.
Ne nézz, ne nézz előre:
Élvezd a jelent, örvendj és ne sírj.*

Regényes utazás volt nagyon.

Valóban ehhez a pályához vagy nagy könnyelműség, vagy nagy jellemzilárdság és vasszervezet kell (a könnyelműség volt mindig a túlnyomó). A színész olyan, mint a gyermek, ha a sors meglegyinti, — pedig sokszor meglegyinti — akkor visít, de ha hirtelen darab mézeskalácsot nyomsz a szájába: keresztülnevet a könnyein. Vezetőiknek eszerint kellene velük bánni, csakhogy persze emellett nagyon tapintatosan, hogy észre ne vegye; mindent a kellő pillanatban, különben képes saját magában is kárt tenni; önmagába üti fulánkját (mint a skorpióról állítják).

A színész s általában minden művész nép között kevés a higgadt, józan, okos fő (de mit is keresne ott?); ha van

ilyen, az többnyire közepszerű, önmagát játszó vagy mesterkéltségteljes, — modoros. Az a nagyon józan okosság talán nem is valami magas lelki tulajdonság, nem is mindenkor erkölcsös, mert könnyen arra csábít, hogy a naiv együgyűséget kizsákmányolja, az eredetiséget pedig hamar bolondsággá kereszteli. Az ilyen ember legyen matematikus, diplomata, vagy bankár, de ne művész. Istenments a nagyon józanfejű művész művészetétől. A művész nem baj, ha bolondos is, csak tehetséges legyen, — *ez a fő*; akinek ez nincs, vagy kevés van, az olyan persze kénytelen okos lenni.

A művészi tehetségnek legértékesebb alkatrésze éppen az eredetiség. Még azt elfogadom valamiképp, hogy minden bolondság eredetiség, de már nem minden eredetiség bolondság. (Vájjon ez emlékek megírása melyik kategóriába tartozik?!)

Azok a józanfejű művészek rendesen eredetiség híján szűkölködnek.

Estefelé a Dunán már hűvösödni kezdett. A dereglye egyik végén kis tűzhely volt; mi ezen a kis oltáron fölgyújtottuk a szent lángot és — mint „*Vid*”-ben a pogány táltosok — rázendítettük:

*Ó Isten — Te béke és had ura,
Az égnek te tárd ki sátorát;
Bocsásd be — a füstnek oszlopin —
Hű néped, hű néped áldozatát.*

Azután, összecsoportosulva a tűzhely körül, sütöttük a szalonnát, meg a sajtot.

A dereglye kormányosa ezalatt németül folyton beszélt (magyarul nem tudott). Erre mi nem is figyeltünk, gondolván, hogy legényével diskurál; vígan ettünk, ittunk, miközben újra rázendült a dal a „*Babérfa és koldusbot*”-ból:

*Vígan élünk kis körünkben,
Kedvet önt a bor belénk;
Telt pohár csillog kezünkben,
Rímre, dalra serkenünk.*

*Rajta hát, víg danát!
Most az ég s föld mind sajátom,
Mindezt rózsaszínben látom;
Kézbe dalnok a pohárt!*

Zsupsz! ... egy nagy merőlapát dunavíz loccsant közénk.

A szent láng menten kialudt, — ajkaink megszűntek énekárt zengeni, — a pohár csaknem kihullott kezünkől; rózsaszínben se láttunk semmit, csak azt, hogy sem az ég, sem a föld már nem sajátunk, — de annál pörnyéesebb szalon-nánk és sajtunk.

Nem tudtuk mire vélni ezt a váratlan víz- és hamuinváziót. Bényeit iszonyú düh futotta el; fölkapott egy evezőlapátot, — szörnyű' szitkozódásokat szórva a németre — fejbe akarta vele csapni a kormányost. Hajóforradalom készült; több: katasztrófa.

Szerencsére a német nyugodt maradt s kezében a vízmerő lapáttal magyarázgatott (persze ezt is németül). Még nagyobb szerencse, hogy megértettük okait: „Már félórája, — úgymond — mióta folyton figyelmeztetem: ne menjenek annyian a hajó végére, mert letörik.”

Tudta az okos német, mit csinál, most is, meg akkor is, mikor a dereglyét eladta és velünk jött; kisült az másnap.

A nagy zajt egyezzerre nagy csöndesség váltotta föl; széjjelebb helyezkedtünk el a dereglyén. Regényes hangulatunk teljesen belefűlt a hamuba, meg a pörnyébe.

Az éj nagyon hűvös lett. Fáztunk, de csak átkucorogtuk, ki ébren, ki félálomban. Hajnalkor a Rábára, vagy Kisdunára értünk; innen kezdve víz ellen kellett mennünk Győr alá. — Mentünk is ám!

Hosszú kötélén egy szál görhes lovat fogtak elénk; ezzel még sokkal pittoreszkebb képet mutatott a sok úr- és kisasszonyforma néppel terhelt dereglye.

Ismét nagyon regényesek lettünk! Dehát hogysis ne: itt *Bánk bán Stern* Izsókkal, ott *Melinda Tóti* Dorfeóval,

II. Endre király a vén csikóssal, Gertrudis királyné Frau von Labdaccsal egy dereglyén, egy szál görhes ló által vontatva. Nem lehet ilyet mindennap látni!

Így érkezünk késő reggel Győr alá. Mikor a kofák megláttak bennünket, szemet meresztve csapták össze kezeiket: „Jézus Mária! Hát itt mi gyűn!?”

Kisiettünk a dereglyéből magunk is szaporán. A par-ton, valami kis bódé előtt, nagy mázsáló volt, ezen méreget-tük magunkat, hogy böjtös napjaink alatt milyen könnyűek lettünk. Hát bizony: mi nemcsak elég könnyelműek, de elég könnyűek is voltunk.

Dereglyénkből kirakták holmiainkat, *Bényei* szekér után látott, hogy bennünket Füredre vigyen: mi pedig elszéledtünk Győrt látni.

Alig térültünk-fordultunk, azon vettük észre magunkat, hogy dereglyénk eltűnt, ellopták; mégpedig a volt gazdája. Minek a színésznek a dereglye, — gondolta, — hát szépen el is adta s még szebben: vissza is lopta. Ezért jött hát el kormányosnak (jaj de okos a német).

Ennyi csapás után a dereglye árával maga a dereglye is elúszott.

*

Elindultunk végre Győrből is, és Pápán, Veszprémen át megérkeztünk Balatonfüredre.

Balatonfürednek igen úri, előkelő vendégei voltak. Az aréna — úgy emlékszem — még akkor se volt betetőzve, csu-pán a színpad; délutánonkint napvilággal tartottuk előadá-sainkat (ami a lehető legkellemetlenebb) s még világossal be is végeztük. Így kívánták a fürdőző vendégek, hogy alkonyati sétájukat megtehessék.

*

Most egy kissé kitérek, mert eszembe jutott, hogy mikor még először voltam itt (*Molnár* budai társulatával), milyen viszony volt Füred falu népe, a színház és a színészek között.

Miként itatott le egy füredi parasztgazda, néhány pályatársammal együtt. Ez a kis esemény most is történhetett volna ugyan, — csak három év van közöttük, — de nem ekkor volt.

A füredi nép — úgyszólván — ingyen járt akkor színházba: tapsolni. Eljöttek volna talán pénzért is, de már az előző években ingyen bocsátották be őket, hát hozzá voltak szokva.

Ismertek is ezek minden darabot s igen meglepett, hogy a magyar darabok dalait milyen szépen énekelgették. Jártasak voltak a magyar színirodalomban, szóval: ilyen művelt, litterátus magyar parasztokat én még sohasem láttam. Gyönyörűség volt velük lenni. Jó barátságban voltak a színészekkel s az ingyen színház fejében meg-meghívogatták őket vendégekül.

Ilyen meghívásra mentünk el délután néhányan egyik gazda szőlőjébe. Már ott várt bennünket a nyitott pince előtt, mindenféle hideg süttekkel és mindenféle kulacsokkal.

A nyitott pince ajtaja elé szalma volt elterítve, ennek közepére voltak állítva a kulacsok, meg a pecsenyék. Ezeket mi szépen körülültük s megkezdett az evés-ivás, — no meg a dalolás is. Nem csupán népdalainkat tudta ez a nép, hanem drámáink, vitézi, hazafias darabjainkból is énekeltek: *Zsigmond király álmá-ból*, *Vid-ből*, *(Molnár kedvenc darabja)* stb., mint:

Tartsd meg óh Istenünk! nemzetünk és hazánkat,

Zúzd össze ellenünk, tartsd meg a mi hazánkat.

És ha lenne ki föltámad ellene,

Verje azt meg a magyarok Istene!

Hozd rá béke napját. Áldd meg a magyar hazát!

Azt mondják: borban van az igazság. Én ezt így helyesbíténém: borban van az őszinte nyíltság.

Én a bort nem ittam soha, de párszor tanulmányképen is megtettem, hogy annak hatását jobban megismerjem, hogyha részegzet fogok játszani a színpadon, hát tájékozot-

tabb legyenek. Ilyen eset volt ez is, de úgy föl talált lelkesíteni, olyan nyílttá tett, hogy elragadtatásomban el is árult: hallván az emberek énekeit, ezen szavakkal ölelgettem őket: *ó én kedves magyar népem!*

Ezzel el voltam árulva; erre mondta *Együd Pista* (6 is ott volt), „Kassai úgy be volt rúgva, azt képzelte, hogy ő Mátyás király a nép között!” A kedves pernahajder eltalálta, mert csakugyan megfordult fejemben akkor ez a gondolat, sőt már Budán is forgott, amikor *Mátyás király lesz* című drámából betanultam az ifjú Mátyás szerepét. Termetem kisdud és ügyes, az orrom hajlott: titokban úgy gondoltam, hogy az ifjú Mátyás szerepét egyenesen az én számomra írta *Szigligeti*. Rajongtam érette titokban, de el nem játszottam, sőt erre kísérletet se tettem soha.

Emlékszem, mikor Budán e szerepet tanulgattam, a várnak Krisztina- és Rácvárosra néző falai alatt kora reggel, hangosan, éppen a gyönyörű monológot szavalgattam lelkesedve, melyben az ifjú *Mátyás* szemrehányásokat tesz *Szilágyi Mihály* kormányzónak: egyszerre nagy hahota szakított félbe. Föltekintettem, hát a Váv fokán egy sor közbaka fejet láttam felém vigyorogni. Mulattak rajta, hogy miféle nagy úrnak képzele magát az a bolond, aki ott lenn, oly fenn osztoztatja parancsait a nagy senkinek. No, de nem is mentem többé oda. De térjünk vissza.

Folyt hát a multság a pince előtt. A gazda váltogatva hordta különböző borait. Elösteledtünk.

Most pedig visszatérek, ahol megszakítottam, t. i. 1866-ra.

Itt volt *Farkas Miska* győri cigányprimás is bandájával. Farkas Miska szép, deli ember volt, a *Képeddel alszom el* kezdetű híres *Füredi emlék* című dal szerzője. Ez a dal (állítólag) *Erzsébet királynénknak* ie kedvenc dala volt.

Miska különös, messzeható, hegyes, éles hihihí szövegű magas hangon szokott kacagni; ezt én párszor (úgy távolról)

rögtön utána csináltam. Csak tekintgetett köröskörül, s mikor rajtakapott, így szaporázott: „az istit a komédiásának!”

Igen szerette *Vörösmarty Mihály* nagy költőnket emlegetni. Mindig mondogatta (éles, szapora beszédével), „Vörösmarty Mihály legelső a világon!” Mire én egyszer kissé kötekedve megjegyeztem:

— Nono, hiszen van még más is olyan nagy.

— Hát ki az a más, no?

— Hát például Szeszpir.

— Szeszpir, Szeszpir, az istit neki! Ki az a Szeszpir, mi az a Szeszpir? A magyar az első a világon! Mit akar a nimet? Menjen Emerikába, az istit neki! Vörösmarty Mihály az első a világon. Itt mostam a hátát a Balatonyba. Kedves Vörösmarty Mihály dirik ember vót!

Fizetésünk Füreden se járt ki pontosan. Itt értük meg az alig néhány hétre terjedő osztrák-poroszhadjáratot, mely az osztrák vereségével végződött. Ekkor érte akkori színésztünket is a legnagyobb veszteség: *ekkor halt meg Egressy Gábor*.

Hogy ki volt e művész, arról kötetet kellene írni a Nemzeti Színház valamelyik tagjának, aki még vele pályázott, de már azok se sokan vannak. Én csak kezdő koromban láthattam őt, így, habár nem kevésszer, de nem is elégszer. Amikor csak szerét tehettem, mindenkor megnéztem.

Hogy ki volt e művész, már sokaknak fejtegettem, de sokan vagy nem bírták, vagy nem akarták azt megérteni. Többnyire így vélekedtek: „azok ifjúkori benyomások voltak, azután a régiek mindig a régieket dicsérik, ez már emberi gyöngeség, a távolság mindig szépít, stb.”. Ügy általában véve így is szokott ez lenni.

De nem oda Buda! Álljunk meg egy kissé. Azt én is jól tudom, hogy Konstantinápoly és Vác többet mutat, ha távo-

labbról nézzük, de *Egressyre* ez nem áll. Azt is tudom, hogy ha a színész lelépett a deszkáról, nem bizonyítható be többé, hogy milyen volt. De találtam reá kulcsot, amellyel megnyithatom a múltnak berozsdásodott ajtaját s megmutathatom (legalább körülbelül) *Egressy Gábort*. Jóllehet, azért még mindig adósa maradunk annak a művésznek, — s talán örökre.

Aki a magyar irodalomban csak némileg is jártas, bizonyosan ismeri *Vörösmartyt*, *Aranyt* és *Petőfit*, e nagyok nagyját; (aki noha dicséreteit nem szokta pazarolni, mégis megénekelte *Egressyt*). Ezeken kívül egész sereg író, akik azon korhoz tartoznak; hasonlítsa össze azoknak műveit mai íróink műveivel s némi fogalmat szerezhethet *Egressy Gáborról* is; mert amint azon kor írói aránylanak a maiakhoz, úgy aránylik *Egressy* is a mai színészekhez. Talán kissé kényes húrokat is kell megpendítenem, amikor azt mondom, hogy ama kor embereinek volt annyi tehetségük, mint a maiaknak, (mert hiszen a természet a tehetséget nem osztogatja korok szerint), lelkesedésük, jellemük azonban több és jobb volt (ez már koronkint változni is szokott). Ezzel mindent megmondtam annak, aki még megérti, hogy ez mi. Más kor, — más emberek.

Egressy Gábor.

Mélyreható elme, szív, — nagy becsvágy, óriási szorgalom s a művészet lángoló szeretete.

Egressy Gábor középtermetű, izmos férfiú volt, domború mellel, erős, kifejezésteljes római arccal; *Izsó Miklós* által készített mellszobra (a Nemzeti Múzeumban), mely őt előhaladottabb korában (az 1860-as évek elején) ábrázolja, egészen jó, — hű.

Hangja *Egressy Gábornak* bár férfias, de nem volt nagyerejű; ezt azonban igen nagy művészi beosztással tudta

használni; ezért szavalat-modora kissé sajátos volt; ezt Ő maga idomította így, a saját hangja erejéhez, t. i. minthogy a magasabb fokozatokra, kitörésekre nem volt hangjának elég nagy ereje, tehát szavalatában a hullámzatossággal helyettesítette azt, pl. ilyenformán:

Ezt persze nem kell így leénekelni, ez képletes formája akar lenni csupán, utánozni próbálni sem ajánlom senkinek, mert csaknem bizonyos, hogy nem találja el. Szavalatában ez néminemű modorosság benyomását kelthette volna a hallgatóban, de oly elszánt, meggyőző erővel alkalmazta, hogy a hallgató a helyzethez illőnek, hatalmasnak találta. Ez neki a rendkívüli helyzetekhez rendkívüli módon illett. Másnak utánozni veszélyes lett volna.

Gyakran beszélt félhangon, sőt suttogva gyönyörű hatásokkal. Mozdulataiban (kivált vérmes hős szerepeiben) szintén észrevehető volt olykor bizonyos sajátosság: néha kissé erősen vetette ki mellét és szegte hátra nyakát; de ez nem volt nehézkesség, sőt ezekben mindenkor nagy erő nyilatkozott meg; látszott rajta, hogy ábrázolt alakjai mindezekért nemcsak teljes felelősséget vállalnak, de az is érezhető volt, hogy győzni fognak, — győzniök kell.

Olykor úgy gördült be a színpadra, mint a tüzes golyó és ott izzott egész fölvonáson keresztül, bevilágítva a színpadot. De — mint mondám — nem volt nehézkes soha, sőt némely szerepében (amelyek úgy kívánták) szinte bájos könnyedség ömlött el játékan, mint pl. a *Szentivánéji álm*-ban, amikor a tündért adta, úgy lebegett ez előhaladott korú művész, mint a lepke, oly kecsesen, hogy utána ezt a szerepet azóta folyton nőkkal játszatják, — persze kevesebb tartalommal.

Mikor Egressy színpadra lépett, tele lett az egyezerre minden zugában, ha egyedül volt is rajta. Minden mozdulatán láthatta a műértő, hogy az meg van indokolva és nem követte soha ama mai indokolást, hogy az idő kitöltéséért is kell valamit tenni. Amit ő tett, az mind szükséges alkatrészé vált és sohasem volt üres, mert ha a darabnak lettek volna is üres helyei, ő azokat úgy töltötte ki, hogy szükséges tartalmak lettek, nem csupán töltelékek.

Amikor Egressy föllépett, mindig azon biztos tudattal mentem színházba, hogy ma megint látok valamit, s — soha sem csalódtam. Minden föllépése a művészetnek egy-egy ünnepnapja volt reám nézve, mely után éreztem, hogy egy fokkal föllebb jutottam.

ő volt ama művész, kit gyöngének soha sem láttam, csak erősnek! Egy mozdulattal, egy tekintettel, egy sóhajjal oly sokat tudott mondani, mint más jeles egész monológgal, sőt többet, mert kevesebbel mondotta! Emlékszem *A fölolvasonő* című darabban Cobridge vak kapitányt adta; fölolvastatott magának, — darabig hallgatta; egyszerre hosszantartó nyöszörgő sóhaj rebegett föl kebléből. E sóhajjal füstbement reményeit, törekvő lelkének, vakság bilincseibe vert szárnya csattogását, élete megsemmisülését érthetően tudta kifejezni egyetlen nyöszörgéssel. Ilyet azóta sem hallunk.

Ennek bővebb megvilágítására szolgál Ákos fiának *Festett világ* címen megjelent füzetében található sorai: „Egressy Gábor már negyven éves művészi iskolázottságának birtokában volt, midőn ilyen *isméltő gyakorlattal* készült egyik újabb szerepére. Ebben olyan mondat fordult elő, mely mintegy tíz szónyi tartalommal a kebel mélyéből fakadó *egyetlen* sóhajtássá olvadt fel. E mondatot E. G. több napon át fennhangon, reggeltől estig s estétől reggelig folytonosan gyakorolta. Nekünk, a család tagjainak, kiknek ama szavak ismétlését szüntelenül hallanunk kellett, fejünk zúgott belé, érzékeinket, idegeinket a legnagyobb mértékben felizgatta. De E. G. nem tágitott. Ernyedetlen buzgalommal hangoz-

tattá mondókáját: fáradhatatlanul, az előadás napjáig. Ezen az estén a kíváncsiságtól gyötörve siettem a színházba, hogy megtudjam: mily alkalommal és hogyan illeszti felkészült mondókáját a szerepébe.

Egy töprengő magánjelenetben fordult elő, melyet a közönség *ámulattal*, majd *kitörő zajos tetszéssel* fogadott.

Ismeretlen szomszédaim azt jegyezték meg rá, hogy: „*milyen nagyszerű volt!...*”

De persze annak magyarázatát nem adhatták, hogy e sikert E. G. mily önemésztő munka árán szerezte meg?!

Én megmondhattam volna: *az élete árán!*”

A művész nagyságát (szerintem) abból lehet legegyszerűbben megítélni: láttunk-e tőle olyan jeleneteket, mozzanatokot, amelyeket semmi sem képes többé emlékezetünkől kitörülni, amelyekkel úgyszólván vele álmodunk; ilyeneket láttam én *Egressytől* meg *Tóth Józseftől*.

Emlékezem *Tóth Kálmánnak A király házasodik* című darabjában *Egressy* bejövetelére, amidőn Kont Miklóst, a győzelmei közepett (intrikák folytán) a királyi udvarhoz visszahívott, önérzetében megsértett hős magyart adta. Hogy jött be *Egressy*! Megjelenése egy káprázat és néhány sarkantyúpengésből állott csupán. Őt magát csak akkor vettem észre, amikor a színpad mélyén, a középben ott termett, mint a gondolat, megállt, mint sziklatömb, amelyen haragban égő nemes feje mintha izzó ércből lett volna, — a néző hátát a gyönyör borzongatta. Sohasem bírtam elfelejteni, oly szép volt!

Szigligetinek Lelenc című darabjában a komornyikot adta. Ez egy kicsiny szerep, csak egy jelenete van, de oly kiemelkedő volt benne, hogy ma is előttem látom. Miután túlnyomóan erős jellemszerepeket adott (*Shakespeare-színész* volt), sokan fölvetették a kérdést, hogy az úgynevezett szalon-frakkos szerepekben helyt állt-e, tudott-e abban mozogni? Hát biz én ezt magam sem tudom, jóllehet ilyen szerepben is láttam őt, de a szalonruhát észre sem vettem rajta, csak

azt, akit ábrázolt: az embert, a jellemet s annak küzdelmeit, — a szalonruha elenyészett. Azt gondolom, ez elég!

És mégis hányszor láttam e nagy művészt üres házak előtt pazarolni erejét. Ő ilyenkor éppoly bensőséggel jeleskedett, mintha tele lett volna a színház, mert nem annyira a közönségnek, de a művészetnek fölkentje volt, annak oltárán áldozott. Úgy látszik már akkor is követték azt az elvet, amelyet később a nyolcvanas években *báró Podmaniczky Frigyes* intendáns kimondott (amikor *Shakespeare* darabjait szintén üres házak előtt adták s valaki azt adta okul, hogy színészeink nem tudják jól játszani); „*Shakespeare*t vagy jól, vagy sehogy, de adni mindenesetre kell”. A különbség csak az volt, hogy *Egressyék* jól adták.

Egressy Gábor eszményi (ideális) irányzatú művész volt. A természet igazságaiból mindenkor kiválogatta azt, ami ízléses, ami eszményi. Nem a mai (1900) iskolához tartozott; nem azt ábrázolta, hogy ilyen *vagy*, hanem inkább azt, hogy ilyen *légy*, — mégis igazsággal volt teljes mindig.

Szorgalma mintaszerű. Amikor színpadra lépett, azt oly teljes elhatározással tette, mint akinek ez legszentebb föladata s ki e föladatának lelkiismeretesen meg is akar felelni. Színpadra addig nem lépett, amíg szerepe testté és vérré nem vált benne. *László József*, a Nemzeti Színház nyugalmazott művésze mondta róla nekem (1878), hogy egy-egy nagy játéka után otthon újra elővette szerepét és tanulta, javította, hogy lett volna jobb ez vagy az a hely, — és ezt tette folyton egész haláláig, mely végre is (*Barankovics Györgyben*) mint valódi hőst, harcolva, a színpadon érte.

Az ő génusza nem volt gyors fejlődésű, 1837 márciusában, 29 éves korában gyalog indult Bécsbe, hogy a Burgszínház művészeit tanulmányozza és valódi nagyságára (állítólag) csak az 1850-es években emelkedett. Az ő génuszát a legtöbb más jeleséhez úgy hasonlítom, mint két különböző erejű madár repülését; az egyik gyors, könnyű röptű, hamar magasra jut és ott vagy elfárad, vagy nem tartja

szükségesnek föllebb jutni, — megáll, vagy leereszkedik, — ez nem *Egressy Gábor*.

Az ő madara lassan, lassan, de folyton emelkedett. Amikor amaz a magasban megállt, vagy már talán lefelé ereszkedett, ő még mindig csak emelkedett. Az ő számára a leereszkedés nem létező valami volt.

Amikor összeesett, még akkor sem bocsátkozott le. Őt a halál se bírta sem lehívni, sem lehozni; utána kellett, hogy menjen és onnan a magasból zuhintotta alá.

Elköltözött nagy művész! Fogadd forró köszönetemet ama magas lelki gyönyörökért, melyekben művészeted által részesítettél. Körmeimmel ásnálak föl sírodból, hogy legalább még egyszer láthassam nagy alkotásodat!

A Nemzeti Színház művésze, *Nádai Ferenc*, kezdő korában három évig működött Egressyvel. Ő mondta el nekem róla a következőt: *Brankovics Györgyből* tartották a próbát. Nádai egy szerb főurat személyesített, ennek mondókája csak néhány sorból állt, ezekben elmondja Brankovicsnak hozzá való hűségét. *Szigligeti* nézte a próbát, Nádai elmondta jól bemagolt pár sorát.

Egressy, homlokát kissé összeráncolva, így tett; hm! (Ekkor már tudták, hogy nincs megelégedve.) Azután így szólt: „mondja csak el, öcsém, mégegyszer”. Ettől Nádai már megzavarodott, de csak elmondta ismét.

„Ez se jó, még rosszabb” — szólt Egressy és elkezdte tanítani: „én a fejedelem vagyok, mint pl. nálunk a király, öcsém pedig a főúr, mint pl. nálunk a gróf, tüntesse ki tehát hanghordozásában azt, hogy habár alattvaló, de főúr is egyszersmind, tehát bizonyos méltóság és önérzet ömöljék el beszédén”.

De már erre a kezdő Nádai egészen megzavarodott.

Végre *Szigligeti* szólt bele: „ugyan mit akarsz attól a fiatalembertől, hiszen annyit kívánsz tőle, amennyinél többet már tőled sem kívánhatunk; menjünk tovább!” — s folytatták a próbát. Ez mutatja, hogy *Szigligeti* is mily magasra

becsülte Egressy művészetét, de mutatja azt is, hogy a művészetért buzgó Egressy mennyi tökéletességet kívánt, még a mellékszereplőtől is. Dehát biz az nem megy olyan korán (némelyeknek sohasem), drága nagy művész!

Nekem nem jutott az a szerencse, hogy *Egressy Gáborral* személyes ismeretségben lehettem volna. Mint kezdő csak ritkán járhattam át Budáról a Nemzeti Színházba őt, Egressyt bámulni. Következő két adatot róla a Nemzeti Színház egyik kiváló művésze (egyszersmind jeles író) mondotta el nekem.

Az volt szokásban, hogy az elsőrendű színészek minden szombat-napon összejöttek a következő hét műsorát megállapítani, nehogy valaki akár túlerheltessék, akár mellőztessék.

Egyszer már egész hétre megállapították a darabokat, csak éppen a következő szombatra nem volt. *Szigeti József Hamletet* ajánlotta.

Egressy szólt: „Ki fogja adni Hamletet?”

— Hát ön, ki adná más?!

— Az nem lehet, én akkorra nem készülhetek el reá.

— Ugyan, hogy mondhat ilyet? Hiszen játszotta már vagy harmincszor vagy negyvenszer, azt is tudja mindenki, hogy szerepeit könyvnélkül tudja valamennyit.

Erre *Egressy* felingerülten, kezével mintegy *Szigeti József* felé integetve szólt: „Eh! — az mindegy; én nem vagyok az a színész, aki csak az inspirációra bizza magát; ha sikerül, sikerül, ha nem sikerül, nem sikerül!”

Végre mégis csak vállalkozott. *Szigeti* s a többiek *Egressynek* illetően magatartása mögött némi nagyképűsködést véltek rejteni, ezért egész héten át figyelték. De biz arról kellett meggyőződniük, hogy (noha minden szerepét már az első előadásra megemésztette) mégis egész héten *Hamlet* szerepével foglalkozott és tanulta.

A második adat szintén igen jellemző.

Egyik estén *Egressy* (bár nem működött) fölment a színházhoz. Mint rendesen, önmagába volt mélyedve s vasbotját forgatta kezében, melyet karhűdése miatt hordott.

Bement az öltözőszobába, de alig szólott valamit. Néhány percnyi időzés után ezen szavakkal indult kifelé: „többet tudok, mint egész Anglia!” A küszöbön visszafordult s előbbi mondatát, hangsúlyozva, így egészítette ki: „Shakespeareat kivéve!” Ezzel távozott.

Ez a megnyilatkozás erősen jellemzi *Egressy* határtalan becsvágyát, egyszersmind önérzetének talántán némi túltengését is. Nem tudom. Próbák előtt, vagy szünetek alatt a színház udvarán szokott olykor, szerepével terhesen, föl s alá járni. Ilyen alkalommal szólt a többiekhez *Benkő Kálmán* (a Nemzeti Színház könyvtárosa), *Egressyre* célozva: „néz-zétek a vén sast; most szólítsa meg, aki meri”. Úgy járt-kelt ilyenkor, mint *Coriolan*; ezt különben is legjobb szerepének tartották némelyek, mivel, mint mondták, ebben önmagát adta. Volt is rajta, színpadon kívül is, sok önérzetes, méltóságos magatartás, ez kissé távol tartotta tőle az embereket; ezáltal mintegy elkülönítette magát tőlük. Ezt némelyek póznak mondták, én nem. Én, eltekintve attól, hogy sokaknak fölötte állott s többnyire gondolatokba volt elmélyedve, inkább pátosznak mondhatom azt, melyből magasan szárnyaló eszményi iránya nem engedte őt kizökkenni és melyben oly lelki gyönyörrel időzött.

Egyszer kérdést intéztek hozzá, hogy amikor vidéken vendégszerepel, szintén úgy játssza-e szerepeit, mint itthon.

— Hogy kérdezhetnek ilyet? — felelte. — Természetesen, legalább is úgy, hacsak jobban nem.

— De hiszen azok azt meg sem értik.

— Nem is azoknak játszom én, hanem magamnak; még adnak is érette valamit.

Egressy a művészetben minden hiba vagy hanyag-ig iránt kérlelhetetlen volt. Akire haragudott, vagy akit nem szeretett, ahhoz magatartásával lesújtó, akit kedvelt,

ahhoz nagyon kedves tudott lenni. Kritikusaival több ízben párbajozott, úgy fogván föl őket, hogy azok igen jól tudhatják, hogy neki már nincs mit tőlük tanulnia, azok tehát csak az ő művészi jóhírnevét, avagy kenyerét akarják megcsorbítani.

Irodalmilag is működött. Megjelentek tőle: *A színészet könyve*, jeles munkája; *Törökországi naplója*; fiai is adtak ki műveiből antológiát, 1848—49-ben kormánybiztos is volt. Szónoklatban is tett kísérletet, de — amint monda — ehhez külön tehetség kell, amellyel ő nem bír.

Legjellegzetesebb arcképe (fényképektől eltekintve) szerintem az, melyet Grimm Rudolf rajzolt köre; tőlem, a szintén általa szerkesztett Színházi lapokk&l együtt (nagy fáj-dalmamra), ellopták.

Egressy Gabona, nem lehetett éppen azt mondani, hogy lángész volt. Még talán a zseniális fogalom sem illett rá, mint pl. *Szigeti Józsefre*, vagy akár *Újházi Edére* is. Valami másféle volt ő, nem annyira láng, mint inkább izzó parázs, talán a lángelménél is valami értékesebb (ha ugyanis lehetséges ez). Nagy tehetség, nagy boncolgató kritikai erő és nagy szorgalom.

Szerepeinek lapjain csak egyik felére volt maga a szerep írva, a másik fele az ő jegyzeteivel volt teleírva. Szereplésének, játékának minden porcikája nagy szorgalommal és fáradtsággal kicsiszolt, értékes kövecske volt; ezekből rakta össze öntudatosan és nagy gondal egy egészzé, úgy, hogy azok egymás hatását kölcsönösen emelték, összeségükben összhangzatos egységbe olvadtak. Nem festmény volt, de mozaik.

Minden szereplése becses kövekből összerakott mozaik volt, amely este, a színpadon, lelkesedése nemes tüzeiben égett; könnyei hullottak, homlokán az erek megdagadtak.

Szerepeire, hogy ekként elkészülhessen, neki több időre volt szüksége, mint a geniális, ötletes színésznek. Voltak ötletei is, de nála nem ez volt a fő, azért, ha ideje kevés

volt, akkor egyáltalán nem vállalkozott; de amikor vállalkozott, akkor úgy bánt szerepeivel, mint az olyan atléta, akinek ellenfele legyőzése mindenkor nagy munkát ad, de nem bír nyugodni mindaddig, amíg le nem győzte, mégpedig amily szabályosan, éppoly lelkiismeretesen, éppoly nemesen ... Művészetének nemcsak fénye, lángja, de tartósan izzó zsarát-noka is volt mindenkor. *Ennek lett áldozata:* ez okozta halálát.

Egressy Gábor műveltsége római, maga egészében művészetének valódi tudósa, magyarja, hőse, gladiátora és Caesarja volt.

Hol van most mindez?...

Kelj ki sírodból, nagy művész! Hadd láthassák szemeim még egyszer (ha már másként nem lehet) legalább csontjaidat, melyek egykor annyi nagy jellemábrázolást hordoztak erős vállaikon!!!

*

Most pedig emlékezzünk meg, legalább futólag, a Nemzeti Színház akkori művészgárdájának kiválóbbjairól. Futólag, mondom, mert kimerítőbben csak azok ismertethetnék őket, akik velük együtt pályáztak. Én, velük szemben, mint hozzájuk méltóbbat: nagyobb mértékemet veszem igénybe.

Tóth József. A Nemzeti Színház másik korifeusa. Szintén nagyszabású művész volt, némelyek *Egressy* fölé is helyezték.

Ő már inkább naturalisztikus irányban mozgatta művészi erejét. Remek alkotásokat láttam tőle is.

Termetre nézve vékonyabb, gyöngébb szervezetű, de valamivel magasabb volt, mint *Egressy*. Nagy, nyílt, kék-zürke szemei szelíd, de átható nézésűek voltak. Szintén "és gy tehetséggel, képzettséggel és nagy szorgalommal ékes. Azonban voltak esetek, amikor, valószínűleg gyöngébb szervezete miatt, ha nem is gyöngé, de nem is erős volt.

Remek alkotásainak legremekebbje *XI. Lajos* szerepe. Ekzt, úgyszólván teljesen kimerítette. *Ernesto Rossit* is lát-

tam (előrehaladottabb korában) ebben a szerepben; az ideg-
beteg *XI. Lajost* ez is sok erővel, sok virtuozitással adta;
valamint — még később — *Ermete Novelli* is; talán rikitób-
ban adták, de egyik sem volt drámailag olyan megdöbbentő,
mint *Tóth József*.

Amikor mint *XI. Lajos*, haldokolva, mozdulatlanul ült
székében; a trónörökös (azt hívének, hogy már meghalt) a
mellette levő asztalról fölvette a koronát, hogy saját fejére
tegye, amikor éppen fejére tette, mint a kialvóban égő
gyertya, mikor utoljára rémesen, mégegyszer, hosszan föl-
lobban, úgy emelkedett föl székéről *Tóth József*; a nézőnek
a lélekzete is elállt. Ilyeneket ma (1900) nem látunk.

Megrázó volt *II. Rákóczi Ferenc fogsága* drámában is,
mint a börtönből hazakísért és ott megőrült és megvakult
Zrínyi Boldizsár.

Igen sok drámai s igen sok vígjátéki szerepében volt
kitűnő, mint pl. *Egy szegény ifjú története* színműben, mint
Laroque, azután *Richelieu bíbornokhan*, *Molière* fősvény
Harpagonjában, s még számtalan szerepében. Erősen hang-
súlyozom, hogy folyton alakított; mindenik szerepében, úgy
külsőleg, mint belsőleg, más-más törekedett lenni, és volt is.

Az országos színészeti akadémiának mind *Egressy*,
mind *Tóth József* tanárai voltak. Érdekes összehasonlítani
szavalmi modoruk különbözőségét, pl.: „*ha kincset akarok:
Peruba megyek!*” Ezt a mondatot *Egressy* úgy hangsúlyozta
és tanította: „*ha kincset akarok: Peruba megyek;*” *Tóth Jó-
zsef* pedig így: „*ha kincset akarok: Peruba megyek.*” Hát
melyik a jobb?

Tóth József fiatalabb volt *Egressynél* vagy 12 évvel,
de csak négy évvel élte túl. Meghalt 1870-ben 47 éves korá-
ban, színészetünk nagy veszteségére. Úgy tudom, síriratát
maga készítette, ott találták iratai között: „*Nézzetek, a
halált játszom!*”

Egressy és *Tóth József*, mindkettő valóban nagyszabású
színművész volt, kik testtel, lélekkel csüggték pályáikon s

példáik a többit is buzdította. Utánuk mégsem jött hozzánk fogható férfi színész. A meglevők közül *Szigeti József* volt még nagyszabású tehetség; a többiek, bár jelesek, de már nem *nagyok* s ezek kidőltével fokozatosan csökkent a jelesek száma is. Ó, hogy ezt ki kell mondanom!

De hiszen voltaképen nem is a tehetségek forrásai apadtak el, vannak azok most is; hanem a *kor*, az *irány* változott; az összjáték (ensemble), a minden áron (még a tehetségén is) túlerőszakolása lehet oka annak, hogy az alakításra való törekvés kiment a divatból. De sok tehetséget megállított már ez a művészet alsó lépcsőjén: az összjáték fokán.

De ne hirtelenkedjünk! Az összjáték (amely főképen a szereptudáson alapszik) mindenkor szükséges, ez ellen szólni nem lehet, de biz az magában nagyon kevés. Mint a zenében, vagy a többi művészetben, úgy a színészetben is, igen szükséges az összhang, de bármennyire összhangzó legyen is az, mindenkor azt mondom, hogy valamint dallam nélkül *üres* a zene, *úgy* az a csupán összjátékos (karban, akkordban, középszerűségeknek való) színészkedés sem felelhet meg teljesen, sem a művészet magasabb követelményeinek, sem a művészek becsvágyának. Szükséges, hogy az összhangból is mindenkor kicsendüljön itt is, mint a zenében, a dallam, a melódia, és pedig minél hatalmasabban, annál jobb. önmagától értetődik, hogy ehhez képest a színműveknek is így kell írva lenniök. Itt, mint ott, érvényre kell jutni az egyénnek, aki az eszmét képviseli: ne a képet idomítsuk a kerethez, hanem a keretet a képhez.

A művészi kebel nem elégedhetik meg azzal, hogyha a közönséget megkérdezik: kik játszottak az este (ebben vagy abban a darabban?), ilyen feleletet kapjunk: nem tudom, de nagyon jól mulattam. Ez elég lehet a közönségnek, meg a Pénztárnak, de nem elég a művészetnek, meg a művésziek. Megölne ez minden ambíciót. Ehhez nem is kellene kiváló tehetségek, csak szorgalmas garnitúra-színészek; ehhez a

művészeket megnyesegetik, mint a versaillesi, meg a schönbrunni kertben a fákat: ha egyet láttunk, valamennyit láttuk.

Talán ennyire ma (1900) még nem vagyunk; (ne is legyünk), de félni lehet, hogy odajutunk; pedig még a szerepét jól be nem magolt művésznek, (akit ezért éppenséggel nem akarok dicsérni), egy-egy megragadó jelenetén, vagy mozzanatán is, többet gyarapszik a néző esztétikai tekintetben, mint a legfolyékonyabban beszélő és mozgó ügyes ember egyszerű összes működésén, mert amazt nem feledi el, az sajátja marad.

Minden szerepben igyekezzék a színész más-más lenni, akkor lesz (ha lesz) belőle valódi művész.

De ez persze több tehetséget és fáradságos munkát kíván, a közönség pedig (fájdalom) általában véve nem méltányolja eléggé. Pedig hát *Tóth József* azért mégis ilyen volt.

Most veszem észre, hogy nagyon is eltértem tárgyamtól, s valóságos orákulumnak szegődtem. Pedig hát csalhatatlan én sem vagyok és lehetséges (ámbar kétlem), hogy a jelen művészetéből még a múlténál is valami tökéletesebb fejlődik ki. No, akkor én, ha nem is éppen az utolsó, de mégis valami elkésett Mohikán voltam.

A művésznők bocsássák meg, hogy bemutatásomat a férfiakkal kezdem; azért van ez, mert éppen *Egressy* halála adott reá alkalmat, meg azután biz én a férfiakat jobbacskán is figyeltem meg, mint a hölgyeket (már t. i. művészi szempontból), mert hiszen férfiatól tanulhattam elsősorban.

Szigeti József. A természettől zseniális tehetségekkel, friss, zuborgó aranykedéllyel és humoros ötletekkel megáldott, művész volt. Sokra vitte ő is; különösen kedélyes szerepeiben elragadó volt. Ha főntebb említett két művész odaadó, nagy szorgalmával bírt volna, ő is méltán melléjük sorakozik, sőt nem lehetetlen, hogy fölül is múlja őket.

Bőséges tehetségeit két irányban foglalkoztatta, t. i. mint színművész és mint író s így kiváló tehetségeire támaszkodva, a színpadon bár remekül, de legtöbbször önmagát

adta. Játék közben a közönséggel folytonos érintkezésben szeretett lenni, amikor is azt fölwillanyozva, belevonta játékába. Üres ház előtt nem szeretett játszani (s ki is szeretné azt?) Ő másként is játszott, mint tele ház előtt. Néki szüksége volt közönségre, hogy kölcsönösen ragadják el egymást.

Ilyen volt általában. De voltak neki különleges alakításai is; és pedig nem csupán vígjátékokban, hanem komoly, drámai szerepekben is, mint pl. *IV. Lászlóban*: Myze, a hallgatólag arab miniszter, melyet eredeti fölfogással alakított; különösen meglepő volt ebben, amikor megsértetve, valami mélyből fölszakadó, velőkig ható, félig vad „ah!” fölkiáltás tört ki belőle.

Azután *Viola, az alföldi haramia* című saját népdramájában mint Viola; *Lear királyban* mint Kent; *Julius Caesarban* mint Menenius Agrippa; *A fehérekben* mint Dick, stb. Főeleme azonban a tragikomikum, meg a kedélyes komikum voltak, ezeknek csapongó hullámaiban nyakig fürdött, sőt olykor fején is túl engedte azokat csapni. Rögtönző tehetőséggel is meg volt áldva; szerepeit nem is valami nagy szorgalommal tanulgatta. Egyszer a próbán reá szólott *Szigligeti*: „ugyan kérlek, tanul már meg egyszer te is a szerepedet”. — „Tanulni minden számár tud” — felelte *Szigeti*. Ha megtanulta volna, talán nem is tudott volna olyan elragadóan játszani; neki erre az izgalomra szüksége volt.

A csizmadiákat nagyon szerette. *Egy színész naplója* című igen érdekes és vonzó művében szépen emlékezik meg csizmadia házigazdájáról, kinél kezdő színész korában lakott vidéken. Remekül festette meg a régi, becsületes csizmadiákat *Csizmadia mint kísértet* című színművében is, ezt szintén ezerette játszani. Ez a derék csizmadiaosztály, melynek fő jellemvonása az érzékeny becsületesség volt, talán már egészen ki is halt, s talán már csak *Szigeti József* írtaiban él.

Jeles vígjátékain kívül igen jó népszínműveket is írt; ezek között ő írt legelőször olyat, amelyben úr nem fordul elő: *Vén bakancsos és fia, a huszár*.

Darabjai egytől-egyig egészséges magyar humorban bővelkednek. A nemzet és a művészet génye mindezekért csak hálaival adózhatnak Szigeti Józsefnek. De nem föladatom őt mint írókat méltatni; ott vannak művei; olvashatja mindenki; beszélnek azok maguk helyett!

Mint mondám, Szigeti József mint író, mint színművész és mint ember egyiránt nagy, friss és bőséges humorral voit a természettől elbocsátva. Buzgó tehetségeire támaszkodva, nem csupán a színpadnak élt, nem is csupán az irodalomnak, de az életnek is; (hogy helyesen tette-e, azt nem vitatom). Egyik tartósabb, szívbeli viszonya ellen, melytől nem bírt menekülni s mely emelkedésében megakasztotta, később sokat panaszkodott.

Szigeti József termetre erős, középmagasságú, köpcös, húsoska volt, kecses, gömbölyű mozdulatokkal. Otthon nagyon szerette a pongyolát, de ha kiment, gonddal öltözködött. Sokszor viselt bajuszt is; mindezek az élet örömei iránt való fogékonysága mellett tanúskodnak.

Akit kedvelt, ahhoz nagyon kedves és gyöngéd tudott lenni, s szeretetét különös kedélyes modorban szokta kifejezni; engem úgy szólított: Kakassai. Emlékszem, egyszer mily kedélyesen ütött hátba, mely nekem nagyon jól esett. De akire megharagudott, vagy akit nem szeretett, azt urazta s ahhoz csaknem a végletekig kíméletlen, nyers volt.

Gazdag kedélyéből úgy a színpadon, mint azon kívül sok ötlet és bon mot pattant ki, sőt sok tréfás csíny is követett el, *Rétivel* en compaignie.

Kopácsy esztergomi primás nagybátyja volt Szigeti Józsefnek. Egyszer, előadás után, a vendéglőben vacsora közben többször említette nagybátyját, a primást. Valaki csípősen kérdezte: melyik bandából? Szigeti belevágott a rostélyosába s így replikázott: *az esztergomiból!*

Az ötvenes években vendégszerepelt a Nemzeti Színháznál egy híres külföldi (gondolom orosz) táncosnő; *Yelwa* című darabban lépett föl; néma szerepe volt benne, kinek

azonban a darab végén megjön beszélőképessége; két szót meg kellett hát a művésznőnek tanulnia magyarul; meg is tanulta. Az egyik szó volt: *bátyám*, a másik: *örökre*. Szigeti József személyesítette Yelwa bátyját, *Hegedűs Lajos* drámaíró és színművész pedig Yelwa szerelmesét. A végső jelenetben a néma megöleli bátyját ezen szóval: *bátyám*. Ekkor szerelmese boldogan rebegi, Yelwához: „enyim vagy végre!” Erre Yelwa annak keblére borulva mondja: „*örökre!*” Ez így folyt le:

Yelwa (megöleli Szigetit): Páviám!

Hegedűs (titkon Szigetihez): Hunnan ismer ez téged?

(Hangosan Yelwához): Enyim vagy végre!

Yelwa (Hegedűs keblére borulva): Ökrte!

Szigeti (Hegedűshöz titkon): Ahunnan téged!

Erre a függöny legördült.

Jóval később történt a következő: Szigeti József sváb-hegyi (most Széchenyi-hegy) nyaralójába egyfogatú kocsiján szokott kijárni és többnyire maga hajtotta is ficánkolásra zabolt kesely lovát. Egyszer éppen befelé jött s a városban meglátta a híres *dr. Lenhosséket*, fekete fecskefarkú frakkban, mellén ordókkal, gyalogszerrel menni az utcán. Fölszólította, ülne föl, mert nem nézheti, hogy oly kiváló férfiú gyalog megy, amikor ő saját fogatán jár. Dr. Lenhossék föl is ült, meg haza is vitték.

A kocsis kíváncsi lett s hazaérkezve megkérdezte urától, hogy ki volt az a különös úr, akit hazahoztak. „Jaj — felelte Szigeti József —, az egy nagyon furcsa tudós úr; az az ember koponyáját csak megtapogatja s rögtön megmondja ki-ben mi lakik. Ha rablás vagy gyilkosság esik valahol és nem tudják kisütni, hogy ki követte el, akkor ezt az urat hivatják; ez azután megtapogatja a gyanús ember fejét s vagy azt mondja, eresszék szabadon, nem ez a gyilkos és akkor szabadon eresztik, vagy pedig azt, hogy ez a gyilkos és akkor biz azt felkötik. Különben majd meglátja maga is, mert meg

fog ez engem látogatni, akkor majd a maga fejét is meg-
tapogattatjuk vele.”

A kocsis kimeresztette szemeit, maga elé bámult, fejét
meglóbálta s szólt mormogva: „de az Istenit, az enyimet
nem tapogatja!”

Szigeti Józseffel történt a következő is (ez már *Gyulai Pálra*, is jellemző). Valamelyik shakespearei darabban az egyik szereplő mondja: „ott van egy ember,” erre Szigeti így szólt: „az nem ember, — az úr.” Játék után elkezdett Gyulai áradozni: „no, ez valami, ilyen csak a nagy Vilmostól telik, milyen mély gondolat egy rövid mondatban! Hiába, no, csak egy Sekszpir van a világon: *az nem ember, — az úr!* Nagyszerű, fölséges!”

Szigeti tétovázva pillantott Gyulaira s szólt: „hiszen az nincs is a darabban, azt csak én tettem bele.”

Gyulai nagyot nézett, kissé gondolkodott s szaporán vetette oda: „no, pedig nem rossz, nem rossz.”

De talán kötetre menne száma mindazon rögtönzéseknek és talpraesett pajkosságoknak, melyeknek mestere volt Szigeti, különösen fiatalabb korában.

Szerdahelyi Kálmán. (Kissé nehezemre esik róla véleményemet nyilvánítani; a távolság több-több dicsőkörral övezi alakját, különösen halála óta.) Elegáns, kedves, gunyoros, igen kedvelt művészkedő színész. Kellemes arc, magas, szép termet, melyen a szalonöltözet igen jól állt. Gonddal szeretett öltözni. Szerette a franciákat s leginkább azok darabjaiban szerepelt több sikerrel. Színpadra *önmagát* vitte 8 önmagát érvényesítette ott. Szerepeit mintegy kétharmadrészben *játszotta* s legalább is egyharmadrészben a közönségnek, helyesebben: a *közönséggel* együtt játszott.

Amikor a színpadra kijött, kecsesen billegette fejét, tekintgetett jobbra-balra a közönség felé, mintha fölhívta volna, hogy tapsoljon, ami ilyenkor sikerült is neki. (Mondották róla, hogy mielőtt a színpadra kilépett, száját kinyitva, nyelvét lebegtetni szokta, hogy ezáltal az könnyebb

és nagyobb mozgékonytságot nyerjen. Hát én ennél jobb és rövidebb eljárást követtem, t. i. az *r* betűt néhányszor, *de erősen* megropogtattam — de csak úgy torokhang nélkül —, így: rrrrr, rrrr. Vannak esetek, amikor nyelvünk csakugyan hajlandó az akadozásra, ilyenkor ez mindig kíségett.)

Szerdahelyi Kálmán szeretett igazgatói teendőibe befolyni, szerepelni; úgy nevezték: *világosfejű ember*. Bizonyos tekintetben az is volt és talán éppen ezért a színpadon szívmelegség hiányzott belőle, bár folyton törekedett reá, hogy ezt megcáfolja. De az úri, gunyoros előkelőség kitűnő kedvesen állott neki. Különben ilyen volt ő maga is.

Egyén'ségén és játékán valami gyermekes vidámság ömlött el, mely némi ellentétben volt magas, deli alakjával.

Énekelgetni is szeretett, tudott volna is, de ehhez hangja csekélyke volt. Csípős nyelve miatt sokan (kivált pályatársai) nem szerették s ez nem is volt dicsérendő tulajdonsága. Én akkor (kezdő lévén) nagyon távol estem tőle, mégis, ha olykor meglátott, mindig szándékosan *Vízvári* úrnak szólított, *Vízvárit* pedig *Kassai* úrnak, azután úgy tett, mintha eltévesztette volna s kiigazította. Ez mind olyan apró-cseprő kötekedés volt tőle, melyre nagy hajlammal bírt.

A színpadi működés nagyon izgatta. Szívujjában halt meg és bizony még (fájdalom) korán. Utolsó éveiben mondogatta: „azt mondjátok, hogy nincs szívem, hallanátok csak éjjelenkint, hogy dobog!”

A szívről lévén szó, alkalmat veszek arra a hozzánk többször intézett kérdésre felelni, hogy: *a színésznek kell-e szerepével együtt érezni, vagy nem?*

Diderot-nak „*Paradoxe sur le comédien*” című művéből idéznek. Én, fájdalom, *Diderot* műveit nem ismerem; nem tudom, miként tárgyalja a kérdést. Itt tehát csupán csak arra igyekszem felelni, amit belőle nekem is idéztek: „közép-

szerű színész az csupán, aki együttérez hősével; az igazi művész érzéketlen marad s ezáltal uralkodik szerepén”.

Középszerű színművész csupán az, aki mindenféle erejének igénybevételével sem bír valami tökéletesebbet termelni; azonban értéke mindig van még annak is, de ha az ilyen még csak nem is érez szerepével, az már nem is középszerű, de rossz színész. — De menjünk tovább.

Minden művészetben, s így különösen a színművészetben is áll az, hogy aki föladatát benső érzés nélkül akarja megoldani, síkos lejtőn jár, amelyen minden pillanatban groteszk bukfencek fenyegetik. Egyetlen művészszámba menő színész ismertem nálunk, ki egész pályafutása alatt azt hangoztatta, s arra törekedett, hogy ne érezzen hősével, csak mutassa azt. Hát nem is érzett; de nem is sikerültek szerepei és számtalanszor közönnnyel, sőt mosollyal nézték tőle a legkomolyabb helyeket.

Az emberi szervezet gyöngé és tökéletlen az ilyen munkára. Komoly hatásokat, mosolyogva, vagy közönnnyel csak Istenek bírnak előidézni!

Az összes lelkiállapotok között éppen a közönyt bírja az ember legkevésbé tartósan elpalástolni. A művész is csak ember s az emberi természet nem szokta a könnyebb utat a nehezebbért elcserélni, csupán csak azért, mivelhogy ez nehezebb, mint amaz.

De tegyük föl, hogy akadna olyan virtuóz, aki képes volna érzés nélkül érzést ábrázolni (mert olyanok sokan vannak, akik magukról azt állítják, vagy hiszik, de tenni nem teszik, nem bírják), ha akadna, mondom, olyan: mivel bizonyítja be, hogy nem érezte szerepét? Ha ábrázolata igazat mutatott, ki hiszi el neki, hogy nem érezte? (Tudni pedig senki se tudhatja.) *Idősebb Salvini-től* mondotta *Molnár György*, hogy lehetetlen lett volna egymásután annyiszor eljátszania *Othellót*, ha át is érezte volna. Én nem láttam soha idősebb Salvinit és elismerem, hogy nagy virtuozitás sokat könnyít, de mégis előbb elbírok képzelni oly erős szervezetet, mely

egymásután százszor átírja érezni Othellót, mintsem olyat, amely egyszer sem érzi s mégis mindenkor éreztetni bírja százszor egymásután, mert ha átérzi (bár igen sok), de mégis csak emberi erő kell hozzá, de ha nem érzi át, (akkor) isteni erőre volna szüksége; nekünk pedig ez nincs. — Mondom; így műkedvelősködhettek Zeuszék az Olimpuszon.

A színész ugyanazt kell, hogy érezze, amit hallgatóival éreztetni akar, csakhogy bizonyos korlátok között (s ezt hangsúlyozom), mert neki az önmaga fölött való uralmat is meg kell őriznie, amíg a hallgató szabad folyást engedhet (és enged is) érzelmeinek, — *itt a különbség* a valóság és a művészet között.

Az *érzelem* a színész első hegedűje, amelyen az *értelem* játszik s amelyet ez kell, hogy kormányozza is; e játék a *hang* és *mozgás* által, hallhatóvá és láthatóvá, röviden: érzékelhetővé lesz. E három tényező közül bármelyiket is hagyjuk ki a játékból, hiányos lesz az.

Ha az *értelmet* hagyjuk ki, akkor zavart (dissonans) lesz.

Ha az *érzelmet* hagyjuk ki, akkor kapjuk *Diderot* hibátlan rajzát, szín és melegség nélkül.

Ha a *hangot* és *mozgást* hagyjuk ki, akkor elvont, érzékelhetetlen lesz s csak a képzeletben létező.

A hang és mozgás bármily tökéletes virtuozitása is csak magyarázó kísérete az érzelem dallamának, melyet az értelem indít és kormányoz. A hang és mozgás virtuozitását ügyes, ép testi szervezetű egyén szorgalmas gyakorlat útján meg is szerezheti, — ez a színművészetnek érzékeltető része; a másik kettő: az *értelem* és *érzés* azonban magasabbrendű valamik: a művészetnek *szellemi* részei, az úgynevezett *isteni szikra*, mely a művész egész lényét, szervezetét úgy hatja áf, mint a természet tárgyait a delej, vagy a villamosság; megfejtethetlen ez, — ezt tanulni nem lehet.

Kissé hosszás fejtegetéseim után is alkalmat veszek roá, bogy egy kérdést — mely az előbbiekkal összefügg — meg-

világítsak, t. i. sokan azt tartják, hogy az előadóművészt, mint pl. a zene, virtuozitást, a tánc, a színészet (mivel nem rögzíthetők), hát valami másodrendűek, tehát kevesebbek, mint a festészet, szobrászat s az íróművészet. — Hát ez a nézet téves. Géniuszokat nem szabad így osztályozni, mert egyenrangú testvérek azok mind. Igaz, hogy úgy szószerint a színész művészete az íróé után következik csakugyan, miként a szobor a márvány után, a megfestett kép a festék után, a ezínpadi előadás a megírott darab után: mert a darab a színész kezében szinte anyag, melyet neki kell formába önteni, sőt megeleveníteni: hogy volna ez kevesebb amannál? Sőt éppen tűnékeny voltánál fogva még magasabbrendűnek is látszik, mert nincs anyaghoz kötve, elválík tőle, miként az ellobbanó láng a parázstól. Vegyük csak el a szobrásztól a követ, vagy anyagot, az írótól a tintát, papírt, vagy éppen a nyomdafestéket, — mi lesz műveikből? Annyi se, mint az előadóművész művéből, mert ez az emlékezetben még él, — legalább egy ideig — míg amazok ismeretlenül hálnak meg, vagy meg sem születnek. — A képzőművészek és írók műveinek maradandósága tehát tulajdonképen az általuk használt anyagok maradandósága, ezeket pedig nem ők alkották; ehhez kevés lenne az emberi erő.

Jól megjátszva a gyöngé darab is megél, rossz előadással a jó darab is bukik. Igaz, hogy olvasásra még mindig alkalmas, de ekkor az olvasó fantáziája veszi át a színész szerepét.

Ha a színész egy rossz darabot ír (mert erre talán mégis csak képes) és megjátssza jól, az annyi, mintha az író jó darabot ír és eljátssza rosszul (mert erre talán szintén képes). Ha pedig bármelyik, mind a két föladatot jól teljesíti: már ez aztán valami. (Színészek között voltak és vannak ilyenek, az írók között... nem tudom.)

Hogy mitől függhet egy darab sikere, vagy bukása, íme, pár példa: Párizsban a „*Robert es Bertram*” című drámából tartották a próbákat. Van a darabban két kóborló, züllött

alak, ezek mindig párhuzamosan járnak-kélnek; az egyiket *Frédéric Lemaitre* adta. Egyik próba után így szólt társához:

— Te, ha mi ketten drámát játszunk, ez a darab meg fog bukni; csináljunk hát belőlük két vidám alakot.

— Nem tehetjük, — mond a másik — a szerző minden próbán itt van.

— A próbákon mindig drámázunk, előadáskor pedig mókázunk, így is történt. A darab tetszett s így járta be Európa színpadait.

Szintén Párizsban egy darab első előadásán történt. Volt a darabban egy apa és ennek fia. Az apa szerepét egy csúnya-arcú színész adta.

A darab már kezdett tetszeni a közönségnek, de eljött az apa és fiának holmi heves szemrehányásokat tett, mire a fiú így szólt: „De atyám! Arcod egészen elváltozott.” Erre a nézőtéren valaki hangosan megjegyzi: „Az csak előnyére válhatik!” A közönség hahotára fakadt, nem figyelt többé a darabra: — a darab megbukott.

Most pedig térjünk vissza.

*

Feleki Miklós. Szintén jeles művész, mint *Szerdahelyi*, de ennél több volt mégis. Felekitől már megragadó mozzanatok, sőt itt-ott kitűnő egész alakításokat is láttam.

Feleki Miklós székely származású, szép daliás termetű, ropogós tisztanyelvű és hangú, hősszerelmes és szalon színművész; csupán arcbeli szépsége hagyott fenn kívánnivalót: ez nem volt szép.

Szavalatában és beszédében a szavak első szótagját erősen ütötte meg. Szalonruhákban, mint fényes magyar öltözetekben egyaránt otthonosan és szépen mozgott.

Mint ember, mint pályatárs minden rápartiság nélkül való és könnyen hozzáférhető egyéniség, holott első látásra a magától mindenkit távontartó szigor tükröződött alakján.

Igen egyenes tartással, fölemelt fővel és határozott lépésekkel haladt az utcán is; komoly szerepeiben (kivált fényes magyarban) a színpadon is igen jól illett ez neki.

A székelységért s a magyarságért buzgott, valamint a magyar színészetért és annak minden napszámosaért. Úgy is hívták: *a színészek pápája*, noha református, protestáns volt.

Amaz okos és jóindulatú emberek közé tartozott, akik csaknem semmi fölött se szoktak nevetni; nem is emlékszem, hogy kacagni láttam, vagy hallottam volna, ő ehelyett legfeljebb csak mosolygott. Pedig kedélyében éppenséggel nem volt szegény, — ezt úgy az életben, mint a színpadon bebizonyította; valóságos tárháza volt a színészsadomáknak, komikus szerepeiben pedig (mert ilyeneket is adott, és pedig nem keveset) eredeti módon hányt a fölszínre kedélyének humorát, melyet addig, amíg csupán komoly szerepeiben láttam, föl se tettem volna róla. Ezzel meglepett.

Amikor saját egyéniségét vitte színpadra, nagyon kellemesen és jólesően hatott; de láttam tőle merőben egész, mégpedig nem csupán belsőleg, de külsőleg megalakított szerepeket is (nagyobbára a komikumokban), ilyenkor a nagyság mesgyéjét érintette, s az emlékezetből kitörölhetetlen mozzanatok csillámlottak meg játékában.

Legművészibb alkotásai (melyeket láttam): „*Fehériben* Sir Patrick (Irhon ördöge), különösen a vívás jelenetben, midőn harsányan kérdi: „Hát van-e Isten?” Továbbá a „*Lelenc*”-hen mint Palacsintás Bertók; azután a „*Jóbarátok*”-ban mint Marecca, „*Súrójfc*”-ban mint Lajos. De elő sem tudnám számlálni. Magas kort ért, sokat szerepelt; ma is (1900) él. Éljen még soká!

Egyszer valamelyik komoly szerepében, magánjelenete alatt, hátamögött, a színpad mélyén, a színház macskája befutott a színpadra, a középén leült s prancijával kényelmesen mosogatni kezdte magát. A közönség kacagott. Feleki nem tudta mire vélni a kacagást, elkezdte annak okát fürkészni. Megfordult, meglátta a macskát, amint ott törölgette a pofá-

ját. Pár pillanatig csak várta, hogy az majd elfut, de biz az csak ottmaradt; így néztek egymással macskaszemet, de a macska nem mozdult. Ekkor Feleki becsukott szájjal, csak úgy az orrán keresztül, erősen reá -szólt: *mmh!* Erre azután a macska könnyed szökelléssel a színpad egyik nyitott ablakán kiugrott. Nagy derűtséget okozott ez. Különben pedig Feleki Miklós ezt a *mmh!* interjectiót (kivált később) gyakran szokta használni, ismeretes volt ez; úgy is *hívták* őt némelek, hogy Mmhiklós bácsi.

Egyszer meg a bájos *Felekiné* drága selyem uszályos ruhában várta jelenetét a színpalak között. A természetes, köpcös *Szigeti József* véletlenül reá tapodott a drága sleppre. Felekiné érzékenyen panaszkodott férjének emiatt. Feleki Szigeti elé állt és legpattogóbb hangsúlyozásával tett neki szemrehányásokat: „Micsoda dolog ez, micsoda esetlenség így rreá-taposni a drrrága sleppre, nnem egy-két krrajcár annak az árrammh!”

Szigeti csak nézte a harag nélkül való pattogást, azután elkezdte Felekit utánozni, elkezdett ő is pattogni, de tulajdonkép semmit sem mondott, csak így: *mmh! cshhh! prr, brr, ph, bh!*

Erre Feleki elnémult, végignézte Szigetit, erős hangsúlylyal csak ennyit mondott: *mmh — szhillmázsák!* — ezzel otthagya. Nem lehet ezeket jól leírni. Nagyon jó lélek lakozott Feleki Miklósban.

Különben ezek későbbi keletű dolgok, anrkor Feleki bátya már idősebb és pattogósabb lett, tehát hagyjuk ezt most. Csakhogy később meg kevés alkalmam volt a Nemzeti Színház tagjait tanulmányozni: idóm jelentékeny részét (mintegy 15 évet) részint vidéken, részint Kolozsváron töltöttem, később pedig (18 évet) a budapesti Népszínháznál, ahol annyira el voltam foglalva, hogy a Nemzeti Színházat nem látogathattam. De minek is látogattam volna? Hogy oda juthassak, errenézve reményeim folyton kevesbültek s így annak látogatása egyrészt csak keserű vágyakkal szaporí-

totta volna már különben is keserű tapasztalataimat, másrészt a Nemzeti Színház néminemű hanyatlását (vagy mondjuk: átváltozását) láthattam volna (de láttam is), ami szintén csak gyötörte magvasabb, tartalmasabb iránt buzgó vágyaimat ... De hopp!... ez már ismét későbbi és keserű pohár ... Búcsúzzunk hát vígan a derék Feleki Miklóstól.

A színművekben előforduló és ott felolvasandó leveleket (mint tudjuk) nem szokás súgni, hanem a súgó kötelessége azokat leírni s a színész ebből olvassa föl, ezért az ilyen levél tartalmát nem kell kívülről megtanulni. Feleki valami nagy urat játszott; levelet hoztak számára. Átvette, fölbontotta, hogy hangosan fölolvassa s rémülve látja, hogy egy betű írás sincs benne. Habozott, mit tegyen s ebből a környezet rögtön észrevette, hogy a levél üres. Titkon mosolyogva, várakozással teljesen nézték, hogy mi lesz most.

De Feleki föltalálta magát, — odanyújtotta egyik alantásának, mondván: „Olvasd föl, hogy hallja mindenki!”

Erre (persze) ez rögtön megszűnt mosolyogni; leesett az orra, de engedelmeskedni kellett, a többiek gúnymosolya pedig új tápot nyervén, még nagyobb mérveket öltött.

Rajta volt a sor, hogy föltalálja magát s föl is találta: végigtekintett a nyitott levélen, szomorúan szeméhez kapott s érzékenyen szólt: „Könnyeimtől nem látom.”

A többi között a közönség egyszer nagyon tapsolva hívta a lámpák elé Felekit, kiáltva: „Feleki! Feleki!” Feleki előjött, erre átható erős hang kiáltott a karzat felől: „*Fele be!*”

Réti Mihály. Mint színész specialista, mint ember specialitás. De sokat mondhatna róla az, aki vele pályázott és bővebben ismerhette.

Réti Mihály eredeti, zamatos, tősgyökeres magyar paraszt színművész. Csak korosabb parasztokat adott, de ezeket annyi eredetiséggel és természetűséggel, hogy eme meghatározott szakban szinte nagyinak mondható.

Réti Mihály középtermetű, bajszos, csontos, paraszthuszár ábrázatú, szikár ember volt; maga is paraszt módon

élt, bár különben olvasott ember volt. Különösen ami a magyar paraszt-furfangot illeti, ezt oly nagy tökéletességgel ábrázolta, hogy ilyenféle alakjainak még csontjaiban a velő is telítve volt azzal.

Nem tudom, lesz-e még valaha hozzá fogható e nemben. De talán már ezentúl nem is lehet, lassan-lassan (vagy talán már nem is lassan), annyira átváltozik a nemzet géniusza s maga a nép is.

Eredeti, furfangos ember volt Réti maga is; nem volt tanácsos vele kikötni, mert nem hagyott magán száradni semmit és nem oda nézett, ahova ütött. Ha valaki csak tréfából bántotta is, azt ő el nem felejtette és biztos lehetett benne, hogy visszakapja kamatostól egy év múlva is, akkor, amikor nem is álmodja és pedig a sértés minőségéhez és nagyságához képest szintén tréfa alakjában, de az a tréfa gyakran megsajgatta az illetőt.

Társalogni vele élvezetes volt, eredeti észjárása, előadása, különös humora, ötletei és történetei voltak. Nálunk a budai Népszínháznál vendégszerepelt egyszer, de nem volt közönsége; akkor mondta, hogy tudná ő, mivel lehetne itt közönséget csinálni, t. i. azzal, hogyha *III. Napóleon* császár *Viktor Emanuel* királlyal birkózna a színpadon.

Általában *komának* hívták őt, — ő is így szeretett mást szólongatni. Ó, szent *ensemble!* Fogsz-e te valaha ilyen erodetiséget termelni? De hiszen neked az ilyen kiemelkedő magasságok talán nem is kellenek ugye?

Réti számos, vagy számtalan stiklije közül íme pár jellemző: A színpadi ügyelő, valami próbakésés miatt fölírta őt, ez pedig pénzbüntetéssel jár. Nagyon szigorúan szokták venni, mert a büntetéspénzek a nyugdíjtőke gyarapítására fordítottak. Réti koma nyelt egyet és szokása szerint csak hallgatott.

Hamar feledésbe ment ez, — a színésznép általában hamar felejt. Csakhogy Réti koma nem olyan általános színész;

és nem felejtett. Jóval ezután, valami római darab előadása alatt, ő is rómainak öltözködött és mivel bajuszt szokott viselni, hát szakállat is tett — és bement az álnokok (statiszták) öltözőjébe.

Figyelmesen megszemlélgetve, itt-ott utasításokkal látta el őket, azután meglegedését nyilvánítva kifelé indult.

Az ajtónál (mint aki valamit elfelejtett) hirtelen visszafordult s szólt: „Nini, — igaz biz'a, hát pipája van-e mindenkinek?”

A statiszták reá bámultak, majd egymásra néztek. Réti újra (de már erősebb hangsúllyal) kérdezte: „Pipátok van-e?”

— Vanni van, — felelt az egyik — de nem mondták, hogy pipa is kell.

— Hogyne kellene! — csodálkozott Réti. — No lám, ha az ember nem maga lát minden után, mindjárt megvan a baj. Csak készítsétek elő, de csak akkor vegyétek a szátokba, amikor éppen a színpadra kiléptek, mert a színház épületében mindenütt szigorúan tiltva van máskor, még csak mutatni is a pipát, értettétek?

— Igenis, értettük — szóltak azok.

Réti eltávozott, más római ruhát öltött és más szakállat tett föl.

Jött a statisztavezető s vitte embereit a színpadra, jelenetükre. Amikor valamennyien a színpadon voltak, a rendező, az ügyelő majd sóbálvánnyá vált, hogy mindegyiknek foghegyén egy-egy makrapipa hetykélkedik. Kétségbeesve intettek és sugdostak nekik a színfalak közül, hogy vegyék ki szájukból a pipát, amíg végre sikerült velük megértetni.

Hogy Réti munkája lehetett, azt mindjárt gyanították, különösen, amikor a statisztáktól megtudták, hogy nekik egy odavaló úr mondta, hogy pipával jöjjenek ki a színpadra. Hogy tehát ezt minden kétségen kívül megtudhassák, fölszólították a statisztákat: megismernék-e azt az urat.

A statiszták azt állították, hogy ha látnák megismernék.

Összehívták az egész férfiszemélyzetet s a statisztákkal szemlét tartottak fölöttük. Ott volt Réti is, de hiába, mert már nem bírták fölismereni azt az urat.

Ekkor megkérdezték tőlük, hogy volt öltözve az az úr s volt-e bajusza. Azok megmondták öltözete színét stb. s hogy bajusza is vol; meg szakálla is.

Most már nyomon voltak. Réti-re mutatva kérdezték, hogy ez volt-e az az úr? „Nem ez volt az, mert az őszebb volt, mint ez, meg annak sokkal nagyobb volt a szakálla, mint ennek.” — így bosszulta meg Réti koma a fölírást.

Réti beszélt, hogy *Megyeri Károlynak* olyan nagy komikai hatása volt, hogy amikor temetési menet haladt az utcán, valaki mindig előrement kémlelni, nem jár-e arra Megyeri, nehogy a gyász kíséret meglássa és nevetésre fakadjon. *Se non e vero e ben trovato.*

Azt is Réti mondotta, hogy mikor a holt *Megyerit* virasztották, unalmukban leültek kártyázni; evégből a koporsót az asztalról kivitték a konyhába és rátették a tűzhelyre. Egyezer csak azon vették észre magukat, hogy Megyeri koporsója tüzet fogott. Meg hogy Megyeri párnája alá egy üveg bort tettek s azzal temették el. No lám, a jó cimborák. Mondotta is Réti, amikor Megyeri sírját kutatták, hogy keressék csak a borospalackot, de biz azt nem találták. — így hát a nagy Megyerinek nincs sírja ...

Gyermekei is voltak Réti-nek. Egyik fia Csongor (kit apja parasztosan, ingben-gatyában járatott), színpadon is játszogatott vele. Ez a Csongor *Eötvös József-nek* „*A megfagyott gyermek*” című költeményét oly érzéssel szavalta, hogy az orvos eltiltotta neki, attól tartván, hogy megszakad a szíve. Nem tudom mi lett a gyermekekből, — jót később nem hallottam róluk; az öreg nagyon furcsán nevelte őket. Lehetett Csongor már vagy nyolcéves, amikor egyezer, amint egy nagy kulacsot cipelve, apjával együtt ment a Svábhegyre. Éppen a Lánchídon haladtak; egyszerre az apja megállt és

szólt: „Ejnye, most jut eszembe, add ide csak azt a kulacsot, menj vissza, eredj Török bácsihoz (*Török* ev. ref. superintended), mondd, hogy én küldöttelek, tudja már ő, hogy miért.” A fiú elment, elmondotta apja üzenetét Török bácsinak, Török bácsi pedig megkeresztelte.

A „*Szép Juhász*”-ban együtt szerepelt Réti a fiával. A fiúnak egyszer egyedül kell és pedig sírva a színpadra lépni, mondván: „Az árgyéhusát annak a vén boszorkánynak, de megnyomorított.” Mielőtt a színpadra lépett, apja így szólt: „No, sírjon kend.” — Ha a fiú nem sírt az ő guszthusára, akkor nagyokat csípett rajta s mikor sírt, akkor kilökte a színpadra.

Réti — mondhatni — parasztosan élt; kopottas ruhákban járt, a színpadon is parasztozat adott, mint „*Csikós*”-ban Márton öreg csikóst, „*Két pisztoly*”-ban Piros Pista öreg rabot, „*Szép Juhász*”-ban Bálint bácsit, „*Vén bakancsos és fia a huszár*”-ban a Vén bakát, „*Liliomfi*”-ban Kánya vendéglőst stb. és valamennyi vén parasztot és pedig úgy belsőleg, mint külsőleg természetes hűséggel; ehhez képest el volt látva mindenféle ütött-kopott, ócska parasztgúnyákkal, elviselt, fakó lábbeliekkel, úgy, hogy némely szalonszínész az orrát is fintorgatta tőlük. De ő az ilyesmit föl se vette, — erős egyénisége tisztában volt azok célszerű volta felől.

Egyszer azután úgy tréfálták meg, hogy vörösre kopott színpadi csizmáját elcsúfították neki. Ugyanis Réti nem nagyon sietett szerepeire felöltözni, idejét nagyon kiszámította, csak éppen hogy elégséges időt hagyott reá. Ekkor is úgy történt s amikor öltözni ment, kereste felküldött csizmáját, de sehol se látta. Lármat csapott. A többiek bábész arccal mutattak az asztalon álló pár csizmára, hogy: „ott van, annak kell lenni, mert ez itt senki másé”. — „Ez nem az én cs...” itt szava elakadt, mert észbekapott; rögtön fölismerte a turpisságot is, meg a csizmáját is, mely szép feketére volt fényesítve. Nosza rögtön elő tégladarab, por, mész, habarcs, hogy

szerepéhez megfelelő karba helyezze. — Alig maradt ideje elkészülni.

Nem szólt ezután se semmit. A bűntársak többen lehetnek s nem árulták el egymást. — Szerencsénk!

A Svábhegyen (ma, 1900, Széchenyi-hegy) az út mellett volt egy fészület. A Nemzeti Színház tagjai gyakran jártak a hegyre üdülni. Látták, hogy a fészület környéke nagyon el van hagyatva, már t. i. ami a tisztaságot illeti, egyebekben pedig eléggé látogatott és szemetes. Szólt az egyik Rétihez: „No, koma, ezen segítsen kend, ha olyan nagy mester.” Réti koma nem szólt.

Pár hét múlva, amikor ismét arra mentek, a fészületet a legszebb rendben találták. Réti koma ekkor sem szólt semmit.

Azután sem szólt erről, s csak sokára szivárgott ki, hogy ő volt annak mestere. Levelet írt (állítólag) a legmagasabbrangú papnak, körülbelül ilyen tartalommal: „Kedves fiam és helytartóm, Magyarországon. Te nagy módban élsz, nyakig ülsz a földi javakban, — eszel-iszol, lakásod fényes palota. Bizony nem szép tőled, hogy akinek mindezt köszönheted, engem így hagysz. Aláírva: „*A Svábhegyi Krisztus.*”

Ilyen furfangos volt Réti koma azonkívül, hogy oly eredeti színész is.

Még halálakor is megréfálta a világot. Ott sült ki, milyen nagy viveur volt.

A Nemzeti Színház halottait *Feleki Miklós* szokta volt elparentálni. — Réti meghagyta: „Mondjátok meg annak a kálomista plébánosnak (Feleki református volt), én fölöttem beszédet ne tartson, mert fellököm a koporsó födelét s hátbaütöm.”

A temetésen hét nőt láttak mély gyászban...

Senki sem tudta, kicsodák.

Tóth Soma és *Róka Janiról* kell még megemlékeznem a férfiak közül. Mindkettő kitűnő magyar táncos volt. Tóth

Soma kedves, bohém ember, igen jóízű, talpraesett, úgynevezett kölyök-komikus volt. Kisded, zömök, mokány termete, kerek, piros ábrázata, kis tömpe orra és duzzadó izmai voltak. Róla mondotta *Zádor holtán* pályatárs, hogy csak Tóth Somát látta úgy bokázni, hogy nemcsak sarkait, hanem lábikráit is összeverte. — Erős emberke volt. A Svábhegyen mulatságból birkózva mindenkit gyöpre terített. Egy ily alkalommal *Egressy Gábor* (aki szintén izmos férfiú volt) föl szólította: „No, öcsém, gyere hát velem is.” Bizony Tóth Soma röviden végzett vele is; átkarolta s úgy odateremtette, hogy no. Rossznéven vette ezt *Egressy* s nem is volt ez illő Tóth Somától.

Róka Jani volt az utolsó táncosunk, aki a magyar táncot nem balettül, hanem még magyarul járta. Gyönyörűség volt azt látni, ha *Rotter Irmával* repülő-csárdást táncolt; szinte mámorító volt az! Azóta nincs magyar táncosunk. Szégyen ez reánk. Az ötvenes években még vidéken is volt kettő-három: *Szöllösi, Fitos, Zarkavölgyi, Makai*. Ha az idegen (vagy akár valaki közülünk) most magyar táncost akar látni, előbb láthat ilyet külföldön, mint nálunk. Oda ment ki *Gyurián* és *Horváth Károly* is. Nem tudom, élnek-e még (1900).

A hatvanas évek elején jött haza Olaszországból *Egressy Gábor* fia, *Ákos*, kilépett huszárfőhadnagy. Gyönyörű legény, szebb volt apjánál, de nagyon hasonlított reá. Színész lett itthon. A Nemzeti Színházban *Hamletet* láttam tőle nagyon szépen játszani, — apja tanította be reá. — Még egy fia volt Gábornak a Nemzeti Színháznál: *Árpád*; fiatalon halt meg. Éppen halálos betegen feküdt, amikor hozták neki a fölmondást, mire így szól: „Nem bírtak már legalább addig várni, amíg meghalok?”

*

Én, mint fiatal kezdő, a Nemzeti Színház viszonyait nem ismerhettem annyira, hogy részletesebben leírhattam.

Ezek a vázlatocskák csupán arról akarnak számot adni, kik — és milyen hatást tettek reám. — A művésznők közül is megemlítek néhányat. Ezek többnyire önmagukat játszották. Általában a nőktől akkor sem kívántak, sem kaptak többet, — nem tudom, miért.

Jókainé Laborfalvy Róza. Magastermetű, feketeszemű, sastekintetű, szép, mély, zengőhangú tragika. A szenvedélyek ábrázolója; akire pedig megharagudott, annak jaj volt.

Prielle Cornelia. Az aranyos Kornélia. Remek csipkefinomságú, szalonias színművésznő és ugyanilyen nő volt. Kezei között minden szerep megfinomodott: hol égszínkék, hol rózsaszín, hol vadgalamb, vagy krémszínű alapra teregetett brüsszeli csipkévé vált. Ha a színpadra kijött, mintha virágzó kamélia, vagy rózsabokor jött volna ki, mely körül csicsergő fecskecsoport hajszojja zsongó-bongó bogárkák és pillangók raját.

Mint egyén szintén igen finom, harag nélkül való és elnéző teremtés volt. Ha valakin észrevette, hogy nem eléggé kedveli őt (és ezt rögtön észrevette, noha nem mutatta), annak önmaga előtt kellett megszégyenülni, mert ahhoz még kedvesebb, még figyelmesebb lett. — Okosságával, tapintatos modorával lefegyverzett mindenkit és kiirthatatlanul befészkelte magát annak szeretetébe; ez ellen nem lehetett tenni, — finom fegyverei előtt a legnehezebb vár-ágyúnak is kapitulálni kellett.

Törekenynek látszó szervezete nagy és erős ábrázolókat bírt el sikerrel, mint pl. „*A kaméliás hölgy*”, melynek végén meghalása szinte megdöbbentő volt.

Róla mondotta *Petőfi*: „Szép leány az a Prielle Kornélia, kár, hogy nincs több haja.” — Ez igaz volt, de ha hajzata szegény, annál gazdagabb volt fejecskéje és kedélye.

Magas kort ért el és finom szerepléseivel folyton fölszínen és szeretetben tudta magát tartani, sőt tartja ma (1900) is, mint a Nemzeti Színház örökös szerződött tagja. — Éljen soká, — örökké!

Felekiné Munkácsy Flóra. Keleties szépség: barnás árnyalatú bőr, fekete szemek és szemöldökök, gyönyörű fekete hajzat, szép termet, bájos alak és talán még ennél is bajosabb fuvolahang. — Úgy vélem, szerelmes lehetett belé az egész főváros, a fölránduló vidékiekkel egyetemben, mert arra volt teremtve, hogy hódítson. Hát bódultunk is!...

Drámai szendéket és mindenféle rokonszenves — was gut und teuer — nóalakat adott, — ki tudná azokat csak nagyjából is előszámlálni? Adta ő:

*Magyar Melindáját, olasz Júliáját,
Paris Helénáját, kelet Aidáját.
Makrancok Katáját, — szendék armadáját.*

*Nincsen arra számsor,
Elragadta hányszor:
Páholyt és karzatot,
Zártszék-sorozatot,
Urak öccsét, bátyját,
Jogász fiát, lányát,
Közönség háláját,
Fejét, szívetáját,
Tüdejét, zúzóját,
Száját, máját, haját...
Azt a teremfáját!*

Szathmáryné Farkas Luiza. Nem is tudom, hogyan fogjak hozzá, hogy ezt a természettől gazdagon megáldott művésznőt röviden és mégis találóan, vagy méltóan leírjam.

Szathmáryné komika volt, de fő értékét az tette ki, ami *művész-nőknél* ritkaság, t. i. egyénített, alakított is, és pedig igen szerencsésen.

Gazdag kedélye az életben is kacagtató mondásaiban csapongott szerte. Kedves, vidám, könnyelműsége, — szeretetreméltó, olykor elragadó bohém természete közkedveltté tették úgy a színpadon, mint azon kívül. Amikor láttam,

hallottam, vidámságomat az a gondolat zavarta csupán, hogy az ilyen is halandó.

Két fia: Károly és Árpád szintén színpadra mentek. Károly igen kedves bonvivant és komikus volt s már az ötvenes évek (1855) derekán színpadon láttam Makón (ma: 1900 nyugdíjban van Szentendrén). Árpád fia testesebb, nehezkesebb alakító, kedélyes komikus művész, ma (1900) a budapesti Vígszínház tagja.

Szathmáryné nagyon szerette fiait; gyakran elment vidékre hozzájuk, hogy vendégszereplésével kíségtse őket anyagi bajaikból. Nagyon jószívű volt s e miatt folyton pénz-zavarokkal küszködött maga is, de azért jó kedélye nem hagyta el soha, sem az életben, sem a színpadon. Kitűnő játékaival és arcjátékaival, melyeket hol trombitaszerű, hol meg fűrészelőhangjait váltogatva magyarázott, nagy komikai hatásokat ért el.

Finom komikai szerepeinek se szeri, se száma. Ki tudná előszámlálni valamennyi mamáit, Ursuláit, Fruzináit és Dorottyaít?! — Mondják, hogy fiatal éveiben mindenképen igen szép is volt. — Az életben elröppentett mondásai olykor pikantak, de nagy művészi kedvességgel és spontán szökelltek elé előhaladott korában is; pl. valami utcai zavargás alkalmával (hogy a nép be ne tódulhasson) bezárták a Nemzeti Színház kapuit. Ő nem tudott az egészről semmit és ki akart menni, de nem birt. Kérdezte:

- Miért zárták be a kaput?
- Mert az ifjúság be akar ide jönni s a nőekkel erőszakoskodni (kötekedtek vele).
- Nyissák ki! — szólt trombita-hangon. — Eresszék a népet! Melyik az?

Kedves Luiza mama! Ha reád gondolok, úgy képzelem, hogy mialatt este a Nemzeti Színház előadásai folynak, azalatt sírhalmodat gazdag kedélyed fölszálló fénybogarainak milliói borítják el s ott izzanak, amíg az előadás véget nem ér. — Bizony kár, hogy ott vagy.

Hollósy Kornélia. Az Operánál volt ez a bájos énekesnő primadonna, aki a fényes külföldi meghívásokat és fényes szerződéseket mellőzve, folyton itthon maradt. Hála és dicsőség neki.

Bognár Vilma és Markovics Ilka. Operettekben (melyeket a hatvanas években *Szerdahelyi Kálmán* hozott divatba a Nemzeti Színháznál) ragadták el játékkal és énekükkel a közönséget. Később mindkettő operaénekesnő lett.

Az Operánál volt *Kaczvinszky János*, szélesmellű, nagyerejű ember, erőshangú basszista. Igen szeretett mulatni. Egyszer mulatság közben egyik társával (szintén mély, de gyöngébb hangú, mint ő) fogadtak, hogy kettőjük közül ki bírja tovább kitartani hangját lélekzetvétel nélkül. A pályabírák jelt adtak s mindketten elkezdték fújni; de a gyöngébb hangú mindjárt a kezdetén elhallgatott s csak a száját táto-gatta; ezt Kaczvinszky a saját erős hangja miatt nem vette észre. Mikor a másik gondolta, hogy Kaczvinszky már nem bírja sokáig, akkor újra hozzáfogott s így persze tovább bírta. Kaczvinszky nem tudott hová lenni bámulatában és fizetett (persze bort), ezt azután a pályabírákkal közösen megitták.

Benza Károly. Igen kedélyes és jó játékos opera buffó énekművész volt. Különös találmányai és ötletei voltak, ezeket sajtóságos (nem tiszta magyar) beszédével igen talpraesetten érvényesítette, pl. *Füredi Mihály* bariton énekes folyton, az akkor divatos *Morisson-féle* universalis labdacsokkal élt; erről Benza a „*Szevillai borbély*”-ban mint dr. Bartoló ezt mondta: „az a bolondos Figaro azt mondja, hogy neki van az a Morisson-pirulája, az olyan, hogy mindent meggyógyít, még az adósságot is, hogy aki azzal él, sohasem lesz beteg, még mikor meghal tüle, akkor is csak tréfál”. Ugyancsak a „*Szevillai borbély*”-ban így kereste levélpapírját: „ni ni ni! Az előbb itt az asztalon hat levélpapíros volt, most csak hét van, hát hol a nyolcadik?” De ezeket igen eredeti, jóízű őszinteséggel mondotta. Egyik

operában, a darab szerint ellenséges lábon állt valami úr szereplővel; hosszú kabátja aljába köröskörül óngolyókat varratott s mikor ellenfele mellett elment, úgy lóbálta kabátja hoeszú szárnyát feléje, hogy ezzel teljesen kifejezte iránta való mély megvetését.

Hogy voltak még a Nemzeti Színháznál a hatvanas évek elején még többé-kevésbé jeles színészek, ez természetes, mint pl. *ifjabb Lendvay Márton*, szorgalmas, tüzes színész, *Németi György* népszínműénekes, *Szilágyi Sándor*, *Horváth Teréz* és a többi, de mélyebb hatást reám nem tettek.

NEGYEDIK FEJEZET.

1866—1869.

TÉRJÜNK VISSZA VIDÉKRE, 1866 NYARÁRA,
BALATONFÜREDRE.

Ezen a nyáron lépett föl itt nálunk mint vendég *Szathmáryné „Róma leánya”* -ban mint Cornelia, tehát komoly drámai szerepben. Hát erre ő nem volt való. De bezzeg *Szigligetinek „Petronella”* című darabjában mint Petronella, már ez egészen más (*Laczkó* jutalomjátékára ment), én adtam vele Fanyarit.

Mint mondtam, fizetésünk Füreden sem járt ki rendesen, sőt Pécssett sem, ahová téli állomásra vitt bennünket *Bényei* és *Laczkó*. Már nálunk ez volt a rend, megszoktuk. De azon megütköztem kissé mégis, amikor Pécssett 1867. év febr. 7-én tartott számadáskor 99 forint 13 krajcár bennmaradt fizetésemre azt mondta *Bényei*, hogy: arra pedig vessek keresztet. Az ilyenemű őszinte nyilatkozatok nem tartoztak nála a ritkaságok közé és ezúttal ez még talán becsülendő is volt benne, amennyiben szavát meg is tartotta, ami igazgatóinknál nem minden esetben szokott megtörténni.

Sohase bíztam a színpadi gépezetekben! Okom volt erre, nem csupán megfigyeléseim folytán, de tapasztalataim után is.

Már Budán (*ördög pilulái-ban*) leszakadt velem a sodrony, később pedig süllyesztő is szaladt le velem; hogy milyen gyorsan futott le, azt nem tudom, mert tartókötele nem szakadt el, hanem aki a hengeren csavarta, kiszalasztotta kezéből a henger fogantyúját. Még ma is eltűnődöm fölötte, hogy az az idő, mialatt a süllyesztő lefelé szaladt velem, úgy kiesett életemből, hogy arra éppenséggel nem emlékeztem; amikor lent megakadt, éppen úgy álltam a süllyesztő-lapon, mint elindulása előtt. Meg sem sérültem, s teljességgel nem tudtam, mi történt, amíg meg nem mondták mások.

Nem bíztam hát a színpad gépezeteiben és ebben a bizalmatlanságomban csak megerősített ama szép tableau, amelyet a pécsi színidény alatt láttam, nevezetesen:

A visszaállított alkotmány öröme hazafias előadást tartottunk. A darab végén Ő Felsége két géniusz között emelkedett föl a süllyesztőből. A Felséget *Zajongi Elemér* ábrázolta, mi pedig néhányan az új felelős minisztereket (én *gróf Mikó Imre* közlekedésügyi miniszter voltam). A zene, az ének harsogott, a görögtűzet is meggyújtották, s a süllyesztőből a Felség a két géniusszal emelkedni kezdett. Már derékgig a színpad fölé értek: egyszerre hirtelen eltűntek... a süllyesztő leszakadt velük. *Zajongi* sértetlen maradt, de a két géniusz (különösen az egyik) megfeküdte pár hétig. Vizsgálatot indítottak azután, hogy ki volt a hibás és kisütötték, hogy a kötél (az ilyen színpadi hibáknak sohasem akad gazdája), kisütötték, hogy régi, korhadtt volt a kötél; ez megnyugtatta a vizsgálókat, mert hiszen, ha a süllyesztő kötele korhadtt, az egészen rendén van, arról senki sem tehet. De legalább azt a korhadtt kötelet megbüntették volna, vagy mi! Előadás után egyik ismerősöm kérdezte: ki volt az, akit én ábrázoltam, megmondtam, hogy *Mikó*; ő azt hitte, hogy én azt kérdezem: *mikor?* Én észrevettem ezt, de tovább üztem a tréfát. Ő csak magyarázgatta, hogy ott, a darab végén ki volt, akit én ábrázoltam, de én újra csak azt mond-

tam: Mikó. Türelmetlen lett, de még harmadszor is elkötekedtem vele, amíg megmondtam, hogy gróf Mikó Imre. Dehát hogy is nem tudta akkor magyar ember, hogy ki és mi légyen Mikó?!

Pécsről Budára készült *Benyel*. Reménye volt, hogy az új alkotmányos idők beálltával a magyar színeszetnek is újabb virágzása következik. A bezárt budai Népszínházat akarta elnyerni s újra megnyitni.

Pécsen rosszul ment: mielőtt tehát Budára indított volna, kirándulást tettünk Mohácsra. — kellett volna egy kis pénz útiköltségekre Budáig.

Csak néhányan mentünk át apró darabokkal. Mint valamennyi mozdulásunk, ez is megfontolatlanul, elhamarkodva ment. Odaérkezve, csak a főpróbán sült ki, hogy az azon napra már kihirdetett apró darabjainkból éppenséggel a sűgőkönyv maradt Pécsen otthon.

A színlap szét volt hordva, az előadást hát meg kellett tartanunk. így történt, hogy a „*Dajka*” című operettet csak úgy emlékezetből voltunk kénytelenek eljátszani; mondott belőle ki-ki amennyit éppen tudott; hát igaz, hogy egy negyed óra alatt készen is lettünk vele.

Jött az én magánprodukcióm, „*A kórista keserve*” magánjelenet. A szerep zsebemben volt, de a zene vezérkönyve (partitúra), meg az egyes hangszerek hangjegyei sehol, azok mind Pécsen maradtak. Kénytelen voltam a kóristát úgy adni elő, hogy a közzenéket is magam csináltam el szájjal, ilyenformán:

Nagy ég! Oda tekintetek — plim, plam, plum.

A gróf a vízbe fül — blu, blu, blu, blu, blu,

Jertek, segítsetek — plam, plam, plam, plam.

Különben vége lesz — drudu, rudu, rudu, drum.

Így azután ez sem tartott sokáig, — hála Istennek!

Szigeti József mint Viola

Megyeri Károly
1848. évi március 15-én
született a Magyarországon

Megyeri Károly

Fácsony Lajos

Fácsony Lajos

Fácsony mint Don José

Szardahelyi Kálmán

*Szardahelyi Kálmán
mint Fodrák Mihály*

*Feléki Miklós
mint Mátyás király*

Keservesen ment hát dolgunk itt is. Színlapokat írtam (egy színlap egy krajcár), ebből éltem. De érdekes volt a színpadunk is a nagy vendéglő emeletén, a nagyteremben. Ez a nagyterem nekünk nem volt elég nagy; színpadunk csak úgy fért el benne, hogy előadás alatt a hátsó *függöny* mögött nem lehetett átmenni egyik oldalról a másikra, mert ott már fal volt. Akinek jelenete után valamelyik oldalra ki kellett menni, annak ott is kellett visszajönni. Aki pedig szerepét elvégezte, annak végig kellett a darabot várni 6 akkor az első függönyt félretolva, a színpad elején lemászni, a közönség szemeláttára. A színpad udvar felől lévő oldalán mégis volt egy ablak, az a folyosóra nyílt. Aki tehát a szerepét elvégezte s a színpadnak éppen ezen ablakos oldalán ment ki, az még szerencsefia volt, mert ha kedve úgy tartotta, az ablakon kimenekülhetett a folyosóra, noha ennek is maradt az a kellemetlen helyzete, hogy a nézőtér hátsó részén mégis keresztül kellett menni az öltözőbe, mert az öltözőszobánk szemben volt a színpaddal, a teremnek azon a végén, ahol a közönség bejárt, úgy, hogy az öltözőszoba és a színpad között ült a közönség. Hogy így volt, az nagyon kellemetlen volt; apró darabokat adtunk tehát, legalább kettő kellett belőle egy estére. Megesett, hogy mind a kettőben dolgom volt, mint pl. „*Choufleuri úr otthon lesz*”, meg „*A dajka*” című darabokban. Choufleurire jókor fölkészültem s mielőtt a közönség bejött volna, félretoltam az előfüggönyt, fölbujtam a színpadra, de mikor ezt a szerepemet elvégeztem, vissza kellett menni a szemben levő öltözőbe, a másik darabra öltözködni, így ismét a közönség között kellett végigmennem. Ez ismét csak úgy eshetett meg, hogy félretoltam az előfüggönyt, ott másztam le kimaszkálva, kifestett pofával, a közönség nem közönséges mulatságára. Megátalkodottság kellett ehhez a pályához!

A második darabra kéményseprőnek voltam öltözködve s amikor így a közönség között végigmentem, hogy a színpadra jussak, egész utamon bökdöstek, ilyenféle hangok kísé-

rétében: khk, khk! Csak azután legalább *sokan* bökdöstek volna! Azaz erre elég sokan voltak, mert az a kevés, aki ott volt, az mind bökdösött.

Ilyen volt „Nemzeti nagy létünk nagy temetője: Mohács!”

Erre is kellemetes visszagondolni!... ha már elmúlt.

Az 1867-ik év tavaszán tehát Bényei és Laczkó társigazgatók fölvittek bennünket Budára. A krisztinavárosi Horváth-kertben levő nyári színkörben tartottuk előadásainkat, fölváltva a németekkel.

A németek is adtak itt magyartárgyú darabot, „*Leichte Cavallerie*” című bécsi operettet. Ebben magyar huszárok szerepelnek. Az őrmestert valami *Csemi* vagy *Czerni* nevű magyar születésű német színész adta; ez magyar szavakat is rakott szerepébe, pl. a husárokról így énekelt:

*Ali mindig rendetlenül,
Danol a magyar életbül,
Wichst er seine Schnurrbart ein
Und haut ein, und haut ein,
Rajta huszár und haut ein
Az ebatta!*

Azután magyarosan ejtett német beszéddel: „Spek iz bessz er, van cváj, vohn in der Raufang had is z henk hinauf, az ebatta”. Bényei tehát abban fáradozott, hogy télre a budai Népszínházba vonulhasson társulatával. De előtermett Molnár György is, aki ehhez — méltán — több jogot tartott; rajta is volt, hogy visszakapja. Mint vállalkozó igazgató nem kapta ugyan meg, hanem bizottság alakult *Balássy Antal* elnöksége alatt, s a színház vezetője Molnár lett.

Még ugyanezen 1867. év nyarán megtörtént a koronázás.

A koronázási nagy menet a várpalotából indult a Mátyás-templomba; itt történt a koronázás (vagy talán a

Zsigmond-templomban). Azután lejött a Várból s a Lánchídon át Pestre, a belvárosi kéttornyú templomhoz, mely a Dunára nézett. E templom előtt levő téren emelvény állott, melyen Ferenc József király az esküt mondotta.

Innen ismét visszaindult a menet. A Lánchíd pesti vége előtt volt a királydomb, ezen történt a kardvágás a világ négy tája felé; ezt (úgy mondták) a király akként végezte, hogy gyorsan föllovagolva a dombra, ott — úgyszólván — meg sem állt, hanem gyorsan négyfelé suhintva kardjával, a dombról leszáguldott. Innen ismét a Lánchídon át föl a Várba ment összes kíséretével.

E jó hosszú útvonal terein és az utcák egyes helyem ezen alkalomra épített padsortömbök (látszín = tribün) voltak deszkából ácsolva és szövetekkel díszítve, a fizető közönség számára; volt ott Deák-látszín, Tisza-látszín és még sok más látszín. A budai Népszínház előtt is volt ilyen látszín, de — csodálatosképen — csaknem teljesen üres maradt. Így történt, hogy innen nézhettem több társammal végig az egész menetet, és pedig — potyára.

A koronázási menetből mindent senkisémm láthatott (tehát én sem), mert járni nem volt szabad. Sok volt ott az egymásra tornyosuló látnivaló; sokat nem jegyezhettem meg magamnak, meg sok ki is törlődött emlékezetemből, de ami megmaradt, bizonyos azért maradt meg, mert leginkább megkapott.

Bandériumot minden megye küldött (még Ugocsa is coronat). Ezek mind fényes díszmagyar öltözetekben, lóháton, zászlók alatt mentek.

A főurak bandériuma volt persze a legdíszesebb, a legértékesebb öltözetekben. A hosszú fehérszakállas *Zichy gróf* egész páncélöltözetben, két csatlós által kantárszáron vezetett lovon. *Széchenyi Ödön gróf* (a nagy *Széchenyi István* kisebbik fia) gyönyörű magas gallérú Zrínyi-felöltöben. Remek látvány volt ez mind.

Jött a király!

Magyar szemnek kissé szokatlan látvány volt a Backenbart. Az is feltűnt, hogy Szent István palástja (melyet Gizella királyné hímezett) igen szintelen, szürkés, kurta, szigorú kis köpenyke; a korona meg éppen ellenkezőleg, nagyon is öblös és bár a király szálás, természetes férfiú, mégis egészen fölséges tarkójára borult le, noha (úgy mondták) ez alkalomra ki is bélelgették; de hát ezen már változtatni nem lehetett. Bölcsen készítették ezt (mint a katonabakancsot), hogy mindenik király fejére jó legyen. Jó volt ez így.

Igen érdekes volt a főpapok csoportja. Ez öreg szent férfiak bársonyszelíd lovaikon is félni látszottak, kivéve *Simor János* esztergomi hercegprímást, aki elég peckesen ülte meg lovát a hosszú kereszttel. De minden bandériumok között legérdekesebb volt a jászok, kunok és hajdúké. Ezek mind földműves emberek voltak, sötétkék pór öltözetekben, vállaikon panyókára vetett, kurta, rókaprémés dolmánykák; ezeket ünnepélyes alkalmakra feleségeiktől szokták kikölcsönözni; lehettek vagy százötvenen, talán többen is. Valóságos Bendegúz-alakokat lehetett közöttük látni; barna arcbőr, horgas orr, fényesen villogó szemek: az ember keble csak úgy dagadt ez egyszerű, erőteljes nép láttára. Bizony, bizony, ha *Munkácsy Mihály* annyi fáradságot vett volna magának, hogy *Honfoglalás* c. festménye számára e nép között keres alakokat, nagy gyönyörűséget szerezhetett volna magának is, meg nekünk is. Igen szép, vadregényes volt az ungmegyei farkas- és medvebőr kacagányos bandérium is. Érdekesen furcsa volt, amidőn a szertartás után a Várból egyesével-kettesével szállingóztak le a fényes magyarba öltözött urak; az egyik pofaszakállal, szemén monoklival, a másik makrapipával szájában.

Liszt Ferencet is láttam, amint cipő és fekete harisnyásan, hosszú fekete öltönyben gyalog ment föl a Várba s a nép éljenezte.

Nem emlékszem, ekkor, vagy előbb avagy utóbb, de a hatvanas években volt. *Liszt Ferenc Erzsébet* oratóriumát

a Vigadó (Redoute) nagytermében próbáltatta. Egy próbára én is bejutottam s a fal mellett meglapultam. Ebbe az oratóriumba egy ismert népdal dallamának az eleje bele van véve, ú. m.: „*Nem ettem én ma egyebet, fekete retket, kenyeret.*”

Liszt a zenekar előtt föl s alá járkált, topogott. Én oldalt álltam a fal mellett úgy, hogy hol szembe jött velem, hol meg vissza. Éppen a „*Nem ettem még ma egyebet, hej*” járta, amikor szembe jött velem, ütemben nagyokat lépve énekelte: pam, pampám, pam, pam, pam, — pam, — pam! *p a a a!* Elém érkezett, szemembe nézett 6 az utolsó *p a a* hoz lábával elém toppantott, mintha meg akart volna ijeszteni; én álltam a tüzet, ő pedig megfordult s visszament.

Némely helyen úgy akarta érthetővé tenni a zenészeknek zenéje tartalmát: „Himmelblau, meine Herren, — mehr Himmelblau!” Majd meg egy mordantó-féle helyen: „Schnurrbart wixsen, Schnurrbart wixen, meine Herren!” — Aztán kezébe vette a vezénylópálcát s hol fölnyújtózott, mint a leégett csárda fekete kéménye *Petőfi* versében, hol meg mintha leomlott volna; hol karjait lebegtette, mintha szárnyai lettek volna s a levegőt tapogatta, hol meg leguggolt, mint akinek egyéb dolga van. — Nem hiányzott Liszt Ferencből a kedill (kedély).

A budai Népszínház második időszaka.

A budai Népszínház második (és utolsó) időszakának első évében nem tudom mennyi fizetésem volt, de ma is megvan nálam azon levélke (1868 március 12-i kelettel), amely így szól: „Az igazgató bizottmány ön szerződését egy évre meghosszabbította; október 1-től a téli hónapokra 60 forintot fizetend. *Molnár.*”

A társulat nem volt valami erős, de Molnár buzgalma nagyon föl tudta tagjait serkenteni. Említésreméltó jelesebb színésznőink és színészeink voltak itt ekkor:

Kocsisovszki Borcsa, később Molnár Györgyné; igen kedves, bájos, ifjú, barna naiva, később a pesti Nemzeti Színház tagja. Ma (1900) nyugdíjban él Erdélyben (második férjével, Molnár unokaöccsével).

Boer Emma. Szintén igen kedves, kezdő ifjú színésznő. Nagy verseny fejlődött ki közöttte és Kocsisovszki Borcsa között. Mindkettőnek megvolt a közönség között a maga pártja; jártak a toilettek és a pártok tüntettek esténként: ez aztán a jövedelmeknek is adott némi lendületet. Boer Emma ma (1900) a Nemzeti Színháznál van.

Császár Miklós igen értelmes, művelt, becsvágyó jellem-színész, *Császár Imrének* (ma: 1900), a Nemzeti Színház művészeinek atyja. Császár Miklós érdekes, magas, szikár férfiú, titokzatos, mélynézésű, fekete szemekkel; a hatvanas évek elején fölállított színiiskola növendékeinek egyike, melybe már mint színész lépett be. Különösen szerette az előkelő, úri jellegű szerepeket; ezeket nagy gonddal tanulta és választékosan, elegánsan adta. Beteges ember volt szegénys — fájdalom — korán el is halt. Azt szokta mondani: „Isten után a színész teremt legtöbbet.” Ez az elv nem meg-támadhatatlan ugyan, de színészen nem eshetik kifogás alá, sőt talán helyeselhető is. Császár Miklóst én tanítottam meg sakkozni, de egy hét múlva már folyton megvert; ez engem annyira izgatott, hogy nem bírtam miatta aludni s végkép fölhagytam ezzel a játékkal, mely játéknak csakugyan sok is.

Várhidi Sándor (családi nevén *Bacsvánszki*) jellem-színész és igen pedant komikus. Ügy mondták, hogy 1848-ban *Bem* hadseregében szolgált. A *Bem apó* című darabban igen jól is adta Bem apót; később a belgrádi szerb színház mű-vezetője lett; azután ismét Magyarországra jött; megvakult szegénys itt halt meg.

Timár Jancsi. Igen kedves, bőkedélyű, eleven, jóízű vígjátéki színész és operettebuffó. Tanultsága alig volt, szerepeit nem tudta indokolni, csak úgy tapintotta, mégis igen talpraesett volt mindig, még tévedéseiben is. Született színész volt. Mint kitanult szabólegény jött a színészethez; ruháit ekkor is maga szokta varrogatni. Amikor szövetet vásárolni ment, többször megtörtént vele, hogy a kereskedő (amint szokás) magasabbra szabta annak árát. Ilyenkor Jánosi jobbkezének középujját a kereskedő szeme elé tartva szól: „Nekem mondja azt!?” mire a kereskedő csak ennyit mondott: „Vagy úgy?” s a szövet azonnal olcsóbb lett; igen, mert fölismerte túvel összeszurkált ujjáról a szabót s azoknak olcsóbban szokták mérni a szövetet. A hatvanas évek elején (1860), ahogy a magyarruha-viselet jött divatba, senkisem hordhatott fecskefarkú frakkot. Hogy tehát ezek kárba ne menjenek, levágatták a farkát, felső részét szépen kipitykéztették elől-hátul s lett belőle Hunyadi-dolmányka (spencer). Egyszer Jancsi éppen ilyen metamorfózisban fáradozott; kérdezték tőle: „mit csinálsz, Jancsi?”. — „Fordítok franciából magyarra” — válaszolt ő. Igen jó, egészséges kedélyű pajtás volt. Nyíregyházán halt meg a kedves Jancsi.

Szentgyörgyi Pista tehetséges, törekvő fiatal színész. A hetvenes évek elején jött Kolozsvárra. Ma (1900) is ott van, azóta folyton a közönség kedveltjei közé tartozik.

Krecsányi Ignác. Fiatal, törekvő színész, csinos fiú, majd színigazgató vidéken. Ma (1900), mint igazgató, a magyarosítás és rendszeres színházvezetés körül nagy érdemei vannak.

Hetényi Antónia. Eleven kedélyű népszínműénekesnő és operetteprimadonna.

Bizony több nem jut eszembe, kik voltak még ott akkor. De mégis: *Boer bátya*, meg *Bodrogi*. Ez utóbbi eredeti, kistermetű, de nagyorrú székely ember volt. Egyszer a Nemzeti Színházba akart menni, tehát *Csepregi Lajostól*, a Nem-

zeti Színház rátartós (a színészekkel torkig volt) .titkárától utalványt kért szabad bemenetre.

— Kérek szépen utalványt a mai előadásra.

— Hm! Eljött egy kissé bámulni, tanulni, mi?

— Igen! Hiszen azt mondja a magyar példabeszéd: ninos olyan rossz, amiből tanulni ne lehetne — felelte a nagyorrú székely.

Csepregi az ilyen ripoosztokért nem szokott megharagudni, bár kevésbeszédű, de humoros ember volt maga is. Fönnmaradt róla, hogy egy alkalommal, amikor valaki fölvetette a kérdést, hogy voltaképen melyek is azok a klaszszikus darabok, Csepregi így válaszolt: „Amikor a színpadon többen vannak, mint a nézőtéren, az mind klasszikus.” Csepregi képzett ember volt, több színművet fordított franciából; később öngyilkos lett.

Igaz biz a... itt volt ismét Molnár árnyéka: *Vasvári Kovács József*, a későbbi híres funerátor, no meg *Vince Jancsi* is, akit Vince Jancsi k'sasszonynak gúnyoltak, mert szerette az asszonyi foglalkozásokat. — Zenészeink általában, mint előbb, úgy ekkor is, németek, s méginkább csehek voltak. Csodálatos, hogy magyar zenészeink alig akadtak, sőt még ma is (1900) kevesen vannak. Karmestereink szintén idegenajkúak voltak még később is. Így történt azután valamelyikkel (gondolom, *Müllernek* hívták), amikor a zenekarba lépett, az egyik csőből kiömlő gáz szaga megütötte az orrát, ő imígy kiáltott: „Szi filákosító, tyere hamar, itt püdös, ety cse (csó) nyitfa fan!”

Ekkor (1868) karmesterünk *Vig (Lusztig) Károly* volt. Ez ugyan magyar születésű, de magyarul rosszul beszélt még's. Valamelyik próbán az egyik kardalosnő hibásan énekelt; Vig karmester reá szól: „Maka nem jó, maka elront asz ekész énekkar.” — A kardalosnő mentegetőzött, hogy nem ő, de a mellette levő szomszédnője hibázott. Erre Vig karmester nagyon is magyarosan, még magyar szójárással is élt s így szól: „Eh! asz is, mek maka is, makuk mint a

kettő ety pentelen hurolnak” (egy húron pendülnek). Kissé furcsa, de meg lehet érteni.

1868-ban *Jaques Offenbach Geroisteini nagyhercegnő* című parodisztikus operettje járta. Február 11-én adtuk huszonharmadszor. Én Puck bárót, a gerolsteini hercegnő nevelőjét, valóságos belső titkos tanácsost, díjnélküli érdemkeresztéit és államkancellárt adtam. A nagyhercegnő *Hetényi Antónia* volt; Bumbum ezredes pedig *Timár Jancsi*.

De volt nekem Puck bárónál még sokkal sikerültebb szerepem is, nevezetesen *Szentirmai Elemér* (aki mint népdalköltő később igen jó hírnévre jutott) *Árpád Jenő* álnév alatt az ötvenes évek *Bach-korszakából* merített, víg darabot írt, saját dalaival, címe: *A pórul járt finánckomisszárius*. Ennek fő- és címszereplője, *Tóbiás Cafranek von Leidenhausen* volt az én szerepem; ehhez a szláv-magyar kiejtést jobbadán *Rákóczy Zoltán* technikus barátomtól tanultam, aki ezt kitűnően tudta.

Nekem a Bach-korszak ifjú éveim emlékei közé tartozik, sok Bach4mszárt láttam és nagy sikert arattam ezzel a szerepemmel. (Molnár György *Világostól—Világosig*, emlékiratai II. kötet 432. 1.) A nagy hazafi, Nyári Pál kívánatára külön is előadtuk, melyre képviselők jöttek át Pestről.

Az ördög pilulái újra előadásra került. Némely francia darab előadásával Molnár György ismét megelőzgette a Nemzeti Színházat (szeretett egy kis borsot törni az orruk alá): ilyen darabok voltak: *A jó falusiak* stb. Előadtuk *Forestier Pál* című darabot, ezt *Láng Lajos* fordította, aki akkor még igen ifjú ember volt; többször voltam társaságában Császár Miklósnál, élveztem kedves, úri modorát, gyönyörködtem elméjében; párszor egészen világoskék öltözetében is láttam ezt a finom ifjú embert; ma (1900) magam sem tudom, hogy micsoda, csak azt, hogy nagy úr. Ügy gondolom egyetemi tanár.

Nyáron a krisztinavárosi színkörben (mely most már egészen a mienk lett) adogattuk *Shamyl, A negyven rabló*,

Zrínyi, a költő, majd meg *Bem apó* című nagyon látványos színműveket.

Shamyl darabban kevésbeszédű szerepem volt, mégis híres lett. Én Sabakin orosz közkatonát adtam; ezt d'achilonflastromból kitoldott, tömpe orral, tüskés .sörte bajusszal, iszákos, vutkis ábrázattal mászkáltam ki. Sabakin folyton hadnagyával ténfereg mindenhova s Kalmük hadnagya vele bizonyíttatja minden hazudozását, amikor belesül s távozik, így szól: „Sabakin kövess!” Ez a szerep és ez a mondás igen népszerű lett a városban; egyszer éjfélkor néhány ifjú embert láttam az alagútból kijönni, egy közülök elmaradván, a többi visszakiáltott: „Sabakin kövess!” Hát mi ez, ha nem siker?!

Máskor meg éppen a Lánchíd felé tartottam szép csendesen ... hát egyszercsak hátbaüt valaki, nagyot kiáltva: „Sabakin!” Az ütés jókora tenyértől eredt s én bosszúsan fordultam hátra. *Munkácsy Mihály* volt, az ifjú festő, kissé jókedvben látszott lenni. Nem sejtettük még akkor, hogy e 'durvának minősíthető kéz fogja majdan megfesteni a remek *Krisztus Pilátus előtt* képet. Függyönt is festett akkor nekünk Munkácsy *Zrínyi, a költő* darabhoz; valami erdő volt, tábortűzzel, de nem ő végezte be, hanem *Pállik Béla*, a későbbi híres állatfestő.

Pállik Bélával még a Népszínház első idejében kötöttem ismeretséget. Engem le is festett akkor, ma is megvan még. Amikor ezt az arcképet szemlélgetem, mindig keresem rajta (s olykor mintha látnám is) a később híres birka-festőt. Pedig sehol sincs; rosszul van eltalálva, — macska rúgja meg.

A budai Népszínház első idejében Béla barátom még igen fiatal kamaszgyerek volt. Próbálkozott a színpadon is (persze csak karban).

Az ilyen tapasztalatlan kezdőkkel egynémelyik vénebb színész egynémely rossz tréfát szokott elkövetni, ami nem

nehéz dolog. Ezt tette *Körösi Kálmán* Pállikkal is egy előadáson.

A darabban *Körösi Kálmán* egy szolgát adott, akit elküldöttek, hogy keressen lovat, vagy fogatot. Amikor kijött a színpadról, így szólt *Bélához*: „Fogd meg hátulról a kabátom szárnyát és el ne ereszd, majd csinálunk egy jó jelene-tet.” Ezt *Béla* barátom egy ilyen régi színésszel szemben kötelességének is tartotta, de meg magának is tetszett, hogy a színpadon szerepelhet; megcselekedte hát (de melyik kezdő is ne cselekedte volna meg?); megcselekedte *Béla* is. Behúzta hát *Körösi* a színpadra és urának imígyen tett jelentés megbízatásáról: „Uram, lovat nem kaptam, de hoztam egy derék szamarat.” Régen volt, 1863-ban; még ifjak valánk és virágzók.

A *Shamyl* darab fölvonásai nagy, néma képletekkel végződtek. Az egyik képletben sziklás, kaukázusi hegyek között *Molnár* (mint *Shamyl*) vastag papírlemezről, úgynevezett pakontekliből készült ló hátán ült, kivont karddal, görögtűzfényben. Mondókája is volt, mely után zene következett. *Molnár*, mint az egész előadás dirigense, még innen, lóhátról is osztogatta rendeleteit, úgy a görögtűz meggyújtására, mint a zene megkezdésére és egyebekre. A német zenészek — persze — minden bekezdés előtt egy néma ütenyt vertek a levegőbe, bevezetésül és csak azután kezdtek trombitálni, ez pedig némi késedelmet okozott. Ez így folyt le:

Molnár (a papír lovon): „Most a Prométheusz országában vagyunk, *Vaszilij Dávid*, ahol kövekkel harcolunk. Ez titáni harc!” (félhangon a görögtűz-gyújtókhoz, meg a zenészekhez): „Gyújts! Zene!”

Zenész (néma taktust szelve a levegőbe): „Eins-zwei!”

Molnár (félhangon, mérgesen): „Eins, evei, fene egyen meg, nem tudod mondani: egy, kettő!”

Molnár nagy magyar volt.

1868 nyarán a budai krisztinavárosi színpadon *Bem apó* darabot *Molnár* erősen reklamározta. Délutánonkint a

Szent Gellérthegy Budára néző oldaláról mozsárágyúkat (taraokot) sütögettetett. Úgy durrogatott, hogy a Várból futár jött megtudakolni, miféle lövöldözések azok. Molnár csak úgy hízott! Nagy kedve telt az ilyesmikben, szerette a politikai, kivált a negyvennyolcas színezetű tüntetéseket.

Az előadásokra összegyűjtötte mindazokat az életben levő negyvennyolcas honvédeket, akik csak vállalkoztak s napidíj mellett szerepeltette őket. Különösen huszárok voltak többen. Érdekes volt látni, hogy a színpadi 1848 is mennyire megvillogtatta szemeiket s mily hősies lelkesedéssel rohantak be a színpad tágas udvaráról a nyitott színpadra, melynek hátterét a Gellérthegy képezte, a színpad elején pedig sodrony volt átvezetve; de még így is majd-majd belerohantak a zenekarba. Szóval: ágyúztunk, ropogtunk, puffogtunk, trombitáltunk, ordítottunk, egészen fölkavartuk a Krisztinaváros csöndes svábjait, amikor bevettük Szebent.

Már előbb jött társulatunkhoz egy feltűnően szép leány. Én *Bem apóban* valami szász fiút adtam, aki honvédnek állt be; a szép leány pedig, szoknyában, ezüstsínóros huszárkába öltözött magyar honleány volt. A szász fiú szerelmes lett a honleányba, de mint újonc (meg szász is) kissé esetlen volt még honvédnek. A szép leány, mint magyar (s ennél-fogva persze ügyesebb is), maga tanítgatta a fiút a katonás lépésekre.

Ezen páros jelenetek alatt a fiúnak egyszer át is kellett ölelnie a leány derekát ... ez meg is történt.

De az ölelés közben valami különös érzés futotta át a fiút. Jelenetünk után a fiú nem állhatta meg, hogy meg ne jegyezze: „Ejnye, de kellemes ölelés volt ez!” (A fiú persze én voltam.) Erre ő így szólt: „Nem vagyok befűzve.”

Ez talán még kellemesebben hatott reám az ölelésnél is, t. i., hogy nem fűzi a derekát, mint a többi; ezenkívül természetétől hajlós, karcsú dereka, sötét szemei, szépmetszésű, gyöngéd, kissé duzzadó ajkú szája, fehér, gyöngye pírral ékes orcája nem nélkülözték a bájt ... sőt ellenkezőleg, fokoz-

ták. De én a nőekkel színpadon kívül semmiféle viszonyban sem szerettem lenni, — legkevésbé azzal, aki egyedül lakott. Ez a szép leány sok fiúszerepet adott, és pedig tetzetősen illettek neki, hangja is olyan suhancfiús volt; ezeket én nőben mind nem szerettem. Termete is magasabb volt, mint az enyém. Karban is kellett neki énekelni, de zenei hallása csekély, énekhangja semmi, úgyannyira, hogy Víg Károly karmester kétségbeesve fogta be füleit: „Jeszusz, die Jászai!” — Igen, — ez a szép leány a még egészen kezdő *Jászai Mária* volt.

A fiatal Jászai éppenséggel nem ugrott ki készen Jupiter fejéből. Említett hiányai mellé társult, hogy beszélő orgánuma, hangja se volt eléggé hajlékony, különösen azon a ponton, ahol a mélyebb fokozatokból a magasabbakba kell átmenni; ezeken kívül (mint a legtöbb kezdőnek) szögleteségei is voltak. De ezekkel szemben zseniális agya, nagy becsvágya, gyorsan hevülő, lelkesedő természete, a művészetért való rajongása, mindezek oly kiváló tulajdonságai voltak, melyeket Molnár hamar fölismert.

Hősnőnek szánta, szerepet adott neki (*Shamylhól Éskámot*): oktatta és noha szerepeiben csetlett-botlott, de erős akarata, szorgalma, szenvedélye és említett tulajdonságai reményekre jogosítottak, amelyek azután hamarabb megvalósultak, mint egyelőre várni lehetett.

Az 1869. év elején szóba eredtem vele és meg voltam lépelve, hogy a festészetért mennyire lelkesedett. A régi mestereket műveikből is, meg névszerint is ismerte, és pedig nemcsak a legnagyobbakat, hanem a kisebb nagyságokat is, mint pl. *Bársony-Breughelt*, *Van Ostadet* s oly lelkesedve beszélt róluk. Hát még *Petőfiről*, ezt annyira átérezte és átértette, hogy ebben még magam is szinte mesteremnek éreztem.

Mindezek nagymértékben hatottak reám. Csakhamar tapasztaltam azt is, hogy művészeti kérdésekben semmit sem kellett neki kétszer mondani, mindjárt megértett mindent s

nem felejtette el, — kivéven a zenét ... azaz lelkesedett ő ezért is, de vagy hallása volt hiányos, vagy talán inkább hangszálai nem azt a hangot adták ki, amit ő akart; a többi művészetekben azonban igen élénk, gyors és magas érzékkel bírt. Olyasfélét éreztem, mintha magasabbrendű szervezet lenne, mint én, — hogy engem túl fog szárnyalni ... szóval — meg voltam fogva.

De talán mindez nem lett volna még elég ok; aszkéta életmódom elbírt volna még ezek ellen küzdeni — ez valószínű —, de valószínűbb, hogy ez éppen elősegítette, — hát — szerelmes lettem ...

Belőlem mindenki a későbbi agglegényt nézte ki, sőt magam is ebben a nézetben voltam. — Megszállott az a gondolat is, hogy íme itt egy szép, fiatal leány — ismeretlen tehetség —, aki így magában talán még el is kallódik, pedig (amint később láttam) ez aligha következett volna be. Így történt, hogy tizenegy napi ismeretség után meg is kértem a szép, 19 éves zseniális leányt.

Később kisült azután, hogy nemcsak egymásnak nem vagyunk teremtve (már t. i. a házaséletben), de kisült az is, hogy a házaséletre egyáltalán nem. Nem voltam csapodár természetű (sőt ellenkezőleg), sem játékos, eem ivó, de szerettük mindketten a függetlenséget. A korlátokat nehezen tűrtük — ő nehezebben, mint én, — sőt nem is tűrte; nem hiába imádta *Petőfit*. Nők társaságában nem igen szeretett lenni; azt mondta, hogy azok folyton divatról fecsegnek és ő azt ki nem állhatja. Általában amit tett, az sohasem volt közönséges, hanem hol okos, hol meg nem okos, de mindig volt benne valami eredeti. Másokban is nagyon szerette az eredetiséget. Nekem pedig mindez hol nagyon tetszett, hol nagyon nem-tetszett, és pedig nem mindenkor az okos volt az, ami tetszett; nem is mindenkor a nem okos volt, ami nem tetszett.

Érdekes egyéniség volt mindenféleképen. Az igazságnak, magát nem kímélve, hevesen kelt védelmére, éppenúgy tá-

madta meg, ha igazságtalanságot látott, — csoda, hogy korai áldozata nem lett nagy hevének, mert szervezete nem volt valami erős fiatal korában. — Gyorsan haragvó, de könnyen kibékíthető volt. Egyéniségében a gyermettség férfias vonásokkal volt társulva. Ezen ellentétes tulajdonságai egyrészt sok keserűséget okoztak neki, másrészt meg olykor nevetséges helyzetekbe sodorták, — pedig ettől az egytől nagyon félt. *Bosszúállónak sohasem ismertem.* Meg is értették volna mi egymást igen jól, csak ne lettünk volna összeházasodva. *A függetlenséget* (ezt a legnagyobb földi jót) *halálisan szerettük mindketten.* — No, de ne vágjunk eléje a dolgok menetének hosszasan; menjünk tovább.

Amikor 1869 április hó 5-én (talán megfelelőbb lett volna 1-én) a győr-nádorvárosi lelkész reánk adta az áldást, nem fogott az rajtunk teljesen (az esketés matrikulájának numerus currensis is: 13).

Jászai atyja, *Krippel József* Győrben lakott, szegény, becsületes ácsmester volt és igen buzgó katolikus. Anyja már nem élt (ez volt olyan hősnő, mint a leánya). Esküvőnkön én új, fekete magyarruhába voltam öltözve. Esküvő után visszajöttünk Budára.

Most már házaséletünk kezdetéről mindjárt igen megható, meg furcsa dolgokat mondhatnék el, ha akarnék, mert nem minden érdekesség nélkül való az, ha egy 29 éves úrfi, aki még kisasszony, összekerül egy 19 éves úrfi-kisasszonnyal: kivált két ilyen eredeti egyéniség, mint amilyenek mi valánk. Ó! Az élet a legjobb regényíró!

Sok érdekes és jellemző apróságot mondhatnék el házaságunk későbbi idejéből is (melyek olykor meghatók, olykor furcsák, de mindenkor eredetiek voltak) ... de nem mondok.

Sokat el kell hallgatnom. Egy részét meg sem értenék és lehetnének közöttük olyanok is, amelyek az ő tetszésével nem találkoznanak, — pedig nem szándékom őt sérteni. De lehetnének olyanok is, melyeket még a nyíltság és őszinteség

nagy értékeért sem bocsátanának meg, és nem tudom, hogy melyek éppen azok.

Ismerem én az ember természetét; hajlandóbb az mindenkor másról a rosszabbat tételezni föl és nem a jobbat; nagy átka ez az emberi természetnek, ezáltal sok mulatságos és sok olyan ismerettől is fosztja meg magát, amelyek nagy hasznára válnának. E tekintetben sok tapasztalatom van, mert voltak nekem az életben igen érdekes, tanulságos, de olykor kényes megfigyeléseim is, amelyeknek ismerete hasznukra válnék másoknak is; de ha ezek közül egyiket, vagy másikat közöltem velük: nem tudom, tanultak-e belőle, csak azt tudom, hogy köszönet helyett reám terítették a vizes lepedőt. Fölhagytam hát az ilyenek közlésével akkor és elhagyom most is; így is sok van már ez emlékekben olyan, amelyeket okosabb lett volna kihagynom; azonban én ez emlékekben nem csupán okos, de valami egyéb is akarok lenni; mégsem óhajtok egészen úgy járni, mint a már említettem — szegény „papírsüveges veréb”. Ezért okozza kiki a saját (vagy általános) emberi mivoltát és ne az én hallgatásomat, hogy soktól elesik.

Ama kevesektől, akik mélyebben szokták a dolgokat nézni, bocsánatot kérek és remény lek; ők megértenek engem és hallgatásomat méltányolni fogják. De mivelhogy négy és félévet közös háztartásban töltöttünk el, de különben ie: pályája nyilvános, ismert, azért nem kerülöm, de nem is kerülhetem el egészen, hogy itt-ott szóvá ne tegyem személyét és róla egyetmást el ne mondjak. — De most már csali-ugyan haladjunk tovább.

írtam *Fehérvári Antal* kolozsvári igazgatónak, aki azután nemsokára Pestre jött. Megkötöttem vele a szerződést 1869. év március 22-én, kettőnknek együtt 120 forint havi fizetés nyárra és 130 forint télre, ezeken fölül kinek-kinek föllépésenként egy-egy forint; továbbá egy-egy nyári és egy-egy téli bérletszünetes jutalomjáték tiszta jövedelmének fele;

Id. Lendvayné Hivatal Anikó

Ij. Lendvayné Fánésy Ilka

Jászai Mari

*Feszty Árpád, Jászai Mari
és Fáy Szeréna*

Ujházi Ede

E. Kovács Gyula

Nagy Imre

Vicsári Gyula

120 forint előleg (havonként 10—10 forintjával törlesztendő), végre 20 forint útiköltség.

A bozontos fejű Fehérvári *Bogyó Alajos* tenoristánkat is akarta szerződtetni; az is hajlandó lett volna rá, azonban mi ezt csak abból tudtuk meg, hogy a budai Népszínházzal ezemben levő, „Lánchídhöz” címzett kávéházban egy délután két óra hosszat ültek szemben egymással, de egyik ee szólt semmit. Végre Fehérvári fölkel és ezen szavakkal: „Hát csak nem akar Kolozsvárra jönni” — eltávozott. Hát így is szoktak szerződtetni; egyik eem akarta a másikat föl-szólítani, nehogy ő legyen az engedékenyebb fél.

ÖTÖDIK FEJEZET.

KOLOZSVÁR, PEST, ARAD, MAJD PEST,
LOSONC, ROZSNYÓ.

Elindultunk hát a fényesmúltú kincses Kolozsvár felé. A püspökladányi, vagy tán a nagyváradai vasúti állomáson láttuk *Petőfi Sándor* fiát, *Zoltánt*, aki akkor vándorszínész volt. Amikor Jászai megtudta, nyakába akart rohanni, hogy összecsókolja, alig bírtam megakadályozni.

Petőfi Zoltánka vékonyka legényke volt, nagy csokorra kötött piros nyakkendő díszítette. Beszédbe eredtünk vele; azt mondta, hogy ő csupán a színészetnek és költészetnek él. — Nem sokáig élt!

Ha végigtekintünk a nagy emberek nemzetségi során, úgy találjuk, hogy utódaik nagyon gyéren, ritkán érik el atyáik nagyságát és ezek is legtöbbször vagy utódok nélkül halnak el, vagy fiaikban kihalnak. A nagy emberek legföllebb unokáig viszik, de ez már ritkaság.

Nagyváradról Kolozsvárra akkor még nem volt vasút. *Biasini* kolozsvári vállalkozó gyorsszekerein jártak; ezeken utaztak a fővárosba is, valamint több erdélyi városba. — Így jól megzötyögtetve, beérkeztünk Kolozsvárra, Monostor felől, ahol a régi monostori apátság kápolnájának hátsó része még megvan.

Kolozsvár bent is elég ódonszerű volt, de a város egészen magyaros és pedig (úgy mondták) valamikor ez is a

hét (Siebenbürgen) szász városok közé tartozott; örvendtes, hogy így, minden erőszakosság nélkül, elmagyarosodott.

A Hídkapu-bástya, a Szamoshíd mellett, valamint a Belmagyar-utca (ma: 1901, Kossuth-utca) végén levő Bástyakapu is álltak még ekkor (1869), szintúgy az ötszegletű Bethlen-bástya a Belfarkas-utca végén, mely még ma (1901) is meg van.

A főtérnek kissé északi részén állott (s áll ma is) a Hunyadiak, vagy még Zsigmond korából való érdekes és tágas gót egyház. Mátyás szülőháza ezidőben (1869) katonai laktanya volt. Néhány régi, emeletes, úgynevezett lábasház is volt még, ezeknek az emeletről a járda fölé kiugró részei alatt vezetett el a gyalogjáró.

Több régi, polgári, főúri, sőt fejedelmi ház egészben vagy legalább részben állt még; ezek, ha nem is éppen monumentálisak, de mindenesetre igen érdekesek voltak nekünk. Legszebb volt ezek között a Bánffy kormányzó-féle főúri palota, a főtéri nagy templom sanctuariuma mögött, a főtér északkeleti sarkán; ebben ma (1901) boltok és vendéglő is van. — Bizony, bizony! ... Hát csak *bizony*, no!

A főtér kellős közepén állt egy obeliszk a 19. század elejéről; alól domborművekkel ékesítve; ezek Karolina Augusta, Ferenc császárné és királyné itt tett látogatásának jeleneteit vagy alapítványait ábrázolták. A tanácssháznál (városháza) mutogatták *Dózsa György* állítólagos vaskoronáját; ez egy igen durva, idomtalan vaskosár. Hogy Dózsa koronája lett volna, az nem hiteles, de nem is valószínű; nagyon felületes tudomást bírtam róla szerezni, de láttam.

Érdekesek voltak a *Báthory Zsigmond* (ekkor Szatmári és Gyergyai-féle) házak, a főtér keleti oldalán, ablakaival nyugat felé nézve. Ezekből az ablakokból nézte Báthory Zsigmond fejedelem a kivégzéseket. Az épület akkor (1869) már több részre volt osztva, — ezek mélyen benyúltak az udvarokba. Mély pincéi, valamint az emeleten az előszobák még megvoltak. Megvoltak az előszobákban a régi kandallók is,

melyeknek tüzenél egykor a csatlósok melegedtek. Érdekesekek voltak a szobák boltozatai, meg az ajtók és a főterre néző ablakok faragott kőpárkányzatai.

Én is laktam ezekben a szobákban, én le néztem a főterre egyikéből ezeknek az ablakoknak, mint egykor a fejedelem. Hát ez még csak hagyján (mert hiszen voltam én fejedelem is... paródiákban), de földszint itt is boltok voltak már ekkor; a történelmet, beszélő falak rég elhallgattak és csak a kalmárok és alkudozók üres beszédeit visszhangozták. Bizony ... bizony ... hát megint csak: *bizony* no. Sic transit gloria mundi.

Temetője is igen érdekes Kolozsvárnak. Ez a temető a házsongáron van; ez a házsongár a város déli részén emelkedik. Kertek is vannak ezeken a dombokon. Neve állítólag a Hasengarten, vagy inkább a Haus und Garten-ből lett. Két-háromszázéves (sőt még régibb sírkövek) láthatók benne még ma is (1901). Különböző felekezetbeliek temetkeztek s temetkeznek bele ma is (milyen szép tolerancia), úgy hogy az egész temető nem egyéb már, mint egy nagy csonthalom.

Sok nevezetes ember piheni már ebben a temetőben örök (vagy milyen) álmát. Ott van híres elődöm, *Jancsó Pál* komikus színész sírja is, kiről *Gyulai Pál* „*Az első magyar komikus*” című gyönyörű beszélyét írta. Sírköve kissé meg volt dőlve már ekkor, de fölirata 1869-ben még jól olvasható volt, mely így szólt:

JANCSÓ PÁL

jeles színész nyugszik itt.
Úttörő pályája
Tapsok közt folyt,
S habár külön
S kedélye mogorva volt,
A színpadon bohózatokat vitt.

A bús magyart gyakran földerítette.
Csak egyszer szomorította meg hazáját,
Midőn elhagyta színpadi pályáját,
S küzdelemteljes életét bevégezte.
Most e szerény kő sírját hadd jelölje.
Emelte azt Egy öreg tisztelője.

Szül. 1774, meghalt 1845.

Igen találó *Körösi Kálmán* pályatársam sírírata is:

„A színész élete gyertya; amíg másoknak világít,
önmagát emészti.”

Érdekes *Újfalvi Sándor* ós neje kettős sírköve is:

.....csillag tűnt le
A magyar égről. Ösjellegű
nőink Egyik fényes csillaga,

ÚJFALVI SÁNDORNÉ

Lészai Júlia,
Megtört gyászos férje
Vele, a jóval,
Minden örömeit
E sírba temette.
E látogatott nemzet
Női világa
Ha nyomdokait követi,
A férfi tetterős lesz,
A haza felvirágzik.

Szül. 1800, kiszzenvedett 1858. évben.

A közvetlen mellette levő sírkövön (mert egy sírban
nyugszanak):

Itt nyugszik
Szeretett neje mellett

ÚJFALVI SÁNDOR,

született 1792-ben, meghalt 1866-ban.

Végrendelete mellett hátrahagyott sírfelirata következő:

Zord sziklák közt, bércek ormán
 A vadakat harcra keltem,
 S egy szelíd galamb halálán
 Mégis megtört szívem, lelkem.
 Galambszelíd nőm sírjára
 Sóhajtás közt hull a könnyem,
 Szerelmed népem hazája
 Tartá csak a lelket bennem.
 Most teljesült óhajtásom:
 Itt nyugszom hű társam mellett
 S lelkem boldog lesz, ha látom
 Felvirulva nemzetemet.

Újfalvi Sándor nagy vadász volt; betegsége miatt öngyilkos lett.

Az Aradi Tizenhárom egyik minorita gyóntatója is itt pihen.

Megérkezvén Kolozsvárra, mindjárt az első napokban különös esetem volt.

Szállást vettem ki. A ház tulajdonosnője egy más'k házában lakott s az én lakásomra valaki más is alkudozott, amiről én mit sem tudtam s a lakást kivettem. — Éppen a kipakolással voltam elfoglalva, egyszer csak kopognak az ajtón. Kimentem a konyhába s egy harcsabajuszú embert találtam szemben velem.

— Kassai úrhoz van szerencsém?

— Igen, mivel szolgálhatok?

— Nem volna-e hajlandó e szállást nekem átengedni?
 — s ezzel botját hirtelen magasra kapta.

Én, itt új ember lévén s nem ismervén sem ezt az urat, sem a helyi szokásokat és erkölcsöket, e fenyegető mozdulatra

— nagy bátran — egy lépést tettem ... hátrafelé; de rögtön feltűnt, hogy az úr arca nem haragos.

Ő megértett s botját lebotcsátván, szelíd hangon így szólt: „Én is alkudtam erre a lakásra, — már meg is adnám érte, amennyit kérnek, de a tulajdonosnő azt mondta, hogy már kivették: beszéljek hát Kassai úrral, ha átengedi-e.” — Én nem engedtem át s ő eltávozott. — A dolog nyitja pedig az, hogy ez a szegény ember idegrángásban szenvedett s botjával az utcán is folyton fenyegette a járó-kelőket; különben igen ártatlan, szelíd ember volt, soha senkit meg nem ütött. Egyszer egy falusi oláh paraszt az utcán térdreesve könyörgött neki, hogy meg ne üsse. — Oh természet, hát az ilyen nyavalyád már mire jó?

Sok érdekes alak fejlődött ki különben is e világtól elszigetelt városban, ahol az 1850-es években a főurak — egy törpe székely személyében — még udvari bolondot is tartottak közösen s ezáltal mondattak el egymásnak olyasmiket, amiket személyesen nem akartak elmondani. Alakokról fogok még szólni később.

A kolozsvári közönség volt akkor talán a legjobb, de mindenesetre egyike a legjobb színházi közönségnek Magyarországon; valószínű, hogy ma (1901) is az még. — Mint tudjuk, színészete egyike a legrégiebbeknek — hacsak nem a legrégebb — nálunk.

A várost sok főúr, sok mágnás lakta ekkor is; ezek, ha nem voltak is annyira vagyonosak, mint innen a Királyhágón, de eszesek, élcesek, műveltek és talán nemzetiesebb szelleműek voltak; jövedelmeiket itthon költötték el.

A város kelet kereskedelmének útvonalától félreesvén, nem kereskedelmi pont: pénzforgalma gyér volt; talán éppen ezért is szerette s foglalkozott annyira színházával. És ezt nemcsak az előkelők, vagy a jobbmódú polgárok tették, hanem az alsóbb néposztály is. Gyakran láttam télen — 16 R foknyi hidegben — este hat órakor a karzat pénztára előtt

tömegesen várakozni, hogy a hét órakor kezdődő előadásra minél biztosabban juthasson bemeneti jegyhez.

Világhírű művészek is ellátogattak Kolozsvárra, bár nem oly gyakran. A közönség ízlése nem volt túlfinomítva, de műértő és műszerető volt mégis, mert művelt volt. A színházra bizottmány ügyelt föl. Fizetéseink nem magasak, de biztosak voltak. Kolozsvár tehát — a viszonyokhoz képest — a lehető legjobb hely volt nekem s a legjobb iskola Jászainak.

Papp Miklós, a „*Magyar Polgár*” szerkesztője, szenvedélyes színházkedvelő, de nagymértékben megvolt az a szép emberi gyarlósága, mely a régit az újért nem képes elfeledni könnyen; különben ezt az egész kolozsvári közönségről (a főurakat se véve ki) el lehet mondani. Színészeivel szeretett összejönni, társaságában szívesen látta, úgy, hogy aki ott kissé meggyepesedett, nem könnyen vált meg onnan.

Első fölléptünk után némi tartózkodást kellett tapasztalnunk, Papp Miklós részéről pedig néhány hírlapi gombócot kellett lenyelni, — legalább nekem kellett — noha akkor már úgyszólván kész színész voltam.

Amikor Kolozsvárra mentünk, a téli szezon már a végét járta, nyárra pedig — úgy akkor, valamint a következő 1870—71-ik években — Marosvásárhelyre, majd Tordára és Nagyenyedre vitte társulatát a bérlő igazgató, Fehérvári Antal. Itt azután már sehol sem volt felügyelő bizottmány, — más szavakkal: rendes fizetés — vagyis itt már Fehérvári is olyan igazgató lett (egyszerre), mint a többi.

Hogy mi az a színházigazgató, erről bővebben és külön fejezetben kellene megemlékezni, mert az *igazgató* külön species, — nem tulajdon-, hanem gyűjtőnév, oly impertinens közös vonással bír valamennyi. Tisztelet a kivételeknek, de azért jó lesz, ha nem gondolja valamelyik, hogy éppen ő a kivétel. Különben Fehérvári — az igazgató — nyáron nem tartott velünk, hanem a vezetést feleségére bízva, ő maga Pestre ment savanyúvizes bort inni, mivel (mint monda)

nem bírja nézni a mi nyomorúságainkat. — Hát ilyen a lágy-szívű igazgató!

Erdélyben még más erkölcsöket is találtunk, mint amilyenekhez eddig szokva voltunk. — Marosvásárhelyre érkezve, szállást mentem keresni. Az utolsó faház megvolt még ekkor (1869) és özvegy *Szathmáriné* volt annak tiszteletreméltó birtokos úrnője, aki ma már régóta a jók boldog álmát alussza s az utolsó faház is régen leégett. — Ebben a faházban találtam kiadó lakást.

Ennek a régi faháznak három lakója volt, ú. m. az öreg özvegyasszonyság, a leánya — szintén özvegy — és ennek szép szőke és kedves leánya: *Csiszár Berta*. Az öreg asszonyság és özvegy leánya éppen a tornác alatt ültek, amikor az udvarra léptem. Tudakozódásomra a fiatalabbik özvegy megmutatta a kiadó szobát, mely girbe-gurba fafalazatú, de elég tágas volt.

Visszatérvén a tornác elé, a szoba árát kérdeztem az öreg asszonyságtól, de nem felelt.

Néhány másodperc telt így el, mire a fiatalabb özvegy megszólalt, hogy hat forint egy hónapra.

Hát biz ez elég olcsó, — gondoltam magamban — azonban már hozzá lévén szokva, hogy az árut mindig drágálni kell, de ezúttal ezt jó lelkiismerettel nem tettem: elkezdtem gondolkozni, hogy mit is mondjak ... Végre a fiatalabbik özvegy így szólt: „Hiszen ez tán nem leszen sok.”

Erre az öreg asszonyság hirtelen fölkelt székéről s hevesen szavába vágott: „Biz az elég sok, — szegény embernek az is sok!” Rögtön kivettem a lakást minden alku nélkül s igen jó viszonyban voltunk e kedves néppel. Az öreg asszonyság még személyesen ismerte Csokonai Vitéz Mihályt; amikor ennek arcképét eléje tartottam, így kiáltott föl: „Nini, Miska.”

De most veszem észre, hogy nagyon is messzire ugrottam, Marosvásárhelytől egyszerre Debrecenbe (Csokonai), Pedig még Marosvásárhelyen történt Jászaival, hogy előadás

alatt valamelyik szerepében el kellett ájulnia; ő jel is ájult, erre a földszintről egy asszonyság hangosan fölkiáltott: „Née, a nyavalya rontsa ki, nee, hogy elájult!” Különb en az efféle ájuldozó szerepek nem is illettek az ő egyéniségéhez.

Pár hónapi működésünk után eltávoztunk Marosvásárhelyről; otthagytuk hát Lénárd vendéglőjét is, ahol Thespiszekerünket felütöttük volt. Tordára mentünk.

Szekereink éppen Kutyalva mellett haladtak... Az egyik hegyecske gyepes oldalában birkanyáj legelt. Gyönyörködve néztük. A színház festője és első kartenorja fiatal házas volt; csinos nejét egész nyárra Kolozsváron hagyta. Csak nézte, nézte ő is a birkákat, végre így sóhajtott: „Istenem, minden birka a maga párjával legel, csak én vagyok egyedül!”

Tordán ismét kedves ismeretségeket kötöttünk; megnéztük a sóstavakat, sóbányákat, továbbá Bodor híres fahídját az Aranyos-folyón; elolvastuk rajta a fölírást: „Bámuld, itt utazó, a természet bajnokát, a mesterséget, ezt a vízgyőző remek alkotmányt, melyen maga a folyó is herkulési erő alatt mormolva bámul!”

A híd csakugyan eléggé mesterséges, de a folyó — legalább ekkor — nem nagyon mormolt, sőt ellenkezőleg, ment, éppen egy tehén álldogált a közepén térdigérő vízben, olykor azonban az Aranyos nagyra is szokott dagadni.

Szép volt ez mind, valamint a híres Tordai-hasadék is, de még ezeknél is szebb volt *Pap Albertin*, egy süldő örmény leánya, aki akkor jött haza a zárdai nőneveldeből. Szőke haj, bogárfekete szemek, gömbölyű arcocska s ezen oly gondtalan, vidám kifejezés vibrált, mintha az egész világ az övé lenne. S hát van-e a természetnek bajosabb konfigurációja az ilyen neveidéből kirepült kacagó gerlénél?! Házimulatságon egyszer táncoltam is vele, pedig az efféle sohasem tartozott kedvteléseim közé (és mégis — no lám!).

Tordán alig töltöttünk 3—4 hetet s ismerőseinktől elbúcsúzáván, szekerekre ültünk ismét. Még egy végső pillantást

vetettünk a főtéren levő Amirás meg Biluska föliratú bolti cégtáblákra s Nagyenyed felé vettük utunkat.

Ősz volt már, amikor Nagyenyedre jutottunk. Itt rögtön föltűnt a sok kis diák, amint délben az utcán haladtak; egyik kézben ételhordó edény, a másikkal zsinóron valami fakarikát lökdöstek, hol lefelé, hol jobbra-balra. A fakarika a zsinogen alá ós föl futott; e játékszert csigának hívták s nekünk nagyon megtetszett.

Csakhamar én is szereztem ilyet és megtanultam vele bánni; annyira mulattatott, hogy telhetetlenségemben otthon hosszú zsinórt kötöttem reá, fölmentem a padlásra s onnan surrogattam vele le és föl; a szomszéd leánycseléd am'kor meglátta, szemet meresztve kacagott: „Nini, úgy játszik az a nagy, mint a gyerekek!” — Ekkor mondták talán először életemben, hogy nagy vagyok — de nem volt igaz. — Jászainak szintén nagyon tetszett e játékszer; a kis diákok megtudták s jutalomjátékára pirosra fényezett, selyemzsinóros csigával tisztelték meg; egy Málnási nevű ifjú úr hozta el neki s alkalmasint ő maga volt a kis diákok vezére.

Ha sétára mentünk Jászaival a városon kívül, asszonyokkal találkoztunk, kik kosaraikból szőlővel kínáltak meg bennünket. — Ilyen kedves, vendégszeretők voltak a nagyenyediek. — Színpadi működéseinkről keveset mondhatok. Jászai kezdő volt, sokat kellett tanulnia, — de nekem is, hát bizony nem készülhettünk el jól szerepeinkre; játszottunk derűre-borúra; így készül nálunk, ha nem is éppen a művészet, de a színpadi otthoniasság (routine).

Neki sok baja volt a hangjával; nem volt eléggé hajlkony; különösen egy ponton, amikor mély fokozatból átment a magasabb fokozatba, hiányos és bizonytalan volt s ez nem is jött meg neki teljesen később sem. Legtöbb gond és baj azonban színpadi ruhái miatt volt; sokat vitatkoztam vele emiatt, — hiába — nem telt reá, ő pedig szerepeiért odaadta volna mennybeli üdvösségét is, — ha ugyan van valahol valami efféle is.

Nagyon dicsvágyó, indulatos, szenvedélyes színész nő volt 6 hozzá ifjú és szép. — Mindezeknek miatta sok volt az én keserűségem és nem keveset okoztam én is neki. Voltak olyan óráim, amikor arcom a szivárványnak minden szín-skáláját végigvariálta. Persze a szivárványnak ez nem nehéz, de lett volna csak szép és fiatal színész nő a *felesége!* — De még ez is hagyján, ha nem lett volna csak szép és fiatal színész nőnek és *heroinának a férje*, akire teljesen reáillettek *Petőfi* szavai, melyekkel Tisza-folyónkat kétféleképpen így jellemzi:

*A folyó oly simán, oly szelíden
Ballagott le parttalan medrében.*

*Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át.*

Eszembe jut — egyszer később Kolozsváron *Papp Miklós* kis leánykája, amint kapujok előtt elhaladtam, meglátott (Jászai éppen bent volt náluk látogatóban) s így kiáltott felém: „Jöjjön be, itt van a férje!” Hát bizony olyanformán volt, ha nem is éppen annyira, mint amennyire látszott. Azután meg féltékeny voltam én nagyon, azaz nem is annyira őt féltettem én, mint inkább magamat. A féltékenységet én ugyan senkinek sem tanácsolom, de érteni tudnám, ha valamennyi férj az lenne; erre mindig van ok, még akkor is, ha *nincs*, vagyis ha nem tudjuk, hogy van; mert amíg van mit lopni, addig tolvaj is lesz mindig, lopni is fognak mindig és pedig bejelentés nélkül.

Enyeden találkoztunk *Éjszaki Károly* íróval, ki néhány szellemes színművel gazdagította irodalmunkat még Budán, mint: „*A Cydoni alma*”; „*Házasság XV. Lajos alatt*”; „*Néném asszony korában*” stb.; ez utóbbiban még Budán jó szerepem volt Torzsa Gáspár. Éjszaki Károly rendkívül kedves ember és causeur volt. Itt ekkor mint vasútépítő mérnök működött. Kirándulást tettünk vele az ide nem messze levő nagyszerű marosújvári sóbányákba.

Nagyenyedről haza szekereztünk Kolozsvárra a téli időnyre; ekkor kezdtünk ott bejutni a közönség szeretetébe.

Papp Miklós, a „Magyar Polgár” szerkesztője, nagy színházkedvelő volt, ennél fogva gyakran vendégei voltak a pesti vendégszereplő művészek s velük mi is. Éppen *Szerdahelyi Kálmán* időzött ott, amikor meghívta asztalához *László József* (ki Kolozsváron lakott) nemzetiszínházi nyugdíjas taggal együtt; ott voltunk néhányan mi is. Szerdahelyi Kálmán mintha csak sejtette volna korai halálát, minden apropos nélkül fölsóhajtvá szól: „Hogy kellene az életet meghosszabbítani?” Csupán László József tudott reá felelni: „Nyugdíjba kell menni.” — Ma is füleimbe csengenek szavai. Ő 51 éves korában abbahagyta szép, de tövises ephemer pályáját s nyugalomba ment.

Valóban, László József a színészek között elég hosszú életű volt. Elfelelték még életében e jelesünket és pedig anynyira, hogy sehol sem látom sem olajba festett arcképét, sem mellszobrát, pedig megérdemelte volna, mert mint Molnár György mondja emlékirataiban: László egyénítette is szerepeit, azaz nem önmagát vitte a színpadra, mint annyi sok kedvelt színész.

Lászlóról mondták, hogy egy magánbeszédének első, komoly felét úgy mondotta el, hogy mindenki kacagott, második, vidám felét pedig úgy, hogy mindenki könnyezett. Valami korosabb gavallér szerepében pedig, midőn a balett-táncosnók bájait dicsérték neki, vesékhatható fájdalmas gúnnnyal ejtette: „Vatta-vatta!” Mint jellemzőt hallottam róla: ruháira úgy tudott ügyelni, hogy egy szép köpönyegét, miután már évekig viselte, még egészen épen eladta valakinek, akin azonban néhány nap alatt szertefoszlott. Hogy milyen kedves egyéniség lehetett, bizonyítja az, hogy egy növendék leánya kivágta nevét a színlapról s tenyerén gömböcskévé sodorva lenyelte.

Kezdetben Jászainak a kolozsvári nők között sok ellensége volt excentrikus, rapszodikus, olykor szinte férfias egyé-

nisége miatt, de neki éppen ezekben volt az ereje. Különösen a színház primadonnái okoztak neki (s ezzel nekem is) sok keserőséget. Ilyenkor nekem főképpen a villámhárító szerep jutott. Mint minden színháznál, úgy itt is, sok képzelt és valódi igazságtalanság történt. Ilyenkor Jászai rögtön lángrollobbant; bárkit ért is az ilyen eset, annak pártjára állt s önmagát nem kímélve tört ki. Gyakran kikaptam magam is tőle, hogy miért nem teszem ugyanazt. Neki még gondolatai is úgyszólván érzelmein keresztül törtek át, míg én érzelmeimet is inkább agyamon bocsátottam keresztül s tapasztalataimra támaszkodva inkább csitításra vagy hallgatásra szorítkoztam. Megmagyaráztam neki, hogy aki színháznál úgy jár el, mint ő, annak ne emberi szervezete legyen, mert különben a sok „coulissa-harcot” ki nem bírja. Több türelmet tanácsoltam neki is, mert másként idő előtt tönkreteszti szervezetét s nagyon sajnos lesz majd, hogy amikor művészetében már annyira fog jutni, hogy *tud*, akkorra nem fog *bírni*, mert nem lesz mivel fejezze ki azt, amit tud. Az ő szervezete pedig nem is volt valami erős.

Megértette ő ezt, talán tudta is, mert nagyon értelmes volt, de nehezen ment mégis a heroinának, amíg csak valamennyire is követni bírta tanításomat: hogy az életben sokat kell ugyan kiküzdőnk, de miután mindent nem bírunk, hát sokat is el kell nyelnünk, mert gyakran állunk magunknál hatalmasabb erőkkel szemben.

„De mikor nem bírom nézni az igazságtalanságot!” — mondotta ő; de már ezt is fölindulva. Ha pénze volt, azon csakhamar túladott; én ezt helytelennek találtam és szemére hánytam. Erre ő hevesen, mintegy önmagára célozva, így számolt le: „Tudja az ördög, de nincs addig nyugtom, amíg pénzt érzek zsebemben!” *Prielle Kornéliának* így mutatta be az igazgató: „Íme, a legszorgalmasabb és legmakacsabb tagom.” Mire *Prielle Kornélia* szelíden megütközve, kedves hangnyújtó beszédmodorával így szólt: „Makaacs?”

Jászai erős egyéniség és különös vegyülék volt; hol gyermek vidám, hol meg olyan, mint a sistergő bomba, amely elsősorban önmagát rombolja szét, — ilyenkor sötétbarna ezemei villámokat szórtak — középúton ritkán járt. De lásuk még egy jellemző vonását.

A temető mellett laktunk egy kis házikóban; a temető nem messzire van a főtértől. Egyszer rosszul lettem (ami különben nem volt szokásom). Délfelé járt az idő s kértem, hozna a háziaktól egy pohár vizet számomra. — Kiment s jó negyedóra múlva visszajött egy nagy korsó vízzel. Néhány nap múlva Leövey kollégám megszólított: Ne engedjem a feleségemet délben a főtéren keresztül, kezében parasztkorsóval járni, még azt mondják, hogy közönséges cseléd. Nem értettem beszédét és kérdőre vontam... Hopp! — ez erős: Jászait én nem vonhattam kérdőre, — tehát kérdőre vettem Jászait, adja e hírnek magyarázatát. Ő így felelt: „A háziaknak nem volt vizük, hát elmentem a Szamosra.” E tette lehet megható is, különc is, de semmiesetre se *közönséges*, miként Leövey kollégám előbb állította.

Ilyen volt Jászai ifjúkorában; egyszer elragadó, máskor kétségbeejtő, sőt olykor némineműképen még félelmes is, de ami különös, ellenszenves ilyenkor sem volt, — sőt ellenkezőleg, mert látszott rajta, hogy főképen önmagát rombolja. Szubjektív, naiv buzgósága olykor fonák vagy komikus helyzetekbe is sodorta. Pl. mikor a színház portása haldokolt, ágyához sietett s részvéttel kérdezgette: „No, Bíró gazda, hát baj van, nagy baj van ugye?” Pedig már ekkor szegény Bírónak a lelke az orrahegyén volt. Persze Jászai ezt nem tudta s éppen ez tette tragikomikussá helyzetét. Pedig az ilyenektől iszonyodott s nagyon óvakodott (ha lett volna hozzá elég higgadsága), s ez az ő géniuszánál nagyon érthető; fiatal is volt még arra, hogy mélyebb humorral bírhatott volna, noha ennek sem volt teljesen híjával s egy vén szerelmes udvari dáma szerepét egész gyönyörűséggel tanul-

gatta velem, fogatlanszájú kiejtéssel mondogatva: „Ah Salm! ah Salm!”

Jászai ki nem állhatta azt, ami közönséges; ő maga sohasem volt az, még közönséges dolgokban sem. Étkezni is úgy szeretett, hogy a tányért fölvetta az asztalról s balkezeben tartotta. Ruházata sem volt olyan, mint másé; volt azon mindig valami különös: hol szép, hol fonák. Derékfüzőt nem hordott (karcsú volt úgy is), a magassarkú lábbelit nem szerette. Kedélye mikor nyugodt volt s nem vágott az extrába, akkor együgyűen naiv, mint a gyermeké, mikor pedig fölháborodott, akkor viharzott. Nehéz lett volna elhatározni, mikor volt szebb.

E. Kovács Gyula hősszínészre (partnerére) gyakran bosszankodva panaszkodott, amiért az hevesebb jelenetekben karjait kékre-vörösre szorongatta s a rajta levő vékonyhájú üvegyöngyöket összeroppantgatta. De ezen nem lehetett segíteni, mert *E. Kovács Gyula* meglehetősen alanyi (szubjektív) színész volt s az is maradt.

E. Kovács Gyula nélkül a kolozsvári színházat már el sem lehetett volna képzelni, ő ott hol művezető, hol rendező, de mindenkor első drámai színész volt; néhány évnyi megszakítással, melyeket szakonkint a pesti Nemzeti Színháznál töltött, csaknem egész életét Kolozsváron töltötte el.

E. Kovács Gyula klasszikus törekvésű, szorgalmas művész volt, több érzékkel és igyekezettel, mintsem kiviteli erővel; gátolták kissé hajlékonytalan hangja és szervezete. Különben lantos költő és könnyelműen jószívű ember is volt — a körülményekhez képest.

Alakja magas, vaskos, csaknem rövid derékkel. Szép, telt piros arca, gyönyörű kék őszemei (e hasonlat nem a színre, hanem a kifejezésre vonatkozik, mert az őz szeme fekete). Mint ember s mint színész: rokonszenves. Bár folyton pénz-zavarokkal küzdött, mégis megelégedett és jókedvű cimbora tudott maradni. Sok tekintetben ma is talány előttem.

Hiányai mellett is elismeréssel kell E. Kovács Gyulának adóznom, mert *Egressy Gábor* óta (ki rokona és példaképe volt), meg *Tóth József* óta színészetünk legerősebb férfi-tragikai ábrázolójának tartom (*Molnár György* nem hevült, *Nagy Imre* nem tanult) — azaz tartottam, mert 1899 július végén, midőn *Petőfi Sándor* eltűnésének 50-ik évfordulóját ünnepelték Fehéregyháza mellett, ő a forró napon hazafias költeményt szavalt, összeesett és meghalt.

Vaskos termete adott alkalmat *Grebe* kolozsvári szabónak ama büszke megnyilatkozásra, hogy E. Kovács Gyulát ő tette szalonszínésszé (ilyen szerepeket is szeretett adni), mivel annak természetére más szabó nem lett volna képes szalonnias öltözetet szabni.

Kolozsváron igen el voltunk foglalva; Jászai nagy buzgalmat fejtett ki. Persze szerepei mind éretlenül kerültek színpadra: mindennap más-más darabot adtak, ezekre elkészülni idő sem volt, kezdő is volt. De mégis megkedvelték őt is, meg engem is, mert folyton színpadon voltunk.

Nekem legtöbb bajom volt igazgatómmal, meg Jászai miatt a szoknyaprocesszusokkal.

Az igazgató mint színész alig tett számot. Volt három-négy szerepe, ezekben ritkán föl-föllépett — igaz, hogy akkor applombbal. Ő ezt mint igazgató megtehetette, noha középszerű színész volt. Mint ember: fölfelé hajlongó, lefelé nagyképű. Sok volt benne a cigányvajdából; szerette a nagy ezüstgombos bársonyruhát, óraláncot, meg a gyűrűket — ezek csak úgy zörögtek rajta; de volt benne a cigánynak minden csekély okra (vagy oktalanságra) ellágyuló szívéből is. Jászait jobban szerette, mint engem s gúnyosan áldott hidegvérűséggel aposztrofált. Bizony én kíméltem idegeimet jobb időkre. Szerette a jó szivarokat is, körmei pedig vakfehérek voltak. Borzas, fekete krampusz volt Fehérvári Antal; fölülről rángatták s lefelé rugdalózkodott. Különben rossz ember nem volt, csak az volt a hibája, hogy igazgató volt.

1871. év március 11-én tartottuk meg a kolozsvári színház megnyitásának 50 éves fordulóját.

I. rész. Himnusszal, prológgal, allegóriái képlettel.

II. rész. „Becsületszó”, egyfőlvonásos vígjáték Szigeti Józseftől.

III. rész. „Bánk bán” opera első főlvonása, Erkel Ferentől. Végül magyar tánc.

Helyek árai: Közép páholy 3 frt 15 krajcár, alsó és másodemeleti páholy 2 frt 60 kr. Felső páholy 2 frt 10 kr. Erkélyszék 1 frt. Elsőrendű zártzék 70 kr. Másodrendű 60 kr. Harmadrendű 50 kr. Földszint 40 kr. Karzat 20 kr. (Egy forint = 2 korona, egy krajcár = 2 fillér.) Kezdeté 7 órákor.

Egyik darabban sem vettünk részt sem én, sem Jászai, mert nem volt benne szerepünk; csak a *Himnuszt* énekeltük s az allegóriában lehattunk (ha voltunk) még felöltözve.

Ez ünnepélyt más darabokkal, még kétszer megismételtük, április 1-én és 2-án, pesti vendégekkel és két, még életben levő, agg színésszel, kik már a megnyitáskor is ott voltak. A pesti vendégek voltak: *Szerdahelyi Kálmánné Prielle Kornélia, Szerdahelyi Kálmán, Feleki Miklós, Bogdanovics Krisztina, Jókainé Laborfalvy Róza, Jókai Móric és Szigligeti Ede.* A két régi színész pedig *Neéb Mária* és *Gödé István.* Neéb Mária, kiről *Déryné* oly szépen emlékezik meg naplójában, még ekkor is igen fürge volt. Ott lakott Kolozsvárott s mi nem tudtuk sem ezt, sem azt, hogy mily jeles volt egykor; senkivel sem érintkezett. Hogy miből élt, ma sem tudom. Egyik kolozsvári barátom meglátogatta egyszer, azt mondta, hogy nagy kosárban ülve találta s regényt olvasott.

Az április 1-én és 2-án tartott előadások a kolozsvári Nemzeti Színház nyugdíjintézete alaptökéjének gyarapítására adattak.

April hó 1-én.

I. szakasz. Himnusz, prolog, Apotheosis (ebben vettek részt Neéb és Göde). Hódolat.

II. szakasz. „*A bajusz*”, Szigligeti Edétől. Ebben Jászai résztvett, de én nem.

April hó 2-án.

„*A szigetvári vértanúk*”, Jókaitól. Ebben *Laborfalvy Róza* adta Anna szerepét. Ebben nekem is volt szerepem (Nachim Beglerbeg), de mégsem én adtam, mert elkérte Szerdahelyi Kálmán. Neki kedves szerepe volt s én természetesen egy szóra átengedtem; mit is tehettem volna egyebet? Feltűnt azonban, hogy Szerdahelyi mégis újra, meg újra és oly hangsúllyal ostromolt a szerepért, amelyek teljesen fölöslegesek voltak. Ma se vagyok egészen tisztában vele, gyöngédségből tette-e ezt, hogy megnyugtasson, vagy inkább azért, mert szerette volna kisütni, hogy nehezemre esik-e; — mert ő az ilyesmikben kedvét szokta lelteni. Bizony, nekem egy csöppet sem esett nehezemre, kivált egy ily híres pesti művésszel szemben; volt nekem elég dolgom úgys.

Amikor *E. Kovács Gyula* mint Szelim megjelent, *Jókai* a páholyban e megjegyzést tette reá: „Mily festői alak!” Ki is volt öltözve szépen s általában nagy gonddal öltözködött, sőt olykor túlterhelten szokott holmit magára szedni.

Árak e két előadáson: közép páholy 10 frt. Alsó és felső közép páholy 8 frt. Felső páholy 6 frt. Erkélyszék 2 frt. Földszinti zártszék 1 frt 50 kr. Földszinti állóhely 80 kr. Karzati zártszék 1 frt. Karzati állóhely 60 kr. Kezdeté 7 órakor. A pesti vendégek ez alkalomból vert arany, mi pedig ezüst emlékérmét kaptunk.

Szerdahelyiek, amikor Kolozsvárra jöttek, rendszeren régi barátjukhoz, egy úri családhoz, *Ürmössyékhez* szoktak szállni. A háznál lakott *Liber báró K. Simon* is.

A báró igen nagyon mulatós ember volt ifjúkorában; talán éppen ennek következtében később elméjében meghib-

bant volt. Családja szintén ehhez az úri családhoz, Ürmössyékhez adta gondozás végett és fizetett érette.

A báró igen szófukar volt, Szerdahelyi Kálmán pedig nagy kujon. Egyszer, amint fölkeltek az ebéd-től, Szerdahelyi Kálmán a báró elé állt, s magas, deli termetét kihúzva előtte, így szólt komolyan (azaz úgy tett, mintha komoly volna): „Tudja-e a báró, hogy ki vagyok én?”

A báró reápillantott, de nem szólt.

„Én herceg Grassalkovics vagyok” — folytatta Szerdahelyi.

A báró ismét reánézett, de jobban, mint előbb, s némi szünet után, elfordulva tőle, így szólt: „Vagy bizony te egy rongyos komédiás!”

De térjünk az én tragikomédiámra, mert nekem is vannak. Jászai tanult — igyekezett —, híre eljutott a fővárosba. 1872. év tavaszán Boer Emma jutalomjátékában valami szerelmi kalandok után futkosó táncművészt adtam.

A tánc meglehetősen erős oldalam volt, ennél fogva a színpadon igen merész balettfigurákra vetemedtem. Nagyon battíroztam s az egyik lábam bokában kificamodott, — akkorát roppant, hogy az orvos a nézőtér hátuljáról meghalotta s a színpadra futott.

Én rögtön, még jelenésem alatt próbáltam, hogy reá bírok-e még lábamra állani s ez ment még, úgyhogy végigjátszhattam szerepemet is, azon szerencsésnek nevezhető körülménynél fogva, hogy éppen ezen jelenettől fogva szerepem szerint is bicegnem kellett, mivel a táncmester, akit adtam, szerelme tárgya után, színpadi trikóöltözetében, télen künn leskelődvén, — sántára hült.

Az orvos lábficamot állapított meg, s azt is, hogy rögtön visszaugrott helyére. — Hát biz az egész nagyon roppant volt, de még roppantabb volt a közönség kacaja.

Ilyen a színész pályája! — Hányszor szerezzük meg a közönség kacaját égő fájdalomaink árán?!...

Valami tíz napig ágyban kellett maradnom. Jászai virasztva borogatta lábamat, mely különösen az első éjjelen roppantul fájt. Ki is békültünk ekkor (mert már külön laktunk).

Alig épültem föl e bajból, lejött a pesti Nemzeti Színház intendánsa, báró *Orczy Bódog*, megnézni, helyesebben szólva: szerződtetni... no, nem engem ... nem ... hanem Jászait.

Ő a szerződést aláírta ... Nekem is megmondotta ... *azután!* Hát ez eléggé világos volt... nekem. Ő elintézte jövőjét nélkülem. Mindazáltal (az ő unszolására is) megtettem még azt, hogy nemsokára én is fölmentem utána a Nemzeti Színházhoz föllépni... helyesebben szólva ... *megbukni*. Útban voltam én ott akkor. Távoly legyen tőlem, hogy én öt ebben gyanúsítsam. — Neki ebben annyi része volt csupán, hogy a világon volt, — tehetséges volt, — szép volt. Ezekről pedig nem ő tehetett.

Én *Tóth Kálmánnak* „*Nők az alkotmányban*” című vígjátékában, Réti Mihály híres *Borbócs* kortes szerepében léptem föl: nem volt más alkalmasabb szerep, vagyis ezt találtuk legalkalmasabbnak ... *megbukni*. Mondhatom, hogy ez nekünk kitűnően sikerült is, mert ha bukik a komikus, biz az trag'komikus ... ha nem is éppen a komikusnak. Hogy én jól játszottam-e vagy éppen rosszul, azt itt nem bizonyíthatom. Elég az hozzá, hogy megbuktam ... ami nem mindenkor egy és ugyanaz, de erről később. Hát bizony! ... Hogyha anyagi módomból lett volna, ez után a bukás után abbahagytam volna pályámat; így azonban kénytelen voltam folytatni, elhatározván: csináljuk hát végig, most már úgy, ahogy éppen lehet; és ameddig *muszáj*. Magasabb törekvésemnek végeszakadt. Főadatommá tettem, hogy jobb leszek, mint azok, akik utamat keresztezték. Nem sokan vannak, fiatalabbak is, mint én; ők engem élve temetgettek, én pedig életcélomul tűztem ki, hogy legalább halva én temethessem őket; elkezdtem az életemet hosszabbítani (mert lehet ám

ezt). Ha nekik jutott az élet sava, — jusson nekem legalább a borsából, ha mindjárt csípős is.

Ha, ha, ha! kacagnom kell.

Hogy miért? Hát azért, mert ismerem az ember természetét. Bizonyosan lesznek olyanok, akik az itt elmondottakban holmi bosszúfélét fognak látni, — nohát ez a föltevés legalább is téves. De lám, lám! Én tudom, hogy gyakran mulatságos szoktam lenni akkor is, amikor szomorú vagyok, vagy éppen haragszom. És mégis, mintha most nem lennék eléggé az.

Nos tehát — ha úgy volna — egyelőre nem akarom életemnek ezen válságos mozzanatát sem komolyabban venni, mint a többit. Bevégezem mulatságosabb részlettel.

Hogy ezt sikeresebben tehessem, két komikust léptetek föl egyszerre. Mind a két komikus alacsony (erdélyiesen: törpe) termetű. Az egyiknek magassága 159 cm. Nem éppen hajlékony szervezet; járása kissé csámpás. Kicsiny testén aránytalanul nagy, de nem üres fej, borzas hajzat, magas, széles homlok, pizsés orr, ragyásforma ábrázat, nevetős nagy kék szemek; szája sarkainál fölfelé perdült. Beszéde vontatott, nagyhangú és recsegős. Maga tehát nem szép, de nagyon jól szeret élni; megissza a bort, szereti a pezsgőt, noha nevével azt állítja, hogy ő valóságos *Víz-vári*. — Ez ő, a semper idem, az okos bonvivant világfi.

A másiknak magassága, fájdalom, csak 158 cm, tehát eggyel kevesebb. Ez azonban vagy az arányok, vagy az aránytalanságok, avagy a magatartása miatt (a másik mellett) nem ötlük szembe. Termete hajlékony, ügyes. Feje nem kicsiny, de arca, koponyájához képest, nagyobbak tűnik föl, mert koponyája nem annyira magas, mint inkább széles, duzzadt, és pedig a halántékainál; azokon felül ismét kisebbedik, ennél fogva butábbat mutat (nemcsak az előbbinél, de önmagánál is). Jó nagyocska orr, kékesszürke szemek. Termetének alacsonysága semmikép sincs összhangzásban vágyaival, s talán belső tulajdonaival sem. Gyomrát nem sze-

réti, inyeit még kevésbbé. Bort sohasem iszik és noha ő maga nem mindenkor, de neve mindenkor Vidor. — Ez ő, a Héautontimórúmenosz.

A praktikus Vízvári még azt az egy centiméternyi testi többletet is tudta és akarta értékesíteni. Amint olyan helyen találkozott a másikkal, ahol arravaló publikum is volt, akkor kihívó, recsegő, vontatott beszédével így szólította meg: „Szervusz, kis Kassai!”

Ezt persze kacagás követte minden oldalról, mert az arányok és aránytalanságok e csekély többletét éppenséggel nem látszanak őt erre följosogítani s mellette bizonyítani.

Ezt az okos Vízvári igen jól tudta, azért rögtön Kassai mellé állt, nagy triumfussal összemérte magát vele, hogy centiméternyi előnyét igazolja; ez is valami volt neki, vagy inkább engem akart vele bosszantani. Vagy csak a többieket mulattatni az én rovásomra, ami körülbelül egyre megy! Az igazság előtt mindenkor meghajoltam, — bármily csekély volt is az. Nekem tehát nem maradt egyéb hátra, mint elismerni, hogy ő: *a nagyobb törpe*.

Még egy kacagás — azután csend — újabb alkalomig.

Amikor a Nemzeti Színházban „*Nők az alkotmányban*” című darab „*Borbócs*” szerepében megbuktam (volt hozzá bátorságuk), utánam *Vízvári Gyulát* léptették föl, mégpedig olyan régi darabban (s ezt hangsúlyozom), amelyet a Nemzeti Színházban már réges-régen levettek volt a másorról, t. i. „*Mátyás diák és a cinkotai ká.itor*” című bohózatban; ezzel elkerültetett mindennemű összehasonlítás, valamelyik ott élő jelessel.

Így történt meg a sanda dolog, hogy Vízvárit *Vlad Marci* szerepe után szerződtették a *Nemzeti Színházhoz!!!* Ezzel legyenek jellemezve az akkori nemzetiszínházi viszonyok.

Pedig *csodálom*, mert az igazgató akkor még *Szigligeti Ede* volt. Vagy talán akkor már ő sem volt még *Szigligeti*, hanem *már Szigligeti?* Főrendező pedig Puhalai, akarom

mondani *Paulay Ede* volt, a világosfejű ensemble mester, ki képet metszett a kerethez s nem a keretet a képhez, de már így nem csodálom, — hogy a macska rúgja meg! No-no! (mondhatná valaki), „de mortuis nil, nisi bene”, — „a holtakról vagy jót, vagy semmit” — szép mondás, vajjon kitől származik? De rójják meg elsősorban a történetírókat, miért nem hallgatnak *Néróról*, *Herosztratesről*, *II. Fülöpről*, vagy akár a kivégzett rablógyilkosokról? — Különben, amiket én itt elmondtam, eléggé semmik. Vízvári pedig még él.

Persze, mindez most úgy is tűnhetik föl, mintha lólábaim látszanának. Én készségesen elismerem, hogy a Nemzeti Színház akkori légkörébe Vízvári jobban beleillett, mint én, hozzátehetném még azt is, hogy hála Istennek (de nini, mintha már hozzá is tettem volna), pedig ez talán nem is nagyon hazafias gondolkozás, — hát nem is örömmel mondtam. Ha pedig mindeme fejtegetéseimért ama gúny szállna fejemre, „savanyú a szőlő!” — erre csak annyit mondok, hogy az ilyen beteges viszonyok szőlője, amilyenek akkor a Nemzeti Színháznál termettek, már nem is savanyú, de keserű. Sőt nem is gyümölcs volt már az, hanem fekély, melytől az egészséges, a magasabb nemzeti művészet haldokolt.

Nyakig eladósodott a színház személyzete, fölülről egészen le, úgyhogy az adósság szinte minősített a színházi tagságra, mert kölcsönös jóállás tartotta őket össze; a legtöbb nem a maga adósságát fizette, hanem a másikat. Vízvárit — gyakorlati józan esze — megmentette ettől is. Nem lehetett ez könnyű, — de nem adósodott el és ezért csak dicsérni tudom őt. Gyulus, Gyulus! Vannak neked becses tulajdonaid: okos *diplomata* vagy te, k's bonvivant törtető! — Bocsáss meg, hogy ilyen módon portraírozlak, — de az életrajzírók rendszeren dicsérni szoktak csupán s ebből nem kapunk hű képet. Ők csak a fénylő pontokat mutatják, — én az árnyékokat is, s főképp ezeket, mert hát becses személyed fordulópontja az én pályafutásomnak — mondhatnám az *életemnek*. — Korántsem állítom, hogy te talán az én

megrontásomra törekedtél volna; — nem: te a magad javát akartad csupán (te *sunderbunder!*), csakhogy a művésznek elsősorban és főképen a művészet érdekeit és nem személyes érdekeit kell szem előtt tartani. Fordítva volt, hát megesett *a hiba*: te Svábhegyre (ma Széchenyi-hegy, a Nemzeti Színház művészeinek kedvelt nyaralóhelye), én jutottam *Tahiba* (nem jutottam biz én Tahiba se, csak a rím csábított el). Pedig elkeltünk volna mi ott mind a ketten is ... dehát ... dehát: nem újság ez már nálunk. így lettem én: *károsult*, a művészet meg éppen *károsított*. Te föl vitted a közönség tetszésé'g, — de tovább nem (talán nem is akartad tovább). Hát ez lehet elég is — annak, akinek —, de még nem sok.

Szerintem nem elég, ha a közönség a színész játékát kacagja, tapsolja, félsiker ez csupán. A közönségnek nemcsak tapsolni, de *bámulnia* kell a művészt (bámulnia a komikust is), hogy még tapsolni is elfelejtsen; persze ehhez arravaló színész, meg közönség — de *alkalom* is kell (ami különben többször kínálkozik, mintsem az ember gondolná). — Engem mindenkor kedvetlenített kissé, ha csupán a kacagtatásig, vagy tapsoltatásig juthattam. Úgy ám, Gyulus! Te kis otthonsült eszű életmester!

Mint másban, úgy a művészetben is megárthat, ami sok (t. i. a sok alatt a túlzást értjük), de én művészetről beszélek és nem túlzásról. De még a valódi művészetből is megárt a *sok*, de csak a művészembernek, a művészetet azonban *előbbre* viszi. Te jobban szeretsz: minél jobban élni, mintsem: minél jobban művészkedni; okosabb (főképen), praktikusabb vagy, hogysesem *nagy művész* lehess, amihez különben sem bírsz a hozzávaló hajlékony változatosságra képes szervezettel; hangod mindenkor recsegős, beszéded állandóan vontatott, muzikalitásod csekély, járásod mindig csámpáska stb. — Hiszen furcsának elég furcsa vagy, és ez mindenkor *hat*, de ez ha talán lehet értéked, de nem érdemed, nem művészeted (talán mostoha) adománya. Talán én is furcsa vagyok — lehet —, de szervezetem hajlékony, változatosságra

képes; hát ez is természet adománya, — no, meg egy kicsit a gyakorlaté is.

Te nagyobb életmester vagy, mintsem művész. Ha a közönségnek te talán inkább kellettél, mintsem én, ez nem annyira a te értéked, mint inkább a közönség fogyatéksága, azaz: egy a hibád az övével (te kis praktikus); és mivel-hogy a színésznek *jelene van csupán*, ezt szemelőtt tartván, ennyiben még néminemű igazad is van. Dehát akkor ki vigye előbbre a művészetet és a közönség műízlését, ha nem mi magunk? Bocsáss meg; nem hántások akarnak ezek itt lenni, csak megállapítások. Én csak oda akarlak helyezni, ahova *való* vagy és nem ahová jutottál. Különben *akkor* talán éppen odavaló is voltál te. Diplomátának kellett volna neked lenned, mert így is az voltál.

Nem gondolnám, hogy irigység szól belőlem; hiszen ezek már mind régi, harmincéves dolgok.

Csókollak, Gyuluskám, de: „*Má ennék ki kellett terni*”, mint *Csöri Gyurka* mondja a „*Nagyidat cigányok*”-ban. Te kevesebb színpadi, de annál több színpadonkívüli fölszere-léssel és harci készséggel voltál, mint én; nálam éppen fordítva volt, tülekedni, törtetni nem szerettem soha (bár képességem reá nem hiányzott, de nem vettem igénybe). Te magadat észrevétetni törekedtél, én pedig arra számítottam, hogy majd észrevesznek; neked sikerült, nekem nem — vagy legalább nem teljesen. — No, de menjünk tovább.

Jobban beleillett hát Vízvári ama viszonyokba, sőt talán szerette is. Sokkal kevésbé illett azonban a *Nemzeti Színház* színpadára. — Egyszer kérdeztem tőle: „Csak nem fogsz ottmaradni?” „De igen (felelte), mert nem teszek olyat, amiért elküldjenek.” Ez a viszonyokat föl'smerő és kihasználni tudó, okos nyilatkozata éppoly találóan jellemzi gyakorlati eszét, valamint a viszonyokat (úgy látszik ön-ismerettel is bírt). Nem arra fektette a súlyt, amit *tesz*, hanem arra, amit *nem tesz*. — Ez be is vált neki fényesen.

Erre meg azt mondhatják *Petőfi*vel: „Nem legrosszabb gyümölcs az, melyet a darazsak kikezdenek.” Ez idézet nem éppen idevaló, először, mert ha Vízvári gyümölcs, akkor (nagy fejét tekintve) csak a tökhöz hasonlíthatom, és pedig nem üreshez, de azért azt mégsem szokták a darazsak kikezdeni, másodszer: Vízvári nem gyümölcs, én nem vagyok garázs és nem is állítom, hogy rossz színész, csak azt, hogy — no igen —, hogy nem éppen a Nemzeti Színház színpadára való, még értelménél fogva: *igen*, mert van esze, fölfogása, jó szimatja és tapintata, kedélye is (sőt, ami most itt a fő: valamelyes terrorizáló szuggesztív erő is lakozik benne és ezzel — kifelé imponál); de ábrázoló erejének (tehát a ezínművészet velejének) elégtelenségénél fogva *nem* éppen odavaló, ő: *önmagát játszó színész*. De nem is neki lett volna szüksége a több ábrázoló képességre, hanem a művészetnek. Ő azonban így is tudott boldogulni, — persze, ha nincs más (?!).

Én sem voltam (később) egészen helyemen a Népszínháznál, mégis én jutottam oda, ő meg ide. — A vidéki kollégák úgy is hívták őt: *a burookban született*. Képletesen szólva: muzs'káltunk mi mind a ketten, de dallamaink s hangszereink nagyon különböztek. — Hogy a színpadon természetesen tudott beszélni, ez igaz is, meg valami is, de Nemzeti Színház művésztől nemcsak valamit, hanem: *még valamit* óhajtanának. A természetes beszéd a színészet a-b-c-je, s csak a folyton önnönmagukat játszó színészek Hon plus ultrája; de az ország első színpadáról valami többet kérünk. Igaz, hogy vannak, akik ennyit sem tudnak.

Akinek az itt elmondottak részrehajlóknak vagy elfogultaknak tünnek föl, gondolják meg, hogy merőben különböző egyének nézőpontjai is merőben különbözők. Gyűjteményemben van egy hírlapi cikk. Ez a cikk 1883. évben jelent meg az „*Illustrierte Wiener Extrablatt*”-ban, amikor t. i. mi a budapesti Népszínházzal voltunk ott vendégszerepelni. Én részemről vonakodtam ekkor ebben résztvenni, mert éreztem,

hogy ott, az 1880-ban a kolozsvári társulattal aratott sikerem után, reám ekkor csak esés vár. *Evva Lajos* igazgatóm unszolására mégis el kellett mennem.

Előérzetem nem csalt. Jóllehet ez a cikk annak némi enyhítésére szolgálhatna. Nem tudom, lesz-e még alkalmam később erről a vendégszereplésről szólni, azért ebből a hírlapi cikkből ideiktatok néhány reám vonatkozó sort, mert ezek némi világosságot vetnek az általam oly merészen elmondottakra:

„Illustr. Wiener Extrablatt”, 9-ten Juni 1883. „Theater an der Wien. Es war die zweite Aufführung von „*Hoffmann's Er'Zählungen*“ Armer Kassai, er musste sich mit einem nichtssagenden Episödischen abgeben, er, der uns bei den Klausenburgern den classischen Nachtwächter in „*A falu rossza*” in die Seele spielte. Weiss man in Pest die Fähigkeiten dieses Mannes nicht zu schätzen?”

Persze, ez most úgy tűnhetik fel, mintha részemről büzlő öndicséret lenne. Hiszen, ha az volna, sem ártana senkinek, de nem is az.

Először is: ezt a cikket nem én írtam; nem tudom ki írta.

Másodszor: ez a cikk nem is annyira engem dicsér, mint inkább másokat hibáztat, amit én még szégyenlek is, mert éppen a fővárosom, vagy éppen a hazám az (ahol élnem-halnom kell), vagy annak intézői, ami szintén csak szomorít. — *Ez a cikk csak egy gyászos elégtétel nekem.*

Harmadszor: talán téves is lehet, mert hiszen én társaim között aránylag talán még elég jól futottam meg pályámat (legalább úgy visszafelé).

Ha mindennek dacára valaki úgy vélekednék, hogy ez mégis csak öndicséret, bátor vagyok figyelmeztetni, hogy aki bírálva elítél: ezzel (kerülő úton) önmagát dicséri; tehát éppen abba a hibába esik, amelyet megrótt, mert a kifogásoltnak föléje helyezi magát.

De nini! ... Fékom adta! ... Mintha magam is bírál-
gatnék! Ejnye, ejnye! ... Pedig egy maroknyi termelés töb-
bet ér egy zsák kritikánál ... Beleestem, benne vagyok! Mea
culpa, mea culpa! Mondtam, hogy ne olvassák.

Messzire vezetne ezeket tovább fejtegetni. Helyesebb
ezek fölött előbb gondolkodni, azután nem bírálni, semmint²:
előbb bírálni és azután nem gondolkodni.

Talán feltűnő is, hogy Vízvárival többen foglalkozom,
mint más pályatársammal. Nem is tenném ezt, ha művésze-
téről lenne szó, csupán és noha nem volt rossz színész,
mégis hamar készen lennék vele. Nem azért történik hát ez,
mintha róla (e tekintetben) több mondanivalóm lenne, mint
egyikről vagy másikról, hanem azért, mert az én pályafutá-
somra némileg döntő szerepe volt neki, s (egy szakmánk
lévén) nem bírok menekülni nézetemtől, hogy ő volt az, aki
miatt az én képességeimet megillető helyre, t. i. a Nemzeti
Színház színpadára nem juthattam akkor, később pedig, ami-
kor már bent volt, még kevésbé. Ő föllépése után úgy nyi-
latkozott: „aki bírja, marja;” helyesebben mondta volna így:
j,ki hogy bírja, úgy marja” (ami nem mindegy), azonban —
én marakodni sohasem szerettem —, kutyáknak való az. De
még félelmetessé is tudta magát tenni, no meg azután a klikk
és klakk, a klakk és klikk. Későbbi ajánlkozásom nem is any-
nyira azért történt már, mintha nagyon vágyódtam volna a
„Ki hogy bírja, úgy marja” helyre, hanem azért, mert sze-
meim előtt, akkor (mint még ma is) a *Megyeri Károlyok*, az
Egressy Gáborok és *Tóth Józsefek* géniuszaik lebegtek és lo-
bogtak, meg azért, hogy becsvágyamnak nagyobb kielégítésén
fölül, különösen a magyar színpad és művészet iránt tartozó
kötelességemnek is éreztem, hogy ismételen is ajánlkozzam
oda, ahol tehettem volna még valamit művészetünk előnyére
azzal, amit a természettől kaptam, s amit nem mindenkinek
oszt, csak olyan mértékben is, mint nekem tette. Ezt pedig
Nem dicsekvésből mondom; nem is akarom érdemül fölróni,
mert hiszen a természet adta.

De amint az eset bizonyítja, hiába adott nekem többet a színpadra, ha másnak, s ezek között neki is, a nevetőszeműnek többet adott a színpalak mögé. Az én fórumom a színpad volt — ott játszottam csupán; ő a színpalak mögött is éspedig itt nagy virtuozitással — és a *siker* az övé volt, ami színésznél nem utolsó tulajdonság. Az ilyen sikerekhez nekem sohasem volt sem ambícióm, sem gyomrom; kalmárrá lesz az a művészet, amelynek bármilyen siker jó. — Hogy pedig éles nyelvek elfogultsággal, avagy túlzással ne vádoljanak, inkább elfogadom azt is, hogy nem volt hozzá elég eszem. Én kissé nyakas természetű voltam mindig; ez pedig, ha a művészettel összefér is, de bizony sem ma, sem akkor, nem volt gyakorlati tulajdonság.

Végre pedig kinyilatkoztatom, hogy ezen hosszabbacska fejtegetésemet fölöslegesnek tartottam volna elmondani, s a legörömostebb el is hallgattam volna, ha a színész műve rögzíthető lenne (mint pl. a szobrászé vagy íróé); mert akkor szerepeim beszélnének helyettem. De mivel nem rögzíthető s minket hamar elfelednek, tehát nagyon könnyen megeshetik, hogy más se tenné meg helyettem; így nem maradt egyéb hátra, mint magamnak vállalkozni erre a kétes szerepre.

Legszebb lett volna ezt az egész kérdést nemesen elhallgatni és titokban, csendesesen elvérzeni. (Jó részben így is történt; de mivel az a mártírkoszorú nagyon szúrós, s m'nt ilyen, nem éppen kívánatos fejdísz, azért ezúttal ettől a szépséghibától egy kissé eltekintek.)

Elvérzeni azzal szemben, aki miatt egész törekvésem (hogy a nemzet első színpadán apró shakespearei szerepeket stb. adhassak) porbahullt. Nem is annyira őt okozom én ezért, mint inkább az akkori viszonyokra és intézőkre akartam rávilágítani.

Hogy személyével ennyit foglalkozom, ezzel őt csak fölbecsülöm, még akkor is, ha nincs benne köszönet. Ő bizonytal tudná magát védeni, de hát ebből nem következik, hogy aki jól tud védekezni, annak okvetlenül igazának is kell lenni;

igaz, hogy ez fordítva áll a másik félre is. Hiszen ő — mondom — nem annyira engem akart leverni, mint inkább magát emelni. Ő alkalmazkodott a viszonyokhoz, én pedig azt akartam, hogy a viszonyok alkalmazkodjanak hozzám; azonban a viszonyok erre nem voltak hajlandók; én szintén nem, mert csak színészi tudással, képességgel akartam célhoz jutni és semmiképp sem akartam a viszonyokhoz süllyedni.

Ő, az én kudarcomnak talán nem annyira *okozója*, mint inkább *oka* volt csupán; az okozók mások voltak.

Most pedig gorombaságaimért ünnepélyesen bocsánatot kérek, elsősorban azoktól, akik gorombaságaimra esetleg reá nem szolgáltak (ha ugyanis volnának ilyenek); azután méginkább azoktól, ak'k megérdemelték (mert ezek többen lehetnek); legfőképp pedig azoktól, akik rólam rossz véleménnyel vannak (mert hátha ezek legtöbben vannak).

Dehát miért is személyeskedel te, Kassai barátom?

Hopp! ... ez meg már olyan villámhárítóféle beszéd (úgy is hívják: *reservatio mentalis*, — macska rúgja meg!). Pedig én nem azt akarom, hogy *nekem* igazam legyen, hanem csak azt, hogy az *igazságnak* legyen igaza; jóllehet nagyon látom azt is, hogy az *észnek* mindenkor igazsága van (kivált nálunk), de az *igazságnak nincs mindenkor esze*.

Pesti sikertelen föllépésem mégsem volt minden haszon nélkül reám nézve sem, mert alkalmat szolgáltattott reá, hogy az ilyen prdæafellépések értékéről elmélkedjem. Most tehát szólok erről. Általános művészi szempontból teszem ezt, — mellőzve minden egyéb körülményeket, vagy intrikákat, noha ezek nagy szerepet játszanak, sőt legtöbbször ezek döntenek a jó vagy balsikerben.

Paulay Edéről mondták volt nekem, hogy úgy nyilatkozott volna, hogy ezentúl csak olyan színészt fognak szerződtetni a Nemzeti Színházhoz, aki a színiiskolát végezte (hogy az ilyenek az ő engedelmesei legyenek). Hát ez kissé furcsa lenne, ha igaz lenne. De nem valószínű, mert hiszen ő maga sem tartotta, vagy tarthatta be; ő maga is ott tanított,

bár nem ott tanult, és a legnagyobb művészeink akkor voltak, amikor még színiiskola nem is létezett, ők az életből (tehát a legjobb iskolából) tanultak.

Az iskola feszélyezi az eredeti tehetséget (a lángelme lényegét). A lángelme tanítással nem is szeret foglalkozni, nincs reá ideje, mert folyton tanul. Az iskola (az emberi szenvedélyek ábrázolójának) olykor nagyon is józan. Nem szabad hát a Nemzeti Színházat az iskola számára kisajátítani.

Nagy önhittsége mutat az, ha valaki olyat mer mondani, amilyet szintén Paulay Edéről hallottam (ezt sem tudom igaz-e), hogy t. i. ha a színész kijön a színpadra s néhányat szól, már ő tudja ki az és mennyit ér. — Ejnye fikom, ákom-bákom! Hát szóljunk erről is. Közepes színészre talán még áll ez. — De ha embert ismerni nehéz, még sokkal nehezebb a színészt, aki annyi sokféle alakot képes (vagy legalább igyekszik) magára öltetni, ahány szerepet játszik. Hogy lehetne ezt egy látásra, vagy egy jelenet után megbírálni, mennyit adott sajátmagából és mennyit nem? Pedig ez a színész tehetsége hordképességének megítélésénél igenis fontos; mert ha szerepében csupán saját egyéniségét adja, ez esetleg személyére nagyon illő szerepben igen fényesen üthet ki. Csakhogy az ilyen folyton önmagát ábrázoló színész (bármily virtuóz is), folyton változó ábrázoló-művészetünknek, első lépcsőjéig jutott még csupán, s nagy kérdés: képes lesz-e valaha följebb is hatolni.

Sokan vannak az ilyen művészek, kik az elsőfokon maradnak örökre s ha ezen jól megállják helyüket, a közönség (fájdalom!) ezekkel éppen úgy megelégszik, mint a változatosan alakító művésszel. Így azután, ha talán lett volna is, egyiknek-másiknak képessége magasabb fokokra is jutni, legtöbbször nem is törekszik többé arra, mert nem az igazi művészi ihlet mozgatja bensőjét, hanem a külső siker ördöge kápráztatja, melytől a művészet géniusza gyászfátyollal takarja el ékes ábrázatát.

Nagyban befolyásol némely föllépést az, hogy új környezetben játéka is új szint, vagy éppen szintelenséget ölt és sok elvesz abból, ami megszokott, összegyakorolt környezetben érvényre jut. Ismert nehéz oldala művészetünknek, hogy sikereink nem csupán magunktól, de a többiektől is függenek, és pedig nem kismértékben.

Némely színész könnyen lehangolható természetű ember, s e lehangoltsága új talajon csak később enyészik el; sőt akadhat olyan is, aki bensőjének összes tartalmát ki sem akarja tární egyszerre (mint némely kirakatba a portékát), noha talán el sem férne abban mind.

Nem tudom, kinek a kényelmes találmánya, de az sem igaz, hogy a tehetség mindig kiküzdí magát (vájjon ha agyonütik is?). Vannak kedélyek, melyek, mint a mimóza, legcsekélyebb érintésre már bezárulnak, míg magukra hagyva a legszebb színben pompáznak — s ez teljesen független a művészi tehetségtől. Tévesnek tartom sokaknak azon állítását is, hogy a színésznek éppen orcátlannak kell lenni; sok finomság kivesz az ilyen kedélynek a játékából is.

Óh, hivatott igazgatók, „hol késtek az éji homályban?” és ti meglevők meddig fetrengtek iszapfürdőitekben, melyben pöffeszkedve elvárjátok, hogy a gyermeked kedélyű színész tanuljon bánni veletek (azonfelül művészetével is), ne pedig ti azokkal. Barbárság ez. Legnagyobb veszély fenyegeti a próbaföllépő színészt, ha másikkal hasonlítják össze. Vízvári ezt már akkor nagyon jól tudta, valamint az intézők is. Der Mensch ist ein Gewohnheitstier. Amit az ember s így a közönség is megszokott, azt csak hasonlíthatatlanul jobbjért hajlandó elcsereálni. Vannak egyes mondások, mimikák, mozdulatok, melyeket a színész maga tesz a darabba; próbáljon csak az új föllépő (aki ama fogásokat nem is ismeri) belőlük valamit elhagyni. Legtöbbször el van veszve, mert a közönség megrövidítve érzi magát, s így szól: a másik jobb, mert ez nem mondta el *ezt*, vagy nem csinálta meg *azt*. Az ilyenekkel kényszerítik a színészt a szerzői tulajdonjog megsér-

tésére, mely valóban talán sehol sem burjánzik oly mohón, mint a mi pályánkon, mivel a színész műve nem rögzíthető s így a szerzőség joga ki nem mutatható. Gyakran megtörténik emiatt, hogy amit a színész tesz a szerepbe (ha jó, ha rossz), azt a szerzőnek tulajdonítják, — de vice versa is.

*

A változatosan alakító színész (még ha középszerű is), mindig legalábbis szélesebb színvonalon áll, mint az önmagát játszó virtuóz, noha ez gyakran nagyobb hatásokat ér el; ez utóbbiakból válnak az úgynevezett *kedves színészek* s ezeket a valódi művésztől meg kell különböztetni, mert az önmagukat játszóknak művészi életük korlátolt, míg amazoké tágas, öblös. Igaz, hogy a korlátoltabb öblű, de jó művész többet érhet az öblösebb rossz színésznél, de ahol a korlátolttal is beérik, ott a magvasabb és magasabb művészet vagy nem virágozhatik föl, vagy annyi művészre lesz szükség, hogy minden szerepre külön-külön kell egyet-egyet tartani, kinek személye éppen egybevág a szereppel. Ily pazarláshoz szegények vagyunk mi, de talán más is.

Az is igaz, hogy a folyton önmagát játszó, könnyebben és hamarabb aratja a sikert; a színésznek pedig még életében kell a siker föltétlenül, mert halála után nincs számára babér, íme minden előadóművészetnek szörnyű és rideg árnyéka!

Figyeljük meg csak, amikor egyszer-mászor valaki valamelyik színészt (társaságban) utánoz. Ha az utánczott művésznek nevét említi meg csupán, pl. *N. N.* színész így tesz, vagy úgy szaval, akkor ez utánczott színész rendesen önmagát játszó virtuóz, de ha nevéhez ösztönszerűleg hozzáteszi azt is, pl., hogy *N. N.* színész *ebben* vagy *abban a szerepben* tesz így» vagy úgy, akkor az utánczott színész rendesen szerepeit alakító s nem önmagát játszó színész. Nem mindenkor van ez éppen így, de amikor így van, akkor a két utánczott színésznek művészléte között nagy a különbség, az első esetben a színész egyéniségét utánozták, a másodikban a színész ala-

látását. Itt alkalmilag talán nem lesz érdektelen az: milyen-féle volt hát az én színészkedésem; hogyan tanultam, hogyan fogtam fel és ábrázoltam szerepeimet. Ebből a célból kikapok egy darabot egy cikkemből, melyet 1892-ben *Igmándi Mihály* által szerkesztett „*Szellemi élet*” című könyvbe írtam. Cikkem címe: „*A figura-tarisznya*”.

A jó közönség azt hiszi, hogy mi színészek akkor tanuljuk csak szerepeinket, amikor kézhez kaptuk. Lehetnek, sőt vannak ilyenek is.

Én azonban egészen más eljárást követek. Én szerepeim legfontosabb részét, amikor megkapom, már tudom is.

Hogy lehet ez? Csak úgy, hogy én azok nagyrészét megtanultam már zsenge gyermekkoromban. Tanultam épp azokat már akkor, m'kor a kiszombori temető mellett a kanász-bojtárok gubicspipából vadkonkolyt szívni megtanítottak ...

Ott és már akkor ismerkedtem én meg a csikósokkal, kisbírókkal, Gonosz Pistákkal, csizmadialeányekkel, botos Icigekkel, finánc komisszáriusokkal, vasasnémetekkel... Szóval minden népszínműbeli szerepemmel.

Ezeket én Ösztönszerűleg elrakosgattam szellemi tarisznyámba, később azután a rouékat ie hozzájuk gyűjtöttem a városokban.

Így a tarisznya szépecskén megtelt ismerős figurákkal. Azonban nem tudtam hasznukat venni; csak húzta nyakamat a tarisznya.

Az első tapsot húsznapos színészkoromban kaptam kanásztáncomért; ezt is régen tanultam egy könyvkötőlegénytől.

Három évig voltam kórista. Csak hallgattam, hogy társaim folyton alakításokon törik a fejüket. Mi lehet az? Gondolám. Egyszer csak szerepet kapok. Elolvasom. Valami rigmusmondó öreg paraszt volt.

Hát uramfia, látom, hogy ez szakasztott a Poraszka-Kis János, a Kis-Gyura-Antal-Pösze keresztapja. Meg voltam lépetve; hiszen ez régóta itt van a tarisznyámban a többivel. Eljátszottam Poraszka-Kis Jánost. Azt mondták, hogy jó alakot csináltam. Ettől fogva, ha szerepet kaptam, benyúltam a tarisznyámba, kivettem egy csomó ismerőst s amelyik legjobban konyított hozzá: odaillesztettem; ha szükségét láttam: itt egy kicsit levágtam, ott egy kicsit hozzátoldtam, s kész volt az alak. Néha háromból-négyből csináltam egyet, mint pl. gróf Sainte-Hypothèze-t a „*Lili*” című darabban.

A szöveg megtanulása okozott csak fáradtságot, a többi rendszeren kitélt a tarisznyából. Ezeket a mintákat azután úton-útfélen csiszolgattam, próbálgattam úgy, hogy a járók rajta-rajtakaptak, s azt hitték, hogy rángatózó görceim vannak. De erről én magam sem tehettem, akkor vettem mindig észre, amikor már késő volt. Ma is így teszek még (s jövőben is így fogok).

Kedves pályatársak: *ilyen* tarisznyát is szerezzetek magatoknak, t. i. ne csak koldustarisznyát.

Mégis megtörtént velem többször, hogy játékomat nem értették meg; pl.: egyszer egy vallás-prédikátor fanatikus takáosmestert adtam. Beszédem közben itt-ott (megszokott mesterségéhez képest) kezeimmel a vetélő dobását, lábaimmal a szövőszék megrúgását utánozva mozgattam. Másnap megróttak az újságban értelmetlen rángatózásaimért.

Máskor egy parodisztikus operettben (de ezért némely részben *Darwin* is felelős) valami afrikai vad nép fejedelmét adtam. Trónomon ülve, itt-ott majomszerű mozdulatokat tettem, ezzel mintegy a trónöröklés rendjét gúnyolva, jelezvén, hogy valamelyik őse még majom lehetett (ezzel egy kissé talán messzire is céloztam), megróttak érte a lapok, hogy: Kassai nem szorult reá, hogy ilyen értelmetlen cirkuszi grimaszokkal kísérje játékát. De lehetséges az is, hogy (*magasabb szempontokból*) nem akarták megérteni.

Egyidőben divatba jött, hogy a frakk hajtókáját kívül gelyemmel borították. Ilyen frakkom volt nekem is. A selyem hajtóka fénylett; másnap megróttak, hogy nincs-e a patikában benzin, hogy ilyen zsíros frakkban léptem színpadra; a divat helyett én kaptam ki. Ilyes meg nem értéseknek és félreértéseknek többször lettem áldozata. Baj ez a színészre, mint aki csupán a saját korával él-hal. De tanultam belőle. Igyekeztem alkalmazkodni; ilyenkor úgy éreztem, hogy kénytelen vagyok a közönséghez leszállni, — hogy ne mondjam — süllyedni.

Hohó Kassai barátom! Most meg már a közönséget — ezt a nagyhatalmú, szeszélyes gyermeket — akarod sértegetni? Aki téged annyiszor megtapsolt!? Nem félsz-e, hogy ujjának egy legyintésével tönkrelapít? Te hálátlan!

Dehogyan akarom sérteni, dehogyan, sőt kegyes tapsait hálásan köszönöm; a közönség különben is olyan nagy hatalom, hogy egyesek sértéseit föl sem veszi. Ami pedig a tönkrelapítást illeti: tönkre vagyok én már lapítva is, meg lapulva is. Nagy bajban voltam a kuplék éneklésével is: ki nem állhattam őket: *olcsó siker*; csak azokat szívteltem meg, amelyek vagy a darab cselekvényéhez szóltak, vagy valamely erkölcsi igazságokat tartalmaztak.

*

Bukásom 1872 május (de lehetséges, bár nem valószínű, hogy június) havában a Nemzeti Színháznál, várakozáson felül sikerült, mindazok örömére, akik óhajtották; van okom feltenni, hogy voltak ilyenek. Mit tegyek mármost? Szerződés nélkül voltam. Néhány hónapon át kénytelenítettem feleségem, *Jászai Mária* kenyerét enni. Ő azt szívesen megosztotta velem, de hát ez így nem maradhatott.

Ez idő alatt néhány olajképet festettem, a többi között Jászai varrónőjének arcképét. Ezt Jászai megbízására tettem, mert azt mondta, hogy az ő arcképe helyett (mely szintén tervben volt) fesse meg ezt, s ő olybá veszi, mintha az

övét festettem volna meg. Ekkor festettem *Deutsch Falstaff*-ját is egy fényképről, (amely *Nagy Imre*, a Nemzeti Színház hősszerelmes színésze és régi jó pajtásom tulajdona volt). Ez életnagyságú festményem ma (1901) is megvan birto-komban.

E tengéletem sokáig így nem tarthatott; segítenem kellett rajta valamiképen.

*

A mai (1901) Andrásy-út nem volt még akkor (1872) készen. Ez (mint tudjuk) a lipótvárosi Szt. István bazilikával csaknem szemben, a Váci-körútból (akkor: Váci-út) indul ki; keleti egyenes irányban halad egész a Városligetig s végződik a képzőművészet csarnoka, meg a most (1901) épülő Szépművész etek Múzeumának palotájánál.

Az Andrásy-út (kezdetben: Sugárút) elején (úgy körülbelül az egész út hosszának mintegy nyolcadrészén) áll ma (1901) a Magy. Kir. Operaház. — E helyen azelőtt, jó nagyocska tér volt, többnyire földszintes, vagy egyemeletes házakkal környezve; Hermina-tér volt a neve, de Schiffmannsplatznak is hívták, mert ott voltak körül az ócskaságok üzletei. Én is vásároltam ott viselt öltönyöket, kezdő színész koromban, még Budáról.

Volt e téren egy kis német színház vagy orfeum is. Hogy mikor keletkezett, azt nem tudom; de ekkor (1872) úgy hívták még: Hermina-téri színház, — noha a tér már nem volt meg. Talán még ma is ott van a kis színház, szemben az Opera keleti oldalának derekával (mert oda esett).

E kis színház lett volna ama hely, melynél szerződést kaphattam volna, mert akkor már magyar előadásokat (talán: is) tartottak benne. El-eljárom ott a kollégákhoz, de ilyenkor mindig elment tőle a kedvem: a színpad alatt öltözökdték valamennyien. Kinek a magyar társulata működött benne ekkor, azt sem tudom biztosan, de alkalmasint *Miklósi Gyuláé*, mert nemsokára az István-tér közepére ő építtetett

egy új kis színházat s a herminatéri társulat tagjai ott folytatták előadásait.

E kis istvántéri színházat, mint minden új színházunkat, még nedvesen nyitották meg. Ehhez sem volt nekem semmi kedvem, sőt már egyáltalán Pesthez sem; mégis csak beadtam derekamat; — be kellett.

Első sikeres föllépésem *Wagner Richard „Tannhäuser”* operájának paródiájában volt. Ebben Vízvári (mert ekkor még nem foglalta el helyét a Nemzeti Színháznál) adta Hermann Landgrafot. Amikor a nagy dalnokversenyre összegyűltek, bejött a Landgraf nejével s fölültek a trónra, mely egy nagy zongora volt. Előbb Elisabeth ült föl a billentyűsorra s ekkor a zenekarban egy magas, lány fuvolahang volt hallható; azután a Landgraf is mellé ült, ekkor meg mély fagot hang recsegett. Én e paródiában a pásztorfiút adtam. A Landgraf tartományában mindenki muzikális akart lenni (még a birkapásztor is), én ezt úgy ábrázoltam, hogy a függöny fölmenetelekor már egy cukorsüvegalakú hegykúp hegyes hegyén ültem, csaknem olyan volt az, mintha karóba lettem volna húzva; fejemen borzasztó magas, hegyes konya báránybőr-süveg, kezemben fagot, melyre hangjegypapír volt erősítve, szemeimen pápaszem, nyakamban pedig a hegy derekáig lelógó, hosszú, tömött tarisznya. E tarisznya, amikor a pásztor valaki később keringőtáncra penderítette, úgy repült körben, hogy a kis színpad felét bekalandozta; mindez igen komikus volt a kicsinytermetű pásztoron; tetszett is nagyon. *Idősebb Lendvay Mártonné (Hivatal Anikó)* Jászai előtt tettségének imígy adott kifejezést: „A fene egye meg azt a maga kis urát, de kedves volt!”

Vízvári, mint mindenütt, úgy itt is föl tudta vinni dolgait. Természetes esze, minden viszonyokba, nemcsak beilleszkedett, de ki is tudta azokat zsákmányolni; és noha színpadon folyton önmagát ábrázolta, sikerei nem maradtak el. *Savoir vivre* emberke volt nagyon; a körülményeket s a mások gyöngéit egyaránt ki tudta a saját előnyére használni; min-

den viszonyokkal alkura lépett. Mint diplomata sokra vihette volna. Így is az volt ő, mert színész lett, mégpedig később majdnem miniszteri fizetéssel, de kevesebb felelősséggel; jól-lehet e pályán sohasem bírta többre vinni a népszerűségnél; sőt valószínű, hogy nem is akarta. Jellemző egyik kollégának nyilatkozata, midőn kérdeztem: Milyen színésznek tartja Vízvárit, ezt válaszolta: „Az egy nagyon okos ember”. Színészetéről nem szólt. Nekem *Megyeri Károly* volt mintaképem, akit ugyan — fájdalom — sohasem láthattam, mert amikor meghalt, akkor én csak kétéves voltam; de azt olvastam róla, hogy minden szerepében más-más volt s ez nekem elég volt.

Én komikai szerepeimben mindenkor embereket igyekeztem ábrázolni; úgy vélekedtem s úgy fogtam föl, hogy a nevetséges jellemnek is, mely látszólag oktalanságokat tesz vagy beszél: kell, hogy lélektani és természetes alapja legyen. Emiatt azután Vízvári engem „lélektani komikus”-nak csúfolt. Meg is bosszultam magamat ezért,

Raimundnak „Havasi rémkirály” című darabjában ő az embergyűlölő Rappelkopf-ot adta. E szerepében neki egy jelenetben önnönmagát kellett látnia, hogy megborzadjon saját magától. Én ábrázoltam képmását s az egész jelenet alatt csámpásan jártam-keltem előtte. Kifogásolta is, hogy ő nem gacsol. Én meg csodálkoztam előtte, hogy ő azt nem tudja.

Egy másik darabban meg csónakról beszélt s csónak helyett mindig azt mondta: cs-hinakli. Hatása volt ennek nemcsak a közönségre, de reám is: a közönség mulatott rajta, én pedig bosszankodtam, hogy ilyenekkel nemcsak beéri, de tetszik is neki. Egyszer valamelyik — szerintem — sikerült jelenetem a közönségre nem tette a várt hatást, erre minden apropos nélkül előrementem s szemükre hánytam, mondván: cs-hinakli! De persze a közönséget nem igen lehet így dirigálni. Azért sikerültebb volt a következő; mely valamivel

Később történt, amikor ő már a Nemzeti Színháznál volt. Az írói és művészi körben, mely akkor a Nemzeti Múzeummal szemben volt, gyakran összejöttünk s el-eltréfálkoztunk. Nekem erős utánzó tehetségem volt; utánoztam embereket, állatokat és tárgyakat egyaránt. Egy ily alkalommal a többi között előadtam azt is, hogy tesznek a kutyák, ha két ismerős úr, mindenik egy-egy kutyával megy; szembetalálkoznak, üdvözlik egymást, azután ellenkező irányban tovamennek. Az utánuk jövő két kutya szintén szembetalálkozik egymással s megáll; szeretnének összekapni, de egyelőre csak morogva, mérges szemekkel méregetik egymást. Ameddig torkukon a levegő kifelé jön, addig baljóslatú hangok kíséretében csak morognak, helyesebben torkukból róccsolnak: rrr, rrr; de mikor már lélekzetet kell venniük, akkor torkuk görcsösen összeszorul s a levegőt hörögve szívják. E morgás- és hörgéstől nyálka (Schleim) verődik össze a kutya torkában; erre köhint egyet s mérgeiben lenyeli azt; azután újra kezd morogni és hörögni. Végre tartva attól, hogy nem lesz tanácsos erősebb mérkőzésbe bocsátkozni, ott hagyják egymást. Mindenik tesz néhány lépést, megáll s tehetetlen dühében, hogy valami módon mégis lecsillapuljon, távolról rugdossa egymásfelő az út porát.

E produkció persze nagyon tetszett. Valaki megjegyezte, milyen jól tud Kassai utánozni; mire Vízvári így szólt: „Utánoz ez minden barmot.”

Erre így vágtam vissza: tudom én azt is, hogy cs-hinakli. Erre meg *Újházi Ede* így szólt: „Elég! — Ma ne is szólj többet!” Jutott hát nekem is olykor egy-egy kis satisfakció — ha nem is a nagy tömegettől.

Délutáni előadásokat is tartottunk később. Ezekre sok gyermek járt; ekkor elnevezett Vízvári: gyermekszínésznek. Okos volt ő és józan. Én ugyan azokat a nagyon okos művészeket mindig gyanús szemmel nézem. Az okosak, a józanok, inkább arra valók volnának, hogy a művészetet élvezzék;

mert azt előbbre nem ők szokták vinni. Az eszmék csíráit inkább a szent örültek adják a világnak; a józanoknak a kotlóstyúk szerepe jut. Lehetséges, hogy így is van ez jól. *Goethé*ről mondják, hogy olyan józan, hiba nélkül való s mégis nagy művész volt. Hát én tudom egy hibáját vagy hiányát; azt, hogy *Petőfi* ki nem állhatta. Pedig úgy gondolom, hogy ez is értett valamit a költészethez — vagy mi a szösz.

A Miklósi-színházban lépett föl még egyszer — és utoljára — szegény *Reszler*. Előbb operatenor, jószívű, vagyonos ember, később igazgató is volt. Ezek a nem éppen összeférkőzhető tulajdonságok el is vitték minden vagyónát; azután visszavonult.

Anyagi szükség szorongathatta, hogy a színpad ismét eszébe jutott. Csakhogy már fuimus troies — se hangja, se ereje. *Faust* opera paródiájában próbálkozott a címszereppel. A darab kezdetén mindjárt, első énekének éppen ez volt a refrain je: „De én mindebből nem tudok semmit, éppen semmit, éppen semmit”. A kegyetlen közönség pedig reámondta: „Bizony nem!” Mosolyogva törülgettük könnyeinket. ... Velünk is így lehet még! Nagyon megjegyeztem ezt. Csiklandós pálya ez a miénk! Volt itt nekünk egy igen értékes emberünk: *Káldy Gyula*.

Káldy Gyula jólelkű, ötletes, zseniális tehetségű ember volt és — magyar. Káldy Gyula mint zenész, már kolozsvári vezénylő-karmester korában többször megtette, hogy az opera-vezérkönyvet összecsuksa és úgy dirigálta.

Káldy Gyula nemcsak kitűnő zenész volt, de nagyon szellemes, ötletes rendező is. Gyönyörűség volt vele működni. Kifogyhatatlan volt vidám ötletekben, örömem telt benne, miként sugárzottak szemei felém a színpadra, amikor látta, hogy én azokat ott nemcsak megcsinálom, de ami fő: meg is tudom csinálni, bármily nehezek is azok, pl. egyidejűleg énekelni és baletet táncolni. Volt is ezeknek hatásuk! Any-

nyira szerettem Káldyt, hogy amikor nemsokára elhagyta színházunkat, én is összekülönböztem Miklósival és eltávoztam. Különb volt ott egyéb baj is.

*

1873 február elején már Aradon működtem *Fehérvári Antal* társulatánál mint vendég 10 forint fölléptidj mellett, ami ugyancsak kevés. Itt maradtam tavaszig s úgy a közönség, mint a magyar „Alföld” és a német „Arader Zeitung” részéről sok tetszés- és elismerésben volt részem. Itt vettem jutalomjátékomul: „*A pórul járt finánckomisszárius*” című darabot, melynek (Bach-huszár) címszerepét már Budán eikerrel adtam, sőt *Nyáry Pál* kívánságára külön is előadtuk. Itt volt velünk a vidám kedélyű *Timer Jancsi* is.

*

Jelen irataimban ezentúl lényeges változás lesz.

Eddig levelek — szerződések, némely emléktárgyak —, egyes színlapok nyomán, legnagyobbbrészt emlékezetből írtam. Színpadi működéseimről kevésre emlékeztem vissza biztosan; kezdő is voltam még; sőt jóformán hallgatni is akartam róluk, mert könnyen a dicsekedés kátyúiba csábít, de más okból is.

Itt Aradon kezdtem színházi kritikákat a lapokból kivágva elrakosgatni. Ettől kezdve minden jelentősebb megvan ma is nálam; többnyire kedvezőek, de vannak nemcsak ilyenek. Talán nem gyűjtöttem volna őket annyi buzgalommal, ha akkor ennek kettős célja is nem lett volna. Az egyik az, hogy édesanyám nagy gyönyörűségét találta bennük (ezért persze neki csak a nagyon jókat küldtem el); a másik meg az, hogy most hasznukat veszem. Az egyik cél — fájdalom — már régen nincs! (Édesanyám meghalt 1880-ban.) 1873. évtől kezdve jobban számot bírok hát adni színpadi működéseimről, mert e kivágott hírlapi értesítések már (1902) összegyűjtve s fölragasztva mind megvannak. Ez az én színpadi naplóm, — tájékoztatóm.

Mellőzni akartam őket egészen s eddigi irataimban mellőztem is, gondolván, hogy aki érdeklődik irántuk (ha t. i. akad olyan), megtalálhatja az akkori időszaki sajtóban. Most sem éppen nagy kedvvel teszem, hogy azokból idézzek (s bocsánatot kérek érte), de az jutott eszembe, hogy az érdeklődőnek (mert elvégre akadhat ilyen is) igen fáradságos, sőt lehetetlen is lenne azon szétszórt s talán elkallódott lapokat csak ilyen teljességben is föltalálni s a mai hírlappapírok nagyon is romlandók. Idézgetni fogom hát belőlük itt-ott azon részeket, amelyeket éppen igazaknak vagy jellemzőknek gondolok. Mindez persze nagyon problematikus lehet; annyi-
val is inkább, mert bíz azok nagyobbára dicséretnek lesznek. De ez nem csupán azért esik így, mert gáncsokkal nem igen szeret az ember dicsekedni, de azért is, mert elmondhatom, hogy pályámon átlag nem is sok gáncs ért s végre kinek-kinek módjában van az idézeteket átugorni.

„Alföld” 1873 február 2-án. „A kedden, szerdán, csütörtökön és pénteken adott darabokról felesleges részletesebben megemlékeznünk — csakis Kassairól, kit az ez estéken adott darabokban, ú. m.: „*Sáríka*” Morgijában; Puk bárót a „*Gerolsteini*”-ban; „*Az agg színész és leánya*” darabban mint Pókit és „*Fäustling*”-ban mint Sieberlt jobban megismerhetünk, akarjuk bővebben elmondani véleményünket. Kassai — mint már eddig teljesen meggyőződhetünk — igen tehetséges, különösen sok alakítóerővel rendelkező színész ... Kiemelendő nála különösen, hogy a komikai hatást nem túlzásokkal, hanem tisztán alakításai által igyekszik előidézni. Masque-jai igen jók, játékán az alakításhoz mérten mindig más és más jelleg vonul át, úgy, hogy egész kinézését, valamint egész modorát véve nem szokott egyforma lenni. A fentebb említett, mind a négy darabban más és más alakot adott s mindig a legtisztább komikum keretei közt mozgott ... Puk bárója és Sieberlje minden tekintetben kitűnő alakítások voltak; Morgi- és Pokinál pedig inkább a ezere-

pen, mint rajta múlt, hogy ezekben is nem volt oly kitűnő, mint az előbbieken.”

Íme, ez utolsó sorok már bicegnek. Mind Morgit, mind pókit először adtam, s nem voltak azok csekélyebb értékű szerepek a másik kettőnél. Csakhogy mindkét darab olyan, amelyeket nagyon ritkán adtak már akkor s hirtelen is kellett betanulni, tehát teljes lehetetlenség volt annyira kimerítenem e két szerepet, mint a másik kettőt, melyeket már rövid időközökben és többször, sőt sokszor adtam. Persze az ilyeneket sem a közönség, sem a referens nem tudja, — sem a kritikus. Az ilyen esetek magyarázzák meg *Gyulai Pálnak* azon megnyilatkozását, hogy azért nem ír többé színházi kritikát, mert azokban a legnagyobb igazságtalanságokat kell elkövetni, anélkül, hogy tudnók. Én részemről valódi jó kritikusként csak az olyant tekinthetem, aki gyakorlatilag is jártas azon szakmában, melyben bírál. Ezt sokan nem osztják, mondván, hogy az öltönyt hibásnak találhatjuk, ha soha nem szabtuk és varrtunk is. De először is művészetről van szó; másodszer: igen, megmondhatjuk, hogy nem tetszik nekünk ezért vagy azért, de már azt nem, hogy miért olyan, amilyen, mert annak sokféle oka lehet s mi nem tudjuk; ha pedig tudjuk, akkor csakugyan szakértők vagyunk. Aki csak elméletben tanult meg valamit, az a gyakorlatban nem mindenkor tud számolni a tényezőkkel, annál kevésbé az esetlegességekkel, amelyekben minden gyakorlat gazdag. Talán lesz még alkalmam e kérdésben később is egyetmást elmondani.

Minden egyébtől eltekintve, annyi mindenesetre kiviláglik, hogy nem éppen hiába fáradoztam abban, amire pályámon főképen törekedtem, t. i. minden szerepben (ahhoz képest, amilyen az) más és más alakot vinni a színpadra. Ezt tartottam mindenkor s ezt tartom ma is a színpadi ábrázoló művészet kritériumának.

1873 május 4-én ismét Miklósival kötöttem szerződést egy évre (május 8-tól 1874 május 1-ig) Pestre. Havi

fizetésem volt 150 forint, ezenkívül minden föllépésemért 5—5 forint.

Különösen ment itt színészkedésünk, kivált mikor nem-sokára nyári színikört is épített Miklósi a Városligetben. Ezt nem nyithattuk meg nedvesen, mert deszkából volt.

E színikör az Andrássy-út vége és az Állatkert között állt, zöld fákkal környezett gyepes téren; körülbelül ott, ahol most (1902) a Szépművészeti Múzeum hátulsó része épül. Itt az előadásokat délután tartottuk, este pedig bent az István-téren. Nagyon vegyes érzések fogtak el, amikor így délután a Városligetben elvégeztük az előadást, azután nyitott omnibusz kocsiba ültettek bennünket s még elég világos nappal, színpadi öltözékeinkben, kimaszkálva vittek befelé, mint a majmokat, hogy az István-téri színházban újra kezdjük ugyanazon darabot — vagy egy másikat. Sírt bennem a lélek, de az utca közönsége nagyon mulatságosnak találta, hogy a bagó rúgja meg! E tragikomikus helyzetnek meg volt az az egy jó oldala, hogy nem sokáig tartott. Miklósi nem bírt fizetni, — én pedig otthagytam. Színpadi naplómba van beragasztva valami kötelezvényféléje ma is (1902), melyet 1873 szeptember 11-én állított ki 244 forint hátralékról.

Azután Miklósi meg is bukott csakhamar (nem én miattam). Ma (1902) Miklósi már rég nem él; kötelezvénye pedig még születésekor meghalt a többivel. — Requiescant in pace!

1873-ban volt a bécsi világkiállítás. Ezt megnéztem s egészben meg is bámultam. Volt ott az Iparcsarnokban egy amerikai hegedű, külön szekrényben, ára 10.000 forint (vagy talán éppen dollár). No, még ilyen drága új hegedűt neon láttam.

Ugyanekkor a kiállítási műcsarnokban volt *Zichy Mihálynak* egy rajza „*A halál angyala*” címen kiállítva; ebbe annyira beleszerettem, hogy soha ki nem ment fejemből;

démont ábrázolt, amint egy fiatal leány azt megcsókolja, de micsoda csók volt az?! Nem is csók, hanem az anyag szellemé változása. Ettől fogva folyton kerestem valamelyféle kiadásban, de csak a nyolcvanas években akadtam egyre Budapesten *Ráth Mór* könyvkiadó kirakatában. E rajz *Lermontow-nak* „*Démon*” című költeményéhez készült; nem hibátlan: mégis remek. Másik rajza is volt ott Zichynek (az is remek), címe: „*A modèle, Rafaelt* ábrázolja, amint a szent Madonnát festi s modèle-je bájaitól elragadtatva, félbeszakítja munkáját, arcát modèle-je keblén, annak ruha-redői közé mélyeszi. Szinte hallani véltem forró csókjainak csattanásait.

Itt láttam először *Meissonier-féle* képet is; akkorka volt, mint a tenyerem. Egyetlen régijelmezés alak volt rajta csupán, semmi egyebet nem fejezett ki. Ára 8000 frank (vagy forint, már nem emlékszem). Ezen tehát csupán magát a munkát kellett megfizetni s valóban meg is volt munkálva.

A bécsi óta még két világkiállítást láttam Párizsban, de nem hatottak reám ennyire. Talán az első látás tette ezt, do az mégis különös, hogy a párizsi után hazajövet újra megnéztem a bécsi főépületének meghagyott középrészét (a Rotundát), s ennek látása még mindig mélyebb benyomást tett reám, mint pl. az 1878-iki párizsinak egésze.

Érdekes volt ekkor (1873) bécsi szállásadó asszonyom; sehogysem bírta elhinni, hogy magyar vagyok és pedig azért, mert nem ment a fejébe az én zajtalan magaviseletem, ha magyar vagyok. Becsületet szerezhettem volna ekkor egy bécsi házmesterné előtt a magyarnak, ha el bírtam volna vele hitetni, hogy magyar vagyok, de hiábavaló volt minden törekvésem, le kellett mondanom e nyereségről.

Miklósi bukása után társulata is elszéledt. *Solymosi Elek* (szintén Miklósinál volt) alakított egyet, t. i. társulatot mar késő ősszel s engem is elvitt magával Losoncra. Fize-tésem nála föllépésenként 10 forint volt.

Losoncon tapasztaltam, milyen könnyen beleeshetik az ember abba a képzelődésbe, hogy magát többnek tartsa, mint más (vagy talán: mint ami).

Több ízben működtem már a fővárosban; a lapok is írtak rólam; én tehát azt véltem, hogy a vidéken is úgy ismernek, mint ott. Nos, ebben alaposan csalódtam Losoncon mindjárt. Ha valamelyik nyilvános helyen, pl. vendéglőben megjelenünk, a város úri népe — tisztviselői — már belépésünkkor olyan pillantásokat vetettek felénk, mely világosan értésünkre adta, hogy asztaluktól távol maradjunk. Nem is közeledtem hát feléjük; de egy ártatlan fogással hamar megnyerem őket s azután igen barátságosak lettek.

Volt néhány tajtékpipám. Mindennap másokra gyűjtöttem s úgy mentem a vendéglőbe. Ez hatott. Csakhamar asztalukhoz hívtak. Kitűnik ebből, mennyire el volt ott rontva a színész hitele. Pedig, hogy nem sok kell hozzá, mutatja az, hogy ennek helyreállítására néhány tajtékpipa is elégséges volt. Kisebb városainkban, színpadon kívül, a közönség szerette volna a színészt, de nem merte szeretni, csak fönn-tartással. Tajtékpipáim közül az egyiknek, a legtermetesebbnek köszönhetem, melyet még Budán, *Császár Miklós* pályatársamtól kaptam.

Sohase kutattam, honnan veszi az igazgató társulata szervezéséhez a pénzt. Losoncon a véletlen hozta tudomásomra.

Losoncon sok baja volt velem *Jaichnének*. Honny soít qui mal y pense! Jaichné nemi volt már fiatal hölgy. Helvéciából származott és cukrászata volt Losoncon. Reggelenként odajárogattam kávézni. Én kávéztam, ő pedig ezalatt folyton kapacitált, hogy hagyjam el a társulatot, nem nekem való e kóbor élet; lássak valami más után. Szegény jó Jaichné! Igazad volt, de én mégsem fogadtam szót neked, mert hát: „Az embert vágyai vezérlik” — mondja Petőfi.

Társulatunk eléggé gyöngécske volt, nem is részesült nagy tetszésben, mindamellett én itt sem panaszkodhattam

ez ellen s ennek némi bizonyágául, íme idézek néhány sort az akkori „Losonci Lapok”-ból: „November 20-án „*Póruházi pénzügyi bizottsági*” előadása minden tekintetben sikerültebbnek mondható. Az orosz rész azonban ismét Kassaié lett, ki minden eddigi alakításánál (s ez este igazán bravúrral játszott) jobb volt”. H—k s—a (Hajnik Béla).

Körülbelül egy hónapig, vagy öt hétig voltunk Losoncon, azután szedtük sátorfánkat s Rozsnyóra mentünk. Rozsnyóra, melyről Petőfi azt írja úti leveleiben: „Ügy fekszik, mint koldus kalapjában a krajcár”.

Itt jött társulatunkhoz valahonnan egy kékszemű, szőke, csöndes, szelíd emberke, közepes színész. Két színműve forgott a színpadokon, ú. m. „*Kerekes András*”, meg „*Schneider Fáni*”. Nem volt egyik se valami kiváló mű, de mindkettőben volt pár jó alak.

Amikor *Kerekes András*t adtuk, én Zagyva Tamás országos csavargót játszottam benne. Megtapsoltak, kihívtak, amikor visszavonultam, még jól hallottam a szerző megjegyzését: „nem is színész az, akit e szerepben ki nem hívnak!” Szerzője akkor még jóformán homályban volt; de e nyilatkozata elárulta, hogy már tudtával, vagy legalább sejtelmével bírt önmagának.

Előadás után így szóltam hozzá: miért nem ír több darabot; aki ilyent tud írni, attól több is telik. „Van most egy (félelte), az többet ér az eddigieknél; majd fölolvassom önnek, — jó szerepe lesz benne.” A fölolvadás megtörtént, de én akkor nagyon rosszul viselkedtem; nem tehettem róla.

Egy hideg téli estén, amikor nem volt előadás, meghívott a szerző egy estére teára. Elmentem.

Iszogattuk a jó meleg teát s ő (ismét előrebozsátva: „ebben lesz ám jó szerepe”) elővette kéziratát s elkezdte olvasni.

Hallgattam egy darabig, de a hideg idő, a meleg tea bizony lezárták pilláimat.

Nem tudom, meddig tartott gyöngédten szundikálásom, csak arra emlékszem, hogy mikor pilláim fölnyitottam, a szerző szelíden nézett reám kék szemével, a darab pedig már az asztalfiókban volt, a jó szereppel egyetemben. Rösteltem a dolgot, — menthetetlenül. Nem szólt többé darabjáról s ez esetről sem nekem, sem másnak. Soha ezért nekem nem tett szemrehányást. Ilyen jó ember volt *Tóth Ede*, — ilyen rossz voltam én. Hogy a „*Falu rossza*”, melyet fölolvassott, milyen darab és abban Gonosz Pista milyen szerep, — azt tudja Magyarország.

Tóth Ede hitvese *Benedek Mari*, talpraesett népszínmű-énekesnő, de kissé civakodó természetű asszonyka volt; mindenik elsőbrendű színésznővel összezördült. Egy kis fiúcskát is tartogattak örökben, — ezt később mint fűszerkereskedő segédet ismertem meg Budapesten.

Játéktermünk Rozsnyón a városházának második emeletén volt. Sűgónk egy nagy, feketeszemű, de rövidlátó ifjú ember, minduntalan megkötelőzködött s nem akart sűgni. Ilyenkor az igazgató leszaladt a város kapitányához, ki a távozó sűgót a lépcső alján megfogatta egy hajdúval s a hideg kóterbe csukatta. Negyedóra múlva könyörgött, hogy már sűg. Ez többször megesett vele. Volt itt egy olyan színésznők is, aki már három év óta tanult betűt olvasni, — de még nem tudott, — úgy tanították be apró szerepeire. Különben pedig itt volt *Dalmái Disznósi Júlia* is. Hogy Disznósi Júlia milyen tösgyökeres magyar színésznő volt, kitűnik abból, mikor „*A peleskei nótárius*” bohózatban Tóti Dorka boszorkányt adta, aki szorongatott helyzetében a sötétség királynéját hívja segítségül, mondván: „Sötétség királynéja Hekate! Hekate! jelenj meg!” Ezt Disznósi Júlia így magyarosította: „Sötétség királynéja héka te, héka te, jelenj meg”.

E losonci és rozsnyói színészkedésem arról is emlékeztet nekem, hogy szükséges kellékek hián, itt voltam kényte-

len ócska subadarab szakállal játszani, mint a paraszt betlehemesek.

A „Rozsnyói Lap”-ból: „1874 jan. 1-én „Csikós”. A közönség e régi, de mindig kedvenc darabjában három új tagot láttunk föllépni, t. i. Kassait, Tóth Edét és Tóth Edénét. Tóth Edéné Rózsi szerepében oly kedves jelenség volt, minővel a vidéki színpadokon csak ritkán találkozunk; dalait gyönyörűen adta elő, játéka természetes és így szép volt. Tóth mint Kis Bálint hasonlóképp jól játszott. Legeredetibb volt azonban Kassai, mint Márton csikós, kinek ha egyéb szerepei is így sikerülnek, akkor őt az ország legkitűnőbb színészei egyikének kell tartanunk!”

Engem Rozsnyón is igen kedveltek, csak akkor haragudtak meg kissé (némelyek), amikor az a hír terjedt el rólam, hogy háziasszonyom leányát meg akarom szöktetni. Még a lapok is foglalkoztak vele. Nem volt e hír éppen minden alap nélkül való: Jászaival szemben akartam némileg revanche-ot játszani, amiért oly könnyen lemondott rólam. Ki akartam mutatni, hogy én sem ragaszkodom éppen halálosan az ő személyéhez. De a szöktetés bizony nem volt komoly szándékom s ha ez ártatlan idill folytán a leány valami nagyon ragaszkodott volna hozzám, bizony kátyúba jutottam volna; de nem tette. Ezt én előre láttam és mi könnyen is váltunk el.

A társulat fölbomlott. Egy része *Szabados* karmesterünk igazgatása alatt Dobsinára ment. Visszatérvén Rozsnyóra: egy szép napos napon déli tizenkét órakor, hogy mindenki lássa és hallja, csengős fogaton hajtattam ki Rozsnyó valóságából, persze (a kocsist és lovakat leszámítva) egyedül, — •Pestre. Azonban, minthogy a szöktetés híre már hírlapokba került, többször elköverték itt rajtam a tréfát a hírlapírók, hogy (az írói és művészi körben) zsebembe csempészték egy-egy számát ama lapoknak, melyekben erről volt valami. Ők arra számíthattak, hogy így majd Jászai kezei közé jut. De bíz ő nem szokott soha az én zsebeimben kutatni; így e lapokat otthon csak magam találtam meg zsebemben.

1874 tavaszán tehát így ismét a fővárosban voltam. Szerződés után kellett látnom. Tudtam, hogy a kolozsváriak nagyon kedvelnek (még bukásomnak talán örültek is), azért egyenesen oda fordultam. Ennél jobbat, a fővároson kívül úgy sem kereshettem volna.

Jászai Mária feleségem kérdést intézett hozzám; mit tegyen ő, ha én megyek, velem jöjjön-e, vagy a Nemzeti Színháznál maradjon? Ilyen kérdésre mit felelhettem neki — én? Minden magyar színésznek a pesti Nemzeti Színház képezte vágyai és törekvéseinek netovábbját.

Még egy kísérletet tettem (levélben), hogy engem is szerződtessenek. Erre azt a választ kaptam *Szigligetitől*: nem lehet, mert nincs módjukban, most is két szerelmes színész helyett egyet kellett szerződtetni. Nem tudom a „szerelmes színész” nem reám célzó elmefiguráció volt-e, mert levelemben házasságomra is hivatkoztam; elég az hozzá, hogy bíz az fuccs lett.

Ekkor azután megadtam a feleletet Jászainak is, eképpen: „ha velem jössz szebben, ha maradsz, okosabban cselekszel. Válassz!” Ő az okosabbat választotta. Én pedig nem éreztem magamat följosítva arra soha, hogy ezt neki rossz néven vegyem. Én azonban a feleséget csak közről szerettem. Több mondanivalóm erről nincs.

*

Megkötöttem a szerződést Kolozsvárra.

Mielőtt állomásomat elfoglaltam volna, festővásznat csaptam hónom alá s bánattal telt kebellemel mentem haza az én édesanyámhoz Abonyba.

Vígaszra volt szükségem. Hol találhattam volna, ha nem ott? Ettőlfogva folyton azon tűnődtem, hogy mégse szeret engem úgy senki e világon, mint az én édesanyám. Nem tudom, így van-e ez mással is, de ha nem így van, akkor talán nem is jól van. Tisztább az édesanya szeretete minden másénál!

Abonyba megérkezvén, leültettem anyácskámat egy székre; magam pedig a siker bizonyos előérzetével vettem kezembe az ecsetet és az olajfestékes lapot. Anyámnál méltóbbat úgy sem festhettem volna le. Előérzetem nem csalt flieg, Az arckép (különösen, ami a hasonlatosságot illeti) oly jól sikerült, hogy rokonaim évtized múlva is azt állították: olyan, mintha csak őt magát látnák. Nem javígtattam én azon semmit, négy délután elkészült. Csak az vehető rajta kiesé észre, hogy unta az ülést. Ez meglátszik kifejezésén; Se meglehet, hogy azért szomorkás, mert engem sajnált.

Kedves édesanyám! Mily csekélyke elismerés volt ez fiad részéről azon végtelen szeretetért, melyben meleg szíved érettem önmagáról teljesen megfeledkezni mindenkor annyira kész volt!?

Ne lásd e pillanatban is patakzó könnyeimet, melyek nemes szíved iránt való nagy tartozásomat eléggé tanúsítani hasztalan igyekeznek.

Tudom, hogy Te ezt is soknak tartod; de már erről ők nem tehetnek.

HATODIK FEJEZET.

1874—1880.

KOLOZSVÁRON, NAGYVÁRADON. KÜLFÖLDI UTAM. ARADON. ISMÉT KOLOZSVÁRON, BÉCSI VENDÉGSZEREPLÉSÜNK 1880-BAN. BUDAPESTI NÉPSZÍNHÁZ.

1874. május havában (ezúttal másodízben) kezdettem meg működésemet Kolozsváron.

Ez az időszak azért nevezetes reám nézve, mert színi pályafutásom tulajdonképen számbavehető része (ha általában számbavehetőnek vesszük) innen kezdődik. Ez idők alatt fejthettem ki csekély erőimet leginkább; ekkor voltam életem derekán; volt még kedv is, tűz is és volt már gyakorlottság is.

Mindezen tulajdonságaim valamelyik nagyobb városban, oly színháznál, mely kevésbbé lett volna esélyeknek kitéve: bizonyára teljesebb virágokat s érettebb gyümölcsöket hoztak volna. Így se hullottak alá teljesen nyom nélkül, mert Kolozsvár közönségének műszeretete eléggé jó talaj volt arra, hogy el ne vesszek a semmiség káoszában.

Hogy a természettől nyert csekély tehetségeim egészen kifejlődhessenek, ahhoz nem irányzott itt egyéb, mint (első-sorban), hogy a város nagyobb; (másodsorban), hogy lakosai vagyonosabbak lettek volna. Mi a közönség műszeretét, értelmességet, színház iránt való érdeklődését illeti, Kolozs-

vár kifogás alá éppen nem eshetett. Sok úr, sok tanult, művelt nép lakta; mágnások, egyetemi-, középiskolai-, képezdei tanárok, meg a sok tanuló. Ezek minden szép iránt érdeklődtek. A színház kedvelt becéje, de pénze, a régi kincses Kolozsvárnak már csak *volt*. Forgalma, kereskedelme csekély és csupán helyi érdekű, de azért a kereskedő osztály sem maradt ki a színházból, sőt az iparos osztály sem, mert ez éppen olyan szorgalmas látogatója volt annak, — hacsak nem szorgalmasabb.

Kolozsvár közönsége még romantikus is volt, legalább romantikusabb, mint a főváros, ezért általában úgy nyilatkoztak róla, hogy *hátramaradott*. Hát nem tudom biz én, mit is mondjak arról a mi nagy budapesti haladásunkról. Sokat átvettünk és átveszünk mi Nyugat hibából, — többet, mint erényeiből. Kolozsvár (talán éppen ama hátramaradott-eága miatt) sokkal érintetlenebb volt ekkor Nyugat feslettségének szárnycsapásaitól színészet tekintetében. Hogy holmi „*Hinko a hóhérlegény*, meg „*A-Notre Damei toronyőr*”, romantikus színműveket még megkívánta, ez az ártatlan naivitása egyszersmind bizonyítéka volt erkölcsösebb ízlésének. És bizony bizony mondom, hogy a romantikus darabok nagy színművészeket neveltek egykor.

A művészet nem ábrázolhatja mindenben teljesen a valót; bármint akarjon is erre törekedni, nincs hozzá elég ereje. Régi színészeink *alakítottak*; a maiak többnyire csak *játszanak*; éspedig többnyire önmagukat játsszák. Régen is többen voltak mindenkor az ilyenek, — de legalább törekedtek az alakításra.

A romanticizmussal sok naivitás, sok költészet halt ki a színpadokról s más művészetekből. Mentse meg a sors a művészetet az olyan művésztől, akiben nincs semmi naivitás. Hagyjuk a merev igazságokat a tudománynak, avagy hagyjunk föl végkép a művészetekkel és pusztuljunk el a szecsz-cziók nagy áradatában. No de hát „*nemo propheta in sua patria*”.

A kolozsvári színháznak csakis egy közönsége volt. Ennek mindennap más-más darabot kellett adni; emiatt nem volt elégséges időnk azoknak begyakorlására. Erre vagy kellő számú próba, vagy kellő számú előadás kell. A sok próba már az első előadást is tökélyre viheti; ahol erre nincs idő: ott a sokszori előadás viszi tökélyre. Azért voltak régebben vidéken is nagy művészeink, mert sokáig együtt maradtak; egy városban csak két-három hónapig tartózkodtak s a másik városban ugyanazon darabokat ismételték ugyanazokkal a művészekkel, miáltal szerepeik kezeik között valóságos mesterművekké csiszolódtak. Ma a személyzet folyton változik, úgy, hogy némelyik színész ugyanazon darabban (a körülményekhez képest) mindig új, meg új szerepet kap: hogy legyen annak még csak kedve is jól elkészülni reá, amikor nem tudja, meddig marad a szerep kezei között?!

Annak előtte — meg mikor még elsősíben voltam Kolozsváron — vállalkozó igazgatók bírták a színházat. Az árak olcsók voltak s az igazgatók nagyon kizsákmányolták a színházat saját hasznukra. Habár a színház látogatott volt, annak jövedelmei nem éppen a művészet föllendítésére fordítottak. Ekkor azonban némi fordulat állott be. A színház élére úgynevezett intendatúrát állítottak.

Ezidőben (1874), a szabadságharcban félkarját veszített *gróf Eszterházy Kálmán*, Kolozs megye főispánja volt az intendáns. Ő azonban a megye ügyeivel volt elfoglalva (mert dolgozott), csak távolról nézte (ha nézte) a színházat; annak vezetését a rendezők kezében hagyván.

Ebből zavarok keletkeztek. Különben színháznál zavarok mindenkor szoktak keletkezni. Nagyon nehéz azt a sok furfangos gyermeknépet rendben tartani; — de nem lehetetlen.

*

Volt nekem Kolozsváron (a többi között) egy mulatni szerető, bonvivant, gavallér jóemberem, aki engem (magam sem tudom miért) nagyon szeretett: *dr. Gajzágó Joakim*

honvéd ezredorvos. Sokat vesztettem vele, hogy nem volt milliomos. Amikor csak megfoghatott, mindig elcsípett; gyakran valósággal szökdösnöm kellett előle. Csaknem mindennapos voltam házánál.

Volt neki szép és igen okos neje, meg egy szép kis fekete leánykája: Riza. A doktor rajongva szerette a kis Rizát; — de eredeti ember is volt. A kis Rizát hiperbolákban kényeztette, pl. „oh te gyönyörűségem, te boldogságom, mivel érdemteltem meg, hogy te nekem a világra születtél? Te Krisztus; itt a nyakam, taposs reá!”

A kis Rizát az ilyen kényeztetések olykor meg-meg tántorították és elkezdett szenvedni. Amint a doktor ezt észrevette, a hiperbolák hirtelen nagy metamorfózison mentek át s így folytatta: „No de ne kényeskedj, mert nyakonváglak, hogy fölfordulsz!” Erre a kis Rizának nem maradt más menedéke, mint a hirtelen való lehülés.

A doktor nyílt házat tartott. Sok katonatiszt járt hozzá, hadnagytól a tábornokig. Sok érdekes katonai történetet hallottam olykor tőlük, pl. *Piláti* ezredes beszélt, hogy az olasz hadjárat alatt csapatjával egy városon ment keresztül s a lakosok az emeletek ablakaiból, meg a padlásokról tüzelni kezdtek rájuk. Nem voltak annyian, hogy megtorolhatták volna, meg sietniük is kellett. Egyszerre egy csoport kisleányt láttak az utcán, amint iskolából jöttek haza. Egy-egy kislányt egy-egy katona ölbevett, a tüzelés megszűnt s ők kivonultak. A kislánykákat a város végén ismét letették.

Azt is ő beszélt, hogy a franciák támadása valóságos tigris-támadás; de ha ezt a támadott kiállja, úgy eltűnnek két-három napra, mintha a föld nyelte volna el őket. Meg hogy igen jó dobosaik vannak a franciáknak.

Érdekesebbet mondott még egy francia tisztről. Több tiszt-foglyuk volt. Ezek egyezer azt mesélgették egymásnak: ki hogy esett foglyul. Már mindegyik elmondta, csak egy nem.

— Hát te miért nem beszélsz? — kérdezték.

— Hagyjátok el, nagyon csúnya volt az.

— De csak halljuk!

— Hát a város utcáján mentem egyedül, lóháton. Nem volt ott már ellenség sehol. Egyezer csak befordul az utcába egy magyar huszár, szintén egyedül. Az Isten tudja, mit keresett még ott! Kardot rántottam s készültem, hogy összecsapjak vele. Ekkor a huszár hüvelybe dugva kardját, lassú lépésben közeledett felém. Nem gondolhattam egyebet, mint hogy megadta magát; megálltam s bevártam, hogy fegyverét átvegyem. Amikor pár lépésnyire ért hozzám, hirtelen sarkantyút adott lovának, elrohant mellettem, átkapta derekamat, lehúzott lovamról, s elrabolt, mint egy menyasszonyt.

Született később a doktornak egy fiacskája is, Miklós. Ezt szintén rajongva szerette. Szász leányt is tartott neki, hogy németül tanuljon tőle.

Egyszer vacsora alatt a kis Miklóska reámutatott az egyik főhadnagyra s szólt:

— Maga nagyon csípős!

— Miért vagyok én csípős? — kérdezte a tiszt nevetve.

— Csak! Maga nagyon csípős.

— De miért csípős a tiszt bácsi? — kérdezték valamennyien.

— Hát, mikor az előszobába bejött, megcsípte a Lizát.

*

Gazdag volt Kolozsvár érdekes és eredeti emberekben. Gyakran láttuk itt *Petőfi* eleven grófját: *Teleki Sándor* ezredest is. De róla s a többiről később.

Most pedig ismét unalmas (vagy milyen) részen essünk előbb át, t. i. hírlapi idézeteken.

Hogy miért veszem ezeket irataimba, annak okát nagyrészt már elmondottam. Ha nem vesszük is szentírásnak ezeket, de színpadi működésének mégis csak bizonyítékai egy vagy más tekintetben. De meg: a színész működése után mi

marad mindabból, amit dolgozott? Egyedül e hírlapi cikkekék, amíg el nem hányódnak, vagy el nem porladnak.

Ezek sem adják ugyan annak teljes képét; olykor Talán nem is igazságosak, meg azután „quot capita tot sensus”, de mégis nyújtanak némi tájékoztató pontokat azokról, akikről Írattak. Mindenekfölött pedig azt akarnám velük megállapítani, hogy én a színpadon nem csupán játsztam, de: *szerepeimet* játsztam, vagy legalább erre törekedtem.

Hogy csupán (vagy főképen) a magamra vonatkozó részeket vettem ide, az nem azért történik, mintha társaimat mellőzni akarnám; dehát hová férne az mind el? Meg azután én leginkább a magamra vonatkozókat gyűjtöttem össze és pedig (most el kellene tán pirulnom is) leginkább a kedvezőket (ha nem is mind), mert magam sem voltam teljesen ment ama művész-gyöngeségtől, hogy a kedvező kritikákat igazabbaknak tartottam, mint a gáncsolókat. De nem is sokat gáncsoltak engem.

Azokból sem szándékom fölvenni valamennyit, amelyek színpadi naplómba vannak beragasztva. Az ittlevőkre pedig, végre is, kinek-kinek tetszésétől függ azokat elolvasni, vagy olvasatlanul átlapozni; én azt úgysem ellenőrizhetem.

„Kelet” máj. 16-án, 1874. „Tegnap a *Párisi élet* volt színen, sok fonákság dacára is vonzó előadásban; Kassai a svéd báró szerepével oly derült hangulatban tartotta a közönséget, hogy egymaga elfeledtetett minden visszásságot.”

Ekkor már haragudhatott *K. Papp Miklós*, s csak álcázta. Hiszen nem merem mondani, hogy olykor-olykor nem volt igaza is neki, mert biz engem annyira becézett már a közönség, hogy egyszer-másezor ki is rúgtam, mint a csikó a hámból; de a közönség mindenkor jónéven vette tőlem, mert rendesen paródiákban történt; csinálhattam volna én már (úgyszólván), am't csak akartam.

Különösen azért haragudott *K. Papp Miklós* (vagy csak mutatta), amikor ilyeneket mondtam a színpadon: *palpai születésű, szölke, főhadnagy uram, vagy: itt jönnek a cilgá-*

nyok. Hát ezek persze magyaros, de biz csak amolyan fülcsiklandoztató cifrázatok, de ezektől nagy fekete kancsal szemeit már forgatta s orrlyukai tágra nyíltak. Ezt a közönség nagy része igen jól tudta s engem még biztatott is, hogy mondjak valamit, mert ott lesz (vagy ott van) Papp Miklós. Ekkor meg a közönségre bosszankodott, mert talán azt gondolta, hogy az én csekélyértékű ötleteim fölött mulat, — pedig őt figyelte.

Miért tettem mindezt? Főképen azért, mert magamat is féltettem már a nagy elkényeztetéstől, tehát szükségednek találtam, hogy legyen egy, aki gáncsol. Ezért okkal-móddal még szítottam is bosszankodását holmi *cilgány, kelgyó, toltok* meg *Palp úr* féle szavakkal. No, de azután nem is maradt adósom, annyira, hogy haragja végre a közönség egy részét már-már bosszantotta is, t. i. azon részét, amelyik nem ő fölött mulatott. Kérdezték is ezek tőlem, hogy m ért haragszik reám; de én azt feleltem, nem tudom; aminthogy nem is tudtam biztosan.

Ártatlan dolgok voltak ezek, melyeket ő úgy föl akart fűjni. Nem vette, vagy nem akarta észrevenni, hogy nekem kevesebbet árt, mint amennyit használ, — tudtán kívül.

De egyszer, 1876-ban ártott mégis, vagy legalább azt hitte, t. i. *Tóth Edének A tolonc* című darabjában nekem volt osztva Mravcsák szerepe. Játsztam is, és pedig úgy fogva föl, hogy a vén csavargó nem komolyan szerelmes, hanem csak úgy érzékileg. Ezt ő tüzzel-vassal támadta s nem nyugodott addig, amíg el nem vették tőlem s a közönség mások kedveltjének, a kissé feketevérű, de jó színész *Szentgyörgyinek* nem adták. Ez komolyan szerelmesnek vette; pedig én ma is azt állítom, hogy ez nem fér össze sem a szerep jellemével, sem az alak helyzetével (így vélekedett *E. Kovács Gyula* is, aki kiosztotta). De a szerep mégis *Szentgyörgyiné*l maradt s *K. Papp Miklós* (ezidőtájt), ha meglátott, mosolyogva pillantgatott reám. Ennyi elégtétele

volt hát neki mégis. Isten neki fakereszt; gáncsolt ő azért azután is.

Arról tehát le kellett tennem, hogy anyámnak „Magyar Polgár”-t küldözgessek. Magamnak sem sokat raktam félre belőlük; de van mégis egynéhány, mégpedig éppen a legrosszszabbakból is.

Sohasem szerettem a langyos középszerűséget. Semmi sem bosszantott annyira, mint mikor azt írták: „*ügyesen játszott* (ha ezt *K. Papp Miklós* tudta volna!) ... Az ördögbe is! Minden kis macska *ügyes*.”

„Magyar Polgár”, febr. 16., 1875. „A *Falu rossza* szombaton és vasárnap nálunk is színre került, nagy közönség előtt stb. Kassai remek alak volt s végig művészileg kezelte szerepét” stb. (No, ez a *szerepkezelés* is elég különös találmány!) E darabot ekkor adtuk először Kolozsváron. Ezt akarta nekem Rozsnyón fölolvadni. Ebben értem nagy sikereket a Gonosz Pista szereppel (mint szerzője akkor megjósolta), Kolozsváron és Bécsben.

1875 tavaszán *Korbuly Bogdán* gazdag örmény pénzember állt a színház élére, oly ígérettel, hogyha haszon lesz, az a színházé marad, ha pedig hiány lesz, azt ő fedezi sajátjából. Több éven keresztül állt így Korbuly a színház élén.

Korbuly Bogdán természetes eszű, eredeti ember volt; gyönyörű, bizalomgerjesztő, beszédes kék szemei voltak. Vállalkozásai (csaknem semmiből) milliommossá tették. Művészetekkel ugyan sohasem fárasztotta magát; a tudományok felől sem volt valami fellengős nézetekkel eltelve (amint majd később), de pénzügyletekben valódi kapacitás. Azon állítását, hogy a színházra ráfizetett, sokan kétségbevonták; én azonban fölteszem róla, de egyszersmind azt is, hogyha tette, bizonyosan tudta, miért tette, és soha meg nem *bánta*, mely szó különben nem is létezett szótárában.

Gazdag, egyszerű és okos ember volt Korbuly Bogdán. Ennek meg is volt az az eredménye, hogy a színészek nem aggódtak fizetéseik miatt, nem voltak válságoknak kitéve

minden évben; jöllehet egyszer-másszor Korbuly is kitette őket ilyen próbáknak, hogy rajtuk kifogjon, de ismét csak szerződtette őket. Most is mindjárt ezzel kezdte, ami nagyrészen sikerült is neki. Nekem azonban éppen ezen manővere nagyobbította meg fizetésemet.

1875 tavaszán szerződéseink lejártak anélkül, hogy akár egyik, akár másik részről kísérletek tétettek volna azok megújítására; — a színész könnyelmű. Az idénynek vége lett s ott állott az egész személyzet szerződés és kenyér nélkül.

Amikor gondolta Korbuly, hogy már kellőleg megpuhultunk, hozzánk menesztette ügyvédét.

A sok megrémült színész hurokra került. Mindenki szerződése után kapott kevesebb fizetéssel is, — csak én nem. A közönség kedvencei közé tartoztam, meg kellett látnok; — meg is láttak.

Mikor az ügyvéd engem is sorra vett, az lett az eredménye, hogy mind a ketten elcsodálkoztunk, ő azon csodálkozott, hogy én is szerződés nélkül maradván, mint a többi, s amíg azok fizetéseikből engedtek, én meg még többet kérek; én pedig azon csodálkoztam, hogy Korbulyhoz menvén, ő szó nélkül megadta, amennyit kértem, sőt, amint láttam, többot is megadott volna, ő ekkor bennem alkalmasint az alkalmat kihasználni tudó embert látta, s mint pénzember, ezt méltányolni tudta; kivált később, amikor azt is látta, hogy keresményemet nem feosérlem el, hanem megtakarítom (de erről később). Meg azután egy-kettőnek fizetés-emelése nem is tett nagy különbözetet.

Korbuly Bogdán eredeti ember is volt. Pénzbeli műveleteihez nem értek, de néhány jellemvonását föl fogom sorolni most és később, mert ezek már inkább az én megfigyeléseim körébe vágnak. Főnt leírt válságos napok után mindenki előleget kért és kapott. Éppen Korbuly „Hitelbank”-jának irodájában jártam nála; ő az irodának főtérre néző ablakában állt s kifelé nézett.

Egyszerre így szólt hozzám: „Gyűjjen csak üde.”

Az ablakhoz mentem, ő pedig a főtér felé mutatva szólott: „Niizze csak, az én embereim hóógy szivaraznak.” A *hogy* szót jól elnyújtva s oly nyomatékkal ejtette, amellyel világosan kifejezze: mily véleménnyel van ő az ő emberei felől. Korbulynak igaza volt. Csakugyan ott sétált egynéhány (tegnap még éhező) színész, ma már új kabátban, illatos szivart füstölgetve s mit sem törődve a tegnappal és a holnappal.

1875 április havában megkötöttem a szerződést — május hótól kezdve. Fizetésem ekkor havonként 100 forint, azonkívül minden egyes föllépésért 5—5 forint. írott szerződést nem szoktak adni; ez mindig csak egy példányban volt s azt az igazgatóság tartotta meg. Ez akkor tekintélyesebb férfifizetés volt azért, hogy a többiek (különösen *Szentgyörgyi*) irigységét föl ne keltse, tehát úgy csináltam, hogy az 5—5 forintos felgyűlt összegét minden hónap végén külön fizette ki nekem Korbuly „Hitelbank” irodájában.

1875 május 1-től (minthogy föllépési díjaim voltak) jegyzéket vezettem minden föllépésemről. Ezt azután később is folytattam, egészen pályám végéig (1898 végéig). Ezen jegyzékek is ott vannak színpadi naplómiban; összesen 24 évről.

Hogy mi minden nem esik meg a színésszel ott, ahol nap-nap után más darabot adnak és mennyire elkerülhetetlen a vidéki színésznek, hogy sűgő után tudjon beszélni (én nagyon jól tudtam), annak megvilágítására ím a példa.

Ugyanezen év július hó derekán adtuk *Szigligeti Fidi-busz* című bohózatos színművét. Én *Kurta* csizmadiamester és utca kapitány jelentős, tempós szerepét játszottam. Egyetlen próba volt belőle és pedig az előadás napján délelőtt. Még ekkor nem ismertem a darabot.

Próba után így szólott *Krasznai Miska*: „No, Kassai, ma sül ki, milyen színész vagy.”

A darabot ebéd után olvastam el és este (jóllehet egy szót sem tudtam belőle, csak a helyzeteket ismertem) tapsok

között játszottam. Nem követendő példa (mentse meg sorsa a színészt ilyen próbátlan megpróbáltatásoktól), csak mint különösséget említem itt föl.

Nagyon kedveltek engem Kolozsváron. Sokat voltam színpadon. Annyira jutottam a közönség kegyében, hogy amikor rosszul játszottam, akkor sem engem okoztak, hanem a szerepet. Csinálhattam én már akármit, az is tetszett; becéljük lettem. Olyanokat követtem el néha, hogy magam is megsokallottam, de annyi elszánt jóhiszeműséggel, hogy a siker biztos volt.

Így történt ekkor is a Hamlet-paródiával a nyári színpadon, mely a fellegvár mellett volt.

Én Poloniust adtam. Az első felvonásban minisztertanácsot ültünk. Nagyon kevés énekelni valóm volt, soká nem került reám a sor.

Hozzá voltam szokva, hogy a közönség engem folyton figyelemmel szokott kíséreni. Nem tűrhettem hát, hogy ok nélkül tegye, azért, hogy hosszas szünetemet kitöltsem valamivel, egy forgó borbélyszéket tétettem a színpadra, külön kis asztalka mellé s hátat fordítva a tanácsnak, tollat fosztogattam, ezzel jelezvén a tanácskozás unalmas voltát.

Amikor azután pár ütemnyi énekem elkövetkezett, rúgtam egyet. Ettől a forgószék kifordult velem a többi tanácsosok felé, elnyekeregtem én is véleményemet, rúgtam egyet s a szék visszafordult velem ismét, — tollat fosztani.

A második felvonásban az örült Hamlet (Zajongi) azt kérdezi Poloniustól: „Hány óra van?” Erre Poloniusnak azt kell felelnie: „Nyolc, felség.” Hát én azt is feleltem, de erre Zajongi (a pernahajder) szintén megtekintette a zsebóráját, meghazudtolt s így szólt: „Nem igaz, mert elmúlt háromnegyed kilenc” (ez már nem volt szerepében, de az idő csakugyan annyi volt). Erre én így vágtam ki magamat: „Akkor mindjárt trombitálnak.” Amint kimondottam, a fellegvárban rákezdtek fújni a takarodót, — volt hatás. Ugyanezen fölvonásban, amikor Hamlet a függöny mögé rej-

tőzködő Poloniust a függönyön keresztül leszúrta, előjöttem onnan s a színpadon oly féktelen vergődést vittem véghez a lámpák előtt, mint a megvesszőzött béka. Végre egy gázzal töltött világos színű kaucsuk gömböt bocsátottam el, mely előbb öltönyöm alá volt rejtve s így nyögtem: „Hah! Tiszta lelkem ég felé repül.”

De a lélek, azaz, hogy a gömb nem akart fölszállni; ott fetrengett a színpadon a lámpák előtt. Erre Zajongi így szólt: „Mily büntheres a lelke, még szállni sem bír.” Alighogy ezt elmondta, a gömb (fölmelegedvén a lámpáktól) elkezdett emelkedni; fölszállt a karzat felé, ahol már száz kar nyújtózkodott felé harsogó hahoták között, hogy elfogja. Lelkem ezúttal tehát csak a karzatig jutott, — de a kacaj az egeket verte.

Az utolsó fölvonásban már mind halottak voltunk s a túlvilágon örvendeztünk. Hogy ezt minél jobban kitüntessük, fehér lepedőkbe burkolózva, nagy tajtékipákra gyűjtöttünk úgy mókáztuk végig a darabot. Csupa hecc volt, nyárra való mulatság. Az ilyenekbe kötött bele azután Jónás (K. Papp Miklós), de én csak túrtem. Különben, mint szerkesztőnek, neki is megvolt az a tulajdonsága, hogyha kellett, *oda* tartotta a hátát; makacs volt nagyon.

1875. szept. 18-án volt jutalomjátékom; kaptam tiszta jövedelem fejében 92 forint 50 krajcárt.

„Kelet”, szept. 21-én, 1875. „Szombaton Kassai javára Tóth Ede „Falu rossza” került színre, mégpedig, ha nem csalódunk, tizennegyedik, vagy tizenötödikszor egy fél év alatt. Ez a szám egyaránt kritikája a darabnak és hévmérője közkedveltségű konkurensünk művészi érdemeinek. Aligha van darabról a kolozsvári színészet évkönyveibe följegyezve s aligha lesz följegyezve az, ami Tóth Ede klasszikus szépségekkel bővelkedő művéről, hogy egy rövid fél év alatt 15, mondd tizenöt ízben töltötte meg a házat s mind a tizenöt-ször a legfigyelmesebb odaadással hallgató, lelkesülő közönséggel. De a 15., a szombati nagy közönség összehozásában

éppen annyi része van a költőnek, mint a művésznek. Olyan művészileg, minden részletében, mindvégig következetesen s teljes összhangban kidolgozott Gonosz Pista, mint a mi Kassáinké, nem hisszük, hogy exisztál magyar színpadon. De nemcsak Gonosz Pista, hanem még más alak is aligha van e fajtából. Az a megkapó eredetiség az alak minden vonásában, eredetiség, melyet Kassai nem köleszöntött senkitől, még magától sem; az a meglepő élethűség, mely minden mozzanatot, minden szót, minden mozzanatot az élet kellő közepéből szakított ki; s mégis az az egészséges eszményesítés, mely mindazt el tudta dobni, ami durva és prózai a valóságban, anélkül azonban, hogy meghamisítaná az életet s így nem igaz, beteges idealizmusba menne át; az az egészséges, jóízű humor, melyet Kassai eme legeredetibb, népies alakba tud önteni, ismét anélkül, hogy jogosulatlan torzképet festene, vagy ízetlen túlzásba csapna át; mindez oly szép, oly művészileg harmonikus egésszé egyesül Kassai játékában, mely elragadja, lebilincseli a nézőt; mely mindig ugyanaz, mert élethű és művészi és mégis mindig új s eredeti, mert mindig szép is az! S ilyen volt Kassai Gonosz Pistája tizennégyszer s ilyen volt ma is, jutalomjátékán. Persze, hogy tapsolt, tombolt és éljenzett is a közönség, mintha meg volna lépetve, mintha ezúttal is először élvezné kedvenc komikusának szép játékát, annyi szépet és annyi újat tudott fölfedezni most is benne. Hogy mennyire kedvence valamelyik színész a közönségnek, ennek legbiztosabb hévmérője annak a tapsnak általánossága és tartósága, mellyel jutalomjáték alkalmával az első kilépéskor szokta jutalmazottait fogadni. Kassai büszke lehet kedveit-ségére; olyan igazán általános s olyan igazán percekig tartó taps még nem fogadta egyik jutalmazottat sem, mint őt/ S. A. (Salamon Antal).

Ez évben fogtam hozzá a francia nyelv tanulásához is (én mindenhez későn jutottam — egyhez-máshoz; igen sokhoz — sohasem). Erről nincs is mit mondanom, csak az, hogy

Toussaint-Langenscheidt rendszere volt könyvem és mesterem. Azonban egy kis kalandra ez is emlékeztet.

Lakásom a Király-utcában, a Juszti-féle házban, elhagyatott, csöndes udvarkára nyílt, be sem zártam. Két szobáskám volt. Egyik téli estén, úgy 6—7 óra tájon éppen azon tűnődtem, hogy échoit miért ejtik esé-nek és nem esoának; egyszerre csak hallom, hogy a külső szobám ajtaja nyílik, majd a belsőé is, és előttem terem egy szép, magas, barna, tüzesszemű, merész fellépésű úri nő, szinte megdöbentett. Rögtön Jászai jutott eszembe, de nem ő volt.

Megállt előttem. Én meglepetve meresztettem szürkés-kék szemeimet. Hallgattunk egy darabig, végre a hölgy megszólalt: „Kérem nincs itt N. N. úr?”

— Nincs, de talán ott az első szobában. (Két fiatalember lakott ott.) Láttá a hölgy, hogy írásbeli nyelgyakorlatokkal vesződöm, elmosolyodott fölöttem, vagy tán inkább énfölöttem; darabka papírt kért s ezt írta reá: „Nem megyek Erzsébetvárosra, Paula!”⁴

— Legyen szíves — ezt mondta — ezt N. úrnak kezéhez juttatni — s gyorsan eltávozott.

Másnap átadtam N. úrnak, kinek ajtajára már egy francia nyelven címzett levél volt tűzve, ugyancsak Paula nagysámtól.

„Jaj, az Isten áldja meg! (sóhajtott N. úr), miért nem csábította el ama hölgyet? A gráci egyetemről szöktem ide előle; pedig művelt nevelőnő, fest, nyelveket beszél és zenél. Vasúton ismerkedtem meg vele, de nagyon nyugtalan természetű; egy helyen nem marad soká. Most engem üldöz.”

Ezután vagy 20 évvel találkoztam N. úrral Budapesten; ekkor úgy nyilatkozott, hogy most már kellene neki Paula nagysám, de most már ő nem kell annak, mert valami gazdag, nőtlen birtokos vette volt magához, de az öreg meghalt s mindenét Paula nagysámra hagyta; most négylovas hintón jár. Hát ilyen tarka az élet, macska rúgja meg!

Kolozsvári alakok.

Gazdag volt Kolozsvár, érdekes és eredeti egyének tekintetében mindenkor, de ezidőben is. Egyik legérdekesebb és legrokonszenvesebb volt ezek között *Teleki Sándor gróf* ezredes, — *Petőfi* eleven grófja.

Teleki ezredes nem lakott állandóan Kolozsváron (egész életén keresztül szerette a változatosságot), de volt itt is háza s igen gyakran láttuk őt. Nagyon szerette a bohém népet; maga is nagymértékben az volt.

Sándor gróf a híres *Teleki Mihály* erdélyi kancellár-féle családból származott; kifogyhatatlan volt vidám ötletekben és tréfákban. Sokat utazott, sokat látott. 1848 után emigrált és in effigie föl is akasztották. Mint sokat utazott ember, kiváló emberekkel jött össze. Maga tapasztalt, igen szellemes, könnyűvérű volt. Ha személyétől távol voltam, mintha egy kissé haragudtam volna reá e korához képest könnyű vérmérséklete miatt; de amint összejöttem vele, rögtön vége volt annak: újra meg újra meg kellett őt szeretnem, olyan kedves bursikózus modora volt. Nevelője *Táncsics Mihály* volt s ez nem keveset jelent.

Alakja középtermetű; mindenkor egyszerűen, ízléssel öltözködött; fején sohasem láttam mást, mint pörge magyar kalapot, melyet kissé szemérehúzva viselt. Ábrázata élénkpiros, valamint nyaka, sőt tarkoponyája is, melyet csupán keskeny hajszalag választott el egymástól hátul és halántékain. E kevés hajzata már ekkor hófehér, valamint bajusza és szakála is, élénken díszítették rokonszenves piros ábrázatát. Látása reám olyan hatást tett, mintha valami normandiai francia márki lett volna IV. Henrik idejéből. Ekkor (1876) úgy 55 éves volt. Ezt pedig onnan tudom, mert később minden bevezetés nélkül ilyen párbeszéd folyt közöttünk:

— Kassai! 45 éves korában minden férfit és 35 éves korában minden nőt le kellene bunkóznia. Nem érdemli már meg, hogy azon túl éljen.

— Az mégis kevés — mondtam —, toldja meg a gróf.

— No jó, hát adok a nőnek 40-et, a férfinak 50-et, de többet egy makulányit sem.

Azután elgondolkozott kissé s így szólt: „Hm! Engem már hat éve kellett volna lebunkóznia.” Pedig a gróf fogai még ekkor mind a 32-en teljesen épek voltak. Irogatott is, mégpedig szintén rokonszenves, eredeti, kellemes, könnyed modorban; hogy többet nem ír (azt mondta), az attól van, mert nincs Sitzfleisch... Szókimondó volt mindazokkal szemben, akiket kedvelt, mindazokkal szemben, akiket nem kedvelt.

Egyszer nekem is az orrom alá borsolt. Fösvény híreimet hallhatta (de erről később), s így szólított meg:

— Kassai! Most egy darabot írok, abban van egy zsidó: „Pióca zsidó” a neve, ezt a szerepet magának szántam.

— Jó lesz! (Nem akartam megsérteni.)

— Jó szerepe lesz az magának, mert tudja, mikor írom, akkor mindig magára gondolok.

— Csak írja meg a gróf.

Egyáltalában nem vettem magamra a célzást, noha előhozakodott még párszor ilyenformán a Pióca zsidó szerepével. Azután abbahagyta, de a darabot sohasem láttuk.

Külső tekintély nem feszélyezte s csak a szellemnek, vagy egyéb ehhez hasonló tulajdonoknak hódolt. Nevezetes emberekkel volt ismeretségeit gyakran emlegette és sokat elmondott róluk.

A többi között tőle hallottam azt is, mint kérte meg őt *Petőfi*, hogy mézesheteit az ő kastélyában, Koltón tölthesse. Ilyenformán:

— Nagy kérésem volna hozzád.

— Kérlek, parancsolj! (Azt gondoltam, pénzre van szüksége.)

— Tudod, megházasodom; szeretnék pár hetet itt tölteni kastélyodban.

— Rendelkezésedre áll.

— De még valamire kérek.

— Parancsolj! (No, gondoltam: most jön a pénzkérdés.)

— Magamban szeretnék lenni. Küldj el mindenkit; ne maradjon a kastélyban rajtunk kívül senki — még te sem —, csak egy nőcseléd meg a szakács; legföljebb még egy kocsis.

— Minden úgy lesz. (Elküldöttem az összes cselédséget más birtokunkra. Így töltötte *Petőfi* Koltón mézesheteit.)

Nem állítom, hogy éppen betűről-betűre így mondta el, csakhogy ez volt a tartalma. — Azt is beszélte, hogy *Petőfi* egyszer társaságban egyszerre így szólt hozzá:

— Nincs itt közel valami magányos szobád?

— Dehogy nincs — parancsolj! Mivégre kell?

— Valami kotyog a fejemben, szeretnék tőle megszabadulni.

Sok verset írt ott *Petőfi*. Egyet emlegetett a gróf, amelyet neki adott volt *Petőfi*, — de elveszett s ezt mindig sajnálta.

Nagyon jellemzi *Teleki Sándor grófot* a következő apróság: Kolozsvár főterén sétálgattunk ketten. Egy fűszeresbolt előtt szép narancsok voltak kitéve. Belépett s megvett kettőt.

— Kinek ez a narancs, gróf?

— Az anyám nagyon szereti, annak viszem haza.

Odább menve, *Keresztesi* papírkereskedő boltja elé értünk. Ennek két kis leánykája éppen a bolt ajtajában volt. — Nézze, gróf, — mondtam — a kis Csilla milyen csinos fruska! — Rögtön odaadta neki az egyik narancsot. De eközben kis fivére is odajött, — annak meg odaadta a másikat. — Mi folytattuk sétánkat, a mama pedig nem kapott narancsot.

A következőt is maga beszélte el nekem.

Mikor *Garibaldiékkal* már bevették Rómát, ő (Teleki), mint ezredéé, egyik bíbornokhoz volt beszállásolva.

Az öreg, 80 éves bíbornok nagyon idegenkedett tőle. Komornyikja által értekezett vele; az által tudakolta meg tőle, hány szobára van szüksége, hány órára kívánja a reggelit, stb. Az ezredes csak egy szobát kért, reggelit pedig semmit, mert úgylis korán ki szokott lovagolni.

Később az öreg bíbornok látta, hogy nem olyan vérszomjas az ő vendége, lassacskán megbarátkozott vele s meghívta asztalához. Végre pedig már annyira megszerette, hogy mikor az ezredesnek el kellett mennie, majdnem sírva fakadt.

Mikor az ezredes bement hozzá búcsúzni, éppen térdelve imádkozva találta. Föl akart kelni, de nem bírt s a gróf segítette.

Azután elkezdett siralmasan panaszkodni, hogy ő már öreg, neki már senkije sincs „és most még te is elhagysz, fiam”, mondta, „de legyen meg Isten szent akarata; azonban szólj, fiam, ha tehetek éretted valamit, akár most, akár a jövőben, csak fordulj hozzám e én, amit tehetek, szívesen teszem”.

„Köszönöm, — szólta az ezredes — nincs semmire szükségem”, s ezzel kifelé indult.

Az ajtóban hirtelen eszébe jutott valami. Visszafordult, hogy mégis volna valami kérése.

— És mi lenne az, fiam? — kérdezte a bíbornok.

— Tudom, hogy Eminenciádtok szoktak a Pápától olyan aláírott tiszta lapot kapni, mely kitöltve, mint pápai erejű irat szerepel.

— Igen, fiam; nos, hát mire lenne az szükséges?

— Van nekem egy hitbuzgó rokonom Erdélyben. Rendkívül vallásos ember, de annyit imádkozik és böjtöl a szegény, hogy abba a lélek már csak hálni jár. Arra kérem hát Eminenciádat, hogy egy ilyen pápai erejű iratban mentse föl legalább a böjtök alól, különben egészen tönkremegy az

a szegény ember. Tudom ugyan, hogy ez iratnak sem lesz valami nagy foganatja, mert azután is bőjtölni fog, de talán mégsem annyit, mint eddig; de már ez is valóságos jótétemény lesz arra a szegény jámborra.

— Nagyon szívesen megteszem, fiam, csak hagyd itt a címét.

Teleki ezredes megadta a címet s mint aki egy jó cselekedettel gazdagabb lett, eltávozott; a nagy, mozgalmas idők viharában el is felejtette az egészet.

Mikor azután az általános amnesztia idejében, a koronázás után, hazajött, meglátogatta *Bethlen Ferenc gróf* barátját is.

Amint Bethlen gróf meglátta, a viszontlátás nagy öröme elkezdte szidni, mint a bokrot: „te ilyen, te olyan, csak te tehetted, mert ilyesmi csak tőled telik ki!”

— Hát téged mi lelt? — kérdezte Teleki gróf.

— Mi lelt?! Ott van a falon, rámában, — nézd meg!

Teleki a falra pillantott. — Csakugyan ott volt a latin nyelven írott pápai fölmentvény, mindennemű bőjt alól — örök időkre.

Ennek az egész tréfának az a csattanója, hogy Bethlen Ferenc gróf először is protestáns, református, másodszor nemcsak nem bőjtölt, de világéletében mindig rendkívül víg, mulató ember volt.

Ennek jellemzésére is mondok egyet.

Veress Ferenc kolozsvári fényképésznek, időszakonként, különféle kedvteléseit voltak. Ezidőkben éppen a csóré (csupasz) nyakú tyúkokat és kakasokat gyűjtötte.

Éppen nála voltam s az emelet egyik termében beszélgettünk. Egyszerre beállított Bethlen Ferenc gróf s így szólt Veress Ferenchez: — Hallom, hogy maga gyűjti azokat a csórényakú kakasokat; igaz ez?

— Gyűjtöm biz én; — miért kérdi a gróf?

— Nohát, elhoztam magának a legszebb példányt, ami csak Erdélyben létezik. Odalent van az udvaron, — jöjjön, nézze meg!

— De már azt magam is szeretném látni — mondám; — menjünk le!

Lementünk, de a kakast nem láttuk sehol.

— Hol van hát? — kérdeztük.

— Amott megy ni, a kert felé, hát nem látják?

Erre azután nagy kacajra fakadtunk; Teleki Sándor gróf ment ott a piros nyakával. Amint kacagásunkat meghallotta, hirtelen visszafordult s így szólt: „Mit mondott az a tolvaj?”

Ilyen imádságos és böjtös volt Bethlen Ferenc gróf. Különben az erdélyi mágnások között nagyon sok ilyen tréfás úr akadt.

Mikor Teleki Sándor gróf még Nápolyban tartózkodott, igen nagylábon élt, csak a szivarkontója 50 ezer lírára rúgott. Hitelezői idehaza megtudták hollétét, sürgető levelekkel háborgatták.

Akkoriban nálunk a külföldről jött leveleket föl szokták bontani, különösen, ha még olaszföldről is jöttek.

Teleki gróf felelt hitelezőjének, de ez nem kapta meg, hanem e helyett beállított hozzá két zsandár, bekísérték s a hatóság emberei ott faggatták, hogy mit jelentenek a neki címzett levélben e sorok: „Az ön terve igen jó. — Közöltem az öreg úrral, ő is helyesli. További részletekről közelebbről bővebben.”

Azt hitték, politikai összebeszélésről van szó a levélben s az öreg úr talán *Kossuth Lajos*. — Nem kapott Teleki gróf több zaklató levelet hitelezőitől külföldről.

Krasznai Miska kollégám igen népszerű ember volt Kolozsváron. Nem annyira színpadi működésének köszönhette ezt, mint inkább kedélyes és elmés víg cimbora mivoltának, noha néhány jó szerepe volt neki színpadon is.

Folyton társaságokban forgott s vele Teleki Sándor gróf (mint a *Gabányi Árpád* által írott *Miska biográfiája* című könyvének előszavában ő maga a gróf mondja) délután 5 órától 10-ig tegeződni szokott. Miska születése- vagy nevenapját ülte. Ott volt a gróf is. Egyszerre csak fölállt s ilyenformán köszöntötte föl: „Kedves Miska! E nevezetes napon becses emlékkal óhajtalak megörvendeztetni. De tudom, hogy te olyan nép vagy, akinek birtokából a csengő értékes marha mindjárt vagy zálogba, vagy idegenkézre jut. Már pedig én téged örökkön tartó emlékkal akarlak megtisztelni. Hogy tehát ezen szándékom teljesülésében biztos legyenek: nem arany, nem ezüst az, amit neked szántam, de ezeknél értékesebb, és ami fő: örökös. Fogadd tőlem szívesen.” Ezzel átnyújtott neki egy papírtekercset.

„Mi van benne, mi van benne? — kérdezték. — Olvasd föl!” Miska kíváncsi vendégei előtt fölbontotta az iratot s fölolvasta. Hát biz az nem volt se több, se kevesebb, mint egy sírhely kifizetett számlája.

E nagyszabású figyelem úgy meghatotta Miskát, hogy másnap már eladta.

Efféle elmésségek napirenden voltak Kolozsváron.

Korhuly Bogdán intendánsunk folyton irodájában tartózkodott; magam is megsokalván ezt ily dúsgazdag embertől, egyszer így szóltam hozzá: Ugyan, hogy tudja ily dús ember folyton itt füleszteni magát, hiszen már úgysem bírná elkölteni, amije van? Az öreg így pipált le: „Hát, tuggya, itt is hagynám, csak találnék egy *ótudat!*”, — nem értettem meg s újra elmondattam vele az ótudat; kis fej-töréssel kitaláltam azután, hogy az *utód*, aztán folytatá: „meg aztán nem is tudak mást csinálni, aztán itt a hitel-bankba és zálogházba annyi jut lehet tenni az emberekkel”. Sokan kétségbevonták ugyan, hogy azért ülne a zálogház irodájában, de ilyen érvelésre mégsem felelhettem semmit.

Egyszer meg orrom alá törülte, hogy én is olyan ideális forma tudákos vagyok.

Ebédre hívott meg. A kertben volt terítve, — így szólt: „No, gyűjjen csak, mer maga is afféle gyüjtető ember, hát mutatok magának egy *bógajt!*” Ezzel a lombok felé mutatott. Én megint nem értettem, mi az a bógaj; de arra indultam, amerre mutatott, majd meglátom, mi van ott, de nem láttam semmit. Kérdeztem, hogy hol van hát? „Ott ni, nem látja?” Mutatott a gallyak közé; odatekintek, hát a lombok között, kis fatuskón egy kis bagolyfióka pislogott a napfényben. Bántott kissé a célzatosság, így szóltam: Azám, ni, milyen kedves! Erre ő mély meggyőződés hangján vontatottan folytatta: „Láttya, az is aféle túdús, nem dógazik, csak piskag.” Ez elég érthetően fejezte ki, mit tart a tudósokról. Tőle tanultam e mondást is: Vedd meg csak, amire nincs szükséged, mert majd eladod azt is, amire szükséged van. Ilyen bölcseségekre nem igen lehet hamarjában mit szólni s ha művészetet nem, de gyakorlati bölcseséget sokat lehetett tanulni e természetes eszű embertől.

Pár évre reá, színház körül szerzett érdemeinek elismeréséül nemesi oklevelet kapott Lompéрти előnévvel. Elmentem hozzá gratulálni. — „Haagya el — szólt —, itt van a fiukba, föl se bontattam; hát mán most nemesebb vagyok én, mint azelűtt?” — Lehet, hogy keveselte.

Nevezetes alakja volt Kolozsvárnak *Brassai bácsi*, ma is az még; lehet vagy 94 éves.

Brassai bácsi nőtlen legény, igen sokféle tudománnyal bíró s e mellett eredeti egyéniség. Hogy mennyit tud, kiténik abból, hogy mikor *báró Eötvös József* közoktatásügyi miniszter a kolozsvári egyetemre tanárokat nevezett ki, úgy intézkedett, hogy amelyik tanszékre nem akad szakférfiú, abba Brassai üljön. Így lett aztán a szanszkrit nyelv tanára.

Sok adoma forog róla, ú. m., hogy a rétest a tálból kézzel szokta kivenni, mondván: „Amelyiket én megfogom, azt úgysem eszi meg más.” Meg mikor társaságban szép ifjú

menyecske mellett nagyot ásított, ez így szólt: „Jaj, Brassai bácsi, akkorát ásított, szinte elnyelt!” Ő pedig így szólt: „Ne mondjon ilyet, nagysád, nem gondolta meg, hol jönne ki!”

Mikor még anyja is élt s nála lakott a jó, gondos mama, folyton korholta fiát, mondván: Oh, te Samuka, hogy ülsz a széken, hogy tartod már megint azt a kanalat a kezében? Istenem, Istenem, mi lesz belőled, ha én meghalok!” Samuka lehetett akkor úgy 60 és 70 év között.

Egy időben a Múzeumkertben lakott. Sok szép zöldség és virág volt ott. Hogy a rakoncátlan ifjúságot illendőségre figyelmeztesse, táblára ezt íratta: „Minden a szemnek, semmi a kéznek.” Éppen csoport ifjú ember felé közeledett, kik közül egyik meg akarván őt tréfálni, egy rózsát akart tépni a fáról. Társai figyelmeztették őt a feliratra, de ő fogával harapta le a rózsát, mégpedig úgy, hogy Brassai bácsi lássa. Meg is látta s így szólt: „Nem kétlem, hogy az urak tudnak olvasni.” „Hogyne tudnánk”, felelték azok. „Nos hát, mi van a táblára írva?” kérdé az öreg. „Minden a szemnek, semmi a kéznek”, felelt az ifjú. „Az urak mégis levettek egy rózsát”, mond a tudós. „De nem kézzel”, válaszolt az ifjú, „pedig oda az van írva.” „Bocsánat”, szólt Brassai bácsi, „igazuk van, mert az a tábla embereknek, nem barmoknak szól!”

Az is sajátágai közé tartozott, hogy mindenkit nagyságolt, méltóságolt, sőt még a kutyát is s ezt azzal indokolta, hogy Erdélyben olyan nagy a címkórság, nem lehet tudni, kit mikor sérthetünk meg.

Alapos zenész s nagy zenebarát volt. *Nagy Gábor* vendéglős (maga is jó hegedűs), vonósnégyeseket rendezett házában. Ott láttam Brassai bácsit is karosszékekben, arcát két tenyerébe takarva hallgatta. Az első darab *BeethoveM*, a második *Mendelsohntól* volt. így szólt hozzám: „Melyik tetszett jobban nagysádnak?” „A második”, feleltem. Nem akarta gáncsolni s csak ennyit mondott: „De azért ez engem mégsem tesz az elsőhöz hűtlenné.”

Nagy és szenvedélyes kritikus volt különben a bácsi, sok mindenbe belekötött, bár néha későn jutott eszébe, mondván: „Hogy is mondta az előbb?” S ha azt válaszolták, hogy már nem emlékeznek, ő csak sürgette tovább: „De mégis, mondja, hogy is mondta?”

El-eltűnt a városból, nem tudták, hová lett, keresték, míg végre a vasúti indóháznál adtak fölvilágosítást, hogy elutazott fehér nadrág és fekete frakkban egy táskával.

A híres *Patti Sarolta* énekelt Bécsben, odautazott s a vasútról egyenesen az operába ment, — meghallgatott egy fölvonást, azzal vissza a vasútra és haza. Kérdezték, mit szóit Pattihoz? „Nagyon szívesen hallom a madártól az ilyen nyaktörő fioritúrákat, de embertől éneket várok” — felelé. Brassai bácsi igen népszerű kedveltje volt a városnak, az országnak, — ma is az.

Sok érdekes alakja volt Kolozsvárnak. A város meglehetősen szeparált s nem igen nagy, az emberek naponta érintkeztek egymással s ennél fogva a figyelő színészre valószínű kincsesbánya volt, annál is inkább, mert a színészek folyton szívesen látott vendégei, tagjai lettek bármely körnek. Amely színész ott pár évet eltöltött, nem örömet vált meg onnan.

Igen érdekes ember volt pl. *Szász Gerő* ev. ref. esperes. Ez magas, delitermetű, göndör, feketefürtű s szakállú férfiú, valószínű prófétai alak, e mellett egyenes, nyerses modorral, melyet mindaddig nehéz volt megszokni, amíg meg nem győződünk arról, hogy e nyersség alatt költői kedélyű, erélyes, cikornyátlan, tősgyökeres magyar ember érdekességei érintik kedélyünket, ezt azonban el kellett túrni tőle, mert ezt le nem vetkőzte senki kedvéért, csak akit nem szeretett, ahhoz nem volt érdes, mert azzal szóba sem állt.

Ott volt *Kletyi mami*, kihez jó házias ebédekre, vacsorákra jártunk. Volt ott egy nyugalomba vonult kereskedő is ez vizet sohasem ivott s ha szóbakerült előtte a víz, így vélekedett róla mély, dűnnyögő hangján: „Kérem, az a víz

egy nagyon jó ital, tiszta, egészséges, még olcsó is, — nekem nem kell.”

Érdekes alak volt *Volf* gyógyszerész. Ennek egyik szemlencsáját az orvosok kivették, e helyett tehát szemüvegének egyik lencséje igen domború volt. Igen erős, recsegő hanggal bírt.

Ott volt *báró Boyneburgk* régi ősnemes német, nyugalmazott lovassági százados. Ez Szamosújvárról utazott hazafelé Németországba, de Kolozsváron megállt látogatóba s valami húsz év múlva ott halt meg, nem jutott tovább.

Itt élt egy igen értelmes, tanult úriember. Anyja örmény asszony volt, a fiú nem ismerte édesapját. Mikor házasodni készült, faggatta édesanyját, mondaná meg neki, hogy hát ki volt az ő édesapja. A mama csak ötölt-hatolt, végre így szakította végét: „Tudod, édes fiam, hát 1848-ban, mikor itt vótak a magyarak, azután a németek, — azután gyűttek az oláhak, azután a muszkák, — hát — hát — az Isten tudja azt, fiam.”

De a környékből is jártak be érdekes alakok. Ilyen volt pl. Mátyás király Szamosújvárról. E Mátyás király, szegény, csak maga tartotta magát annak. Neve különben *Korbuly Kristóf* volt. Csinos, fehérszakállú örmény, fején bokkrétás magyarkalap, vállán cifra magyar szűr, melynek hátára ez volt kivarrva: „*A bank az állam.*” Lábain sarkantyús magyar csizmák, melyekben ez ősz oly daliásan, oly egyenesen lépegetett, mint a gyertyaszál. Kellemes látvány volt, — kár, hogy sokat bosszantották e kedves tébolyultat.

Két dolog volt, mely bensejét foglalkoztatta: királysága és szerelme. Ha ezeket megtámadták vagy kétségbevonták, akkor bosszankodott. Veszélyes egyáltalán nem volt, akkor sem, sőt mindenkor igen ildomos, de látni lehetett, hogy szenved. Mondották, hogy még ekkor is igen jól tudott kártyázni s kereskedői szakmájában oly képzett, hogy ha sötét boltban a szöveteket az állványokon megtapogatta,

meg tudta mondani minőségüket, értéküket s megnevezte a gyárat, melyekből valók.

Mátyás király szeretett rímelni. Programmokat adogatott el, melyeket maga irogatott, ezek politikai vonatkozású zagyvalékok voltak e rendesen mindenikben volt pár rím vagy szójáték, pl. *Deák Ferencnek* pedig deákflastrom a fejére jó vastagon, meg *gróf Andrássy* miniszterkedése vukli kormány (gróf Andrássy göndörfürtös hajú volt).

Dr. Gajzágó Joachim honvéd-ezredorvos — kinek nyílt, vendéglátó házánál csaknem mindennapos voltam, gyakran látta vendégül Mátyás királyt. Első alkalommal a doktor titokban figyelmeztette, hogy én bolond vagyok (vájjon nem volt-e igaza?).

A király érdeklődve beszélgetett velem, én meg vele; másnap igen komolyan így nyilatkozott a doktornak: „Mit beszél maga, az a Vassai nem baland, annak sok esze van.” Hát ez is valami. A király gyakran ott is aludt; reggel a doktortól fésűt meg hajkenőcsőt kért, a doktorné teljesítette kívánságát, mondván: íme, ez jó velő-pomádé, de a király szörnyűködve utasította vissza, mondván: „Velő, az lő — s rögtön reá rímelte — de azért enyém Gödöllő.”

Majd meg a cselédleányt biztatták föl, hogy ölelje meg a királyt; az meg is tette nagy gépiesen s ekkor mulatságos volt látni szemérmes zavarát, mint bontakozott ki karjai közül s rebegeve monda: „A király nátirlikus fiú, de szent ős sérthetetlen.”

A király ^szerelmének mindig volt tárgya, valamelyik szép leány s ezt nem is titkolta, de ha kérdezték, hogy miért nem jár hát utána, így felelt: „Jaj, lelkem, a király szent, az nem mehet, hanem adjon neki az anyja száz aranyat s küldje azzal hozzám.” — No, ez már nem is volna éppen olyan bolondság, jegyezzük meg.

Legtalpraesettebb rímelését egy lóverseny alkalmával hallatta. A király számaron ment s valamelyik gróf négyesfogatán vágatott el mellette s így kiáltott felé: „Szervusz,

Matyi!” Erre a király visszavágott: „Szervusz, csacsi!” Éppen a doktornál kérdeztem egyszer, hát, fölség, miért nem visel most kalapján virágot, mint máskor? Erre arcát kezével elfödve, ujjain keresztül csalfán nézett reám s szólt: „Letettem, a nép nagyon hipokondrikus, mert néha balandákat beszélek.” Ettől fogva kételkedni kezdtem bolond voltán, nagyon is okos bolondnak látszott. A király szerelmi tébo-lyult volt. Előbb Bécsben helyezték el, ahonnan egyszer tár-sait kiszabadította, mert — szerinte — azok nem bolondok, csak szerencsétlenek.

Programjának ára mindenikre reá volt írva: öt, tíz, hús, egész ötven krajcárig. A világért el nem fogadott érettük többet s ha valaki erővel forintot adott, akkor nyug-tát állított ki ilyenformán: „Egy forintról szóló, melyet arannyal megfizet Korvinusz a holló.”

A szegény király már nem él; meghalt Szamosújváron.

*

Alkalmilag pár jellemző örmény adoma. Bemegy az örmény cukrászdába a vendég s következő párbeszéd folyik köztük:

- Mi teccik?
- Kávi.
- Hobbal, vagy hob nélkül?
- Hobbal.
- Az nincs.
- Hát hob nélkül.
- Az sincs.
- Hát mijén van?
- Hát — hát — egyik tóójást.

— Te, Bagdán, a fene egyen meg — zsörtölődik az asz-szony —, azt beszilnek a városba, hogy te a cselédleányt szereted.

- Az az én bajám, — felel a fér] nyugalommal.
- De én azt nem szeretek ám.
- Az a te bajád.
- De a lány mán furcsán is van.
- Az az ü baja.

Beteg örmény ül az ablaknál alkonyatkor s a nap visszatekintve besüt. Bánatosan pillant az örmény a napfény felé s szemrehányólag szól: „Süsil nap, süsü, mer majd sütnil még, de nem lesz kiíre.”

Igen érdekes bejáró alak volt még Szamosújvárról egy gazdag örmény, gúnynevén *Sunyári*. E Sunyári valódi, elsőrangú fősvény, kire *Molière* Harpagonja is büszke lehetne.

Fogásait úgy tudta variálni, hogy léprevitte azokat is, kik már jól ismerték.

Sunyári kiváló elméjű ember volt, avagy nem kiváló elmére vall-e az, mikor saját fogatán hozatta be magát Kolozsvárra más által s még ő kapott érette hét forintot?!

Valami mérnök-féle úr sietett Szamosújvárról Kolozsvárra s szekereket keresett, de nem találván sehhol, Sunyárhoz utasították, aki is minden hét végén Kolozsvárra megy eaját fogatán úgyis.

Sunyári megígérte este, hogy másnap beviszi, mire a mérnök előre is hálásan köszönte e nagy szívességet s nyugalomra hajtá fáradt fejét.

Reggel pontosan megjelent Sunyári házánál; ez azonban már jól látta, hogy a mérnök, hát így szólt: „Én magam nem megyek ma be, de mivel a szekeremet már odaígértem, tehát azt oda is adom.”

A mérnöknek így is nagyon jó volt s elérékenykedve bá'álkodott s rögtön indulni akart; azonban Sunyári oda nyilatkozott, hogy most tíz forint ugyan egy fuvar, de ő — miután már ígéretet tett — hát odaengedi nyolcért.

A mérnök szemei kinyíltak, de vesztegetni való ideje nem volt, ezért ígért hatot. Végre úgy oldotta meg Sunyári, hogy fizessen a mérnök hetet, a nyolcadik fejében pedig vigye őt is be Kolozsvárra. Az idő sürgette a mérnököt s kénytelen elfogadta az alkut.

Sunyári kopottan, rongyosan járt. Mint rokonai állították, akkoriban lehetett úgy ötvenezer forint évi jövedelme. Magára nem költött el ebből százat, a többi növelte tőkét. Az udvarán lévő magtárban búzája volt, eféléket ő kamatok fejében kapott, eladta, a vevő pedig bérbevette tőle a magtárt, amíg majd elhordatja. Erre Sunyári levette a magtár kis ablakát, szerzett néhány tyúkot, azok a lécen följártak hízni. Olykor egy-egy zsebrevalót, valami hosszúnyelű kanállal ki is csent s ezt meg gyűjtögette, — mert csent is az öreg, de mindig csak annyit, hogy nem volt érette érdemes komolyan kellemetlenkedni a károsnak.

Mikor a gabona tulajdonosa kinyitotta a magtárt, látta a nyomokról és látogatókártyákról, hogy ha kutya éppen nem is a kertben, de annál több tyúk járt a magtárban. Szóvátéve a dolgot, Sunyári azonnal mentegette a tyúkjait, hogy biz azoknak nincs annyi eszük, mint az embernek, hát biz azok fölmennek, ha nincs ablak a nyíláson.

Mit volt mit tenni, a gabonatulajdonos új ablakot készíttetett a magtárra. így lett Sunyárinak a gabona árán, a magtár bérletárán kívül még búzácskája, hízott tyúkjai s egy helyett két ablaka.

Hazuról mindig üres zsebekkel távozott s megtelve hozta vissza. A piacon fölvelt egy duplaszem cseresznyét kóstolni, mialatt árát kérdezte, az egyik szemet megette, a másikat zsebetette, összeszedte az átfűrt, eldobott parafadugaszokat, mert annak értéke van, ha nem sok is; egész hordó állt nála tele ilyen dugókkal. A lehámozott almahéját is zseberakta.

Kocsisai folyton otthagyták, azonban mindig akadt mégis olyan helynélkül való, ki hozzá ment legalább pár

napra — ha ismerte is már —, addig, amíg jobb helyet kap. Ilyenkor estefelé eltávozott az öreg hazulról, a kocsisnak odakiáltva, hogy vacsoráját a zabosládára tette, ott keresse.

Későbbben tért haza, mint rendesen. A kocsis kérte vacsoráját, mire ő hivatkozott szavaira, hogy a zabosládán keresse, de a kocsis odanyilatkozott, hogy az piszkos alma-héj, nem embernek, de szemétre való, az öreg úgy vágta ki magát: „Hát miért nem szóltál előbb, hol vegyek ily későn más vacsorát, most már csak feküdjél le holnapig” — Ez állapotot persze sokáig egyik sem bírta ki s otthagya fizetés nélkül. De az Öreg egy fogását sem ismételte, mindig újat talált ki.

Rokonai haragudtak reá. Egyiknek szemére vetette, hogy az őt nem szereti, ped'g hát nem viszi halála után magával vagyonát. A rokon jó remény fejében állította, hogy Ő bizony szereti; hogy szeretnél, szólt, hiszen még csak egy ebédre sem hívsz meg soha. Az meghívta ebédre, még dohánnyal is megkínálta, mellyel úgy megtömte pipáját az öreg, hogy nem szelelt; otthon két pipára valót kivert belőle s rokonának feléje sem nézett többé. Nagyon találékony volt, mondogatta is többször, hogy hetvenhétszer szülessék meg valamennyi Gajzágó, amíg annyi esze lesz, mint neki.

No, de voltak ám kellemetlen napjai is az öregnek, még ha nem számítom a legkellemetlenebbek közé azokat, amikor itt-ott elvesztek uzsorára adott pénzei, mert ezekre csak nyögött egyet, mondván: ez már ezzel jár; behozza ő azokat máson. De már az csakugyan különös érzés lehetett, mikor apa fiától kell, hogy olyat halljon, aminőt neki kellett.

Megházasodott már jó vén korában. Neje hozzá ment, mivel gazdag s valószínű volt, hogy nem sokáig él. Hát gazdagnak gazdag volt, de sokáig élt.

Felesége valami nevelőnő volt s az öreg oly soványan tartotta, hogy ez már nem bírván túrni, bepanaszolta.

Az öreg megidéztetett, megleckéztetett, mire ő minden jót ígért. A törvény urai azonban tamáskodtak s írást adtak

az asszonynak, hogy szükség esetén azzal lépjen föl ellene, majd hamarabb kap végzést.

Bántotta az irat Sunyárit. Pompás ebédeket hozatott, mondogatván, hogy neki bőven telik, belátja, hogy oktalanság volt tőle eddig is, hogy nem így tett.

Az asszony örült, hogy ilyen józanság szállta meg férjét, kit már egy-két kis Sunyárral meg is ajándékozott. Mint-hogy pedig az öreg aggódott az írás miatt, kérte az asszonyt, adja oda neki, mert ő azt nagyon szégyenli. Az asszony meg volt vele elégedve, az öreg aggodalmait természetesnek, sőt szépnek találta; odaadta az írást s a jó ebédek ... megszüntek. Az asszony fölpackolt gyermekeivel e Marosvásárhelyre költözött rokonaihoz.

Később az öreg beteg lett, — de nem emiatt. Fűteni nem szokott, mikor hideg volt, vagy betegen feküdt, úgy segítette magát, hogy egész halom mindenféle kabátot, pokrócot rakott fel magára jó magasan s csak úgy pislogott ki alóluk.

Betegségéről tudósították nejét, hogy siessen, mert az öregnek vége. Az sietett hát fiával, de mire megérkeztek, már talpon fogadta őket. Kisfia, ki előtt atyja viselkedése nem volt már titok, vagy mi, mikor meglátta, így szólt elszomorodva: „Ejnye, azt mondták, hogy apám meghal s majd jólétünk lesz, aztán ehun ni, már fönt jár.” Hát biz ez egy kissé kemény galacs lehet egy apának.

A közönség igen jól ismerte Sunyárit s jól mulatott, midőn a *Háromszéki leányok* című darabban a lányok után futkosó Sziksz szerepemben szerenádöt énekelvén, ezen refrén helyett: „Sádirikatatom sunárom,” így énekeltem: „Sádirikatatom Sunyári.”*

Ma már nem él az öreg. Egyik kamarájában, mely be sem volt zárva, a többi között, ócska, rozsdás vasdarabokkal telt nagy ládát találtak, melynek tartalma kiürítettvén, az alján egész halom mindenféle arany ékszert találtak.

Ez ember kétségkívül oktalantul élt. Ily találékony elme, helyesebb irányban haladva, sokat ért volna; de az ilyen, sze-

rintem, mégis inkább szánalomra, mint gyűlöletre méltó. Az ilyen sajátmagát rövidíti meg; ellenállhatatlan szenvedély araja, mely reá csak árnyat, de fényt sohasem vet s végre is más élvezi fáradozásainak gyümölcsét. Sokkal károsabb már az olyan, ki vagyont élá?ea, jóllehet még ez sincs örökre elveszve, mert egykor megtalálhatják.

Nem védelmezem Sunyárit, csupán nézetemnek adok kifejezést az ily balga szerencsétlenekről, kiket túl szigorúan szoktak megítélni. Egy előnyét azonban az ilyen természetnek nem hallgathatom el, t. i. az ilyenek többnyire hosszú életűek.

Ott volt *Vastagh György*, ki nagy szorgalmával az egész Erdélyrészt elárasztotta festményeivel. Ott volt *Veress Ferenc* fényképész, ki most a színes fényképezésen fáradozik; ezeken kívül egész serege az apróbb-nagyobb eredeti alakoknak, melyeknek termelésére és kifejlődésére nem minden város oly alkalmas, mint éppen Kolozsvár s melyek az ábrázoló művésznek oly bő anyagot szolgáltatnak megfigyelésre.

*

Korbuly Bogdán intendánsunk testvére, *Korbuly Gergely* szintén gazdag ember; hasonlítottak is egymáshoz, különösen nézeteikben. Korbuly Gergely a kolozsvári takarékpénztár igazgatója volt s így szólt egyszer hozzám:

— Hogy van az, hogy magák közt egy sincs, aki valamit megtakarítana; egyik se hoz be hozzánk egy krajcárt sem?

— Jaj! — nehezen megy az minálunk.

— Mért? Hiszen csak az első ezer forintot nehéz megtakarítani, a többi azután magától megyen.

Hát hiszen forgattam én már fejemben előbb is ilyesmit, amire Korbuly figyelmeztetett, de nem mertem hozzáfogni. Megvolt annak az oka. — Most ilyen tanítás, ilyen embertől, újra gondolkozóba ejtett.

Elmentem hozzá s kifejttem előtte aggodalmamat. Szeretném én követni bölcs tanácsát (mondám), de tartok tőle, ha pályatársaim megtudják, nem lesz nyugtom tőlük, nem fognak békében hagyni, valamíg vagy ki nem erőszakolják tőlem, vagy föl nem hagyok a gyűjtéssel. „Azon ne búsuljan (monda), hozza osak ide, nem fogják megtudni.”

Hozzáfogtam hát csakugyan ezúttal (noha neki kellett volna igazának lenni), de fájdalom, nekem volt igazam, nem Korbuly Gergelynek. Három hónap múlva már mindenki tudta a színháznál.

Lett is ebből olyan hajsza, hogy nem bírtam tőle többé megszabadulni. Valamelyes formájában ma is tart még.

Hanem azért én csak folytattam tovább; benső nyugalmam kívánta ezt, mely a színész agg napjai miatt nagyon nyugtalankodott. Tudtam én igen jól, hogy a külső háború előnyösebb, mint a belső, ezért társaim sokféle zaklatásait tréfálva, élcelődéseiket viszontélcelődésekkel viszonyoztam; amikor pedig ezekkel nem győztem, akkor türelemmel viseltem. — Fösvény lett a nevem.

Fösvény lett a nevem, de én haladtam tovább megkezdett utamon. Sok példa volt már előttem; nem olyanok, akik így tettek, mert olyanok nem voltak, hanem olyanok, akik nem így tettek, mert ilyenek sokan voltak. Nagyon megszívteltem Korbuly aranymondását: „Az Isten adott mindenkinek erőt, meg időt; aki azt az erőt abban az időben nem használja, azután mind vaakarhatja a fejit!”

Hordogattam hát havonként forintjaimat 30—40 forintjával s meglett az első ezer. Nagyon vártam ezt.

Sugárzó arccal álltam Korbuly elé, hogy hát most már mi lesz. Ő nagyot nevetett s így szólt: „Hát az lesz, hogy mast csak falytassa toovább!”

Leesett kissé az állam e válaszra, mert azt gondoltam, hogy az első ezer után csakugyan valami meglepő fordulat következik. Néminemű csalódásféle érzés szorongatott.

Pedig igaza volt Korbulynak, mert valami következett mégis; t. i. ettől fogva hovatovább mindig több-több kedvvel hordogattam forintjaimat a takarékpénztárba; ez megkönynyítette munkámat s valami kellemes megnyugvás kezdett bensőmbé költözni.

Függetlenség, — te legdrágább kincs!

Mi a függetlenség alapja ma? — A vagyon. Ez azon alap, melyen az ember lábát megvetheti.

Mi a vén színész nélkül? — Vén koldus. Ettől borzadtam. Függetlenségre vágytam; vagy legalább arra, hogy agg koromra a nyomortól ment lehessenek. (Valami bőkezű nem voltam ugyan soha, nem is lehettem, de mégis mindenkor előbb bírtam adni, mint kérni.) Hogy ezt elérhessem, úgy éreztem, mintha hajlandóbb lettem volna áldozatul esni annak megszerzésében, mintsem élni nélküle.

Lassan ment a gyarapodás. Üzérkedéssel nem gyarapítottam; ehhez nem is értettem, de nem is szerettem azt, mert láttam, hogy a csalás vagy legalább hazudozás az eszközei; ez zavarta volna belső nyugalمامat.

Lassan ment hát; ezt Korbuly Bogdán intendánsom is igen jól tudta; panaszkodtam neki. Már más módot is meg akartam kísérteni, mert attól tartottam, hogy nem fogom célomat elérni. Hallottam ugyanis, hogy a cséplőgépek igen szép hasznot hajtanak. Megkérdeztem Korbulyt, mit gondol, nem volna-e jó, ha vennék egy ilyen használt cséplőgépet (újra nem is gondolhattam) s azután bérben dolgoztatnám.

Ő így felelt: „Nem tudam, — de tudak magának valakit ajánlani; én magam nem értek hozzá s amihez nem értek, aho nem fogak.” Én Korbulyt megértettem, jó tanácsát megköszöntem s a cséplőgépet elfelejtettem örökre. Túrtem tovább társaim bosszantásait. Hiába magyaráztam nekik, hogy az idő eljár, hogy erőink egykor elhagynak, hogy ne gáncsoljanak, hanem inkább tanuljanak tőlem s kövessék példámat, ezekre olyan gúnykacaj sívított felém, hogy még ma is hallom.

Csak *Szentgyörgyi Pista* hagyta abba később s elhallgatott. Most (1902) házacsckája, szőlecskéje van Kolozsváron. Később, a nyolcvanas években, szép levélben mondott nekem köszönetet példálózgatásaimért; ezek tehát legalább ennél az egynél nem estek hiába.

Én kölcsön soha nem kértem, — nem adtam; de mégis előbb adtam, mint kértem, s miikor adtam, azt soha meg nem kértem, mert az megbontja a jóviszonyt. Sok esetben már a kölcsönadás is, mert ha kölcsön nem adunk, ezt még megbocsátják az emberek, de ha adunk: azt soha! Annak többnyire kellemetlen következményei szoktak lenni. Ha pályatársaim e példákat jobban megszívlelik: nekem örömet, maguknak pedig bizonyos függetlenséget, vagy legalább némi belső nyugalmat szereztek volna.

1876 május végén jutalomjátékom „*Falu rossza*”; Tiszta jövedelem fejében 73 ft. 75 kr. (nem sok!). „Kelet” júli 21. 1876. „*Nagy Julcsa* k. a. tegnap lépett föl utoljára. „A falu rosszá”-ban stb. A többi szereplők közül mindegyik a szokott vervevel játszott; de a legelső helyet mégis *Kassai* klasszikus Gonosz Pistája foglalja el. Egy másik Gonosz Pista (*Újházi Ede*) a nézőtérrel kiváló érdeklődéssel kísérte a mi kitűnő bakterünk minden mozdulatát s látszott rajta, hogy hatalmas versenytársat ismert föl benne, stb.”

Július 31-én lépett föl *Újházi Ede* a Gonosz Pistában. Erről hosszasan ír a „Kelet” 1876 aug. 1. száma. Nagyobb dicséret foglaltatik ebben részemre közvetve, mint az eddigiekben közvetlenül, mert mindazon lelki és jellembeli tulajdonok vannak benne felsorolva, amelyekkel én ábrázoltam a szerepet. Ebből tehát csak azon részt idézem, amely azt tünteti elé, hogy fogtam föl és ábrázoltam, vagy mondjuk: igyekeztem ábrázolni én Gonosz Pistát... „Vén akasztófavirág, ki intrikál, csal és lop, ahol csak szerét ejtheti, emellett azonban a legnagyobb rosszhiszeműséggel hánytorgatja be-

csületességét; egy furfangos, ezerféle raffinéria felett rendelkező faluszája, ki mindenkinek az ügyébe beleüti az orrát s mindenfelé, ahol csak teheti, élősködik; ki egész parasztdölyffel dicsekszik „nemes” eredetével, a „paraszt” Göndör Sándorral szemben; egy a gazságban megrögzött lélek, kinek érdes szatírája csak durva élceken tud nyilvánulni akkor is, mikor kedélyeskedni látszik. Ez Gonosz Pista, a bakter, így teremtette meg őt *Tóth Ede*; ez az alak, ezek a jellemvonások domborodnak ki az egész szerepből... Pedig a fondorkodó, mondhatnók pedáns s azért nevetséget keltő komoly „tempózás” egy bizonyos neme a pórias méltóságoskodásnak, (mely egy elzüllött szolgálénnnyel szemben olyan önérzeteskedő kontemnációval mondja: hogy ‚bomlik a paraszt!’) lényeges alkateleme Gonosz Pista jellemképének, minek a játék külsőségeiben (testhordozás, magatartás, beszédmódban i?tb.) első helyen kell kifejezést nyernie stb.” A többi Újháziról szól s a jeles művész iránti kíméletből elhagyom.

1876 aug. végén jutalomjátékom *„Az utolsó lengyel követ Budán”*. írta: *Éjsziki Károly*. Tiszta jövedelem felében 74 frt. 5 kr. (Szinte hihetetlen!)

A halálnak éjszakája.

Nagyon hiányos volt az én gyermekkori neveltetésem. Magamtól kellett azt, amit megtanulni. Korai ifjúságomtól fogva már a magam keresetére voltam szorulva; ezért kellett 'dolgoznom folyton, ezért jutottam olyan későn mindahhoz, amihez kedvem és hajlandóságom volt.

így most is, 1876-ban, tehát 36 éves koromban, kezdhettem el azt csak, amit 7—8 éves koromban kellett volna, ha lehetett volna, de nem lehetett, mert ezekhez pénz kellett volna, ha lett volna, csakhogy ez nekem is, meg anyámnak is csak jó lett volna, ha lett volna. (Íme, a sok *volna* is eléggé Magyaráz mindent.) Pedig a színészet sem az a pálya, ame-

lyen a nélkülözéseken kívül egyéb is bőven termett volna. (Megint: *volna*.)

Most azonban, miután már kevés pénzecském is volt (no, hála), elhatároztam, hogy a zenéből is képezem magamat. Kósócskén az igaz, de előbb nem lehetett, mert a hangszer drága, — kivált, ha az nem tilinkó. — No, de mindegy (gondoltam): mieux tard que jamais! (Ezt már tavaly tanultam Touseaint-Langenscheidt-ből.)

Van *Erkel Ferencnek* egy nagyszerű gyászkarja, mely így kezdődik: „A halálnak éjszakája vissza őt nem adja már.” Ennél szebb, főnségebb, erőteljesebb négyes talán nincs a világon. Egészen megfelelt az én fölfogásomnak.

E dal, kifejező nagy szépségeivel, folyton nyugtalanított.

Van nekünk sok szép gyászkarunk, de ilyen nincs több. A többiek mind könnyező nőíráscsk; ez pedig az erőteljes férfi lázas kitörésének könnyekbe való elfulladásáa.

Már a bekezdése is meglepően kifejező. A leggyöngédebb hangzatnak: a második tenornak sejtelemmel teljes halk szólójával kezdődik; ebbe egyszerre úgy zúdulnak bele a többi hangzatok erős akkordjai, mint eget ostromló tengeráradat; valóságos kétségbeesett lázadás a mindent letaroló halál ellen. Végső akkordjaiban pedig már a kifáradt, meggyöngült, legyőzött erő vonaglik, mely egy utolsó föllélekzóssal elhal. — Nem minden bokorban terem ilyen! E férfinégyes, amily fölséges, éppoly nehéz is; sohasem tudták kedvem szerint elénekelni. Magam sem bírtam eldúdogatni, mert könnyeim megáradtak, torkom összeszorult. Egyszer cseh, vagy morva dalárda tagjai voltak Kolozsváron. Mikor e négyest meghallották, elcsodálkozva kérdezték, hogy hol vettük, hogy ők azt nem ismerik; azután rögtön leírátták s magukkal vitték. Ők jobban felismerték a magunkét, mint mi. Sok dolgunkkal vagyunk mi még így. — Én részemről annyit mondhatok, hogy *Donizetti* „*Don Sebastian*” című operájában a temetési jelenet zenéjét állíthatom körülbelül vele egy-sorba; föléje semmiesetre.

Felnőttnek való hangszerre volt szükségem, mégpedig olyanra, amelyen „*A halálnak éjszakája*” illőképen érvényre juthasson, mert erre gondoltam elsősorban, hogy betanulom rajta.

A harmóniumban állapodtam meg, gondolván, hogy azon majd igen szép lesz az. A harmónium ugyan nem olcsó hang-ezer, de (gondoltam) most már majd csak kiszorítom az árát. Addig is, amíg ezirányban puhatolóztam volna, elkezdtem tanulni a zene elméleti részét. Zene-ábécét vettem; ebből megtanultam a hangjegyszeret elemeit.

Azután fehér meg fekete papirosból a harmónium billentyűit utánozva kivagdaltam s az asztal szélére raggattam: a neveiket ráírtam s megtanultam.

Azután elmentem *Triski* nevű hangszerkereskedőhöz tudakozódni. Volt ott (a többi között) egy kis négyoktávás fenyőfából készült harmónium; ezt (mint Triska állította) valamelyik bécsi hangszerkészítő-segéd szünideje alatt mellékkeresetképen készítette, azért ilyen egyszerű és olcsó, t. i. 60 forint.

Már erősen éreztem, hogy ez lesz az én hangszerem, de csak tűnődtem még egy darabig, mint ahogy vásárlásoknál szokás. E tűnődésemet Triska úgy magyarázhatta, hogy talán szándékom nem elég komoly; én pedig az ő magyarázatát úgy magyaráztam, hogy vénnek talál már arra, hogy én hangszeret kezdjek tanulni. Nem tudom melyik volt az igazi, de aligha így nem volt.

Hogy mindennemű magyarázat kellő kielégítést nyerjen, végre is ő oldotta meg a kérdést, olyanformán, hogy adott nekem egy ócska zongorából kivett (tehát már tűzrevaló) billentyűzetet. Elég lesz egyelőre (úgymond) ujjgyakorlatoknak. A kalapácsok fölé vékony lécet szegezett, hogy húrok híján legyen azoknak mit megütögetni. Azt gondolhatta, hogy ettől majd elmehet a kedvem végkép; ha pedig ettől sem megy el, hát ő arról sem tehet. Jóakaróm volt Triska; nem akart ok nélkül költségbe verni; pedig, ha az ujjgyakorlatokra nézve

teljesen igaza volt is neki, de nem ismerte azt a tulajdonságot, hogy én, ha valamit tanulni akartam, akkor mindjárt költöttem is reá, hogy ezáltal is mintegy jobban kényszerítsem magamat, nehogy a költség kárba menjen. — Lakásomra vittem az ócska billentyűzetet. Lakásom a ház kertbenyúló részén volt. Nagy volt ott a csöndesség. Itt töltöttem el egész délutánokat és éjfeleket ujjgyakorlatokkal. A billentyűk kopott kalapácskái szorgalmasan verdesték a lécet: c, d, é, f, h, g, f, é, d, — c, d, é, f, g, f, é, d. Szabályosan csettegetek órákon és félnapokon keresztül. Olyanforma volt az, mint mikor a gombkötő a vászonnyergén jobbra-balra dobálja a bunkós orsóit, ha zsinórt ver.

Mellettem az özvegy háziasszony (*Jusztiné*) lakott leányával. A vékony falakon áthallatszott a osettegés. El nem tudták képzelni, micsoda mesterséget folytatok még éjjel is. Így ment ez vagy egy hónapig. — Azután újra elmentem Triskához: megvettem a kis harmóniumot.

Hangszerem tehát már volt.

De még csak most jött a neheze; hogy fogjak hozzá?

Nem volt ez olyan könnyű dolog, mint az ember gondolná. — Miért? Azért, mert a falakon nemcsak a harmónium hangja hallatszik át, hanem az is, hogy semmit sem tudok rajta; arra pedig vén kamasz voltam már, hogy ezzel kedveskedjem a házik'sasszonynak.

Nehéz percek voltak azok; de végre is: hozzá kellett fogynom, — mégha a lakást felmondják is.

Lábujjhegyen az ablakhoz mentem; szétnéztem a kertben: nincs-e valaki a közelben. Nem volt ott, csak csupa szép süket virág.

Szent figyelemmel a harmóniumhoz mentem, lábammal megnyomtam az egyik fűjtatóját, ujjammal pedig az egyik billentyűjét.

A harmónium úgy tett: huu! Hirtelen lekaptam az ujjamat. Az ablakhoz futottam kinézni. — Senki. — Visszamentem a harmóniumhoz.

Ekkor meg úgy tett: hii! — Álló az ablakhoz.

Azután jött: hüü! — Ismét az ablak. — így fölváltva valóságos nagy hűhó lett, — mialatt magam a sok kinézéstől szinte kinézerré váltam.

Meggyőződén, hogy egyelőre semmi veszély nem fenyeget, olyan vérszemet kaptam, hogy vége-hossza nem lett a hühögésnek, meg a huhogásnak.

Éjjel-nappal folyton huhó-hihegtem és hihe-huhogtam. Csorgott rólam a verejték. Csoda, hogy a lakást föl nem mondták.

*

Két hét múlva hangnyalábról-hangnyalábra, vagyis akkordról-akkordra be volt tanulva „*A halálnak éjszakája*”. Ekkor következett el életemnek egyik legnagyobb gyönyörűsége. Cudar nagy élvezet volt az; el sem tudom én azt jól mondani. Hangulat kellene ahhoz, mint aminő akkor volt.

*

Egy délután (amikor a színháznál este sem voltam elfoglalva) szándékom teljes terhével mentem haza.

Ajtóm küszöbén már éreztem, hogy nemcsak ajtómnak, de nagy pillanatoknak is küszöbén állok. — Szinte haboztam, hogy átlépjem-e? Megvan-e hozzá a kellő hangulat, sőt az erő is, mert előérzetem azzal a sejtelemmel is fenyegetett: ki tudja, hogy fog ez még végződni. — Beléptem! Az ajtót belülről ráfordítottam kétszer. — Nagyon ünnepélyes hangulat vett erőt egész mindmagamon.

A hangulat nem mindennapi volt; ilyenben lehetett I. Napoleon a Waterlooi ütközet előestéjén.

A fenyőfa-harmóniumot lakásom ama részébe vonszoltam, amelyik legtávolabbra esett a házaktól. Megnéztem, van-e lámpámban elég péterolaj (petróleum), azután meggyújtottam.

Az ablakokat pokrócokkal és párnákkal besötétítettem. A sírban nem lehet nagyobb csönd és sötétség, mint amilyen itt volt.

Mire mindezekkel elkészültem, lehetett délután három óra. — Kifújtam az orromat, hogy az se háborgasson (volt reá okom).

Nekiültem és megzendült „*a halálnak éjszakája*”. Váltogatták egymást a síknyalábok (asszonans akkordok) és a zűrnyalábok (diöszonans akkordok).

Hogy hányszor zengett el „*a halálnak éjszakája*”, azt nem olvastam meg, de nem is értem reá. Csak azt tudom, hogy zengett, zengett, újra zengett és ismét zengett. Nincs az a zengeráj, amelyik többet zengene, mint amennyit ez zengett.

Amint így siklottak és zürögtek a nyalábok, vagyis oszszonáltak és disszonáltak ekkor az akkordok, egyszerre csak azt vettem észre, — jó későn (de csoda, hogy egyáltalán észre is vettem), hogy állkapcsom mindkét sarkán nehéz csöppekben potyogott alá a leghamisítatlanabb könnyözön. Érzékeny komikus voltam én. Soká — soká tartott még „*a halálnak éjszakája*”; mellcsontjaim, vagyis mellem csontjai fájni kezdtek. Mindig, mindig jobban fájtak ők, de mégsem bírtam abbahagyni én.

Hogy miféle gyönyör volt ez, azt én elmondani meg sem kísérem. Csak annyit, hogy nagysokára eszembe jutott mégis, hogy talán már este is van, vacsorára is kéne menni. Az órára pillantottam. Csakugyan este volt; éppen éjfél; — a halálnak éjszakája.

Tehát kilenc óra hosszat tartott egyfolytában. Egészen tönkretett.

Vacsorát már nem kaptam, de nem is kellett; boldog voltam én úgy is.

Álmomban egész éjjel hallottam még „*a halálnak éjszakáját*”, mégpedig sokkal szebben, mint éberem. — Hejh! Ha a valódi halálnak éjszakája is ilyen szép lenne legalább!

Ki voltam *elégítve*. Ettől fogva nem háborgatott többé e remek dal. Vájjon az az igazi ki fog-e ennyire elégíteni majd?! Mert most nem szeretem ökegyelmét, — de egy csöppet sem. Nincs abban semmi tisztesség.

Ezidőtől fogva sohasem vagyok harmónium nélkül, mely hangszert, csodálatosképen, nem akarnak a zenevilágban kellőképen méltányolni. Sokra nem vittem rajta az igaz, de megvan az a furcsa tulajdonságom, hogy tökéletesebben hallok, mint ahogyan játszom. — E negatív talentumom gyakran igen különös színben tüntetett föl; ugyanis, ha mások előtt játszottam, sohasem azok dicsérték, akik hallgatták, hanem magam, mert én szebben hallottam, ők pedig csak úgy, ahogy játszottam s markaikba nevettek.

Magam is írtam később néhány dallamot, pl. *Arany János* „Zách Klará”-hoz, *Vörösmarty* „Merengőhöz”-ére sőt saját verseimre is. Nem tudom, érnek-e valamit.

Sok és nagy élvezetet köszönök én a harmóniumnak. A többi között meggyőződött arról is, hogy aki a zenében nem jártas, az egy rengeteg csodás világot nem ismer.

A zene olykor beszél, — fest; legtöbbször csak sejtet s ilyenkor a képzelet (mint gyermek a szakadozó felhőkből) a legtüneményesebb képeket fejtí ki. — Mindenik zeneszerző bizonyos egyéniséggel bír (már t. i., aki bír), éppen, mint az író. Műveik bizonyos állandó képeket, látományokat rögzítenek meg az emberben; pl. *Beethoven* művei alatt úgy érzem, mintha valami nagy sas karmai közé ragadva vinne föl, föl, mindig följebb; olykor azt hiszem, hogy már föllebb nem lehet s ő még folyton emel. *Mozart* zenéje alatt megnyílni látom a kék boltozatot, melynek nyílásain szőkefürtös, kékszemű gyermekfejek mosolyogva kandikálnak le reám. *Mendelssohn* zenéje ég és föld között bolyong velem ide-oda, följebb-lejjebb, de a földre soha. *Schumann* azt a hatást teszi reám, mintha egy óriást látnék, aki pusztá kézzel sziklákat

tördel a hegyekből, vérző kezekkel, vérző homlokkal, mindig tovább és tovább. *Chopin* zenéje olyanforma, mint *Heine* versei: édes és fáj, mint a hosszantartó csók. *Bach*hal nem bírok sehogy sem megküzdenni; furfangos technikája nagyon nehéz, valóságos zsonglór, — de nem üres. Hogy a zenemű tartalmas és szép legyen, ahhoz nem okvetlenül szükséges, hogy technikája gyors — nehéz is legyen; tartalom és kifejezés a fő s nem a sztipl-csíz. Valamint a táncban egy bájos mozdulat többet érhet a legszedületesebb pörgettyűzésnél, úgy a zenében s minden művészetben is. — Persze, hogy a tartalmához tartalmas benső kell mind az előadó, mind a hallgató vagy (pl. a táncnál) a szemlélő részéről. Mert van nehéz és csúnya zene: ez nem ér semmit; ez bűn; ezután van könnyű és csúnya, no, ez sem ér semmit; van nehéz és szép: ez már becses; de legtöbbet mégis az, amelyik könnyű is, szép is.

1887. év nyarán Nagyváradra vittek bennünket.

Papp Miklós, a „Magyar Polgár” szerkesztője nagyon ellene volt ennek. Azt akarta, hogy télen-nyáron otthon működjünk; lapjában erről folyton cikkezett.

Mikor azután látta, hogy mégis csak visznek bennünket, másként fogott hozzá. Azt akarta kivinni, hogy hacsak lehetséges, fussunk onnan haza, vagy legalább azt, hogy ne menjünk oda többé. Evégből úgy földíósért lapjában a Nagyváradiak előtt, hogy csak úgy ropogott. A hiúságukat sértette meg; ennek lett is némi következménye, de mi nyögtük meg.

Nagyváradnak csak színekre s csupán nyári színésze volt. Eddig évek során minden nyáron a debreceni erős társulatot látta falai (akarom mondani) deszkái között. Már bosszantotta az is, hogy ettől (nem tudom mi okból) elesett. Ezt jól tudta *Papp Miklós*, s nagyhangú cikkeivel fokozta, amidőn figyelmüket fölhívta, hogy most nyissa ki szemét és füleit Nagyvárad, mert ilyent még nem látott és hallott. Ezeknek sem kellett egyéb, csak ez. A jó biharországiak fity-

tyet hánytak, hogy biz ők láttak ott különbeket: *Blahánékat*, *Tanernéket*, *Rónaiokat*, *Zöldi Mártonokat*, *Együdöket*, *Vízváriakat*, stb.

Hát Blahánénk nem volt, (mert hiszen két helyen egyszerre nem is lehetett), de elég erős volt a mi társulatunk is. Ez azonban egyelőre nem használt s a váradi lapok bősziúten nekünk rontottak, mondván: biz ők ennél különbet láttak eddig.

Ráil Ödön (különbén képzett és értelmes úriember) különösen lekritizált bennünket. Hiába mondtam neki, hogy ne üljön föl Papp Miklósnak, mert az azt akarja, hogy füsünk haza. Csak nagyon lassan tágítottak. Tudták, kik a kolozsvári közönség kedvencei s éppen ezeken kezdték. Kikaptam én is.

No — megálljatok Nagyváradiak, (gondoltam), próbállok valamit, mert ez türhetetlen. Volt egy híres szerepem „*A kórista*” című magánjelenet, (melyet már Mohácsnál említettem.) Ebben egy operai kardalos tenor, panaszoja siralmas helyzetét s kecsegteti magát fényes jövővel. *Levassor* számára írták Parisban.

Ezt vettem elő július 4-én. A váradiakhoz szegődtem s kiparódiáztam benne társulatunk összes jobb tagját. Ez aztán tetszett nekik; velem ekkor nagyon kibékültek. De a többiekkel is, annyira, hogy öszszel koszorúkat vittük haza.

Szeptember elején második jutalomjátékom (még Váradon) „*Két huszár, egy baka*”. Játszta benne Pétert. Felében kaptam 56 firt. 85 kr. Szeptember végén hazamentünk Kolozsvárra s folytattuk ott, ahol elhagytuk.

*

Jó közönség volt a kolozsvári; ennek pedig (mint mindennek) megvolt az oka. — Sok volt benne az értelmiség és főképen kissé így elzártan a nagyvilág forgalmától, színházában és egymás között keresett szórakozást. Eközben azu-

tán elméje igen megélesedett. így, egymásra utalva sajtáságos, eszes, tréfás, egyszersmind furfangos modor fejlődött ki közöttük.

Volt a többi közt egy (nem is tudom előnyös, vagy hátrányos) tulajdonsága is. Valami folyton udvariaskodó, egymásnak bókoló társalgási modor. E modor magábanvéve igen tetszetős, de pl. a tiszavidéki magyar emberre, (aki nincs ilyenhez szokva), olyanformán hatott volna, mintha csupa hízelgő, alattomos emberek lennének.

Ez azonban korántsem volt olyan, anrlyennek első pillanatra látszott. E kölcsönös bókolások értékét ismerni kellett s Kolozsvár közönsége igen jól ismerte. Tudta azt ott mindenki, hogy az csupán bók; sőt azt is tudta, hogy mindenki tudja. így a kölcsönös bókon: kölcsönösen mulattak, mert gyakran igen mulatságos visszás képek és fordulatok alakultak ki belőle.

A kolozsvári közönség nemcsak színházával, de színészeivel is sokat foglalkozott, sőt színészeinek magánélvezetével és viszonyaival is. Ezek szerint kit milyennek ismert, aszerint bánt vele: házában vagy szívesen, vagy sehogysem fogadta. Kedvenceivel úgy összeforrott, hogy az a nemzedék, amelyik megszerette, még akkor is emlegette, ha már eltávozott, vagy meghalt. Színész-halottjait illendően eltemette; sírjaik fölé emlékeket állított. Kár, hogy e város közönsége nem volt gazdagabb; de talán akkor nem lett volna ilyen kedves.

Pénztelensége minden évben kisebb-nagyobb válságoknak volt okozója színháza életében. Nem azért, mintha nem látogatták volna; de inkább talán azért, mert a hely áraknak a színházban olcsóknak kellett lenni; így busás jövedelmek nem lehettek.

Engem általában (de nemcsak engem) szerettek, úgy a színpadon, mint azon kívül. Leggyakoribb tanyám a könyvkereskedés volt. Itt úgyszólván naponta megfordultam s al-

kalmam volt a város irodalmi és tudományos egyéneivel összejönni.

Két könyvesbolt létezett: *Stein Gáboré* és *Bernjén Lászlóé*. Ez utóbbinak öccse (Imre) is nála volt s igen szomorú végük lett. László szerencsétlenül nősült, (elváltan éltek) s nagyon elkeseredett ember volt. Öccsét (a különben gyöngé dongájú legényt) folyton intette, őrizte, hogy meg ne házasodjék. Ez azonban szerelmes lett és kérte bátyját, hogy miután egész ifjúságát ott töltötte, tehát adja neki az egyik boltját, (mert akkor már kettő volt). László ezt megtagadta, talán azért, hogy ezzel is gátat vessen nősülésének. — Erre öccse öngyilkos lett; — reá egy hónapra bátyja szintén. Én akkor már nem voltam Kolozsváron, de mondták, hogy öccse halála után, Lászlónak úgy ábrázatán, valamint egész lényén, napról-napra le lehetett olvasni, miként közeledett végzetes szándéka felé.

Különféle szenvedélyeim voltak nekem, de a tivornya soha. Bort, szeszes italokat nem szerettem, valamint semmiféle játékot sem; de annál inkább a művészeteket és tudományokat. Évekkel előbb Marosvásárhelyen vadászgatni kezdtem, de ezt is csak egy nyúl erejéig folytattam. Kolozsváron történt a Szent György-hegyen, *Vastagh György* festő barátom társaságában (ő nagy vadász volt). Erőnek erejével meg akart puskavesszőzni, mert az első vad lövésénél, ez a vadászszokás. De már ezen megrökönyödtem s tiltakozva jelentettem ki, hogy fegyverem egyik csöve még töltve van. Fölhagyott hát szándékával, — én pedig fölhagytam a vadászattal örökre, — úgy megsajnáltam azt a szegény nyulat. Úgy futott az a szegény állat, hogy annak minden porcikáján világosan látható, szinte hallható volt ez: mindenható hatalmak! Csak azért éltem ekkorig, csak azért erősödtem meg ennyire, hogy e pillanatban, ha mindjárt összes erőimnek fölláldozásával is, megmenekedhessem. És én mégis reálöttem. Mindent fölláldozó törekvésének méltó befejezéséül, akkorát bukfacezett az a szegény állat, hogy ennél már csak törek-

vesében való szörnyű csalódása volt nagyobb. Egészséges, edző multság a vadászat; de kegyetlen s ezért nem szeretem. Agyat lázító intézkedése a természetnek, hogy a gyöngébbet martalékul dobja az erősebbnek. Pedig az ő intézkedése: ezt teszik a halak, a férgek, állatok és emberek egyaránt. Ellenmondást látok itt, t. i. az emberi törvények védik a gyöngét az erős ellen; erre törekszik, vagy legalább ezt hangoztatja; mialatt a természet sem nem hangoztatja, sem nem törekszik erre. Hogy egyenlítsük ezt ki, hogy összhang legyen benne? Hogy a természet némely állatját a környező növényzet színével ruházta föl, ez igaz; de hogy azért tenné, hogy a másik meg ne lássa, föl ne falja, hát ez mesésnek látszik, mert bíz az mégis meglátja és fölfalja, — különben miből élne meg!? De ha a természet már úgy intézkedett, ahogy intézkedett, legalább ne adott volna a gyöngének fájdó idegeket, amikor áldozatául esik az erősnek. Csak azért adta tán, hogy gyötörje? Pfüj természet! Szégyenlem, hogy valamikor imádtalak. Erős voltod előtt kénytelen vagyok meghajolni, de szándékos vagy nincs, vagy ismeretlen, vagy éppen gonosz. Szörnyű a mi kényszerhelyzetünk! Mit akarsz a halállal is? Milyen undok valami az! Megfoszt szereteteinktől s holt tetemei iránt is idegenné tesz bennünket egyezzerre. E csömörletes hatalom már életünkben is megdöbbenő módon nivellál; egyes részeink már életünkben haldoklanak, elhalnak, még pedig mily kínok kíséretében. Hogy lehessen ebbe belenyugodni!? Én nem tudok, nem bírok, sőt kétségbevonom azok őszinteségét, akik azt állítják, hogy ők tudnak, ők bírnak. Van-e a világ összes undokságai között visszasztítóbb látvány, mint a halál által rideggé rögzített emberi holttetem, arcán üresség megdöbbenő kifejezésével?! Szörnyű, hogy mivé kell lenni, még a legremekebb szervezetnek is e rettenetes fickó kezei között!

És csodák csodája, hogy az emberiség annyit sem tesz ellene, amennyit tehetne. Például.... Phü! Leteszem a tolat mára, mert még félreértést, vagy veszedelmet zúdíthat

fejemre! Csak annyit mondok, hogy amely gyermek tanulni nem akar, avagy gyöngfejú, annak hasztalan magyarázgatják, hogy majd megbánja; mert az akkor sem tanul.

Elmúlt az 1877-ik év is. Sokat játszottam. Jónás (Papp Miklós) ütött, mint azelőtt, a közönség kedvelt, mint azelőtt.

Szerződéseink általában tavasztól-tavaszig szóltak, tehát ekkor 1878. április végéig. Fizetésem a régi, t. i. 100 frt. havonta és föllépésenkint 5 frt.

Az 1878-ik tavasz-idény végével *Korbuly Bogdán* viszalépett a színház vezetésétől. Nem tetszett ez nekem. Láttam, hogy ezzel nagyobb fordulat következik.

Jövőre, művezető-igazgatóul *Benedek József*, a budapesti Nemzeti Színház tagja volt kijelölve. Ez azután meg is lett.

Benedeknek én nem tetszettem (de ő sem nekem). Szervekedett, de engem föl sem szólított; helyemre a tehetséges fiatal *Gabányi Árpáddal* biztatta a közönséget. Ebben volt is némi igaza, mert Gabányi ottmaradt később is (mégpedig velem együtt), de Benedek nem.

Helyzetem bizonytalanná lett. Gondolkozóba estem. Sejtettem ugyan, hogy az állapot tartós nem lesz; de mit leszek teendő addig?

Mátrai Betegh Béla barátom művezető-rendező volt már Kolozsváron is; ekkor pedig Aradra szerződött művezetőnek. Én tehát úgy intéztem el sorsomat, hogy az 1878—1879. téli idényre szintén Aradra szerződtem. Az 1878. év nyarat pedig egy régi vágyam megvalósítására használtam föl, t. i. hogy (ezidők szerint) minden művészetek fészkrét, Páriet nézzem meg.

Pénzcském már megvolt reá; franciául is gagyogtam; éppen világkiállítás is van ott; — egészen méltó alkalom, hogy megtekintsem. Mikor Korbulyinak e szándékomat megmondtam — így szólt:

— Hát osztán mindek menyen maga Parisba, pénzt kőteni?

— Világot látni s tanulni — feleltem.

— Haagya el! Ahogy maaga a két huuszár egy bakába azt a paraszt fiút, meg Falu rosszába Gonosz Pistát jácza, azt magának nem jáczák úgy el még Amsterdamba se. Én is vótam Parisban; aztán mit láttam? Megérkeztünk a feleségemmel; beszálltunk a hotelbe. Még elég világos vót, hát kimentünk az utcára. Láttuk mindenfelé az aszlapakat, aztán meguntuk, megint osak visszamentünk a hotelbe. Másnap főögattam egy vezetűt (itt elkezdett nevetni), aztán az is mind csak az aszlapakat mutagatta, amiket mán látunk. Meguntuk, beültem az asszonnyal egy vendéglűbe: ettünk, ittunk; beszéltem én mindenféle malacságokat: senki sem értette — úgy kacagtunk, majd meghaltunk. Többet írt, mint az egész Paris.

Igaza lehetett az öreg úrnak, — (sőt a maga szempontjából igaza is volt), de én nem voltam ennyire okos.

*

Még az 1878. év tavaszi idény vége előtt egy nagyon érdekes látogatást tettem; az elsőt és utolsót az életben — e helyen. Sohasem felejtem el.

Mint már említettem a pesti Nemzeti Színház jeles nyugdíjas tagja, *László József*, Kolozsváron lakott. Velünk ugyan nem érintkezett, de állandó tisztelethelye volt a színházban.

Volt neki a házsongárban kertje s ebben házacskája. Itt csak nyáron szokott tartózkodni; télen bent a városban lakott. Lakása ekkor a Minorita-közben volt, mely Kolozsvár széles Belközép-utcáját (a minoriták templomától) a Király-utcával kötötte össze.

Régibb színészetünk fényes gárdájának e jelese már ekkor huzamosabb idő óta betegen feküdt. Betegsége nem

volt heveny természetű, — nem is volt az szorosánvéve betegség, — csak elgyengülés, őt látogattam meg.

Ágyban fekvé találtam. Teljesen eszméletén volt, és maradt is egész haláláig.

Látogatásom nem esett terhére; sőt láthatólag jónéven vette azt. Ágya körül a fal tele volt aggatva régi pályatársak arcképeivel. Nem is láttam ott másféle képet egyen kívül, mely külön volt fölfüggesztve, s egy kifejezésteljes arcú, mintegy 7—8 éves fiúgyermek alakot ábrázolt. Nején kívül ezek képezték az ő társaságát. Szobája bútorzata régi; szinte szegényes.

Beszédbe eredtünk s közben szemlélgettem a képeket. Mikor a kis fiú képét néztem így szólt: „nézze, nézze mert az valódi tanulmányfej.”

Panaszkodtam neki, hogy az ő arcképét sehol se látom. Van ugyan nekem egy, melyet kezdőkoromban Budán *Kövári Franci* pályatársamtól kaptam, de ez talán nem is jó képe, mert Kövári még mint gyermek úgy jutott hozzá, hogy (mint mondta) László József nem volt velük megelégedve, egész csomót kettészakított s a kályhába dobta. Onnan szedte ki a gyermek Kövári. Ez megvan ma is (mondám), de csak de-rékig, mert ott el van szakítva.

Igen (monda), no, majd adok egy jobbat. Ezzel feleségével kikerestette s megajándékozott vele.

Azután rátértünk a pályatársak arcképeire. Sok jellemzőt mondott el azokról, akiket ábrázoltak. Elmondta, hogy *id. Lendvay Márton* pályája végén is mennyi művészettel tudta vézna alakját szoborszépségüvé tenni; akár márványba lehetett volna faragni.

Elmondta, hogy *Egressy Gábor* óriási szorgalmával mint képezte magát oda, ahova oly kevesen bírtak eljutni s valóban maga tette magát azzá, ami lett. *Barthávról* nem volt valami nagy véleményel. Ott lógott a komikusok apja: *Megyeryi Károly* arcképe is. — Ez iránt érdeklődve kérdeztem e így szólt: „Hogy az milyen volt, azt nem mondom el, mert

hiába. Ne is próbálja elképzelni sem, mert az lehetetlen. Mi, akik vele működünk, magunk is voltunk talán valamik, de csak bámultuk tehetségét. Hogy hol vette művészetét, azt nem értettük, mert valami szorgalmasnak se ismertük; szerepeit jelenetei előtt olvasgatta. Az igaz, hogy a sűgótól messze nem szeretett távozni, de olyan volt, hogy amit attól meghallott, azt képes volt rögtön fölfogni, megalkotni és keresztülvinni, mégpedig mindvégig bámulatos következetességgel.”

És ez most mind por és hamu! Megyerinek sírja sincs meg már rég. Elhallgattunk. — Ekkor fölbredt benne (talán utoljára) még egyszer a művész.

Paplanának szélét félrevonta s egyik lábaszárát látni engedte. Megdőbentem! — Csont és bor volt az. Zavarodottan álltam. Ő reám pillantott; észrevette a hatást.

Azután szólt: „Ugye, furcsa?!” Azután szünetekkel folytatá: „De nehogy nekem jó egészséget, vagy más efféle kívánjon. Nem! — Én eleget éltem, élveztem is; voltak kellemes napjaim; nem kívánok többé semmit... Azok a szép idők elmúltak örökre. Barátaim elhaltak. Új eszmék, új irányok jutottak uralomra; én ezekbe már úgysem tudnék beleilleszkedni. Jobb már nekem úgy, ha testemet visszaadom a földnek.”⁴ — Ekkor két nehéz könnyösepp futott le ábrázatán; beesett mellcsontjára koppant, mint a sírgöröngy a koporsó födelére. Mennyi vidám alak szendergett már ott?! Lemondó szavai mélyen meghatottak; de e két nehéz könnyösepp egész súlyával egyenesen a lelkemre hullott.

Mintha a művészet és a valóság borultak volna előttem zokogva egymás nyakába. Mintha vigasztalni akarták volna egymást, — de nem bírták.

Az a két könnyösepp, melyet a nagy kérdőjel (a halál) küszöbére hullatott. — A két könnyösepp lefutó nedves két barázdája beszédesebb volt, mint ajkai: élő tiltakozás lemondó szavaira.

Minő emlékek sajtolhattak ki a kiaszott testből még ily nehéz s talán utolsó könnyeket?! — Sirattak, — sirattak azok még valamit!...

Teste azután teljesen kiaszott. Az orvos már csak tokaji bort rendelt neki; ettől rendszeren álomba szenderült. 1878 május 13-án (ismét 13) nem is ébredt föl többé. (*Gabányi Árpád* lerajzolta, amint a ravatalon feküdt.)

Nyugodjál békében, elköltözött jelesünk. — Azért a sok vidám óráért, melyet kortársaidnak szerezél: több figyelmet s legalább egy márvány buste-öt megérdemeltél volna. Legyenek legalább e soraim emlékednek szentelve!

Te is csak játékszer voltál hát a *nagy gyermek* kezében!

*

Megyeri sírjáról emlékezem még meg. A negyvenes évek elején halt meg s Pest város északi végén, a régi, úgynevezett váci temetőbe temették. E temető a mai (1902) Váci-körút végén kívül volt. Ezt a hatvanas vagy hetvenes évek valamelyikén, a város terjeszkedése miatt, fölásták. — Keresték ekkor *Megyeri* sírját is, de nem akadtak már reá. *Réthy Mihály* (aki halotti virrasztója is volt) adott némi útbaigazítást; nevezetesen azt állította, hogy fejevánkosa alá egy üveg bort tettek, tehát az üveget keressék. Keresték, de nem találták. így a talált csontok összegyűjtve a Kerepesi-úti temetőbe vitettek s egy közös sírba tétettek; föléjük emlékkő állíttatott. Lehetséges, hogy *Megyeri* csontjai is ott porlanak. Sic transit gloria mundi!

*

1878 április 30-án búcsúztam el a kolozsvári közönségtől a „*Korista*” magánjelenetben. — Ezúttal még egyszer sorra mimeltem társaimat, sőt *Benedeket* is. De tarfejű kritikusomtól, *Papp Miklóstól* is elbúcsúztam (Szoksz cikornyás áriájával) ilyenképpen:

*Kinek velem volt sok baja:
Soh'se nőjjon meg a haja;
Sádirika ríkatom sunárom.*

Színház után nagy társasvacsora volt a visszalépő Korbuly tiszteletére. No, most jön ám sok átlapozni való! — De most *Papp Miklósé* is.

„Kelet” Május 1. 1878. A színházban a tegnapi előadás zárta be az idényt, egyúttal búcsújául a társulattól eltávozó *Boer Emmának* és *Kassainak* és *Szacs vay* jutalomjátékául. A közönség elég szép számban jelent meg s Kassaitól egész tüntetéssel vett búcsút. A „*Kóristá*”-ban búcsúzott el a derék művész, kinek eltávozása *E. Kovács Gyulával* együtt valóban kipótolhatatlan és a legnagyobb veszteség intézetünkre nézve. Lehet még jó komikusa színházunknak, de olyan zseniális, a közönség által olyan határtalanul kedvelt művésze éppen úgy nem lesz, mint nem lesz, vagy legjobb esetben csak évtizedek múlva *E. Kovácshoz* hasonló magaslaton álló tragikai hősszínésze. Mondanunk sem kell, hogy a „*Kóristá*”-ban Kassai ezúttal is kiaknázzhatatlan bányáját tárta fel egészséges, ellenállhatatlan humorának és bámulatos alakító tehetségének. A volt társulat elsőrendű tagjait legtalálób paródiákban mutatta be, anélkül azonban, hogy a legtávolabbról is sértett volna; minden egyes utánzását frenetikus taps követte s nem volt a közönség soraiban senki sem, kinek szeme a sok nevetéstől könnybe ne lábbadt volna; a végén ötször hívták ki a távozó közönség legkedveltebb kedvencét, stb.”

HETEDIK FEJEZET.

PÁRISI ÉS LONDONI UTAM.

Egy bécsi vállalkozó időszakonként társas-meneteket rendezett saját kalauzolása mellett a párisi kiállításra. Ettől megváltottam II. osztályú jegyemet oda-vissza, Parisban 10 napi ellátással, 150 forintért. Amikor az utasok száma elég volt, az idő elérkezett, elindultunk este.

Még a beszállás előtt észrevettem a sok szőke „germán utas” között egy barnaarcú, tömött, fekete szakállas, keleties arcot. Ő engem jól ismert s megszólított, *Esztesir Kristóf* kolozsvári örmény szatócs volt. Kis boltocskájából minden évben meggazdálkodott annyit, hogy egy-egy nagyobbacska utat tett. Derék, józan ember volt; ez lett útitársam.

Korán reggel elérkeztünk Szimpachánál az osztrák és bajor határra s Bajorországban föltűnt, hogy a fás helyek többnyire fenyvesek; a vasútmentét végig nyírott bokrok szegélyezik; a falvak pedig többnyire egy-egy templom, paplak és iskolából állnak, a lakók házai (kinek-kinek a saját földjén) szétszórtnak vannak. A gyermekeknek jó messziről kell hát itt iskolába járni.

Kora délután értünk Münchenbe. Egyik magyar útitársam, bukaresti gyógyszerész, amikor az állomás vendéglőjében fizetett, a bajor pénz szállításában még járatlan lévén, a neki visszaadó pénztárosnőhöz így szólt: „Bitte Freulein, haben Sie mir pünktlich zurückgegeben?” A szép kaszírő

végigmérte s neheztelő hangon így válaszolt: „Glauben Sie doch nicht dass ich Sie bescheussen will?!“ E szokatlan kifejezés (és éppen nőtől) kissé furcsa volt nekünk, de a nő becsületes önérzete lefegyverző volt.

Pár óra múlva folytattuk utunkat, s minthogy különvonaton mentünk, gyérebbs megállásaink voltak. Egyik állomáson sok utas kiugrált a kocsikból szellőzködni. A jó bajor vezető csak kiabálta: „Einsteigen meine Herren!” — de az utasok csak késlekedtek, mire a kedélyes bajor konduktor így panaszkodott: „Aber bitte meine Herren, einsteigen, — ja mein lieber Gott, so kann ja man nichts machen!” — Bezzeg másképpen beszéltek odébb a poroszok.

Éjjel érkeztünk Lindauba, a Bódeni-tó mellett. Reggel átvittek bennünket gőzhajón Svájcba. Ott Romanshornnál ismét vasútra ültünk s nemsokára Zürichben voltunk. Itt egy álló vonatból karénekeket hallottunk kiáradni. Azt gondoltuk, hogy búcsúsok utaznak. Egyik útítársunk tudakozódott utána. Iskolásfiúk énekeltek; ezek tanítóik kíséretében (szünidejük alatt) hazájukat utazták be, hogy azt megismerjék. Azon kérdésre, hogy egyházi énekeket dalolnak-e, így feleltek: „Wir sind Schwitzer, wir singen Freiheitslieder!” — Hát biz ez nagyon szép s mi is csak örömmel hallottuk.

Helvéciában a vasutak éjjel nem szoktak közlekedni. Az ország hegyes, sziklás, tehát veszélyesebb; azután folyton tele van utazókkal, akik látni akarnak. Különben reggeltől délután 5 órára végig is értünk rajta s megérkeztünk Bazelbe. Innen porosz vonat vitt Lotharingián keresztül a francia határig.

Pontos, szabatos a porosz vasúti szolgálat és pompás, kényelmes kocsikban utaztunk. Mühlhausennél tovább tartózkodtunk egy óránál. Bukuresti útítársam fölszólított, nézőnk meg addig a várost. Ráálltam, de csak úgy, ha előbb megkérdezzük az állomáson, nincs-e tévedés; van-e csakugyan egy egész óránk, mert ily hosszas megállásra semmi okot se láttam itt, s tartottam tőle, hogy lemaradunk. Az állomás

főnöke gyönyörű, magas termetű, kékszemű, hosszú, szőke hajzatú és szakállú férfi volt. Kérdez örökődésünkre porosz kiejtéssel így felelt: „Eine Stunde und dreissig Minuten!” Némi kétségem maradt; kértem útitársamat, kérdezné meg, ha nem tévedett-e a vonat azonosságában, vagy az időben.

De már erre nagyon porosz választ kaptunk; a nefelejts szemek megvillámlottak: „Ich bin ein preussischer Beamter, was ich sag, ist heü”g!” s keményen mellére ütött. Meghökentett a furor teutonicus; jerünk (mondtam), mert még baj lesz. Poroszunk pedig így folytatta: „Also, eine Stunde und fünfundzwanzig Minuten.” — Öt perccel már leszámított a vitatkozásra.

A városba mentünk. Egy kézzubbonyos franciát szólítottunk meg, kalauzolna bennünket s mutatná meg a város főbb helyeit. Társam, hogy fölbátorítsa, megmondta, hogy magyarok vagyunk s a poroszt leszólta; így azután a francia porosz-ellenszenvének szabadabb utat engedett, bár titokban.

Mühlhausenben föltűnt mindenekelőtt a sok szép gyermek. Azután láttam porosz katonákat; ifjak voltak még, bajszatlanok, termetük magas, pufók arcuk lilium és rózsa, — hatalmas combja'k s egész termetük duzzadt az egészségtől; — megdöbbenően szépek voltak. Egyik ablakban meg olyan csendőrt láttam kikönyökölve, hogy önkéntelen is az oroszlan jutott eszembe. Fején nem volt sisak, — ejtőzött, óriás szakállá az egész ablakpárkányzatot elborította, — úgy pislogott méltóságteljesen az utcára ki. Lehetséges, hogy e viszszafelelő határszéli városba a legépebb katonaságot helyezték el a poroszok; de ha netalán a többi is olyan, akkor ezek valóban mind férfiak.

Az állomásra olyan pontosan érkeztünk vissza, hogy csak az állomás főnöke volt pontosabb, mint mi, mert amint betettük lábainkat a kocsiba, rögtön elindult. *Ez volt a porosz.*

Elérkeztünk Petit-Croix francia határ állomására. Mikor vonatunk megállt, porosz vezetőinket mintha csak a föld

nyelte volna el, úgy eltűntek. Egyezzerre más világba jutotunk.

Apró, fűrge emberek futottak elő, gyorsan nyitogatták a koos'k ajtait, szapora tenorhangon pörgetve: „Descendre tous les voyageurs!” Az állomás épülete itt három teremből állott; egyik volt a poroszé, a középső közös volt (itt vizsgálták a málhákat), a harmadik terem már francia terület. Ennek ajtajában két magas, szikár, fekete bajuszú és huncutkájú (schneckerl) csendőr, vagy rendőr állt; alkalmasint délvidékiek.

Hamar észrevették, hogy magyarok is vannak az utasok között. Mikor hozzájuk érkeztünk, megkérdeztek bennünket egyenként is:

- Hongrois, monsieur?
- Oui, mons'eur!
- Aimez-vous la prasse?
- Pas du tout!
- Passez!

Nem kellett ezeknek semmiféle útlevel, csak az, hogy a poroszt ne szeressük. *Ez volt a francia.* Kissé gyermekesnek tűnik, de jellemző, mennyire gyűlölte ekkor a francia a poroszt.

Jelt adtak az indulásra, s ezt nem haranggal, mint nálunk, hanem apró csöngetyűvel, mint a minisztráns gyermek az oltárnál. Rohantak azután velünk a franciák egész éjjel: majd kirázták a lelkünket kényelmetlen üléseinken, mely a második osztályban deszkapadokra végigfektetett hosszú párnákból állott, amelyek oly kemények voltak, m'ntha korpával, vagy fűrészporral lettek volna megtöltve. Bizonytal nem minden kocsijuk ilyen.

Aludni teljességgel nem bírtam, hanem hol hallucinálva sanyarogtam, hol meg sanyarogva hallucináltam. Bar-sur-Saonnál ebből is kizavart egy beszálló utas; morogtam is reá valamit, hogy miért nem alszik otthon ez a francia.

Egyik szomszédom megszólította, mire az új jövevény így törte: „zse ne parle franszé”. Nagyot néztem, de csakhamar fölvilágosított, hogy ő helvét német, szövetminta rajzoló s most Parisba igyekszik munkába.

Beszédbe eredtem az ifjúval s örömmel győződtem meg, hogy iparos létére mennyire jártas volt hazája politikai és társadalmi intézményeinek ismeretében.

Másnap délután Parisba érkeztünk. Az utaztatás vállalkozója *Schwimmer* engem is elszállásolt a Faubourg Montmartreon, nem messze a nagy boulevardokhoz rue Montyon nevű utca egy hoteljében. Isten tudja hányadik emeleten kaptam egy jó két lépésnyi hosszú s ugyanolyan széles kis szobácskát.

Ennek ablaka szűk, úgynevezett lichthofra nyílt; ezen át szűrődött be kevés világosság. Szellőztetni háládatlan dolog volt, mert a csipetnyi udvar fenekén üvegtetejű konyha volt s ennek nyitott résein konyhaillat tódult föl.

Ellátásunk, étkezésünk is ugyanitt volt. Ezt azonban senkinek sem ajánlom, mert legtöbbször oly távol ért az ebéd ideje, hogy szívesebben megfizettem mégegyszer, mintsem négy-öt kilométernyi utat tegyek hazáig.

Kinyitottam hát szemeimet e világhírű hangyabolyban.

Párisról már sokat írtak s bővebben azok, akik huzamosan tartózkodtak. Minek ismétljem azokat? Csupán arra fogok szorítkozni, ami akár komolyan, akár furcsán meglepte még tapasztalatlan figyelmemet — ilyen rövid idő alatt.

Mindenekfölött legszebb két látnivaló /. *Napoleon* sírja, meg a Madelaine-templom. E két fő szépségben a francia lélek önmagát multa fölül, amikor ezekről elhagyott minden cifraságot, melyet különben ízléssel szeret alkalmazni. Együtt van a két helyen mélység és magasság. Többi építményein (még a nagy Louvreon is) ott pajzánkodik csecsésen a francia bijouteria.

Az utcai élet szintén ezt mutatja. E zseniális *gyermekek* éppoly bolondok, mint mi, csakhogy jóval műveltebbek, s

nekünk még sok idő múlva lehet ilyen bolondokká lennünk, mint ezek és majd csak azután lehetünk okosak. Mi pincelakásainkkal a pokol felé igyekszünk, ezek meg az égbe akarnak merülni a 6-ik, 7-ik emelettel. Ez is elég bolondság, de egészségesebb, mint amaz. Ma (1902) már nálunk Budapesten eincs pincelakás régen.

A párisi zsongás-bongás úgy hatott reám, mintha forradalom lenne készülöben, melynek kitörésére csak a jelszót lesik. Még a Café chantantok túlnyomóan bohókás darabkái közé is olyan dalokat vegyítenek, amelyek mintha a szív legrejtettebb sebeiből visítanak föl. Lehet, hogy a porosz foglalás óta van ez így; nem tudom.

Modorban simák, kellemesek a franciák; még az alsó néposztályban is és talán éppen ezért, mintha nem lennének eléggé őszinték.

Egész nap gyalog járkáltam. Így többet lehetett látni, ott állt meg az ember, ahol akart. Estére azután oly fáradt lettem mindennap, hogy színházban egy fölvonásnál többet nem bírtam ki ébren; noha erre mindent elkövettem, de hasztalan: szemeim lezárultak. Akkorakat csíptem combjaimon, hogy tele lett kék foltokkal; ez használt is annyit, hogy pilláimat fölnyitottam félig. De akkor sem láttam semmit, mert szemeim golyói föl voltak fordulva; csak a fehérje látszott, mint az antik szobroknak; ezzel pedig nem sokat lehet látni.

Zenésdarabban, egy-egy zajosabb helyre ki-kinyíltak szemeim egy-egy percre, azután passz! De annyit ilyenkor megfigyeltem mégis, hogy bíz itt sincs semmi rendkívüli ördöngösség, de vibráló ügyesség bőven, a közönség pedig nem kíván a színésztől holmi erőfeszítéseket, de a finomság iránt igen fogékony; jóllehet nem tudom mennyi volt a közönség között a párisi és mennyi az idegen.

Színházban a férfiközönség is buzgón legyezte magát. Szomszédom engem is megkínált legyezőjével. Rösteltem elfogadni; „pedig ez nagyon kellemes”, mondotta s azontúl

úgy legyezgette magát, hogy nekem is jusson belőle. Ilyen kedves bohó vonásai vannak a franciának.

Elmentünk *Esztegarra* a Théâtre Française pénztárához jegyet váltani. Hosszú sorban álltunk, hosszú korlát között. Mögöttem egy úr folyton sürgetett: tout de suite, Monsieur. Csakhogy ott nem volt szabad (de nem is lehetett) egymás elé furakodni, mert a francia rögtön kész jogaiért harcra kelni.

Végre a pénztárhoz jutva, két jó helyet kértem s az árát a színlap szerint letettem. A pénztárosnő elkezdett magyarázni, egy kis beszédet pörgetett, amelyből én de egy árva szót sem értettem; ennek talán nem is éppen Toussaint-Langenscheidt volt az oka, hanem én, de azért ismét csak két jó helyet kértem, — hát rosszat csak nem kérhettem. Erre azután a pénztárosnő részéről egy hosszabbacska beszéd pörögött az érthetlenség örvényébe, ebből is csak azt tudtam meg, hogy franciául magyarázni nem lehet, csak franciázni. Harmadszor is csak két jó helyet kértem, erre a mögöttem lévő úr nevetett, az asszonyka pedig türelmetlenül így tett: „Eh!” s elem dobott két jegyet. Hát hiszen én nem is akartam egyebet. A színház este annyira tömve volt, hogy nekünk olyan átcsapó deszkaülés jutott, amelyeneket a zártszéksorok között végigmenő úton egyik zártszéktől a másikhoz átfektetnek, így telt meg a járó-kelő út is ülő közönséggel. Jó volt ez úgy is ekkor.

A deszkán ülve elkezdtem azután a történeteket boncolgatni s azt sütöttem ki, hogy amikor én jó helyet kértem, a jó pénztárosnő föl akart világosítani affelől, hogy már csak ilyen deszka kapható, mivel pedig én ennek dacára is makacsul jó helyet kértem, ezzel elvettem türelmét; a mögöttem álló úr pedig mindezt mulatságosnak találta s azért nevetett. Most már magam is ráértem nevetni, meg *Esztegar* is.

A darab címe „*Fourchimboult csald*” volt. Kezdésével elkéshettek kissé, mert a közönség elkezdett türelmetlenedni s pálcáival, csizmája sarkával ütemre kopogott, olyan-

formán, hogy három egyenlő koppanás után a negyedik koppanás helyett szünetet tartott, azután ismét három koppanás és ismét szünet, ilyenformán: kop, kop, kop, —kop, kop, kop. A kopogók száma rohamosan szaporodott s néhány mácodperc múlva az egész közönség, mintha csak össze lett volna tanulva, szabályosan egyszerre ütötte: kop, kop, kop, — kop, kop, kop. Rengett tőle a színház.

Azután a színpad felől három éktelen puffanás hallatszott, mert a kezdetet nem csengővel, de puffanással jelzik, mintha furkóval valami nagy faládát döngetnének. E jelzés még Molière korából maradt fenn és a sok francia finomság között igen durván hat. Az előadás szavaiból alig értettem meg valamit; ehhez nem elégséges a nyelvtan. A művészek közül nekem egyedül *Got* tetszett; különösen egy tiltakozó heves „*non*”hangsúlyozásakor; ebben volt drámai erő, egészen idegenszerű s bizonytal a szenvedély valódi francia megnyilatkozása. Egy visszatérő jegyet ma is őrzök emlékül; minden fölvonás után kimegy a közönség hűtözni s valahogy nálam maradt.

Más színházban láttam a „*Corneillei harangok*”-at, de leküzdhetetlen szundikálásomból a darab második felében már csak arra rebbentem föl egyszer-egyszer, amikor zajos zenére táncolt a bíró; — no, ezt én is meg tudom csinálni, gondoltam s pilláim újra lezárultak. El is jártam odahaza; tetszett is nagyon.

Láttam még „*Niniche*”-t, „*Utazás a föld körül*” s még más darabokat, persze mindenkit más-más színházban.

Az Aleazar d'éte nyári helyiség a Champs Elyséen. Itt nem kellett belépődíjjal fizetni, hanem ehelyett italt vagy fagyaltot rendelni; ezt azután jó borsosán számították t'öl. Itt csupán a színpad volt fődött. A nyári eső elkezdett nagy ritka csöppekben potyogni; nosza föl az esernyőkkel; ezektől azután nem lehetett a színpadra látni. De a közönség túrte mindaddig, amíg esett; amint elállt, rögtön le kellett csukni. Kettő még nyitva maradt, ekkor a közönség tömegesen ene-

kelte: „paraplui, — plui, plui, plui”, ismét a hármas számban, mint a Théâtre Françaisben. Az eső több ízben megeredt így s a tréfa mindannyiszor ismétlődött. A francia követeli jogait még tréfásan is, haladéktalanul. Az éjjeli élet éppoly élénk Parisban, mint a nappali, hacsak nem élénkebb. Egyszer meg akartam győződni, mikor térnek nyugalomra, de belefáradtam: hajnali három órakor is telve voltak az utcák. Kora reggel pedig azok folytatták a nyüzsgést, akik már ki-aludtak álmaikat.

Versaillesben is voltam. Itt szintén sok és értékes csecsebecsét láttam. Igen szép volt *I. Napóleonnak* ülő szobra fehér márványból, láttam az oeil de boeuf-öt is. No de minden látnivalók ismeretére több idő kellett volna, valamint ismertetésére több tanulmány; azután sokan és sokszor le is írták már mindezt mások úgyis. Ugyanitt a Café restaurant du Globe-ban, miniatúr-ebédet ettem: egy kis rossz leves, kis rossz bor, csipet vaj, retek, falat tête du veau, szeletke marhahús, csipet párolt zöldbab, átlátszó szeletke sajt és négy szem zöld szilva; apró volt minden, — fizettem érte négy frankot.

A világiállítás is szép volt, — mit mondjak erről? Szép volt, de reám az előbb látott bécsi világiállítás mélyebb, komolyabb benyomást tett. A franciák (mint mindenütt) itt ifi vibráltak. Mint jellemző intézkedést főlemlítem, hogy a „Pere La Chaise” temető bejáratánál égő szivaromat letétette velem a rendőr. Útitársam mindenképen Londonba akart menni, ha velem nem, hát nélkülem is. Figyelmeztetésemre, hogy sem angolul, sem franciául, de még németül sem tud, kivett zsebéből egy húszfrankos aranyat s így szól: „itt a nyelvmester”.

Elröstelkedtem s elhatároztam, hogyha nem kerül sokba az út, akkor én is megyek. Kimentünk a vasúthoz tudakozódni. Az állomáson egy ajtó fölé a többi között ez is fől volt írva: „Auskunfts-bureau”. No (gondoltam ós bámultam),

itt még németül is beszélnek, hamarabb megértjük egymást. Benyitottam.

Feketeruhás, fekete úr fogadott. Kérdést intéztem hozzá: Parlez-vous allemande Monsieur?

A fekete úr szemei megvillantak s a Théâtre Français-ben Góttól hallott s ahhoz tökéletesen hasonló „non”-t kaptam válaszul. Ez a „non” tehát csakugyan tősgyökeres, különleges és talán századokon keresztül átszűrődött francia „non!”.

Nem akart németül beszélni. Szinte megrökönyített; de hát minek írták az ajtó fölé? Elkezdtem törni a franciát (már t. i. a nyelvet). Kiejtésemen észrevehette tán, hogy német nem vagyok, mert csakhamar igen barátságos lett, mindenről apróra fölvilágosított; — (most majd azt írtam, hogy: megmagyarázott) — igen: fölvilágosított. Harmincégy, vagy harminchat frank volt az út Londonba és vissza, hajóval együtt par la Tamise, azaz a Themzén föl.

Rögtön málháztunk, tartozásainkat a hotelben (amennyivel tovább maradtunk ott) kiegyenlítettük, azon sajnos (de már későn észrevett) különbséggel, hogy feledékenységből két ingmosás árával még ma is adós vagyok. Hiába őrizkedtem hát egész életemben az adósságtól, mert (bár feledékenységből), de mégis van, (a halálon kívül is) legalább ez az egy. Elindultunk London felé.

A vasúton föltűnt, hogy vidéken a beszálló franciák semmit sem hasonlítottak a párisiakhoz; megjelenésük nyárspolgáriasabb, pirosabbak, pozsgásabbak.

Éjjel két óra tájon ültünk hajóra Boulogneban, noha este már ott voltunk.

Egész éjjel táncoltunk.

A hajó egészen bevitt Londonba, de nem tudhattam meg, hol kezdődik. Olyan régen haladtunk már a házak között a Themzén s kérdéseimre folyton csak azt a választ adták, hogy nem London. Egy természetes angol finác jött a hajóra;

komoly alakját sötétkék ruha emelte s ezen igen szembe-tűnően virított a nagy piros rózsza; az angol szereti, hogy jegyen rajta valami kevés rikító.

Délután négy óra tájon a hajó kikötött; ekkor meg már azt mondták, hogy Londonnak a közepén vagyunk.

Ez az óriás város látása egészen más hatást tett reám, mint Paris. Ezt röviden így fejezhetem ki: Parisban mulatnak, — Londonban dolgoznak. Augusztus eleje volt (tehát a legszárazabb időszak) s az időnk mégis hol ködös, hol meg esős volt. Csak bámultuk az angolokat, hogy mialatt mi a zápor elől szárazabb helyre iparkodtunk, ők éppen úgy haladtak tovább, mint egyébkor s mitsem törődtek vele, hogy kürtőkalapjaikat az eső tönkreáztatja.

Finsbury square-on Bueckers hotelbe szálltunk. Itt németül is boldogultunk s mindjárt azzal a hírral leptek meg, hogy éppen aznap nyerte meg egyik nagy díjat „Kincsem” magyar ló a versenyfutásban.

Német vezetőt fogadtunk; amint ő monda, aus Pielin (Berlin). Kiejtése csöppet sem volt poroszos, de úglátszik előnyösnek hitte Berlin tekintélye mögé húzódni.

Éppen egy kirakatot nézegettünk, mialatt vezetőnk beszédbe eredt valakivel. Azután megkérdeztem tőle, miről beszélgettek, azt felelte, az úr megtudván tőle, hogy magyarok vagyunk, kérdést tett, lesz-e az idén Magyarországon sok bor. És mit válaszolt ön (kérdéztem). Azt feleltem neki, annyi lesz, hogy minden embsr két nagy üveggel ingyen fog belőle kapni (monda). Egyszerre elment a kedvem ettől az embertől: ha te annak hazudtál, nekem is hazudni fogsz!

Egy nagy parkba jutottunk. Itt nagyon kellemesen hatott reám, hogy tehének voltak egy helyen oszlopokhoz kötve s friss tejet fejtek a gyermekek számára.

London eredetileg nem volt útitervemben, a pielini ember is nagyon lehangolt, az élet is drága (sok ott a pénz). Mindez rövidebbre szabta ottani tartózkodásunkat.

Átmentünk a Themze alagútján; megtekintettük a Szt. Pál egyházat, ebben szokatlan gyors ütemben és igen szépen énekeltek.

Színházba mentünk. Olyan darabot kívántam látni, melynek úgy tárgya, mint szerzője, valamint művészei is sült angolok legyenek. A darab címe „*Our boys*”. Ekkor éppen 1142-ikyszer adták szakadatlanul. E darabban angol ifjak Parisba mennek; a nagybácsi tiltakozik; azok mégis mennek s kipusztítva térnek vissza, mire ismét a nagybácsi szemrehányásai következnek. Nem tudom éppen így van-e, de én ezt vettem ki belőle.

Vezetőnk is megfizettette velünk helyét a színházba. No, gondoltam, legalább lesz, aki egyet-mást megmagyaráz, akarom mondani, aki egyről-másról fölvilágosít legalább. Hát ebben nagyot csalódtam, mert a hely árát zsebrevágta, otthagyt bennünket s csak a darab végén tért vissza. Fel-sültünk ismét pielinnel; csakhamar túl is adtunk rajta. A színházban csinos kisasszony volt a szomszédnőm; leejtette karperecét s mikor földtam neki, nagyon nyájasan mondta „thank you”.

Társam London térképét akarta megszerezni, én pedig levelezőlapokat akartam hazaküldeni; ha Londonban vagyok, hát heneցni is akartam vele. Vezetőnk már nem volt; talál-tunk egy bolt kirakatában térképet; levelezőlapokat is árul-tak ott; talán valami postafiók volt.

Társam csak könnyen boldogult; reámutatott a térképre s tudták, mi kell neki. Az én sorom nehezebben ment. Szép két kisasszony árulkodott ott, ezekkel kellett megértetni, mit akarok. De így okoskodtam: posta, minden nyelven posta, kártya meg karta; kértem hát post-kart-ot. Kissé franciás ez, de megértették a hölgyek, mindazonáltal csak egy hosszas szpiccsel feleltek.

Erre az után zavarba jöttem, de nem használt s az lett belőle, hogy mind a négyen elhallgattunk. Darabig csak néz-tünk egymásra, azután négyesben úgy elkezdünk kacagni,

hogy könnyeink is potyogtak belé. Végre jött egy úr, ez francia nyelven értésekre adta, hogy a kisasszonyok azt akarják tudni, külföldre vagy belföldre szóló levelezőlapot kívánunk-e. Rendbejöttünk. Általában igen szép és kellemes nőket láttam Londonban, s (mint e kettő is bizonyította), szeretik a tréfás helyzeteket.

London megtekintésére hónapok kellene; erre nekünk sem pénzünk, sem időnk, de szándékunk sem volt. Egy kirakatban gyönyörű puddingokat láttam lábasostul kirakva. Nagyon jó volt s ezek közül egyet haza akartam vinni, tehát hónom alá csapva, megszólítottam egy értelmes, beretvált arcú, lutheránus pap kinézésű bérkocsist. Nagyon könnyen megértett s visszavitt bennünket hajóállomásunkhoz, a Catharina Werftre.

Parson át Bernig, Helvécia fővárosáig meg sem álltunk. Itt egy kis pihenőt tartottunk.

A város magaslaton, igen szépen terül, körül kertes völgyekkel. Egy nagy pincét látogattunk meg; itt állítólag (mert én nem értek hozzá) magyar borok is voltak, mégpedig csodálatosan nem drágák.

Megszemléltük a híres berni medvéket, a nagytemplom tornyát megjártuk. A templom falán hirdetést vettem észre, ez délutánra orgonahangversenyt hirdetett. No, ezt meghallgatjuk, mondtam, s úgy történt. Nos, hát szépek Helvécia hegyei, szebbek kék tavai, de legszebbek orgonahangversei, és lelkére ie kötöm mindenkinek, hogyha valaha ott jár, el ne mulassza ezeket meghallgatni. Csak Bernről és Luzernről beszélek, mert csak e két helyen hallottam, s nem tudom, van-e még másutt is. Különösen szép a „*L'orage*” című zenedarab; ennél szebbet már álmodni sem lehet. Ezek az orgonák nemcsak szépen sípolnak, de emberi hangokon énekelnek mennyei szépségesen. Amikor egyes szólók megszólaltak, még az alakot, az arcot is látni véltem, akitől származnak; majd a szoprán, majd a tenor, majd a bariton. Gyönyörűség volt az.

Vasútra ültünk s elérkeztünk Thun tavához. Nagyon kényelmes az utazás itt mindenütt; akármelyik vonatra ülhetünk s a kocsiból kiszállva mindjárt ott léphettünk a gőzhajóra, a tó másik végén pedig ott várt a másik vonat, csak be kellett lépnünk g elvitt a brienzi tóig; itt ismét hajó várt reánk s elvitt a tó végére Brienzbe. No, innen szekéren kellett magas hegyi utat tennünk Alpnachba. Ezen az úton el kellett fogyasztanom a londoni puddingot, mert nagyon elkezdtet morzsálódni.

Ennek a hegyi útnak kb. a derekán (Brünigben) meg kellett hálnunk egy kis hegyi fogadóban. Két csinos fiatal nő is volt ott. Reggel kérdeztem a fogadóstól:

—Herr Wirth, haben Sie zwei Frauen?

—Oh ne'n!

—Oder haben Sie gar keine?

—Ja doch! (Felelte mosolyogva a osontóképű helvéta.)

Alpnachnál ismét hajóra ülve, elérkeztünk Luzernbe.

Aannyira hatott reám a berni orgona, hogy vissza akartam menni, mégegyszer meghallgatni, de azzal tartottak vissza, hogy olyan Luzernben is van. Hát van is. Hangverseny után rögtön fölkerestem a luzerni orgonakészítőt (az akkorit), mert az orgona régi. Megtudakoztam tőle, tudna-e ő is olyat készíteni, még pedig szobába. Tudni tud (mondta), de szobába nem alkalmas. Le kellett hát mondanom erről a menyeyi vágyamról.

A Rigi-Kulmról napkeltet akartunk látni. Fölhegyi vasutaztunk a Rigire s a kulmi szállodában háltunk. Másnap korán keltünk mi is, a nap is, de a felhők még korábban keltek, így az egész fuccs lett.

Megnéztük a luzerni *Thorwaldssn-féle* haldokló kőoroszlánt, valamint Altdorfnál azt a helyet, ahol *Teli Vilmos* fia fejéről lelőtte az almát. Sokan megírták már mindezeket. Zürichben is megálltunk. Én rögtön orgona után néztem, de itt nem találtam olyat, mint az előbbiek voltak. Meglátogattunk egy pinchelyiséget, ebben szoktak a zürichi tanulók

mulatgatni; vendégekönyvében a világnak talán valamennyi nyelvén találni emléksorokat, én is írtam bele magyarul.

Innsbruckban gyönyörködtem *I. Maximilian* császár templomában, vasból készült síremlékében s a templom hajóján két sorban végighúzódo eredeti vasszobrokban, ezek régi uralkodókat, lovagokat s úrnóket ábrázolnak életnagyságú alakokban; kissé barbár, de erőteljes művészi becsúek; méltó megnézni.

Innsbruckban *Esztegar* elvált tőlem; ő hazautazott, én pedig elmentem Münchent látni.

Münchenről is megírtak már mindent, nemcsak Bae-decker és a lexikonok, de mások is. Azt azonban nem írták meg, hogy mindjárt fölkerestem *Böhm* Pál magyar festő régi pajtásomat, aki elvitt a várostól egy jó hajításnyira főrt inni egy magyar nevű faluba. Igen, magyar nevű, úgy hívják *Sváb-ing*. Először is azon kezdett panaszkodni, hogy gyakran látogatják magyarok s kölesönöket kérnek tőle. Biztosítottam, hogy ezúttal effelől nyugodt lehet.

Böhm Pali kapós p'ktor; akkor is volt állványán néhány szép kész festmény. Kérdeztem: ki fogja-e állítani; „nem állítom én (felelte), elviszi ezeket az angol innen is”. Azután ellátott utasításokkal, miket néztek meg.

Megnéztem a királyi lakot; itt egy folyosó mennyezetén ezt olvastam: „Reize nicht den Löwen”. Az oroszlan alatt bizonyosan magát értette a bajor.

Voltam néhányszor színházban. Nappal jártam még az udvari színművészek öltözőjében is, el is hoztam onnan egy elhasznált álbajuszt *Mátray Béla* barátomnak és pályatársamnak — emlékül.

Megnéztem hát e kis német Athént mindenfelől. Egy reggelen még a városon kívül álló óriás Bavaria-szobor ércfejéből is szétnéztem a város fölött. Nagy forróság volt az ércszobor belsejében; panaszkodtam az örnek miatta s ő így vigasztalt: „speter wird noch schlimmer”.

Itt, ahol a művészet és tudomány van összetorlódva, itt kellett nekem éppen, hogy tanúja legyek a természet egyik legbájosabb, egyik legkövetelőbb, egyik legfurcsább s legrejtettebb titkos megnyilatkozásának, — olyanak, amilyenek eem azelőtt, sem azóta nem voltam s aligha leszek valaha az életben.

Nem volt ez müncheni különlegesség, el van ez terjedve az egész földön (sőt valószínű, hogy a többi égitesteken is), nem kellett volna azért ilyen messzire fáradni; de mit tehetek én róla, ha a *véletlen* (ami egyértelmű a *nem tudómmal*), ha a véletlen éppen itt részesített, vagy itt szemeit ki áldozatául ennek a *balgatag szerencsének*; igen, talán ez fejezi ki legjobban: balgaság, mégis szerencse.

A szörnyűséges nagyerejű természet tündérajátékainak olyan pazar megnyilatkozása volt ez, a maga hamisítatlan tiszta formájában, hogy azt teljesen leírni nemcsak vakmerőség volna, de lehetetlen is.

Természet! Természet! De nagy kárörvendő gonosz fickó vagy te! A legdúsabb emberi tehetség egész életének szorgalmán fölgyarapodott művészet is mily véghetetlen messze-ségre marad el a te hamisítatlan megnyilatkozásaid mögött! Csoda! Csoda és örökre kár, hogy a mulandóság és pusztulás romboló angyalát: *a halált és annak kínjait nem tudjuk legyőzni!*

UTÓSZÓ.

A mai színházlátogató közönség soraiban kevesen lehetnek, akik emlékeznének arra, hogy ki volt Kassai Vidor. Pedig a magyar színészet történetének kevés olyan eredeti egyénisége, olyan nagy elmélyüléssel dolgozó művésze volt, mint 6. Pályája az önfejlesztés, a művészi hivatásért mindent feláldozni tudás mesteri példája. Élete és művészete egy töről fakadt. Az önmagára eszmélés percétől kezdve lobogott lelkében az alkotásnak az a soha meg nem törő „szent lángja”, amely ifjúkorának templomképfestő szakaszán át az alkotások legmagasabb csúcsáig elkísérte. Nem akart közönséges ember és átlagművész lenni. Mindig többre, másra, mélyebbre vágyódott, mint a többség. Jászai Mari iránt érzett szerelmével és házasságával csakúgy megpróbált egy magasabb, egy emberi mértékkel alig mérhető vonalat elérni, mint művészetével is. Életútjára visszatekintve, hányszor világít rá maga is arra, hogy a színész csak akkor méltó a művész névre, ha minden szerepében mást, az ábrázolt alakot adja és sohasem önmagát. Ezért beszél a csodálat legmagasabb hangján Egressy Gábor vagy Tóth József tüneményes változatosságú lélek- és alakteremtő tehetségéről. Művészete a megfigyelés gazdag és kiapadhatatlan tárnájából táplálkozott. Hiszen már gyermekkorában, amikor a kiszombori temető mellett játszadozott, már ott megfigyelte kedvelt alakjait és elraktározta „figuratarisznyájába”, hogy alkalom-

adtán fölhasználhassa. Az első tapsot is a színpadon párnapos színészkorában kanásztáncával aratta, melyet gyermekkorában tanult egy könyvkötősegtől.

1840. február 16-án született Gyálán. Atyja Kossitzky János jegyző, anyja Maier Karolina. Kezdetleges iskolázás után kereskedő-, majd könyvkötősegtől, később szoba- és templomfestő lett. 1861-ben felcsap színésznek s ekkor veszi föl a Kassai nevet. Először Molnár György budai Népszínházának tagja (1861—64), havi 25 ft. fizetéssel! 1864—66-ig Sipos Károly, ill. Szigeti Imre, 1866—67-ben már Bényei István igazgatása alatt működik. 1867-től ismét Molnár Györgyhez szerződik. 1869 tavaszától, feleségével, az ifjú Jászai Marival a kolozsvári Nemzeti Színház művésze; 1872—73-ban Pesten az István-téri színháznál, később ismét Kolozsváron 1880 őszéig (közben 1878—79-ben félévig Aradon). Mint kolozsvári színész Bécsben vendégszerepel s Gonosz Pistájával óriási sikereket arat. 1880—1889-ig a budapesti Népszínház tagja. Majd elkeseredve nyugdíjba vonul. 1928 július 29-én halt meg a váci kórházban. Hűséges váci barátai kísérték utolsó útjára.

Kassai Vidor a legnagyobb magyar komikus-ábrázoló egyike, a Jancsó Pálok és Megyeri Károlyok közvetlen lezármazója. Komikuma azonban nemcsak a nevetetésben merült ki; mélyebben fogta fel a konkrét jellemet és ábrázolásában is mindig az egyénítésre törekedett, azért rótták meg nem egyszer, mert bizarnak, mesterkéltnek tartották azt, amit ő a szerepből kifolyólag egyénien, természetesnek fogott fel. A legkisebb, a legjelentéktelenebb szerep is kezében megkezdte csodálatos egyéni életét, varázslatos erővel tudott a semmibe is életet lehelni s elég volt egy szó, egy grimasz vagy egy gesztus, hogy ábrázolása élő, eleven emberré legyen. S mégis egész életén át népszínházi szerepek kétes-

értékű ábrázolásaira volt kárhozthatva. „Jóakaró pártfogói”¹ megtagadták tőle egyetlen vágyát, egyetlen álmát: a Nemzeti Színházban való szereplést. A nemzet első színházába nem azért vágyódott, hogy hiúságát kielégítse. Kassai, kortársainak egybehangzó ítélete szerint, nem volt hiú ember. Csak erejét és tehetségének határait érezte, s ezért úgy gondolta, hogy nemcsak neki van szüksége a nemzetre, de a nemzetnek is az ő tehetségére. Nem akart magasrangú urakat vagy éppen Lear királyokat játszani, de sóvárgó szíve arra vágyott, hogy Learben a bolondot, a *Viharban* Kalibánt és mindenekfelett rajongásig szeretett Molière-jének élettől duzzadó figuráit játszassa. S mindez a szerény kívánsága (mert tehetségéhez valóban szerény kívánság volt!) sohasem teljesülhetett. Naplójában fájdalmas erővel mutatja be ellenségeinek intrikáit, melyek elérték, hogy nem került a Nemzeti Színházba.

*

Az 1900-as években kezdte *Emlékezéseit* másolni. Egész életén át írta ezeket a visszaemlékezéseket, melyeket gyermekkorától kezdett megörökíteni s pályája végéig szándékozott folytatni; de csak a 80-as évekig jutott el. Folytonosan simított, javított, bővített rajtuk s minduntalan újabb és újabb papírlapocskák kerültek a margó mellé, újabb és újabb gondolatok, emlékszikrák felvillanásai. Ezekben az apró nűán-szokban páratlan leleménnyel hordta össze mindazt, amit életében fontosnak vagy jellemzőnek tartott. *Emlékezéseinek* első felét finom merített papirosra másolgatta, míg második része azon mód, eredeti fogalmazásban maradt fenn. Mint a szerelmes ideáljával, úgy volt ő emlékeinek megörökítésével: mindig elővette, szépítette és élményeinek gazdag tárnájából újakat merítve hozzá, az emlék-kincseket jobbá, tökéletesebbé tette. Néha a maga közvetlenségében naturalisabb hangot is megengedett az önmagával való bizalmas együttlétnék ezekben a magános, intimebb óráiban, ezeket azonban majdnem mindig ő maga színes írónnal keresztülhúzta vagy körülírta, úgyhogy mint nem fontosat el is hagy-

hattuk. Több helyen zenetörténeti jelentőségű dalokat és dallamokat örökített meg és jegyzett föl, mindenkor emlékezőtehetségére hivatkozva, ill. erre hálítva az esetleges tévedések súlyát. Ezekre a kottarészletekre mondotta Kodály Zoltán egy beszélgetés alkalmával, hogy Kassai érdekes zenei emlékei egy már eltűnő színházi világnak jellemző dokumentumai; ezenkívül pedig Kassai Vidor zenei képzettségének és az összehasonlítás által megállapítható memoriabiztonságának is csalhatatlan bizonyágai.

*

Kassai nagy tehetségével kisebb-nagyobb vándorlásokra volt kényszerítve. Bejárta az ország minden vidékét, a Dunántúltól Erdély városaiig, s mindenhol gazdag tehetségével a magyar színművészet ügyét szolgálta. Rengeteg darabban szerepelt s mindegyikben megpróbálta egyénit nyújtani. Kiváló alakításai közé tartozott Gonosz Pista (*A falu rosszában*), Márton csikós (*A csikósban*), Borbócs (*Nők az alkotmányban*), a külföldiek közül Menelaus (*Szép Helénában*): Stix Jankó (*Orfeus az alvilágban*), Sainte Hypothèse (*Liliben*), Trisotin (*A tudós nőkben*), Patroklus (*Dunanan apóiban*) és még számtalan ábrázolása, melyekről a korabeli lapok színikritikái alapján nagyszerű képet kaphatunk s melyeket *Emlékezéseiben* olyan szorgalmasan gyűjtögetett össze. (Egy pár jellemző részt ízelítőül meg is hagytunk a nyomtatott szövegben.)

Kassainak mint művésznek legjellemzőbb vonása szerepének aprólékos, a legszűkebb részletre is kiterjedő, finom m'niatürré emlékeztető kidolgozása volt. „Ez az aprózó készsége az idők folyamán egyre finomult” s művészi ábrázoló-készsége egyre jobban mélyült. A pesti Népszínházban aratta egyik legnagyobb sikerét a *Lili* című énekes színműben a nagybácsi szerepében, ez „tökéletes alakítása volt, erősen torzított s mégis megnyerően *kedves*. Ez a kedvesség a tudatosság mellett másik fő erénye Kassainak.”

Lássuk azonban kortársainak a véleményét is Kassairól az emberről és a művésztől. Milyennek látta *Blaha Lujza* (*Naplója*), kit emlékezéseinek tanúsága szerint ifjúkorában reménytelenül szeretett: „Én nagyon szeretem Kassai V.dort. Szeretem benne a művészt és ezeretem a jó embert. Mint színész a legjobb partner, akit csak el lehet képzelni. Diszkrét és finom, és bárha nem hajhássza a hatást, minden mondásával, minden mozdulatával eléri azt. Vigyáz arra szörnyen, hogy a partnere elől el ne játsszon valamit és vigyáz arra is, hogy a maga játékaival ne rontsa el más játékanak a hatását. Aztán nagyon szeretem benne azt, hogy igazán jókedvű ember, ami a komikusok közt — bizony — ritkaság. Kassai azt adja, amit érez, amit az ötletessége az eszébe juttat. És hogy mennyit juttat az eszébe ez az ötletesség, azt semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy minden este más-más. Egyazon szerepét se játssza ő el egyformán, mindig talál valami újat a felcicomázására. De nemcsak a színpadon jó kolléga ő, hanem a színpad mögött is. Ügyes-bajos dolgainkat olyan érdeklődve hallgatja végig, mintha mind az ő baja volna és tanáccsal szolgál. Amikor pedig lemosta arcáról a festéket, komoly művészberré lesz egyszeriben. Már nem mókázik, hanem okosan diskurál, minden irodalmi, művészi dolgról. A mások sikereit nem irigyli, azokat szívesen előeegíti. Igazán pompás egy ember!” Ez a pár sor is teljesen igazolja azt, amit Kassai írásban és életben, elméletben és gyakorlatban hirdetett és megvalósított.

Verő György szerint pedig (*Blaha Lujza és a Népszínház*): „Ha az a művész, aki az egyéniségén át kisugárzó tehetségét teljes mesterségbeli készséggel s tudatos bizton-sággal úgy állítja az alkotás szolgálatába, hogy az alkotott műben tartalom és forma tökéletesen fedjék egymást: Kassai Vidor a Népszínház színészgárdájának legnagyobb művésze. A nők közül is csak az egy Blaha múlja fölül. Teljes fel-készültséggel lépett Kassai a Népszínház színpadára s bár első szerepével rögtön kiforrott egyéniségnek bizonyul, to-

vább tanul s egyre gyarapítja szellemi készségeit. Sokat ül otthon; tanulja a szerepeit, olvas, ír verset és prózát, rajzol, fest, andalog a harmóniumja mellett — vagy elmélkedik. Künn pedig figyeli az embert, aminek sok hasznát veszi a színpadon s az életben is. Kassai kitűnően táncol és pedig mindig úgy, hogy adott alakját ezzel is jellemezze: előttünk áll a mai virtuóz nyelv- és lábkézségű, bolondos, trükkös, táncos operettkomikusnak a magyar előképe. Iskolát csak ő teremt, mert ő a Népszínház legeredetibb, tehát legmodernebb művésze.”

De hallgassuk meg egyik hűséges barátját, Tragor Ignácot is, aki a „váci remete” magános életének adta szép emlékbeszédében fotografikus hűségű jellemzését: „Igaz, hogy sok ellentétes elemből tevődött össze lelkialkata és emberi alakja, de ezekből a visszaemlékezés dél bábjában tükröződő színpompás képekből mint apró mozaikdarabokról, vissz sugárzanak gyarló emberi vonásai mellett is szép lelkitulajdonságai és kiváló művészetének ragyogó sikerei. Mint rapszodikus szimfóniák csengnek-bongnak a fülünkbe kacajra fakasztó mókái és tréfái, szellemes és bölcs mondásai, halljuk fanyar filozófiájának keserű megállapításait, beteges kételkedéseinek megdöbbentő bzalmatlanságait, bizalmas val-lomásait, hallunk érdekes életének nehéz küzdelmeiről, művészi pályájának gáncs vetéseiről, az emberekben való családásairól, érezzük nyugtalan lelkének baráti körben felolvadó melegségét s ebben a rendszertelen nagy össze-visszaságban megjelen'k az emlékezés felhőfoszlányain az ő, hol komoly, hol bohókás, de mindig szelíd és öntudatos kis alakja, mely nő és nagy lesz, mert lelkiségének és természetének kettősségében is nagy volt. Nagy mint ember és nagy mint művész.

*

Tragor beszédének keretén belül kapunk összefoglalást Kassairól az íróról is. Hogy Kassai költő is volt (s ez nem érdektelen), azt *Emlékezéseinek* hatalmas monumentumán kívül egyéb művei is hirdetik: elsősorban a *Hullámok* című

vére- és aforizmagyűjteménye, — melynek finom címképét ftoškovics Ignác rajzolta, címlapját pedig Köllő Miklós érdekes és kifejező Kassai mellszobrának képe díszíti — 1890-ben jelent meg s olyan nagy hatása volt, hogy egy öngyilkos kezében találták s a könyv „Az öngyilkosságról” című fejezetnél volt kinyitva. Maradt fenn nyomtatásban még Kassaitól egy *A Bankban* című Bánk-bán-travesztálás. 1927-ben még egy kötetre való *Furcsaságot* gyűjtött össze, a címlapon öregkori képével, melynek „Emlékirat, mely a végén kezdődik” alcímet adott. Egyébként pedig rövid ideig lapot is szerkesztett: Don Bolero álnéven az aradi *Színházi Hírnököt*.

*

„Horgasorrú Napoleon-feje révén akár tragikus színésznek is beválhatott volna, de apró termete, kisterjedelmű, vékony beszédhangja mégis a komikumra utalta.” Ennek a leírásnak nagyon találó és hű képe Köllő Miklós Kassai-mellszobra, melynek kifejezése a mindent megértő és mindent megbocsátó bölcs derűs nyugalmit és mosolyát szimbolizálja. Cinikus bölcsre emlékeztető külső mellett is Kassai lelkivilága tartalmas és mélyen humánus volt. Sokan és sokszor bántották, sőt megalázták, még azok is, akiket annyira szeretett. Barátai, felesége mind-mind elhagyták, de ő, ha mélyebbre, a lélek rejtett vidékére is húzódott, — embergyűlölővé sohasem vált. Mindenkor megőrizte kedélyének gazdagságát s kedvessége, sziporkázó ötletessége közismert volt. Jászai Marival való viszonyában látjuk, hogy melyik fél a „felelős”, — olvastuk a nagy „Tanú” naplójának e házasságról írt „őszinte vallomásait”, megdöbbenett az a nyers hang, amellyel Kassait ok nélkül igyekezett elmarasztalni a jövőendő igazságot szolgáló ítélőszéke előtt. De erre a gúnyos, és epébemártott tollal készített ördögmaszkra maga Kassai is rápillantott — *Emlékezéseiből* tudjuk, hogy olvasta, — s mégis meglepő az a nyugalom, az objektivitásnak az a higgadt és nyugodt felfogása, ahogy a másik koronatanú leírja

házasságuk „igaz” történetét. Jászai Mari szeme a gyűlölet mindent elvakító fényével villog, Karsai jószágos megértéssel nézi nagy társa igaztalanságait. Talán egy percre az ő lelkében is fölmerül az igazságtalanul elkövetett rágalom miatti fájdalom, — de túteszi magát rajta s mindent elsimító mosolyával megy tovább, egy percre sem veszítve el Jászai jellemzésénél bölcs biztonságérzését. Később sem érezzük soha, sorai rejtett értelmét bogozva, azt a mindent el-sötétítő rosszérzést, ami a nagy „ellenfél” tollát vezeti e Kassai nem tudott gyűlölni, csak megbocsátani... Még nemzetiszínházi bukása miatt sem gyűlölte meg Vízvárit, csal; az igazságtalanságnak lebbentette föl kétesértékű fátyolát. A tárgyilagosságnak ez a mélységesen tiszta valóság-tisztelete teszi *Emlékezéseit*, mint emberi- és kordokumentumokat annyira értékessé és használhatóvá. Akár Jászai pályatörkévéseit jellemzi, akár többi, rendkívüli értékű színészportréjában Egressy Gábor alakjára vetíti a visszaemlékezés reflektorfényét, mindenkor tud egyénit, jellemzőt és újat nyújtani. Milyen találóan mutatja be Molnár György regénybekívánczó alakját, a született színészdiktátort, Tóth József jellemét vagy Szerdahelyi Kálmán egyéniségét és még számtalan kisebb-nagyobb színészfejet. *Emlékezéseinek* minden alakja él, a maga kisszerű vagy nagyvonalú életével éli a magyar színpadhistóriának örökre emlékezetes korszakát. Déryné naplója mellett (mint ennek majdnem folytatása), Kassai *Emlékezéseinek* van a legtöbb kortörténeti jelentősége. Azzá teszi nyugodt tárgyilagossága, megfigyeléseinek hűsége, leírásainak kristályszerű világossága és stílusának páratlanul zamatos közvetlensége. Kassai Vidor *Emlékezései élnék*, mert él még maga Kassai is, éli a nagy magyar művészek halhatatlan életét. Mint forrás pedig sokkal magasabbrendű Jászai Mari *Naplójánál*, mert vallomásainak megörökítésében egy percig sem a gyűlölet bengáli fénye, hanem a szeretet tiszta melege ihleti és hatja át. *Emlékezései* ezért olyan rokonszenves és kedves olvasmány, és marad örökre,

akár a Dérynéé: tanulságos és egyben fölemelő. Közvetlen, mint egy baráti kézszorítás, de korszakot föltáró is, mint a nagy adorátorok megszentelt írásai.

Az *Emlékezéseket* teljes szövegében, a már említett kihagyásokkal, mai helyesírással adjuk, azonban a nevekben és címekben megtartottuk Kassai eredeti szövegezését. Bátran elmondhatjuk, hogy Kassai minden följegyzését úgy tárjuk olvasóink elé, amint az szeretetreméltó közvetlenséggel, olykor kusza keresetlenséggel (különösen a második részben) folyt a tollából. A kéziratot Medvei Dezső szívességéből közöljük.

K. S.

NÉVMUTATÓ.

- Alajos János 106.
Alajosné 107, 141.
Aldássy Antal 103, 106.
Aliaga Géza 136, 149.
Alsdorf 102.
Apraxin Júlia 126, 153.
Aradi József 106.
Arany János 146, 202, 351.
Árpád Jenő ld. Szentirmai Elemér.
- Baeh 352.
Balássy Antal 242.
Balázs Frigyes 150.
Barabás Miklós 97.
Barsi Bálint 42.
Bartakovics Béla 96.
Bartha János 359.
Báthory Zsigmond 259.
Beethoven 332, 351.
Bellamy Ferenc 93.
Bem József 246.
Benedek József 357, 361.
Benkő Kálmán 209.
Benkőné 107.
Bényei István 106, 128, 137—138,
149, 181, 184—186, 191—194,
197—198, 238, 240, 242.
Bényeiné Harmath Emma 107,
123, 156, 182.
Benza Károly 236—237.
- Beödi Balogh Gábor 106, 134.
Beödi Baloghné 107.
Berényi György 106.
Berzsenyi Károly 79.
Bethlen Ferenc gr. 328—329.
 Bideskuti Amália 96.
Bihari István 106, 109—110, 140.
Blaha János 170—172.
Blaha Lujza 161—163, 170, 172,
353.
Blána Szilárd 135.
Bock Ernő 171.
Bodrogi 247.
Boer Emma 246, 276.
Boer János 247.
Bogdanovics Krisztina 274.
Bognár Vilma 236.
Bogyó Alajos 257.
Bokor József 164, 172—174.
Boris Ferenc 107.
Borsos József 97.
Böhm Pál 377.
Brassai Sámuel 331—332.
Budai Júlia ld. Apraxin Júlia.
Budai N. János 107.
Bulyovezky Lilla 140.
- Casanova asszony 150, 158—159.
Chopin 352.
Császár Imre 246.

- Császár Miklós 246, 249.
 Csepregi Lajos 247—248.
 Cseresnyés István 65,
 Cserni (Czerni) 242,
 Csiky Sándor 96.
 Csiszár Berta 265.
 Csokonai Vitéz Mihály 265.
 Csörsz Teréz 107.
 Czakó Endre 182—183.
 Czakóné 182.
- Dalmai Disznósi Júlia 306.
 Dalnoki Róza 79.
 Damjanich János 23.
 Dannhauser 87.
 Déosi (Kádár) Zsigmond 79.
 Degré Alajos- 80, 123, 125, 164.
 Dékán Teréz 129.
 Derszik Rudolf 88.
 Déry István 136.
 Déryné Széppataky Róza 136, 188,
 274.
 Diderot 219—220.
 Dobsa Lajos 111.
 Donato 159—161.
 Donizetti 346.
 Dózsa György 23, 259.
 Dózsa József 106, 130—131.
 Dünónó 17.
- Égeni Elek 106.
 Égeniné 107.
 Egressy Ákos 204.
 Egressy Árpád 232.
 Egressy Béni 152.
 Egressy Gábor 99, 146, 201—212,
 214, 232, 273, 285, 359.
 Egri Alajos 79.
 Együd István 106, 110, 122, 129-
 131, 133, 154, 200.
 Éjszaki Károly 268, 345.
 Eötvös József br. 229, 331.
- Eperjesi Emma 107.
 Erkel Ferenc 109, 274, 346.
 Erzsébet királyné 200.
 Esztegar Kristóf 363, 369.
 Eszterházy Kálmán gr. 312.
 Evva Lajos 130, 157, 284.
- Faludi Ferenc 17.
 Farkas Miska 200—201.
 Fehérvári Antal 256—257, 264—
 265, 273, 299.
 Feleki Miklós 223—226, 231, 274.
 Felekinó Munkácsy Flóra 225.
 Ferenc József I. 242—244.
 Fésűs György 103, 106.
 Fidanza 88.
 Filippovics István 79.
 Fitos 232.
 Fodor János 18.
 Foltényi Vilmos 79.
 Földényi Béla 168—169, 179.
 Földényi Emilia 168.
 Füredi Keöd József 106.
 Füredi Mihály 15, 236.
- Gabányi Árpád 97, 330, 357, 361.
 Gajzágó Joakim 312—313, 335.
 Ganglberger Mihály 107.
 Garibaldi 86, 327.
 Garrick Dávid 188.
 Gáspárdi 105.
 Gedeon László 81—82, 86—87.
 Gérard Gyula 159.
 Gereos János 138—139.
 Gerster 103.
 Goethe 298.
 Gonda Sándor 106.
 Got Edmond 370, 372.
 Gózon Anti 82—83.
 Gödé István 274.
 Gömöri Kálmán 106, 146.
 Grimm Lila 107.

- Grimm Rudolf 210.
 Gyöngyössi Pál 169.
 Gyulai Pál 218, 260, 301.
 Gyurián 232.
- Hahner Károly 107.
 Hajnik Béla 305.
 Hármáth Ida 140.
 Harmath Sándor 107, 128.
 Hartai (Hartauer) Gottfried 77,
 100.
 Hirschmann József 97—98, 114.
 Holczel Emánuel 107.
 Hollósy Kornélia 38—39, 236.
 Horváth József 106.
 Horváth Károly 232.
 Horváth Miska 76.
 Horváth Teréz 237.
 Horváth Vince 106, 135.
 Hökéné 110.
 Hubenai 178.
- Igmándi Mihály 291.
 Ivándai Karácsony Emilia 13.
 Izsó Miklós 146, 202.
- Jakovlyevics 12.
 Jámor Pál (Hiador.) 168.
 Jancsó Pál 260—261.
 Jánosfi 172.
 Jánosi Emil 79.
 Jászai Mari 252—256, 258, 265—
 273, 275, 277, 293, 307—308,
 323.
 Jókai Mór 75—76, 89, 109, 274—
 275.
 Jókainé Laborfalvy Róza 233, 274
 —275.
 Juhász Antal 42—43.
- Kaczvinszky János 236.
 Káldy Gyula 129, 298—299.
- Kántorné Engelhardt Anna 188.
 Karlovszky Bertalan 70.
 Károlyi György gr. 14.
 Károlyi Mván gr. 84.
 Kazinczy Gábor 95.
 Kean Edmund 188.
 Kecskés 79.
 Keglevich Gyula gr. 81, 86.
 Kegyes József 170.
 Kéler Béla 109.
 Kemény Zsigmond br. 124.
 Király Júlia 107.
 Király Terézia 107.
 Kiss Sámuel 57.
 Komáromi Mariska 107.
 Komáromi Mihály 41—42, 48.
 Komárominé 107.
 Komáromi Samu 107, 188.
 Koncz István 96.
 Korber Vilmos 17—18, 36.
 Korbuly Bogdán 317—319, 330—
 331, 341, 343, 357—358.
 Korbuly Gergely 341—342.
 Korbuly Kristóf; 334.
 Korradini 159—161.
 Kossitzki Hermin 12—14, 34, 86.
 Kossitzki István 14, 78.
 Kossitzki János, id. 10—13.
 Kossitzki János, ifj. 10—14, 81—
 83, 86, 96, 184, 191—192.
 Kossitzki Lajos 12—14, 34, 83—
 86.
 Kossuth Lajos 12, 23, 27, 29,
 34—35, 37, 135, 137, 329.
 Kovács Ferenc 87—89. yi. üR
 Kovács Gyula E. 272—273, 275,
 316, 362.
 Kovács Ignác 5.
 Kovács István 107.
 Kovács Lujza 107.
 Kovács Mihály 87, 1)7.
 Kovács Móric 175.

- Körmöndi József 107.
 Körösi Kálmán 79, 251, 261.
 Kővári Franci 359.
 Kövecs András 10.
 Krasznai Miska 319, 329.
 Krecsányi Ignác 247.
 Kremming 20.
 Krispin 14.
 Kunhegyi Emil 106.

 Laczkó Gergely 181, 184, 238, 242.
 Lang Lajos 249.
 Langforst Heinrik 107.
 Laszdorfer Sándor 107.
 László József 206, 269, 358—361.
 Lebanovics Ágnes 107.
 Lemiaitre Frédéric 223.
 Lenosó Erna 107.
 Lendvay Márton id. 359.
 Lendvay Márton ifj. 237.
 Lendvay Mártonné (id.), Hivatal Anikó 295.
 Lenhossék József 217.
 Lennerné 158.
 Lermo-ntow 303.
 Libera Gizella 107, 128.
 Liber áné 107.
 Lippert József 103, 106.
 Liptákné 107.
 Liszt Ferenc 244—245.
 Lóvei (Leövey) József 103—104, 106, 114—116, 187—188.
 Lukavész Béla 107.

 Madách Imre 194.
 Maier János 10.
 Maier János 20, 31—32, 35—36, 47—48.
 Maier Karolina 10—12, 14—16, 18, 24, 46, 48, 71—72, 105—106, 308—309.

 Maier Károly 14, 84, 164—165.
 Maier Sándor 32, 52, 54, 57, 65.
 Majthényi Flóra 40—41.
 Makai 232.
 Markovics Ilka 236.
 Mátrai Betegh Béla 357, 377.
 Mátray Mari 127.
 Maulpertsch A. Fr. 88.
 Megyeri Károly 229, 285, 296, 359—361.
 Meiesonier Ernest 66, 303.
 Mendelssohn 332, 351.
 Mezei Vilmos 79, 142—145.
 Miklósi Gyula 157, 294, 299, 301—303.
 Miklovics Nep. János 107.
 Mikó Imre gr. 239—240.
 Mindszenti Gedeon 88.
 Molière 212, 337, 370.
 Molnár György 100—106, 108—109, 120, 122—127, 130, 132—134, 143—144, 147—149, 152—154, 157—161, 164, 198—199, 220, 242, 245, 248—249, 251—258, 269, 273.
 Molnár Gyöngyné, 1. Hetényi Laura 127.
 Molnár Gyöngyné, 2. Koosisovszky Borosa 246.
 Molnár József 107, 167.
 Molnárné Mátray Laura 107.
 Montedegói Albert Ferenc 88.
 Montigler Emma 107.
 Moser (Moozer.) 89.
 Mozart 351.
 Munkácsy Mihály 68, 244, 250.

 Nádai; Ferenc 140, 207.
 Nagy Ferenc 71—74, 78, 81.
 Nagy Imre 169, 273, 294.
 Napoleon 28, 124, 131, 367, 371.
 Napoleon III. 156, 227.

- Neéb Mária 274.
 Noskó Lujza 107.
 Némethi György 237.
 Novelli Érmete 212.
 Nyáry Pál 299.
 Nyavala János 30.
 Nyizsnyay Gusztáv 77.

 Odry Lehel 144—145.
 Offenbach Jaques 98—99, 249.
 Orczy Bódog br. 277.
 Orlai Pétries Soma 134.

 Paitler Antal 84.
 Pákozdy János 107, 117—120, 139,
 162—163, 170—171.
 Pállik Béla 250—251.
 Pap Albertin 266.
 Pap Béla 107.
 Papné 107.
 Papp Miklós K. (Jónás) 264, 268
 —269, 315—317, 321, 352, 361
 —362.
 Pártényi János 106, 133—134, 150,
 154.
 Pártényiné 107.
 Patti Sarolta 333.
 Paulay Ede 279—280, 287—268.
 Perrei János 116—117.
 Petőfi Sándor 15, 53, 95, 134—
 135, 143—144, 202, 232, 253—
 254, 258, 273, 283, 298, 304—
 305, 314, 324—326.
 Petőfi Zoltán 258.
 Podmaniczky Frigyes br. 206.
 Prachfeld Adolf 106.
 Preleen Lajos 107.
 Puka Jancsi 13.
 Pumimer Károly 107.

 Rádl Ödön 353.
 Raimund 296.

 Rákóczy Zoltán 249.
 Ráth Mór 303.
 Reitinger Mihály 107.
 Reményi Ede 94, 111.
 Répásy 95.
 Repiczki János 17.
 Reszler István 79, 298.
 Réti Mihály 216, 226—231, 261.
 Róka Jani 231—232.
 Rónay István 21.
 Rónay János id. 13, 15, 19—21.
 Rónay János ifj. 13, 17, 21.
 Rónay Jenő 13, 17.
 Rónay Lenka 19.
 Rónay Mari 19.
 Roesi Ernesto 211—212.
 Rótt Erzsé 181.
 Rotter Irma 232.
 Rousseau J. J. 8.
 Rózsavölgyi 57.
 Rubens 187.
 Ruzicska József 152.

 Salamén Antal 322.
 Salvini id. 220.
 Sárossy Gyula 6, 78—79.
 Sáróy Tamás 37.
 Savoyai Eugen 189.
 Schumann 351.
 Shakespeare 205—206, 208—209,
 220—221, 232.
 Simonffy Kálmán 80.
 Simonyi Károly 107, 131-132,
 154.
 Simor János 244.
 Sipos Károly 166—167, 171.
 Sipoené 167.
 Solymosi Elek 303.
 Stábel 95.
 Sunyári 337—341.
 Szabó Amália 79.
 Szabó József 186, 191.

- Szabó Károly 39, 172.
 Szabó István 19—20.
 Szacs vay Imre 362.
 Szász Gerő 333.
 Szathmáry Árpád 235.
 Szathmáry Károly 79, 145, 235.
 Szathmáryné Farkas Lujza 234—
 235, 238, 265.
 Széchenyi István gr. 135, 243.
 Széchenyi Ödön gr. 243.
 Szécsónyi 39—40.
 Szekszárdi Pál 11.
 Szénási Sándor 106.
 Szentgyörgyi István 247, 316, 319,
 344.
 Szentirmai Elemér 249.
 Szép József 107, 120—122, 131,
 167.
 Szópné Mátray Laura 110, 127,
 131, 150, 167, 170—171.
 Szerdahelyi József 107, 151.
 Szerdahelyi Kálmán 79—80, 86,
 98, 107, 131, 133, 142—143,
 218—219, 223, 269, 274—276.
 Szerdahelyi Kálmánná Prielle Kor-
 nélia 114, 233, 270, 274.
 Szerdahelyi Nelli 107, 128.
 Szevcsek József 107.
 Szigeti Imre 172, 177—179, 181.
 Szigeti József 82—83, 99, 168, 177,
 208, 210, 213—218, 225, 274.
 Szigetközine Hetényi Antónia 182,
 247, 249.
 Szigligeti Ede 80, 114, 151, 200,
 207, 274—275, 279, 308, 319.
 Sziklavölgyi Miksa 107.
 Szikora György 65—69, 72, 97.
 Szilágyi Béla 140—141, 154, 163
 —164.
 Szilágyi Béláné Vig (Lusztig) Róza
 129.
 Szilágyi Pál 140.
 Szilágyi Sándor 237.
 Sziner György 30.
 Szoldatics Ferenc 72—73.
 Szondi Gedeon 40—41.
 Szöllösi Szabó Lajos 107,
 128—
 129, 232.
 Szöllösi Piroska 107, 128.
 Szöllösi Róza 79, 107, 110, 128.
 Szremacz 78.
 Sztomavszki Ferenc 107.
 Szvaton Ferenc 107.
 Takács Ádám 138—139.
 Tamdor Mihály 107.
 Táncsics Mihály 324.
 Teleki Mihály 324.
 Teleki Sándor gr. 314, 324—327,
 329—330.
 Téli Emilia 79.
 Than Mór 70.
 Timár Jancsi 182, 247, 249, 299.
 Tomics Szultana 12.
 Tompa Mihály 88—89.
 Tóth Ede 305—307, 316, 321, 345.
 Tóth Edoné Benedek Mari 306—
 307.
 Tóth Jenő 150.
 Tóth József 146, 205, 211—212,
 214, 273, 285.
 Tóth Kálmán 80, 205, 277.
 Tóth Soma 231—232.
 Török Jánosnó 66.
 Újfalussy Sándor 68—69, 188.
 Újfalvi Sándor 262.
 Újfalvi Sándornó 261.
 Újházi Ede 178, 180—181, 210,
 297, 344.
 Ürmössy 275.
 Várhidi (Bacsvánszki) Sándor 246.
 Vastagh György 72—73, 341, 355.

- Vasvári Kovács Dezső 107.
Vasvári Kovács József 107, 131,
136—137, 150, 248.
Vendéghegyi Géza 95.
Veress Ferenc 328, 241.
Vig (Lusztig) Károly 107, 248,
253.
Viktor Emánuel 227.
Vildner Ferenc 107.
Vincze János 107, 135, 154, 248.
Vinczéné 129.
Vincze József 141.
Vincze Sándor 48—49.
Virág Gyula 107, 134, 154.
Virágné 107.
Vízvári Gyula 125, 140, 164, 178
—179, 219, 278—287, 296—297.
Vörösmarty Mihály 88, 129, 201—
202, 251.
Zádor Zoltán 107, 139—140, 232.
Zajongi Elemér 176, 239, 320—
321.
Zapletál János 78.
Zarkavölgyi 232
Zichy Mihály 302—303.
Zoltán József 181.
Zrínyi Miklós 53, 184.
Zsaskovszky-testvérek 88—89.

KÉPEK

	Lap
I. A kézirat egy lapja	(A címlap előtt.)
II. A budai Népszínház (Egykorú rézmetszet.) — A budapesti Népszínház. (Dörre Tivadar tusrajza.)	48
III. Kassai Vidor két arcképe és két ezerepképe	49
IV. Kassai Vidor mellszobra (Köllő Miklós alkotása) és három fényképe	96
V. Blaha Lujza 17 éves kori képe és 15 éves kori eddig ismeretlen, első fentmaradt képe. — Blaha Lujza két szerepképe.....	97
VI. Hollósy Kornélia. — Tamássy József. — A kolozsvári Nemzeti Színház	112
VII. Egressy Gábor két arcképe. — Tóth József. — Egressy, mint Mátyás király	113
VIII. Molnár György két arcképe. — Paulay Ede. — Szigligeti Ede	160
IX. Jókain ó Laborfalvy Róza, — Prielle Kornélia. — Bulyovszky Lilla két arcképe	161
X. Lendvay Márton, mint Walter Ferdinánd. — Barabás Miklós Lendvay rajza. — Lendvay, mint Bánk Bán. — Fiával.....	176
XI. Ristori. — Rachel. — Benza Ida. — Patti.....	177
XII. Szigeti József mint Viola. — Megyeri Károly. — Fáncsy Lajos. — Fáncsy, mint Don José.....	240
XIII. Szerdahelyi Kálmán. — Szerdahelyi, mint Fodrák Mihály. — Feleki Miklós, mint Mátyás király	241
XIV. Id. Lendvayné, Hivatal Anikó. — Ifj. Lendvayné, Fáncsy Ilka. — Jászai Mari. — Feszty Árpád, Jászai Mari, Fáy Szeréna	256
XV. Újházi Ede. — E. Kovács Gyula. — Nagy Imre. — Vízvári Gyula.....	257
A képek eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárában és Metszetgyűjteményében.	

TARTALOM.

I. FEJEZET.

	I-ap
<i>Születésemről a színpadig.</i> 1840—1861.....	5
Egy gyermek élményei 1848-ban	20
1848-49 után.....	35
Amikor kétfejű sas lett belőlem	59

II. FEJEZET.

<i>Színészpályám.</i> A budai színháznál. 1861—1864.....	100
--	-----

III. FEJEZET.

<i>Vándorélet.</i> 1864—1866.....	166
Egressy Gábor	202

IV. FEJEZET.

<i>1866—1869.</i> Térjünk vissza vidékre 1866 nyarára Balaton- füredre	238
A budai Népszínház második időszaka	245

V. FEJEZET.

<i>Kolozsvár, Pest, Arad, majd Pest, Losonc, Rozsnyó.</i>	258
---	-----

VI. FEJEZET.

<i>1874—1880.</i> Kolozsváron, Nagyváradon. Külföldi utam. Aradon. Ismét Kolozsváron. Bécsi vendégszereplésünk 1880-ban. Buda- pesti Népszínház.....	310
Kolozsvári alakok	324
A halálnak éjszakája	345

VII. FEJEZET.

<i>Párizsi és londoni utam</i>	363
<i>Utószó</i>	379
<i>Névmutató</i>	389
KÉPEK JEGYZÉKE	397

Kiadásért felelős: Dr. Máté Károly.

35.355. — K. M. Egyetemi Nyomda, Budapest. (F k.: Thiering Richárd.)